

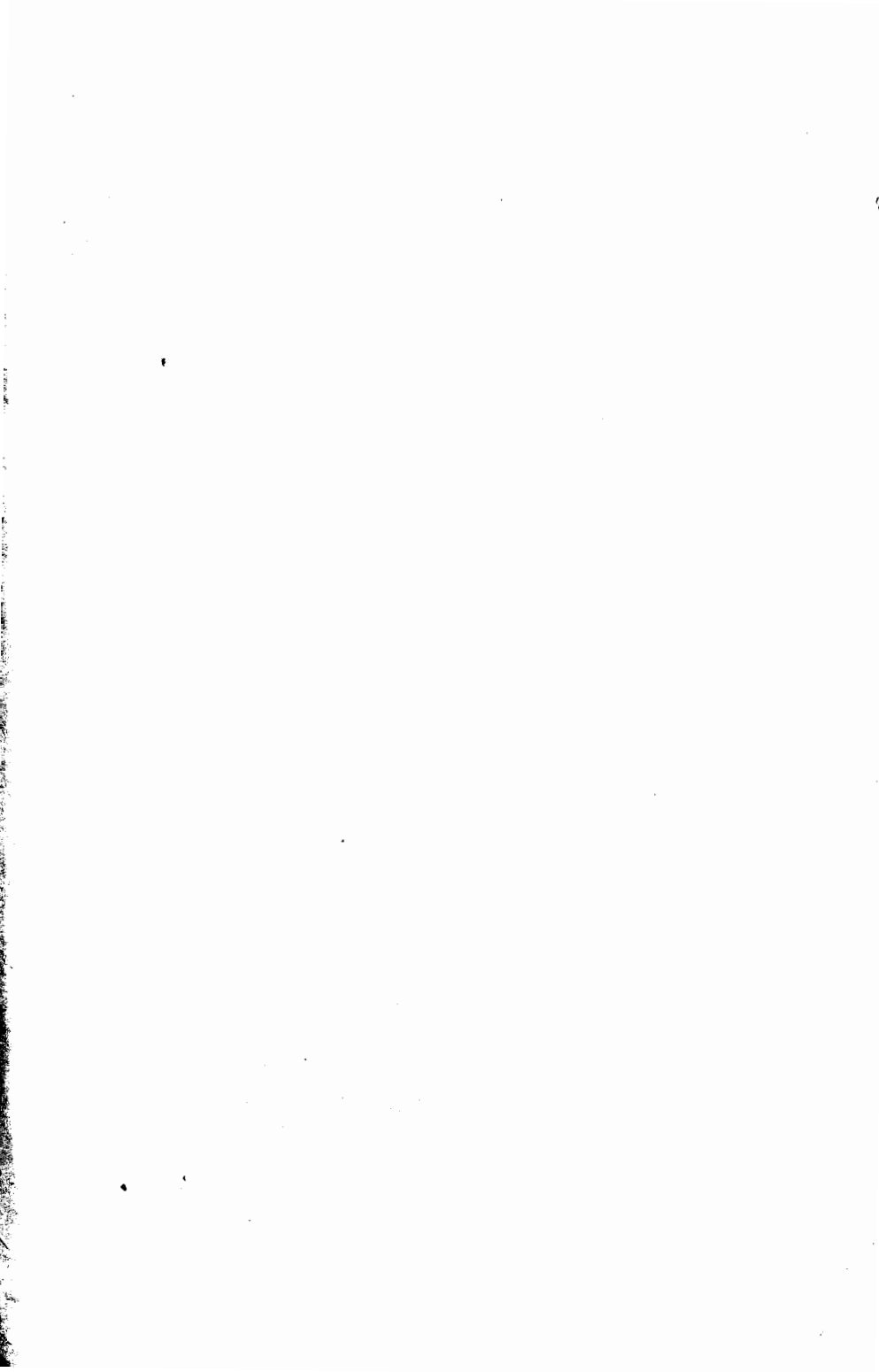
ہفت ہفت

۱۰۸۵ - ۱۱۱۸ھ
از

ملا عبد الحکیم عطاتوی

بمقدمہ

حسین ام الدین ابشدی

سید جان علی شہا رضوی الذقوی الجاکری
بن اللہ سید صر علی شہا رضوی الذقوی
کرت میر جان اللہ شہا رضوی

رولہڑی سندھ

پاکستان

مورخہ ۱۹۳۶ عیسوی

هشت بهشت

(۱۰۸۵-۱۱۱۸ هـ)

از

ملا عبدالحکیم عطا قنوی

بمقدمه

سید حسام‌الدین راشدی

DR. S. JAMALI
M.A.
Lecturer in Private English Language
University of ...

شایع کرده :

سلدی ادبی بورن

حیدرآباد

ع ۱۹۶۳

نشر کرده

سید میران محمد شاه

(سابق سفیر دولت پاکستان در اسپانیا)

دبیر اعزازی انجمن مندهی ادبی

۳- سول لین - حیدرآباد سند (پاکستان).

(جمله حقوق طبع این کتاب مخصوص انجمن مندهی ادبی است)

طبع اول ۱۹۶۳ء

بها: ۶۰۰۰

باہتمام علی نواز وفاٹی

در وفاٹی پرنٹنگ پریس، پاکستان چوک

کراچی (پاکستان) طبع شد

میرام ناشر

این کتاب در سلسله "نشرات انجمن سندهی ادبی، تحت برنامه "وسائل تکامل تاریخ و ادبیات ملی" ترتیب و طبع گردیده. بر خوانندگان محترم پوشیده نیست، که بسا آثار گرانبهای عربی و فارسی از طرف محققین بزرگ سندهی، در زمینه تاریخ و سیر و حدیث و تصوف و ادب و شاعری نوشته شده، و تا کنون برخی از آن بصورت مخطوطات در زوایای کتب خانهای شخصی، بطاق نسیان افتاده اند.

این انجمن میخواهد که چنین آثار گزیده را از گوشه تاریکی و گمنامی بر آورد، و بنظر ارباب ذوق و دانش برساند. و در مدت هشت سالیکه این برنامه از ۱۹۵۶ م تا ۱۹۶۳ م دوام میکند، در نظر داریم که (۱۳) کتاب عربی و (۳۰) کتاب تاریخی فارسی و (۵۷) کتاب شعر و ادب فارسی و (۷) کتاب اردو و (۶) کتاب انگلیسی را طبع و نشر نمائیم.

کتابیکه که اکنون بخوانندگان گرامی تقدیم می شود، از سلسله "نشریات فارسی پانزدهم است و از جمله آثاریکه تا کنون طبع و نشر آن موفق آمده ایم، بیست و دویم کتاب شمرده میشود، که اینک از نظر خواننده عزیز میگذرد.

اعتراف

انجمن سندهی ادبی، از مساعدت مالی وزارت
معارف حکومت پاکستان، که از روئی کمال
معارف خواهی در راه طبع و نشر سلسله
مطبوعات این انجمن فرموده است، خیلی متشکر
بوده و این اقدام نیکو را بنظر استحسن
می نگرد.

فهرست مندرجات

- مقدمه :- آغاز ۱- تعارف ۵- مثنوی روح رضوان ۶- مثنوی
حظ الجنان ۱۵- مثنوی کنزالاحسان ۲۰- مثنوی نورالایمان ۲۶-
مثنوی حصن الامان ۳۰- مصرعه بسم الله ۳۲- مثنوی
بحرالعرفان ۳۴- مثنوی حرز الایمان ۴۰- مثنوی عجزو نیاز ۶۴-
شرح حال شاعر :- اجداد ۸۴- جد ۸۶- تعیین عهد ۸۸- ملا سلیمان
(والد شاعر) ۹۱- ولادت ۹۱- وفات ۹۴- حالات ملا سلیمان ۹۵-
زوال ۹۹- آغاز مصائب ۱۰۰- حالات سیاسی آن زمان ۱۰۲-
نفاق بین پسران شاهجان ۱۰۲- وفات علامی سعدالله ۱۰۳-
کشت و خون از دست عساکر عالمگیر ۱۰۳- شاه جهان در
زندان ۱۰۴- خوشحال و عالمگیر ۱۰۴- انجام مراد و شجاع ۱۰۶-
دارا و سند ۱۰۶- ظفر خان احسن ۱۰۸- جدول تاریخی درباره
جدو جهد دارا شکوه ۱۰۹- تولد عطا ۱۱۰- آغاز مصائب ۱۱۱-
عم و عم زادگان ۱۱۲- احوال ۱۱۴- محمد رحیم همشیرزاده ۱۱۹-
همسراول (۱۰۷۷هـ) ۱۲۱- پسر (۱۰۷۸هـ) ۱۲۹- وفات همسر

(۱۰۸۳) ۱۲۹- همسرثانی و اختلاف مزاج ۱۳۱- مصیبتِ نو ۱۳۲-
 وفات شاعر ۱۳۵- صورتِ حال آن عهد ۱۳۶- شهر آشوبها
 دربارهٔ تته ۱۳۷- نسب نامه ۱۴۴- نسب نامه دیگر ۱۴۶-
 سبزه پوشی ۱۴۷- شعرائی دیگر خانوادهٔ عطا ۱۴۷- سلامی ۱۴۷-
 محمد ضیا ۱۴۸- شاه مسکین ۱۴۹- غلام حسین سبزه پوش ۱۵۰-
 محمد محسن سبزه پوش ۱۵۰- محمد اکرم ۱۵۱- غلام علی
 سبزه پوش ۱۵۰- محلهٔ سبزه پوشان در تته ۱۵۶- آثار عطا - ۱۵۷-
 خاتمهٔ کلام ۱۵۸- نسب نامه ۱۶۰-

مثنویات هشت بهشت (متن)

۱	۱- مثنوی روح رضوان (۱۰۸۵ هـ)
۲۵	۲- مثنوی حظّ الجنان (۱۱۱۷ هـ)
۱۵	۳- مثنوی کنز الاحسان (۱۱۱۷ هـ)
۱۰۹	۴- مثنوی نورالاعیان (۱۱۱۷ هـ)
۱۵۳	۵- مثنوی حصن الامان (۱۱۱۸ هـ)
۲۰۱	۶- مثنوی بحر العرفان (۱۰۹۰ هـ)
۲۴۹	۷- مثنوی حرز الایمان (۱۰۹۰ هـ)
۳۱۷	۸- مثنوی عجز و نیاز (۱۱۱۷ هـ)

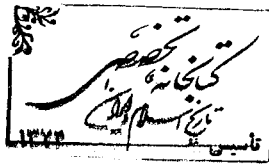
MR. M. BAY ALI RIZVI

دود

سید عالم علی شاہ رنجوی

روایتی سندھ

آغاز

ٺٺي جي مشهور ۽ باڪمال فارسي شاعر، ملا عبدالحكيم عطا جي ديوان جو هڪ نهايت ناقص ۽ زبون نسخو، اڄ کان تقريباً آٺ سال کن اڳ، اسانڪي ٺٺي جي پرائڻ ذخيرن جي آڱڻل پٽل ڪنڊي مليو. ديوان شاعر جي پنهنجي هٿ اڪرين لکيل هيو، ليڪن حاشئي خواه متن جا زياده تر شعر انهيءَ حد تائين ضايع ٿيل ۽ وچ مان ٽڪيل هئا جو انهنجو پڙهڻ لفظن ۽ اڪرن جو پروڙڻ، هڪ ڪنن ڪشالي جو ڪم هيو. راقم الحروف ٺٺي مان موٽي اچڻ شرط اهو نسخو پنهنجي شفيق دوست جفاڪش عالم سيد محمد مطيع الله راشد برهانپوري کي صاف ڪرڻ ۽ نئين سر مرتب ڪري ڏيڻ لاءِ ڏنو — خدا جون مٿس لکين رحمتون هجن، پوڙهو جهور، دائم المريض، دم ڪشيءَ ۾ مبتلا، ايترو ضعيف نحيف نجهريل ۽ زارونزار، جو ڪت تي گويا هڏن جي هڪ مٿ رکي آهي، ائين پيو پائنبو هيو، ڄڻ پنهنجي جان جان آفرين جي حوالي ته هو جئري پلائي ٿي

ڪري ويٺو آهي، ۽ هاڻي زندگيءَ خواه زنده هجڻ جو مٿس محض الزام ۽ بهتان آهي، پر انهن سڀني ساجراڻن ۽ مصيبتن جي باوجود به ايترو سخت جان، بلند همت، ارادي ۽ حوصلي ۾ محڪم ۽ مستحڪم جو جيڪڏهن ڏونگر سندس سامهون ٿئي ته هوند اهو به ڏري پوي - خدا جي بخش هجيس، هن مرحوم مهينن جي مشقت ۽ مسلسل محنت بعد اڪين جو نور نچوئي، جيڪو ڪلام مرتب ڪري ڏنو، سو انهيءَ اصلي خطي ديوان جي آڌ کان به ڪي قدر گهٽ صحيح سالم وڃين بيٺو (۱). باقي حصي جا اڌو گابرا شعر، جنجا اڌ ڪٽيل ۽ جتان ڪٿان ضروري لفظ ٽڪيل، جيڪي چمڻ لائق نٿي ٿي سگهيا، سي بورڊ جي ڪتب خاني ۾ محفوظ ڪيا ويا تڪ، جڏهن قسمت جا گهي، نصيب ڪٽين، سنڌ سنهاريءَ جي علمي ماضيءَ جا مدفون خزانا هٿ لڳن، انهن جون ڪنجون ملن، ڪلفن تان ڪٽ لهي ۽ آهي ڪٽن، لڪل راز پاڻي آشڪار ٿين، ۽ منجهان ديوان عطا جو ڪو ٻيو نسخو هٿ چڙهي، انوقت نه چڙو ان ڇپيل اوراقن جا خال پرڃن، بلڪ، ڇپايل حصي جي ڪيترن نامڪمل شعرن جي پڻ تصحيح ڪري مڪمل ديوان کي دوبارو ڇپائجي. وقت ته وڃين ٿو ائين گذرندو، جيئن پيرن هيٺيان وڃين واري ترڪندي. وچ ۾ ڪيترن سالن جي وڻي اچي وڻي، سن ۱۹۶۰ع ۾ آءٌ نيلا منجهه هيس، جو سنڌي ادبي بورڊ

---

(۱) ديوان جو اهو حصو مرتب جي مقدمه سان ۱۹۵۶ع ۾ سنڌي ادبي بورڊ ڇاپيو آهي.

جي سابق ۽ لائق سيڪريٽري محمد ابراهيم صاحب جوڻي،
اطلاع ڏنو ته کيس عطا جي سلسلي ۾ ٻه ٻيا نادر نسخا به هٿ
لڳا آهن. يعني:

(۱) مدحيه ۽ نعتيه قصيدن جو هڪ مڪمل ۽ ضخيم ديوان،
عطا جي پنهنجي هٿ اکرين لکيل. (۱)

(۲) ”هشت بهشت“ جي نالي سان هڪ مجموعو، جنهن ۾
عطا جون پنهنجون ۽ پنهنجي هٿ اکرين نقل ڪيل
اٺ مثنويون.

چوڻي آهي ڏيهئون ڏور قنڌارئون پري، وچ تي هزارن
ميلن جو مفاصلو، ڪيئي سمنڊ ۽ ڪيترائي واهڙ وچ ۾ نه
وسيلو نه واهڙ جو جهٽ ڏئي اچي انهن نسخن جي زيارت
ڪريان. جڏهن ساڳي سال جي آخر ۾ وطن واپس آيس، انوقت

(۱) سائيز $7 \times 3\frac{1}{2}$ - جملہ ورق ۱۸۶ - تڪميل ۽ تدوين جي تاريخ
هيٺين شعر مان نڪري ٿي:

خرد سال تاريخ ترتيب آن   بگفتا: قصايد عطا تهتوي
سن ۱۱۰۹ هـ

پهريون شعر:

اي وحدتِ تو حقا! لا شرک و شک مبرا
از شبه ..... چون و چرا معرا

آخري شعر:

بدرِ اميد باز آ! زگنه مدار پروا
بمراد شو عطائي، تو ز فضل مصطفائي

پڻي ڪتاب ڏنم. سر دست مثنوين جي مجموعي کي شايع ڪرڻ لاءِ منتخب ڪري محمد ابراهيم صاحب جي حوالي ڪيم ته، ڇپائڻ شروع ڪري ڏئي. چنانچہ هي اهو ئي ”هشت بهشت“ جي اٺن مثنوين جو مجموعو آهي، جيڪو هن وقت علم دوست ۽ علم پرور طبقي جي خدمت ۾ پيش ٿي رهيو آهي.

Dr. N. JAM ALI RIZVI

M.A. M.D.H.

de Fraction Rego. No

SANURAB

تعارف

مثنوين جو هي مجموعو، مصنف جي پنهنجي ڏنل ترتيب مطابق، ”هشت بهشت“ ۾ هن ريت آهي:-

- (۱) بهشت اول - روح رضوان تصنيف ۱۰۸ هـ تصحيح ۱۱۰ هـ
- (۲) ۱۱ ثاني - حظ الجنان ۱۱ رمضان ۱۱۱ هـ
- (۳) ۱۱ ثالث - كنز الاحسان ۱۱ ۱۱۱ هـ ۱۱ شوال ۱۱۱ هـ
- (۴) ۱۱ رابع - نور الاعيان ۱۱ ذيقعدہ ۱۱۱ هـ
- (۵) ۱۱ خامس - حصن الامان ۱۱ محرم ۱۱۱۸ هـ
- (۶) ۱۱ سادس - بحر العرفان ۱۱ ذيقعدہ ۱۰۹۰ هـ تصحيح ۱۸ صفر ۱۱۱۸ هـ
- (۷) ۱۱ سابع - حرز الايمان ۱۱ ۵ رمضان ۱۰۹۰ هـ تصحيح ۱۰ - ربيع الاول ۱۱۱۸ هـ
- (۸) ۱۱ ثامن - عجز و نياز ۱۱ ۱۱۱۷ هـ

مثنوي ڏيکاريل سالن مطابق، عطا جي پهرين مثنوي ”روح رضوان“ آهي، ان کان پوءِ ”بحر العرفان“ ۽ ”حرز الايمان“

آهن، باقي مثنويون هن بعد ۱۱۱۷ ۽ ۱۱۱۸ هـ ۾ تصنيف ڪيون. مذڪوره ٽي مثنويون اگرچہ متقدم آهن، ليڪن انهن جي تصحيح ۽ ممڪن آهي ته ڪي قدر تڪميل پڻ شاعر، پوين مثنوين جي تصنيف وارن ٻن سالن (۱۱۱۷-۱۱۱۸ هـ) ۾ ڪئي. اسانجو قياس آهي ته جڏهن عطا پويون پنج مثنويون لکيون، انوقت بجاءِ ”خمسه“ جي هن پهريون ٽي مثنويون ان ۾ شامل ڪري پنهنجو ”هشت بهشت“ تيار ڪيو.

هن هيٺ اسان، هر هڪ مثنويءَ جي تعارف سان گڏ، ان ۾ بيان ٿيل موضوع ۽ معاملن تي، گهربل حد تائين روشني وجهون ٿا، جيئن پڙهندڙ مثنوين تائين پهچڻ کان پهرين، انهن سان پوريءَ ريت متعارف ٿي وڃن.

(۱) مثنوي روح رضوان

هيءَ مثنوي، سنائي غزنويءَ جي حديقہ (۱) واري بحر ۾ سال ۱۰۸۵ هـ ۾ تصنيف ڪئي وئي، ۽ وري ۱۱۰۷ هـ ۾ ان تي نظر ثاني ڪري، شاعر پنهنجي ”هشت بهشت“ واريءَ رٿا ۾ پهرين نمبر تي انکي رکيو (۲).

در حقيقت عطا هيءَ مثنوي، پنهنجي ئي حال زار کان متاثر

(۱) مقدمه ۾ سنائيءَ انجو نالو - ”الحديقہ في الحقيقۃ والشريعۃ والطريقۃ“ لکيو آهي. سندس تاريخ وفات تازي تحقيق مطابق - سومر ڏينهن يارهين شعبان المعظم سال ۵۴۵ هـ - آهي. (رڪ - فرهنگ ايران زمين ج ۵ نمبر ص ۹).

(۲) رڪ: متن ص ۲۱-۲۲.

ٿي، بارگاه ايزديءَ ۾ التجائن، آزن ۽ نيزارن جي مضمون تي لکي آهي. مثنويءَ ۾ تمثيلاً هڪ قصو آندو اٿائين، جنهن لاءِ چويٿو:

حال من بر حڪايتي ماند   کم زبانم بعرض ميخواند
 آن حڪايت بحال من تمثيل   موقع حال آورم بدليل ۶
 انهيءَ مثالي حڪايت ۾ هڪ انساني ڪوپريءَ جو واقعو بيان ڪريٿو، جنهن هڪ ڪڙميءَ کي بارش نه پوڻ سبب خشڪ ساليءَ جو يقين ڏياري پوک ڪرڻ کان رهائي ڇڏيو. حالانڪ، بارش به پئي، ڪڙمين پوکون به ڪيون، فصل به سٺا ٿيا، ۽ هر ڪو ريان ڪيان ٿي ويو. جڏهن اهو سڀ ڪجهه ٿي چڪو، ان وقت اهو غريب ڪڙمي پنهنجي زيونيءَ تي پريشان ٿي غصي ۾ اچي ڪوپريءَ وٽ پهتو ۽ سندس غلط بيانيءَ سبب مٿس ڏاڍو عتاب شتاب ڪرڻ لڳو. ڪوپريءَ جواب ڏنو ته:
 میان! مون وانگر جيڪو اهڙيءَ طرح خير کان مانع ٿيندو،
 انتي صد هزار نفرتون ۽ ملامتون آهن. اهڙن ئي انسانن کي
 ڪلام مجيد ۾ - شرالدواب - چيو ويو آهي، پوءِ اهي ڪهڙي
 به درجي ۽ مقام جا ماڻهون ڇو نه هجن.

انهيءَ آکاڻيءَ کي بيان ڪري عطا پنهنجي نفس کي ملامت ڪئي آهي، ۽ انهيءَ ڪوپريءَ سان تشبيهه ڏيندي چويٿو:

اي عطا! نفس تو، ڇو آن ڪلم است
 کم زميزان عدل، بي پسهه است

نفس کذاب در زمینِ خراب
مانعِ دل شود ز تخمِ ثواب

نفس امثاره راهزن داري
دل غريبي جلاوطن داري

گفتهء نفس غبنِ فاحش دان
دل بوحشت مبر، ز ديورِ ددان

قلبهء جهد، بر خرابهء تن
کش، بران تخمِ اشک را افکن

آب ده آب، زرعِ خود از اشک

فارغ از مشکِ ابرشوی و از رشک ۸

انهي ۴ محنت ۴ جهد و جهد جون خصوصيتون ۴ فضيلتون
بيان ڪندي خدا ۴ خدا جي رسول ڏانهن متوجه، ٿيڻ لاءِ بظاهر
پاڻسان مخاطب ٿي حقيقت ۾ انسان ذات کي تلقين ڪري ٿو.
اڳتي هلي ”عرض حال“ جو نئون عنوان ڏئي حضور اڪرم
صلي الله عليه الصلوات والسلام جي نعت ۴ صفت، ۾ معرڪي جا
شعر چويٿو، جنهن ۾ محبت عشق شيفتگي ۴ ۴ خود سپردگي ۴
جو جذبو معراج تي پهتل آهي (۹-۱۲) وچ وچ ۾ پنهنجي زار
۴ زبون حالت جو حال احوال ۾ اوريندو ۴ عرض ڪندو هليٿو:

”تہ“ شد منزلِ اقامت من   دوريء مدعا قيامتِ من
از جنابِ مقدست ره دور   گر بظاهر، فتاده ام مهجور

... ..

در مقامي رسیده ام، که زغم   بگذرد روزگار، جمله بهم

طرفِ طورِ زمانهء پيدا   هم حسرت ز وحشتِ پيدا ۱۲

پنهنجي گهر جو نقشو ۽ صورت حال هن ريت چٽي ٿو:
 مسڪنم مسڪن وحوش ٿيور   ڪه نباشد درو، مقام سُرور
 عرصه روزگار، قافيه بند   نيست در سندا وادئي خرسند ۱۳
 مٿين بيتن ۾ پنهنجي مفلوڪا الحاليءَ ۽ گهر جي
 خانہ خرابيءَ جو ذڪر ڪندي، هڪ بيت ۾، سنڌ اندر
 جيڪا انوقت مايوسي ۽ قنوطيت طاري هئي ان ڏانهن به اشارو
 ڪري ويو آهي. هيٺين چند بيتن ۾ اهڙي قسم جو دوسرو
 اشارو موجود آهي:

چون غريم، درين ديارِ فتور
 مضطر اندر هزار وهم و خطور
 طرفه حالي زمانيانِ ظلوم
 حدو ڪد بر زمانهء معلوم
 سنگدل شد زمانهء بيداد
 با ڪه؟ گويم، غم دلِ ناشاد ۱۳
 ... ..

در چنين عالم و زمان و وطن
 بر چنين خسته جان و غافل تن
 ڪه چو من هيچ بيڪسي نبود
 ناکسم، همچو من خسي نبود ۱۳
 هن مشنويءَ جي تصنيف آهڙيءَ دور ۾ ٿي، (۱۰۸۵ هـ)
 جنهن وقت برادر ڪشيءَ، پدر بنديءَ ۽ عظيم اختلافي جنگ
 و جدل ۽ جدوجهد بعد، هندستان جي تخت و تاج جي واڳ

ورتي، عالمگير کي سترهن ورهه ٿي چڪا هوا. عالمگير جي پوري زندگي، تلخيءَ ۾ گذري، تخت و تاج تاءَ پهچندي جيڪي کيس ڪاف ۽ ڪشالا جهڙا ڳڻاڻ پيا، ان منجهس هڪ قسم جي تلخي تندي بلڪ صحيح معنٰي ۾ چئجي ته **FRUSTRATION** پيدا ڪري ڇڏيو هيو، جنهنجو اثر بادشاهت کان وٺي مرندي گهڙيءَ تائين سندس مزاج تي غالب رهيو. تخت وٺڻ بعد به کيس هڪ جاءِ ٺڪاءُ نصيب ڪونه ٿيو، نه آرام نه اطمينان نه سکون نه سانت، اندروني خواهه بيروني جهيڙن ۽ بغاوتن - خواهه ملڪ گيريءَ لاءِ جيڪا خود منجهس هوس هئي ان - کيس وير وهڻ ڪونه ڏنو، اڄ هيت سڀنهن هٿ، ٻاويهه ورهه ته هن رڳو دڪن جي مسلمان سلطانن کي زير و زبر ڪرڻ ۾ ضايع ڪيا. انهيءَ هنگامه خيزيءَ ۽ دارالسلطنت کان هميشه ٻاهر گذارڻ، شاهجهان واريءَ سدا بهار دهليءَ جو سڄو جوڀن ۽ چوٽ ٿي ۽ اجهائي ڇڏي. شاه بهار شاهزادا ٻاهر، امير ٻاهر اميرزادا ٻاهر، سپاه ٻاهر سپاهي زادا ٻاهر، مطلب ته ڪرخندارن بجاجن ۽ بازرگانن کانسواءِ ٻيو هر ڪو دور ۽ درٻار، سڄو شهر ۽ آس پاس بٽ ۽ ڀڙڀانگ. اهوئي ڪارڻ هيو جو، عالمگير جي دور ۾ دهليءَ جي گهرن تڙن مان درد ڀريا آلاپ اٿن لڳا ۽ دڪي عورتن، عزيزن ۽ پنهنجي ورن جي وچوڙي ۾ گيت ٺاهي، اهڙي سوزوگداز سان چوڻ شروع ڪيا جو انهن جي جهونگار، سڄي جهروڪ ۾ جهانءَ وجهي ڇڏي.

هيٺيان آلاپ انهيءَ زماني جي يادگار آهن :

دلي شهر سهاؤنا، اور برسے کنچن (۱) نير
 سب کے کنتھا (۲) هور (۳) کے، ليگئے عالمگير
 صاحب کسی نيتی کرو، اور من مين راکهو دهير
 اڳکے بچھڙے تب ملين، جب بهورين (۴) عالمگير (۵)
 ... ..

چھپڙ پڙانے هوگئے، کڙکن لاگے بانس
 اے هو، جو پيا آون که گئے!

- (۱) کنچن :- سون - زر -
 (۲) کنتھا :- شوهر معشوق دوست وغيره .
 (۳) هور کے :- ميڙي سيڙي .
 (۴) بهورين : يعني پليشن - واپس آئين -
 (۵) مشهور آهي ته پويان به شعر جوابي آهن جيڪي دکهن مان
 دهليءَ موڪليا ويا هوا، ۽ روايت ۾ هن طرح آهن :

بيٺهي رهو قرار سے ، اور من مين راکهو دهير
 صاحب سے متي کرو، که بهورين عالمگير

انهيءَ کانپوءِ وري عورتن ٻيو گيت جواب ۾ ٺاهي دکن موڪليو، جنهن
 تي دکن کان ورائو آيو. انهيءَ سوال جواب بعد آخر ۾ جڏهن مدتون
 ٿي ويون، سالن مٿي سال چڙهندا ويا، ان وقت مردن دکن مان هيٺيون
 گيت چورائي موڪليو :-

ڏاڙهي هتھي سو، سن بهئي، روپا هوگئے کيس
 جيسے کنتھا گهر رهے ، ويسے رهے بد يس

يعني جوڀن ۽ جواني وٺي، ڪاري ۽ خوبصورت ڏاڙهي جيڪا اوهان
 ڏٺي هئي، سا پڻ هاڻي سفيد ٿي چڪي، اڇن وارن ۾، هاڻي توهانجا
 مڙس، جهڙا گهر تهڙا ٻاهر .

اُون آون ڪهه، گئيه، آئيه نه، باره مانس
اے هو، جو پيا آون ڪهه، گئيه! (۱)

دهلي ديس جي ويرانِيءَ ۽ رهاڪن جي پرِشانيءَ جو
ماتم نه فقط عورتن پي ڪيو، بلڪ انهيءَ دور جو مزاحيه گو
ليڪن ذهين ۽ عوامي جذبات جو نمائندو شاعر، جعفر زتل به
رهي ڪونه سگهيو، ڪائس پن پڙڪ ٻاهر نڪري وئي. هرچند
هن پنهنجي مخصوص مزاحيه انداز ۾ تاثر پيش ڪيو آهي،
ليڪن ان مان صاف ظاهر ٿئي ٿو ته، دڪن ۾ عالمگير جي
وجين ويهي رهڻ، عوام ۾ ڪهڙي راءِ ۽ رجحان پيدا ڪيو
هيو. جعفر هڪ طويل نظم چئي آهي جنهنجا چند بيت هت
ڏيون ٿا جيڪي اندازي ڪرڻ لاءِ ڪافي ٿيندا :-

زھ شاه اورنگ دھانڪ بلي
ڪم در ملڪ دڪھن پڙي ڪھل بلي

د رين پير سالي وضعف بدن
مچائي دھما چوڪڙي در دڪھن

(۱) حضرت عمر رضه جي زماني ۾ جڏهن ساڳيءَ طرح فوجون
مسلسل ٻاهر رهڻ لڳيون، انوقت عربي عورتن به انهيءَ قسم جا اوراڻان
پنهنجي مڙسن جي فراق ۾ جهونگارڻ شروع ڪيا هئا. جن کي ٻڌي
حضرت عمر فيصلو ڪيو ته هرڪو فوجي چار مهينا ٻاهر رهڻ بعد وري
چند ڏينهن پنهنجي گهر موٽي اچي. هڪ شعر، جنهن کي حضرت عمر
ٻڌي متاثر ٿيو هيو سو هي آهي :

تداول هذالليل واز ورجانه ويس الی جنبي خليل الاعبه
رات ڪاري ۽ طويل ٿيندي وڃي ٿي ۽ منهنجي پاسي ۾ دوست
ڪونه آهي جنهن سان روح رهاڻ ڪيان.

زهي شاه شاهان ڪم وقتِ وڃا نه هڪڙو نه ٿلڙو نه جنبد زجا

... ..

زهي بادشاهه فلڪ اقتدار چو سيماب يڪجا ندارد قرار

... ..

زهي حڪمت شاه اورنگ زيب ڪٿا وڻ لڙا وڻ بڻ فریب

اهي آهڻيءَ زلنانه جا چند شعر آهن جيڪو هن، ”ظفرنامه

اورنگ زيب عالمگير“ جي عنوان سان چيو آهي ۽ جنهن ۾

سندس شاهزادن جي ٻه چڱيءَ پر خبر ورتي اٿائين. (۱)

جڏهن دهليءَ جي ويرانيءَ ۽ واويلا جو حال اهو هيو

ته حضرت ننگر ٺٽي جهڙي دور افتاديءَ ”سرڪار“ جي باغن ۽

بستانن، سيرن ۽ سيرگاهن، گهرن ۽ گهٽين ۾ ڪهڙي بهاري ۽

ڪهڙي رونق، ڪهڙي تفريح ۽ ڪهڙي جهير-مير هجڻ

گهربي هئي. اهو دور هتي به خشڪ ساليءَ جو هيو،

ڏڪار ۽ وبائڻ جي وڪڙ ۾ نه فقط ٺٽو بلڪ سڄي سنڌ هئي،

عطا جي زندگي ته هونءَ ئي هڪ مظلوم ۽ معذور جي حياتي

هئي، انهن حالتن وٽر سندس شڪسته خاطريءَ تي غمن سنڌا

غبار ۽ گوندرن سنديون گهٽائون ڇاڙهي ڇڏيون. ٺٽل دل ۽

منجهيل من مان آه نه نڪري، اهو ڪينءَ ممڪن ٿي سگهيو

ٿي؟— هڪ جاءِ تي حضور اڪرم جي دامن مبارڪ کي تصور

۾ جهلي شاعر دانهن ٿو ڪري:

پدر و جد و عم، برادر هم

خويش و بيگانہ، خود بخود درهم

یک نظر از تو بس! بهر دو جهان

یا شفیعِ الامم، نما احسان

یا حبیبِ الاله! خُذ بیدی

الترجای الیک بالمددی ۱۴

... ..

دارم امید زان جنابِ کریم

که شوم بهر ور، ز فضلِ عمیم ۱۵

... ..

گر زبان انسی و اگر از دد

دعوت شوق رد نمی گردد ۱۵

پنهنجی اطاعت، پرهیزگاری، حمد و نعت گوئی جو

مذکور کنندی عرض کریتو:

کز زمانِ شعور، تا این حال

روز و شب، صبح و شام هر مه و سال

دم بدم لحظه لحظه هر ساعت

بوده ام در ادائی این طاعت ۱۵

... ..

همه اوزانِ مثنوی و غزل

پر فوائد، قصایدِ اطول

نظم و نثر، غرائب و نادر

از عباراتِ وارد و صادر

نامه ها را نمود ام تالیف

تا باین وقت، از حد تکلیف

همه، توحيد با مناجات است
همه اذکار نعت و صلوات است

عمرها صرف کرده ام، بمدیح
خود تو اعلم، چه حاجتِ تصریح

نزدِ علمِ تو، جمله معلوم است
هر چه از آشکار و مکتوم است ۱۵

... ..

تکیه بر ذکر نام نامی است

حامیم عزتِ گرامی است ۱۶

مثنوي "روح رضوان"، جي خاتمه ۾، اصحابِ کرام،
خلفائي راشدین، ۴ ائمہ اثنا عشر جي مدح و ثنا جا عنوان قائم
ڪري، عطا "هشت بهشت" جي پهرين رڪن کي ختم
ڪري ٿو.

(۳) مثنوي حظ الجنان

بوستان سعديءَ جي بحر ۾، "هشت بهشت" جي هيءَ ٻي
مثنوي، عطا سال ۱۱۱۷ھ جي رمضان مهيني ۾ لکي پوري
ڪئي. اهو زمانو هيو، جڏهن عالمگير جي ڪشمڪش واري
فاني زندگيءَ ۾ باقي وڃي چوڏهن مهينا بچيا هئا (۱) ۽ ٺٽي ۾
سندس سلطنت طرفان، احمد يار خان يڪتا حاڪم هيو،
جنهن جي عظيم عمارت ۾ عالمگير جي آخري ايامن اندر
هندان هندان شڪاف پئجي چڪا هئا، ۽ جتي ڪٿي جا

(۱) ۲۸ ذيقعدہ - جمع يکپاس روز سال ۱۱۱۸ھ، (۳ مارچ ۱۷۰۷ع)

ڪوٽ ۽ قلعا ڌاريون ڏئي پيا هوا. جنهنجو افسوس ناڪ بلڪ،
لازمي نتيجو سندس انتقال بعد، اهو نڪتو جو ”قلم معلیٰ“ جا
ڪنگرا سال سوا سال اندر هڪ ٻئي پٺيان، هڪ ٻئي سان
ٺهڪي ۽ ٽڪرجي ٺڪاءَ ڏئي عرش تان اچي فرش تي ڪرڻ
لڳا.

احمد يار خان يڪتا (۱) جي سلسلي ۾ عطا جي ديوان اندر،
هڪ اڌ قصيدو (۲) ملي ٿو جنهن ۾ سندس تعريف ڪيل آهي.
هتي سنڌ اندر ٺٽي جي عاليچان ڪسيءَ تي ٺهرايل هڪ ڀل،
سندس حاڪمان دور بلڪ رفاه عام جو تنها ڪارنامو هيو.
”مثنوي هيرو رانجهه“ فارسي زبان ۾ لکيائين ته الائي ڪٿي ۽
ڪڏهن، ليڪن مٺيءَ صديءَ بعد جڏهن انجي پيرويءَ ۾ سنڌ

(۱) وفات ۲۳ جمادي الاول ۱۱۳۷ھ. ٺٽي ۾ ۱۱۱۶ھ کان
۱۱۱۸ھ تاءَ رهي ۱۱۱۹ھ ۾ بدلي ٿيو (سرو آزاد ۲۰۰) احمد يار خان
جي پنهنجي شعر جو هي رنگ آهي:

بامبیدی که شود جلوه گر آن سروِ روان
خاک شد جبهه و در راه قدم بوسی ریخت

... ..

از بسکه سراپا، ز غمِ عشقِ تو داغم
چون کاغذِ آتش زده، یک شهر چراغم

... ..

چه پرسي از سرو سامان من، عمریست چون کاکل
سیه بختم، پریشان روزگارم، خانه بر دوشم

(سرو آزاد ۲۰۱)

(۲) ديوان عطا - مقدمه - ۶۵ - ۶۸

جي چند شاعرن مشنويون جوڙيون، تڏهن ئي سندس نالي کي سنڌ اندر دوام اچي ويو. اهڙيءَ طرح جيڪا شيءِ سنڌ جي حڪومت ۽ اقامت ڏياري نه سگهيس، سا سنڌ جي چند تتبع باز شاعرن جي وسيلي کيس نصيب ٿي وئي. (۱)

عطا هن مشنويءَ ۾ مختلف ۽ مختصر مثالي آکاڻيون نظم ڪري، انهن منجهان عبرت ۽ سبق آموزيءَ جا نُڪتا ڪڍيا آهن. مثلاً ”روضۃ الواعظين“ جي حوالي سان ”حنيد“ نالي هڪ واعظيءَ جي ڳالهه، آندي اٿائين. جنهنکي پنهنجي زهد ۽ پرهيزگاريءَ، عبادت ۽ رياضت تي نه فقط ناز ۽ غرور هيو بلڪ، انهيءَ آسري ۽ اعتماد تي کيس بهشت ۽ بهشت ۾ حورن جي هنج ۽ همڪناريءَ جو پڻ يقين ڪامل هيو. عطا چويٿو ته: قيامت ۾ جڏهن ڪردارن جي تڪ تور ٿيندي، انوقت حنيد کي بجاءِ بهشت جي دوزخ طرف فرشتا ڏڪيندا ڏوٿيندا وڃي پهچائيندا. انهيءَ وقت کيس معلوم ٿيندو ته، عملن مٿان اعتماد ۽ پندار، دراصل وڏي ۾ وڏو ڏوڪو هيو. - اگهڙي ته پاڻ نه ته مٿن کي ئي موت - واري لاپرواهه، پروردگار جي ان مٿي رحمت جو سهارو ۽ آسرو ئي بهشت جي بند ٿيل دروازن جا ٽاڪ گنه گار بندي لاءِ لاهي سگهي ٿو.

---

(۱) مشنوين جو اهو مجموعو سنڌ ادبي بورڊ شايع ڪيو آهي، ۽ انهيءَ مجموعي جي آڌار تي تازو جناب ڊاڪٽر عرفاني صاحب ايران ۾ پنهنجو ڪتاب ”داستانهای عشقی پاکستان“ جي عنوان سان ڇاپيو آهي. (سنه ۱۳۴۰ ف)

عطا انهيءَ حڪايت بعد بارگاہ ايزديءَ ۾ التجا ڪندي پنهنجي هيٺين حال جو احوال، عرض رکي چوي ٿو ته: نه وٽس حنيد وارو توشو ۽ نه اهڙي توشي تي ڪو کيس ڀروسو آهي، سراسر هٿين خالي، تهتي دست ۽ تهتي دامن. وار وار گناهن ۾ آلودو، فقط پروردگار جي فضل ۽ ڪرم جي پشت پناهيءَ ۾ اميد رکي ٿو. بندي جون عبادتون ۽ رياضتون ڇا ڪنديون؟ جي مالڪ مهربان ته سڀئي ڪوتاهيون معاف ۽ سڀئي خاميون خوبيون ٿيو هون، ورنه سچ به ڪچ ٿيو پوي جيئن شاه چوي ٿو:

اگهيو ڪاٺو ڪچ، ماڻڪن موٽ ٿي

پلي پايو سچ، آڇيندي لڄ سران

اهو قصو اتي پڄاڻي، عطا وري ٿو اهڙي ماڻهونءَ جو مثال آڻي، جنهنجو اصول هيو ته:

ڪت پي ڪنب پي، اڳيان توريندڙ ٽڪا

اگهڻي ته پاڻءَ، نه ته مٿن ٿي موٽ ٿئي

نيڪ عملن جي تانيءَ ۾ عبادت گذاريءَ جو پيڻو ڏسي، سڄيءَ ڄمار ۾ جيڪا چادر اُٿي تيار ڪئي هيائين، انجي پناه ۽ پاڇي ۾، بهشت جي ٿڌيءَ چانو تائين رسڻ جو کيس ڪو آسرو ڪونه هيو. داور محشر جي روبرو، جڏهن اهو — عطا لکي ٿو — پيش ٿيندو، انوقت ڪائس سوال ٿيندو:

جيڪي آندو اٿئي سو پيش ڪر؟

جواب ڏيندو:

عاجز ۽ تهه دست، بادشاه جي حضور ۾ ڇا پيش ڪري؟
وري ارشاد ٿيندو:

مجازي حاڪم وٽ به هٿين خالي ڪونه وڃبو آهي.
حاڪم حقيقيءَ وٽ آيو آهين، ٻڌاءَ ڇا آندو اٿي؟
عرض ڪندو:

اي داور! اي دادگر! اي بادشاهه بي پرواهه!! مسڪين
مسڪين ڏانهن، محتاج محتاج وٽ ڏيندو وٺندو آهي،
ليڪن اهڙي بادشاهه جي بارگاهه ۾ ڪهڙي وٽ آهي
ڪير، جو ڪجهه آڻي سگهي؟! تنهنجا خزانو اڳ ئي
پرپور ۽ ٽٽار آهن. البت جيڪا شيءِ ڪانه آهي اها
آهي نياز، ۽ اهوئي نياز عذر خواهيءَ سان گڏ پليءَ پائي
تو وٽ پهتو آهيان!

اهڙيءَ طرح نياز جو نذر، بي نياز جي حضور مان شرف قبول
حاصل ڪندو. بندو پنهنجي خالق کان بهشت جو پروانو وٺي،
خرامان خرامان حشر جي ميدان مان ٻاهر نڪرندو، دوزخ
جي دروازن ڏانهن طنز وچان ڏهيءَ اک سان ڏسندو ۽
مشڪندو، ڪياڙ تي ڪنڌ جهليون، سڌو وڃي بهشت ۾ خيما
۽ خرگاهه کوريندو. مطلب مڙيوئي شاهه جي چواڻيءَ:

چارا ۽ ڪارا، مال جنين جو مڪڙيون
تماچيءَ جي تڪئي، آچن سوارا
جي ميءَ مچيءَ مارا، سمي سي سين ڪيا

عطا به انهيءَ مرد مومن جو مثال ڏيندي پنهنجي نياز ۽
 نوڙت، آزيءَ ۽ نيزاريءَ جو واسطو وجهي چويٿو: مان منگتو
 تون ڏاتار، مان گنهگار تون بخشهار، توکي شل باجهه پوي.
 ساڳي ئي طرز جي ٻي ڪهاڻي هڪ انهيءَ گنهگار نوجوان
 جي - پنهنجي مثنويءَ ۾ - آڻي ٿو، جنهن سڄي ڄمار معصيت ۽
 مردم آزاريءَ، فتنن ۽ فتنه پردازيءَ ۾ گذاري، مرڻ وقت ماءُ کي
 وصيت ڪيائين ته: جيسين جئرو هيس اوڙو پاڙو ڪڪ ۽ قهر ۾
 هيو، هرڪنهن کي ڏکويم ۽ آزار رسايم، ماڻهو منهنجي مرڻ لاءِ
 پيا دعائون گهرندا هوا. اڄ موت مٿان آهي، بنان ڪنهن کي
 ٻڌائڻ جي، اوڙي پاڙي کان لڪائي، مونکي رات وگهي منزل
 رسائڻ پوءِ پل خبر پوي ۽ پيا خوش ٿين، برو ڀلو هر ڪو
 چوندو، پر منهنجي امان! تون منهنجي مغفرت لاءِ رات ڏينهن
 ڳارو ڳچيءَ ۾ وجهيون ويٺي رهج! ڪجهه عرصي بعد ماءُ
 خواب ڏٺو، پٽس چيو ته: امان خوش ٿيءُ، ڏک ڇڏي ڏي!
 منهنجي بدين ۽ برائين، مالڪ مهربان جي باران رحمت اڳيان،
 ست ٿي نه، جهلي سگهي. سڀ ڪجهه ڏوٻي صاف ٿي ويو،
 اچو جهڙو کير، اجر و جهڙو چوڏهينءَ جو چنڊ.

عطا به پنهنجي عملن واري دفتر جا داغ رحمت جي ساڳي
 ئي بي پايان باران سان ڏوٺي ڏپوئي چيٽ چاندي ڪرڻ جي
 درخواست - حضور - مرور ڪائنات جي وسيلي سان - بارگاه ايزديءَ
 ۾ پيش ڪندي، پنهنجي مثنويءَ کي پڄاڻيءَ تي پهچائي ٿو.
 عطا هن مثنويءَ ۾ پڻ، پنهنجي خاص طرز کي هٿان نه،

چڏيو آهي، مناجات خواه نعت يا ٻين موضوعن تي زوردار شعر
 چيا اٿس. زوردار هن لحاظ سان نه، ته انهن منجهه ڪو
 تصنع جو بوجهه ۽ عجيب و غريب ترڪين جو انبار ۽
 پرشڪوه لفظن جو لشڪر، صفون ٻڌيو بيٺو آهي. بلڪ زوردار
 هن لحاظ سان آهن، ته بيتن ۾ فقط خلوص، محبت،
 خود سپردگي، دل جي سچي تڙپ، خالق جي رضا جوئي ۽
 حضور اڪرم صلي الله عليه الصلواة والسلام جي الفت نمايان،
 ان جو اصل مقصد ڀرپور انداز ۾ موجود آهي. شعر جو رنگ
 هي آهي:

نگهدار اسرارِ ناموس من
 تو موزون بکن ڪارِ معڪوس من
 خدا يا توئي ڊاورِ مهربان
 بمهرِ خود ازڪينه ام، وا رهان
 خدا يا توئي آبرو بخش خاڪ
 ز چرڪِ گنه، جسيم من سازپاڪ
 ز پا اوفتادم، بمنزل رسان
 ڪه من بيڪسم، اي ڪس بيڪسان
 ... ..

رخِ ديده را، پردهء شرم بخش
 دمِ سرد را، شعلهء گرم بخش
 ڪه آتش بخش زار عصيان زند
 ڪفِ آب، بر تاب طغيان زند
 ... ..

نه همره، نه توش، نه سامان، نه رخس
 بفضلِ خودم، هر چه باید، ببخش
 تهی دست در سوقِ شوق، آمدم
 ز امیدِ فضلت، بذوقِ آمدم
 ...   .

نه در کف مرا توش، همچون جنید
 نه چشمِ امید است، بر عمر و زید
 در اول، تهی دستم و بینوا
 نه وابستهء هیچ آب و هوا
 بعصیانم ار، رو سیه، مو سفید
 خدایا بفضلِ تو دارم امید
 ...   .

سر اندر سجود و لب اندر نیاز
 بنزدِ خداوندِ عاجز نواز
 ندا آمد از حضرتِ کبریا
 بیار! آنچه آورده با خود، بیا
 ...   .

بمعرض رسانده چو مسکین جواب
 کم: جز عجز نبود، بعاجز صواب
 کزین بنده مسکین ظلوم و جهول
 چه آید؟ چه شاید؟ سزائی قبول
 تهی دست درویش، در پیشِ شاه
 چه نذر آورد، ای غنی - الله؟
 ...   .

اگر در جهان مجازی کسی!

شتابد بمحتاج چون خود بسی

تواند برد تحفه بر قدرِ حال

کم مسکین بمسکین، نماید سوال

ولیکن درین بارگاهِ غنی!

چه آید؟ ازین بنده دونِ دنی

بدرگاهِ شاهنشهرِ ذوالجلال

چه آید؟ ازین بنده، غیر از سوال

گدائی چه آرد؟ بدرگاهِ شاه

بدریوزه ام، بندهء عذر خواه

... ..

چه باید؟ چه شاید؟ درین بارگاه

چه آید؟ ازین بنده، کمتر زکاه

خسی را چه امکان؟ ببحرِ کمال

ز ذره چه بر آفتابِ جلال

... ..

دقاین ز تست و خزائن ز تست

مداین ز تست و سفاین ز تست

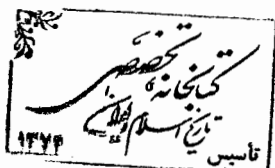
... ..

میسر بتقدیرِ تو، هر چه هست

کم مملوکِ تو، جمله بالا و پست

کم در بارگاهت چه آرم؟ کم نیست

ولی! چین کی نذر دارم؟ کم نیست

بدرگاهت، ای قادرِ کار ساز!
 همه هست، گر نیست الا نیاز
 من آن تحفه، آورده ام نذر وار
 پذیری، ازین بندهء خاکسار

...   .

که در بارگاهت، نباشد نیاز
 نیازم قبول آید ای کار ساز
 اگر روزه و گر نماز است فرض
 بقدرت زکوة است و حج نیز فرض

ز بنده شود، نا شود گر، ادا
 چه پرواست در حضرتِ کبریا
 همه کائنات ار، بسا سال و ماه
 بطاعت گرایند، یا در گناه

نه نفع و نه نقصان ازین ماجرا
 بدرگاهِ بی شبه و چون و چرا

...   .

مگر دستِ دعوت، بذیلِ نیاز
 رسد بر اجابت، بمقصود باز

جز این نیست، در دست من، هدیه ای
 باین هدیه، از تو مرا گریه ای

گدایم! بدرگاهِ شاهِ آمده
 نیاز آور و عذر خواه، آمده

...   .

اگر او گذارد، کم دارد نگاه؟
 وگر او بگیرد، کم آرد پناه؟
 اگر بخشد او، نیست مانع دگر
 کم حقا جز او نیست، صانع دگر
 اگر او بخواند، نراند کسی
 وگر اورهاند، چه داند کسی؟

... ..

چو هر کس کند، لایقِ شانِ خویش
 برین بنده عاجز، کن احسانِ خویش

... ..

ندارم، بغیر از تو، کس آشنا
 خدا یا، خدا یا، خدایا، خدا

بفریادِ من رس، تو فریاد رس
 مرا هر کجا حسبی الله بس

... ..

مناجات ۾ سادن لفظن ۽ سادگي ۽ سان مطلب جي ادائگي ۽
 ڪيترو نه جذبو ۽ ڪيڏي نه گرمي ۽ گرمجوشي پيدا ڪئي
 آهي! اهو سڀڪجهه عطا جو فني ڪمال ته خير آهي ئي،
 ليڪن اصل ۾ ان جون ڪيرون، سندس درد پري ۽ دل جي سچي
 پچي سوز ۽ گداز لهڻيون.

(۳) مثنوي کذوالاحسان

”هشت بهشت“ جي هيءَ ٽين مثنوي ۱۱۱۷ هـ ۾ تصنيف
 ٿي، ۽ ساڳي ئي سال جي شوال مهيني ۾ ان تي نظر ثاني ڪري
 مجموعي ۾ شامل ڪئي وئي. شاعر هين ۾ پنهنجي زندگي ۽ جا

چند المناڪ واقعا - جيڪي سوانح حيات جي سلسلي ۾ نهايت ئي اهم ڪڙي ۽ جي حيثيت رکن ٿا - قلمبند ڪيا آهن. انهيءَ الميہ داستان جي لاءِ هن ”مثنوي يوسف زليخا“ جي پُر سوز بحر کي اختيار ڪري، وڌيڪ واقعا ۾ ڊڪ ۽ درد جي آميزش ڪي وڌ ڪري ڇڏيو آهي. عطا جي زندگيءَ متعلق، چونڪ، اسان اڳتي هلي جدا عنوان پيش ڪري رهيا آهيون، تنهنڪري هن مثنويءَ متعلق وڌيڪ تعارف انهيءَ سلسلي ۾ اچي ويندو.

(۴) مثنوي نورالاعيان

تحفة العراقين (۱) خاقاني شرواني (۶ - ۵۹۰ هـ) جي مثنوي آهي. عطا پنهنجي ٽين مثنوي انهيءَ بحر ۾ مثنوي ”کنزالاحسان“ جي تصنيف کان هڪ مهينو پوءِ، ذيقعدة ۾ خميس جي ڏينهن، چڙهڻي پهر نظم ڪئي ۽ ”هشت بهشت“ جي ترتيب ۾ ان کي چوٿين نمبر تي رکيو.

مثنويءَ ۾ پهريون حمد، ان کان پوءِ چند عنوان مناجات جا آهن، جن ۾ جابجا آيات قرآنيءَ جي حوالي سان صبر ۽ عبادت جي

(۱) ٽن هزارن ٻاويهن بيتن جي هيءَ مثنوي، خاقانيءَ پهرين حج جي سفر (۵۵۱ هـ) ۾ چئي، جنهن ۾ پنهنجي سفر جو احوال ۽ جن مشاهيرن سان مليو آهي، انهن جو ذڪر ڏنو اٿس. ۱۸۵۵ ع ۾، ۽ ان کان پوءِ اها مثنوي ڪيترا دفعا هندوستان ۾ شايع ٿي آهي. ۱۳۳۳ هـ ۾ ڊاڪٽر يحييٰ جي تصحيح سان تهران ۾ ڇپي. اها مثنوي، خاقانيءَ، جمال الدين وزير جي نالي معنون ڪئي آهي.

فضيلت بيان ڪئي وئي آهي. حضرت ابراهيم جي واقعي کي درميان ۾ دليل طور آڻي، ڏيکاريو اٿائين ته: ڪيئن هُن جدا جدا شين، ۽ چنڊ خواه سج جي پوڄا ڪندي ڪندي آخر وڃي پرستش جي حقيقي مرڪز کي هٿ ڪيو. حضرت ابراهيم جي باه واري واقعي ۽ باه جي گلزار ٿي پوڻ واريءَ حيرت ۾ وجهندڙ حقيقت کي بيان ڪندي، مناجات ۾ عبادت ۽ اطاعت جي سود ۽ غفلت جي زيانڪاريءَ، ۽ ان مان پيدا ٿيندڙ اڳرن نتيجن کي اجاگر ڪري ڏيکاريو ويو آهي. جنهن بعد شاعر حضور اڪرم جي وسيلي سان پنهنجي عفو ۽ نجات لاءِ التجا ڪندي مثنويءَ کي ختم ڪري ٿو. آخر ۾ عطا پنهنجي سڀني مثنوين جي روش کي قائم رکندي، مثنويءَ جي وجههءَ تسميه، ۽ تصنيف وغيره جي تاريخ ڏني آهي.

مثنويءَ جا بعض شعر ڪاغذ جي ٽڪڙي وڃڻ سبب ناقص رهجي ويا آهن، (۱۱۵-۱۱۶-۱۱۷-۱۱۸-۱۱۹) ۽ ساڳي وقت اصل مخطوطي جي وچ مان ڪي ورق پڻ ڪٽل هئا، جنهن ڪري ڇپيل متن ۾ انهن جاين تي تسلسل ۾ خال رهجي ويو آهي. (۱۱۵-۱۲۴)

مثنويءَ ۾ حمد، مناجات، ۽ بندي جي بيوسيءَ، بيڪسيءَ، مجبورِيءَ ۽ بي بضاعتيءَ وغيره جي اشعار ۾ اهو ئي رنگ آهي، جيڪو شعر ۾ عطا جو شعار آهي. البته مثنويءَ ۾ اهو تاڻ ڪو نه آهي، ۽ لفظن جو اهو معصومانه انتخاب ۽ بيان جي اها فطري سلاست ۽ سادگي ڪانه آهي، جيڪا مجموعي

جي ٻين مثنوين ۾ ڏسڻ ۾ اچي ٿي. هن مثنويءَ ۾ البت، جنهن
مضمون کي هن ورتو آهي، ان کي سهڻي نموني سان استادانه
رنگ ۾ نڀائي وڃي مٿي چڙهيو آهي. مثلاً:

اي ذات تو، از همه مبرّا و ز فکر و خيال ما، معرّا

... ..

گفتند، هزار داستانها	از وصفِ تو، خيل راستانها
يک شمسه، تمام نا رسانده	يک فقره، هنوز هم نخوانده
آري ز ازل، اگر زبانها	جمله به ابد، کند بيانها
يک حرف از اين کتاب، نتوان	سازند بيان بغور و الحان
گر جمله جهان، باستقامت	وصف شوند، تا قيامت
از وصف، ز صد، يکي ندانند	امّا، ز يکي دگر نخوانند
ذراتِ دو کون، اگر بيکجا	سازند ز شرحِ وصف، املا
طومار قصص، بگسترانند	دانند هر آنچه، باز خوانند
دريا هم، چون مداد سازند	صحرا هم، پر سواد سازند
وز، روئي زمين بياض آرند	اشجار، ورق ورق نگارند
افکار، چو کلکها تراشند	حاشا، حرفي نوشته باشند
وصفِ ز بيان ما، منزه	بيحد و مقدس و موجه (ص-۱۱۰)

... ..

صبر است، نشانِ نيک مردان

صبر است، مقامِ ره نوردان

صبر، آيتِ فوزِ منجيات است

صبر، آيتِ فيضِ محسنات است

صبر است سپر، میجاهدان را
 صبر است وفا، معاهدان را
 صبر آمده، اختیار پاکان
 صبر است، دوايِ درد ناکان
 صبر است، نتیجه سعادات
 صبر است، ذریعۀ کرامات

... ..

صبر است نجات، از مصائب
 صبر است وقایع، در نوائب
 صبر آمده، از شعار خاصان
 صبر است، کلیدِ بابِ احسان
 از صبر بود، شفای ایوب
 از صبر بود، صفای یعقوب ۱۱۹

... ..

توفیق، رفیق در مطالب	نورِ دل و راحِ روح و قالب
توفیق، بیحاصل و محاصل	باشد بجزای خیر واصل
توفیق، عطیۀ الهی ست	برهانِ او امر و نواهی ست
توفیق، رفیق امر معروف	توفیق، بفوز و فیض موصوف
توفیق، بعافیت مقدر	تفریق، بود به نهیء منکر
توفیق، بهر صفت مقدم	با صدق بود صفای هر دم
توفیق، به آدمی ست زیبا	زیبنده تر از، هزار دیبا
توفیق، اساسِ پاکبازان	توفیق، لباسِ سرفرازان
توفیق، کلیدِ بابِ خیرات	توفیق، دلیل بر عبادات

توفيق، به هر وظیفہ آغاز	توفيق، به هر ترانه دمساز
توفيق، به هر عمل قرينه	در خاتمہ مدعا، نگينه
توفيق، سند بعفو و احسان	توفيق، به مشکلات آسان
توفيق، مصاحبِ مدارس	توفيق، خلاصهء مجالس
توفيق، صعود جملہ درجات	توفيق، حصول جملہ حاجات
توفيق، بزرگ جملہ اخلاق	توفيق، به انفس و به آفاق
توفيق، نتیجہء سعادات	پیرایہء حسنِ جملہ عادات
...	(۱۲۱-۲۰)

۵- مثنوي حصن الامان

”هشت بهشت“ جي هيءَ پنجين مثنوي، ”مخزن الاسرار“ جي بحر ۾ ”نورالاعيان“ جي تصنيف کان پوءِ، ذوالحج جو هڪ مهينو وچ ۾ وجهي، نئين سال (۱۱۱۸ هـ) جي پهرين مهيني يعني محرم الحرام ۾ لکي وئي آهي. (۱)

مثنويءَ ۾ مثيلاً، عطا، هڪ چوڪري جو واقعو بيان ڪيو آهي، جنهن کي بالجتيءَ ۾ مٿيءَ ڪاٺ جي عادت هئي. جوانيءَ ۾ هڪ ڏينهن، جڏهن هو ڪنهن دڪان تي ڪنڊ خريد ڪرڻ ويو ۽ تارا جيءَ ۾ وٺن مان گڏ تور پوريءَ ڪرڻ لاءِ مٿيءَ جو ڦوڙ به، هنن پيل ڏٺو، تڏهن يڪلخت کيس مٿيءَ ڪاٺ واري عادت ياد اچي وئي، ۽ ڪنڊ جي شيرينيءَ مٿان مٿيءَ جو ڏاڻو غالب پئجي ويو. تارا جيءَ مان ڦوڙ ڪڍي کڻي

(۱) سومر ڏينهن منجهند جو.

کيسی ۾ وڌائين. اهو به خيال ڪونه ڪيائين ته ان جي
 نڪرڻ ڪري ڪنڊ جي تور ۾ فرق ايندو ۽ اهو سندس ئي
 نقصان آهي. دڪاندار کيس آگاه ڪندي حيرت مان چيو:

طرف طبيعت، ڪم ترا در سراسر است
 زان پله ڪم، اين پله ات ڪمتر است

داده ڇه ڇيڙي، بچ ڇيڙي بدل؟
 گيل بگڙل و صير عوض در غسل
 نفع و ضرر، فرق ندانسته اي
 حاصل ازين اخذ توانسته اي

عطا اهو مثال ڏئي چويٿو:

آه! هزار آه! ز حال من است
 کين سخن، از حالت من روشن است

سودي ۾ سودو زيان جي فرق نه ڄاڻڻ، بري ۽ ڀلي جي
 تميز نه ڪرڻ، صحيح ۽ غلط شيءِ جي پڇاڻ نه ٿيڻ جو اهو
 مثال ڏئي، عطا پنهنجي لاءِ چوي ٿو ته: هنن ٻن پنهنجي زندگيءَ
 ۾ فائدي ۽ نقصان جي فرق ۽ تفاوت جي تميز نه رکندي،
 اجائي عمر ضايع ڪري ڇڏي ۽ وٽس اڳين جهان لاءِ ڪو به
 ثمر ساڻ ڪونه آهي. هٿين خالي ۽ ڀلوين پانڊ، سنجون ۽
 سڪڻون آهي. انهيءَ بنا تي هنن، غم، درگذر ۽ بخشش جي
 عنوانن کي طرحين طرحين مختلف پيرائين ۽ جدا جدا رنگن ۾
 پيش ڪيو آهي، جنهن ڪري مثنوي، مناجات جي مختلف
 موضوعن جو عجيب و غريب ۽ گوناگون مجموعو ٿي پئي آهي.

باري تعالیٰ جي ٻار گاه ۾ بندي کي ڪهڙي ريت ريجھائڻ ۽
 ڪهڙي طرح ٻاڏائڻ گهرجي، سو ڪو هن مثنويءَ مان سگي.
 مثنويءَ جي پڇاڙي ۾ عطاءُ التجا ڪري ٿو:-

داد رسا، داد گرا، داد بخش!

عاجزيم، بين و بفریاد بخش

بخش به این فرد عطا یا کریم!

ای که توئی رب العرش العظیم

فاتح آرای کلام۔ قدیم

بسم الله الرحمن الرحيم

اول طغرائی کتابِ کریم

بسم الله الرحمن الرحيم

آخر دعوات بیمنِ عظیم

بسم الله الرحمن الرحيم (۱)

(۱) مصرعہ بسم اللہیءَ جا (۱۰۶) شعر راقم الحروف ”مثنوي مظهرالانوار“
 جي ابتدا ۾ (متن جو حاشيو ۱-۱۱) گڏ ڪري ڏئي ڇڏيا آهن. هتي
 آيل شعر انهيءَ سلسلي ۾ اضافو سمجهڻ گهرجي. هيٺيان چند شعر پڻ
 مذڪوره مثنويءَ جي ڇپجڻ کانپوءِ هت آيا آهن:-

(۱) در مکنون: از غلام حسين موزون. تالیف سنہ ۱۲۰۷ھ.

بسم الله الرحمن الرحيم مرجع اسماءُ حکيمِ عليم

(۳) مير محمد باقر:

بسم الله الرحمن الرحيم فاتحہ مصحفِ اميد و بیم

(۲) زلالي خوانساري:

بسم الله الرحمن الرحيم قافلہ سالار زہِ مستقيم

(۴) نواب مخلص خان:

بسم الله الرحمن الرحيم فاتحہ مصحفِ حمدِ قديم

- (۵) میر حسین :
 بسم الله الرحمن الرحيم
 سر خطِ تعلیم کتابِ قدیم
 سنبَلِ خود رویِ ریاضِ نعیم
- (۶) آقا محمد فاضل :
 بسم الله الرحمن الرحيم
 عائد عطائست ز خونِ کریم
- (۷) گل محمد عباسی سندهی :
 بسم الله الرحمن الرحيم
 تازه گل هست ز باغِ کریم
 کِشتِ گلِ تازه ز فیضِ نسیم
- (۸) میر اسدالله سندهی :
 بسم الله الرحمن الرحيم
 مصرعِ همین رهبرِ جنتِ نعیم
- (۹) محمد سلیم :
 بسم الله الرحمن الرحيم
 منبعِ فیض است بقلبِ سلیم
- (۱۰) میر حزب الله مسکین سندهی :
 بسم الله الرحمن الرحيم
 تاجِ سرِ سبعِ مثنایِ کریم
- (۱۱) سید علی گوهر تخلص حبیب الله سندهی :-
 بسم الله الرحمن الرحيم
 احمد شد احد دران فرقِ میم
 هست علم بر درِ باغِ نعیم
- (۱۲) اسماعیل فقیر تخلص ذبیح الله :
 بسم الله الرحمن الرحيم
 بسم الله الرحمن الرحيم
 بسم الله الرحمن الرحيم
 گنج گیرانمای، به از زرو سیم
 پرده کشای، سیر خوانِ کریم
 مخزنِ عالیست ز درِ یتیم
- (صفحه ۱۸۷ بیاض خطی دز طب - ذخیره حسام الدین).

سر بسجودِ تو، رخِ بر زمين
ارحمٰني يا رحم الراحمين (۱)

۶- مثلوي بحر العرفان

سبحة الابرار جاميءَ جي بحر ۾، ”هشت بهشت“ جي هيءَ
چهين مشنوي، عطا تصنيف ته، ڪئي هئي سال ۱۰۹۰ھ جي
ذيقده مهيني ۾، ليڪن ان تي نظرثاني، مشنوي ”حصن الامان“
جي اختتام کان اٽڪل روءِ مهينو ڏيڍ پوءِ، ۱۸ صفر ۱۱۱۸ھ
چنچر جي ڏينهن ڪري، ان کي مشنوين جي هن سلسلي ۾
جائتو ڪيو.

هن مشنويءَ جو مرڪزي خيال يا نُڪتو آهي، تخليق آدم
۽ انسان جي عظمت (ص ۲۰۹). انهيءَ محور جي چوڌاري،
مشنويءَ جا عنوان آهن، خالق جي حمد و ثناء، نبين جو
مذڪور، انساني ڪوشش ۽ برتريءَ جي ساراهه، ۽ پڇاڙيءَ ۾
حضور نبيءَ آخر الزمان جي نعت ۽ مدح، ۽ سندس خليفن
جي صفت ۽ وصف ڪري، ڪائنات جي رازن ۽ زمزن، ماضي،
حال ۽ مستقبل متعلق خيال آرائي ۽ تبصرو ڪندي، مشنويءَ
کي اختتامي مناجات تي ختم ڪيو ويو آهي.

(۱) مشنويءَ جي ڪن شعرن جا لفظ مخطوطي جي ٽڪجي وڃڻ سبب
وچان ضايع ٿي ويل آهن، اتي نقطه ڏئي خال ظاهر ڪيو ويو آهي.
ڪن شعرن ۾ ڏنگين اندر پنهنجي قياس مطابق لفظ وڌا ويا آهن.

(۱۷۰-۱۶۱-۱۷۰).

هن مشنويء مان اهو ٻين خاص طرح ظاهر ٿئي ٿو ته
 شعر و سخن جي شغل سان گڏ، عطا ڪي، سڀيڙ، سوانح،
 تذڪرن، تاريخ خواه واعظ ۽ نصيحتن جي متداول ڪتابن پڙهڻ
 جو ٻن ذوق هيٺو، اگرچہ هن ڪنهن به خاص ڪتاب جو نالو ڪونه
 ڄاڻايو آهي، ليڪن ائين ٻيو پائنجي ته، مذڪوره موضوعن تي
 هنن ڪافي ڪتاب اک مان ڪڍيا هوندا. مشنويءَ جو عام
 رنگ هيءُ آهي :-

ياد دارم ڪم بخواندم ز سڀيڙ
 اين خبر را ز روايات اثر
 ڪم چو شد حڪم بخلقِ آدم
 بوجود آمده، آدم ز عدم
 حڪم ديوانِ قضا از قادر
 بهر ابوالبشر آمده، صادر
 ڪم: شود قالبِ اورا تصوير
 گردد از خاک، وجودش تخمير
 بملائڪ شده زان امر خطاب
 ڪم: بيارند، ز اجزائِ تراب
 از چهل جائِ، کفِ خاک آرند
 مشت مشت از هم جا، بردارند
 خاکهائِ بهم آميخته را
 آب و خاڪي بهم انگيخته را
 چون فراهم شده اجزائِ تراب
 دست تقدير زده، نقش بر آب

چهل کفِ خاک، بیک جا باهم
 قالبِ آدمِ خاکی شده ضم

کفِ صلصال بهیئت پیوست
 مشت فختار نکو صورت بست

حکمتِ داشت مگر، در سروکار
 نقش این دائره خطِ پرکار

که درین رنگ غرائب بوده است
 طرفه نیرنگ عجائب بوده است

حکمتِ معنوی و پنهانی

باشد اسرار بسا حقیقتانی

(۲۱۰-۹)

... ..

که در اولاد کثیرِ آدم
 تا قیامت بمعینِ مبهم

باشد اصناف یمین، هم به یسار
 بعض اخیار، فریقی اشار

... ..

قسم قسم آمده از ذریات
 آلِ آدم بطریقِ حشرات

هر کفِ خاک بهر جنس خمیر
 مقتضی شد بمزاج و تصویر

من ندانم که چه ام؟ زان اجناس
 بیخبر زانکه، کدام از صفِ ناس؟

خاکهء نقشِ وجودم چه زدند؟
 رنگِ بیرنگ نمودم چه زدند؟

چه و که، کیست؟ کدام است قماش؟

از کجا چیست معادم بمعاش؟

مپندانم چه سلوک ست و چه سیر؟

از خدا و ندرِ خودم، سائلِ خیر (۲۱۰)

... ..

اشکِ چشم، ارچه برو میریزم

گریه چون سیل به طوفان خیزم

از رُخم رنگ سیاهی نبرد

آبجو صورتِ گاهی نبرد

جوئبار است دو چشم گریان

خون دل کرده به اشکم جَریان

طرف کز سبزه سمن روئیده

لیک اشکم نه رُخم شوئیده

گرچه باریده هوا، برف بموئی

همچنان چرک، سیاهی ست بروئی

آبنوس ارچه بصندل آمود

رو چو آئینم همه دود آلود

صافی روح، مکمل نشده

زنگِ آئینم مصقل نشده

مشک موگر بدلِ کافور است

روئی چون قیر همان دیجور است

صبح پیری، که دمید از شبِ تار

بر رخِ بخت، همان زنگِ غبار

صبح خندان، بسیه روزی حال
 دیده گریان، ز گذشت مه و سال

سال و مه، صرف بغفلت، شب و روز
 صبح شد، دیده بخواب ست هنوز

این بیاضم چه کم از رنگِ سواد
 ریخت سیماب چو بر تیره رماد

ریخت سوهانِ هوا، ریم آهن
 ماند پژمرده، سخن بر سوسن

گل سحر رویی به شبنم شویان
 باغ تسبیح تقدس گویان

بیخ و بر، شاخ و شجر، خشک و تر
 بحر و کان، لعل و در و خاک و حجر

همه ناخفته نمی آسایند
 لب تسبیح همی بکشایند (۲:۲)

... ..

نیست معلوم کسی سترِ عدم
 نه ز موجود وقوفِ آدم

که چه؟ در عالم موجودات است
 که چه؟ در پرده معدومات است؟

اینقدر هست که عقلِ هشیار
 هر کجا فکر نماید سیار

همه در طاعتِ حق مینگرد
 لیک در سترِ کسی ره نبرد

که چه ستریت؟ به ایجاد کسی
 که چه شوقیست؟ باوراد کسی
 همه در راه طلب سرگردان
 از ازل قدر نصیب آوردان (۲۱۲)
 ... ..

عزّ آدم، ز دمِ هُو، لا غیر
 ذلّ ابلیس، ز لافِ انا خیر
 گر عزازیل شد از وی، منکر
 صد چو جبریل و را گشته مقر
 دانه گر شده، دامِ راهش
 هم به آن دانه فزون شد جامش
 گرچه آدم به خطا گشت دژم
 این نمک داشت خمیرِ آدم
 قدرش از عفو خطا گشته بلند
 و ز تفضل بنظر بوده پسند
 مقصدِ حق، ز جهان آدم بود
 بر همه خلق همین اعظم بود
 هر چه آمد بجهان، از پئی اوست
 هرگزیدش ز همه، قدرت دوست
 ای تو! اعزاز فزائی آدم
 یادِ تو، در هم جا بس مردم
 ای که تقدیم دهی آدم را
 وی که! تصویر کنی عالم را

ای کم! طوفان کشی، از دعوت نوح

ای! بهم انس ده، قالب و روح

ای کم! گلزار کنی نار، خلیل

ای! منزّه ز نظیر و ز عدیل

ای! ز بتخانم کش، ابراهیم

ید، بیضا و عصا ده بکلیم

ای! طرازندهء سخن، داؤد

کرده طعم، پشه، مغز، نمرود (۲۱۷)

... ..

ای! تو اعزاز ده، اسماعیل

نور، حق داشته در وی تحویل

علم و حکمت، ده، عقل، لقمان

تبر، ادبار نمائی همام (۲۱۷)

... ..

ای بسا معرکهء نوع بنوع

جز و در کُل، چه اصول و چه فروع

ای بسا نقش و نگار، رنگین

صُور، طرف، غرائب آئین

ساخته، باز برانداختهء ای

بر جهان، تیغ، فنا، اختیای

... ..

بطن بطناً شده پشت از پس، پشت

کے همه را همه جا امر، تو کشت

۱

ای شکسته بقضایا و فتن
 سینه و گردنِ گردانِ زمن
 پهلوانانِ جهانِ روئین تن
 چون زمین زار فتادند و زمن (۲۱۹)
 ... ..
 بوده در چشمِ جهانِ این مردم
 رضی اللہ تعالیٰ عنہم
 ... ..
 ای که از طیش براری، صد عیش
 شمع افروزِ شبستانِ قریش
 چندی از قوم، بتصدیق مقرر
 چندی از قوم، ز ایقان منکر (۲۲۰)
 ... ..
 ای تو پیدا کنِ دینِ صافی
 که بود در همه عالم وافی
 کرده از قوم پرستنده رب
 منهدم بتکدهء اهلِ عرب
 کرده ز آبِ کفِ شیرانِ اجم
 سرد آتشکدهء اهلِ عجم
 ای تو زایل کنِ اهلِ تضلیل
 و ز ابابیل بآصحاب الفیل
 فضلِ تو عدل نمائی طمعاج
 خشمِ تو ظلم نمائی حججاج

قاطع سلسله سفیانی
 قاهر طایفه سروانی (۲۲۱)

... ..

ای بلا کش ز سر چنگیزی

کرده طوفان عجب از خون ریزی

ترکگی، ظالمگی، خون آشام

بُرده در ملک جهان، مقتل عام (۲۲۱)

... ..

خوانده ام آنچه بتاریخ جهان

شمه‌ای زان نتوان کرد بیان

قصه در قصه، حکایات گذشت

چه مسائل، چه روایات، گذشت

چه فسونها شده و افسانه

خانم در خانم درین ویرانه

داستانها، بهزاران کستان

چون سرودیمت بیادِ مستان

عارفانی کم همه دانستند

همه ناگفته ز عالم جستند

سررها هست درین دار کهن

نوینو چهره کشد دیر محن

چه وقوع است؟ درین حادثه گاه

چه وقایع؟ ز بگانه و بیگانه

چه قضایاست؟ که حادث نشده

چه بلایاست؟ که باعث نشده

... ..

چه نویسم که چه بگذشت و چه رفت؟

چند گویم که در آمد و که رفت

... ..

شب من کوتاه و افسانه دراز

فکر لنگ است و ره شیب و فراز (۲۲۳)

... ..

حالت دی و پری، رفت زیاد

نیست امروز، فردا دل شاد

حال فردا بدانم که چه است؟

هست امروز، غنیمت که بهاست

از ازل این هم مدت، که گذشت

کس نداند که چه رفت و چه گذشت؟

گوئی آن جمله همین امروز است

آنهم، آدم کشش و عالم سوز است (۲۲۴)

... ..

مصطفی، مقصد پیدایش بود

مصطفی راست، مقام محمود

مصطفی، واسطه کُن فیکون

مصطفی، مطلب رب بیچون

مصطفی، باعث احداث جهان

مصطفی، وارث پیدا و نهان

مصطفیٰ، خیرِ وری، فخرِ بشر
 مصطفیٰ هست، شفیعِ محشر
 مصطفیٰ، جامعِ آیاتِ کرم
 مصطفیٰ، نورِ رخِ هر دو حرم
 مصطفیٰ، آبِ رخِ صبحِ رخان
 مصطفیٰ، دفعِ کنِ نار و دخان
 مصطفیٰ، فصّٰ نگینِ صنعت
 مصطفیٰ، نصّٰ صحیحِ قدرت
 مصطفیٰ، ماهِ ازلِ شاهِ ابد
 مصطفیٰ، داورِ ملکِ سرمد
 مصطفیٰ، مطلب و مقصودِ خدا
 مصطفیٰ، حامد و محمودِ خدا
 مصطفیٰ، نورِ رخِ دودهء پاک
 مصطفیٰ، پاکِ کنِ چهرهء خاک
 مصطفیٰ، منتخبِ سبحان است
 مصطفیٰ، واسطهء احسان است
 مصطفیٰ، صبحِ نبوتِ صافی
 مصطفیٰ، در دو جهانم، کافی

(۳۲-۳۴)

نعت جي انهن چند منتشر اشعارن جي رنگ ۽ انداز مان،
 حبِ رسول جي ولولہ ۽ ذوق شوق جو اندازو ڪري سگهجي ٿو.
 ڪيترا نہ سادہ ليکن ڀر زور ۽ جذبي جي گرمي ۽ ڀر ڀور
 شعر آهن.

۷- مثنوي حرز الايمان

هشت بهشت جي هيءَ ستين مثنوي سال ۱۰۹۰ھ جي رمضان مهيني ۾ پنجين تاريخ اربع ڏينهن مڪمل ڪئي وئي. يعني مثنوي بحرالعرفان کان تقريباً مهينو سوا (۱) اڳ ۽ مثنوي روح رضوان کان پنج سال (۲) پوءِ .

اهي سال اجتماعي طور سنڌ لاءِ، ڏاڍن ڏڪن ۽ ڏولون جا هئا، ويائن ڏڪارن ۽ ٻين ڪيترن ملڪي سياسي خواه معاشي مسئلن ۽ ماجرائن ۾ سنڌو نديءَ جي هيءَ ننڍڙي ماڻهي مبتلا هئي. باوجود هن جي، جو — انهيءَ زماني ۾ (۱۰۸۳ھ) عطا جي گهريلو زندگي مطمئن هئي، دل گهريءَ خاتون سان شادي ڪئي هيائين آشفته خاطريءَ ۽ پريشان حاليءَ ۾ قدرتاً اها شدت نه هوندي جنهن سان، يتيم ٿيڻ کان پوءِ سندس مسلسل سابقو رهندو ٿي آيو — تاهه، انهيءَ گهرو سک ۽ سانت تي ان وقت جي سياسي ۽ سماجي انتشار، ايڏو غلبو ڪيو ٿو ڏسجي جو مثنويءَ ۾، هڪ به شعر اهڙو ڪو نه آهي، جنهن مان ڪا خوشيءَ جي خوءِ بوءِ ايندي هجي، اهائي آشفته خاطري، ساڳي قنوطيت، ۽ ساڳو ياس ۽ نا آميدي.

حرز الايمان تي نظر ثاني عطا، بحرالعرفان جي تصحيح کان ٻاويهه ڏينهن بعد (۳) ۽ تصنيف جي سال کان ڪم و بيش

(۱) ذيقعدہ

(۲) ۱۰۸۵ھ

(۳) ۱۰ ربيع الاول انگارو سنہ ۱۱۱۸ھ

۲۸ سال پوءِ ڪئي. عطا انهيءَ وقت پوڙهو ٿي چڪو هيو، زندگيءَ جي طول طويل مسافت جو ٿڪو ماندو مسافر۔ ڏسڻ ۾ ائين پيو اچي۔ گویا ڏٺي وئي بيٺو هيو. پنهنجي عمر رسيدگيءَ جو کيس شديد احساس هيو، جنهنجو اظهار مثنويءَ ۾ هر هنڌ ۽ هر جاءِ تي ڪيو ويو آهي. طبعي زندگي ختم ٿي چڪي هئي، موت اگرچہ آيو ڪم ويٺس ڏھ ٻارهن ورهه وٺي وجهي، ليڪن ذهني طرح انجي استقبال ۽ آجيان لاءِ کيس هر لحظي ۽ هر آن تيار رهڻون ٿي پيو.

”حرزالايمان“ کي عطا مثنوي مولانا روم جي بحر ۾ نظم ڪيو آهي. حمد صفت مناجات ۽ نعت جي دستوري عنوانن ۽ اشعارن بعد، هن پنهنجي فوت ٿيل هم عمر سائين سنگتين ۽ ماضيءَ جي مجلسن ۽ محفلن جي ياد تي، شديد افسوس ۽ تاثر جو اظهار ڪيو آهي. پنهنجن انهن يارن غارن کي به ساريو سنڀاريو اٿائين، جن پالجتيءَ ۾ ساڻس رانديون ڪيڏيون هيون. انهن شاعرن ۽ اديبن کي به وساري ڪونه ٿو، جن سان سندس مشاعرا ۽ مڪالما ٿيا. آخر انسان آهي، جڏهن يادگيرن جا اوٿار دماغ تي آپري اچن ٿا ته، دل ۽ اکين جا ڇهه ڇڄي پوڻ لازمي آهن. انهن پنهي جو هونءَ به، پاڻ ۾ عمر پير جو سات رهيو آهي. انساني جسم ۾ اهي ئي پٺي ته، جزا آهن جيڪي، هڪ پٺي جا سڄا پڇا محرم راز آهن. دل آخر ته اکين سان ئي ورهه وٺيندي ورنه، پيو ڪير آهي جو انهيءَ مظلوم جي نازڪ احساسن جي عزت ۽ آبروءَ راز ۽ رمزن کي پرکي ۽ پروڙي

سگھی. عطا جی ہینَ مثنوی جورنگِ فلسفیانہ ۽ مقابلہٴ
پختو آھی :-

ای بخلقِ آب و گل رانده قلم!
با وجودِ تو وجودِ ما عدم
اهلِ جان را گر نشانی دیگر است
بی زبان را، ہم زبانی دیگر است (۲۵۲)
... ..
ز آب و گیل، گلہائی رعنا بردمید
یعنی انسانہائی کامل، سرکشید
وین دگر تاویل این ہر چار را
بر نشاندی پهلوی گل، خار را
خار ابلیس است و گل آدم بود
باد و آتش، آب و گیل، باہم بود (۲۵۵)
... ..
ای جهان پیدا کنِ جان آفرین!
نقشہا از تست بر چرخ و زمین
گنبدِ خضرا، بزر آراستی
حقہء غبرا، بما پیراستی
چرخ را رعنا، بہ انجم کردہ ای
ارض را زیبا، بمردم کردہ ای
بسۃ ای از عرش تا فرش، آب و رنگ
ز آب، آتش برکشی، و زموم سنگ

این جهان و آن جهان از صنع خویش

مزرع و خرمن کنی از رنج و عیش

مزرع نیک و بد است این دام گاه

خرمن اجر است، آن آرام گاه (۲۵۶)

... ..

هر چه در لوح و قلم، از حکم تست

آدم و ابلیس هم، از حکم تست

در تماشائی جهان دلفریب

زاغ و طاؤس است و چغد و عندلیب

طوطی و کرگس، کلنگ و شاهباز

پیل و پشه، اسپ و خر، گرگ و کُراز

مور و مار و نور و نار و برگ و خار

هر چه باشد، حکمتی باشد بکار

... ..

رو براه اوست، چه کعبه چه دیر

حکمتش محض است، در هر شر و خیر

سبحة و زنار، هر یک رشة اش

خوشه صنع است، تخم کشته اش

این همه از کشت او، یک خوشه کی

توشه داده است در هر گوشه کی (۲۶۲)

... ..

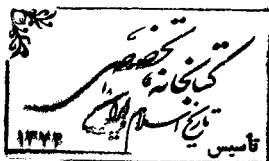
بنده نا چیزم، تو چیزم کرده ای
 گرچه خوارم، تو عزیزم کرده ای
 ای خدائی عیب پوش، غیب دان!
 بخششی و بخشاشی، از نیکان بدان
 ستر گردان عیبم از امداد، غیب
 گر بدم، بخشا بنیکانم حسیب
 ای خدائی کام بخش و کار ساز!
 ای خدائی قادر و عاجز نواز!
 بنده بیکارم، تو سازی کار، من
 عاجزم، بخشاشی بر کردار من (۲۵۷)

... ..

در مقام بندگی، درویش و شاه
 هست یکسان سر بخاک سجده گاه
 ای خدائی خوب! زشتم در گذار
 بخش بر مسکینیم، ای کردگار!
 ای خدائی صالحان و عاصیان!
 گرچه من با عاصیانم در میان
 بخش عصیانم، به اصحاب صلاح
 چون صباحم کن، به ار باب صلاح (۲۵۸)

... ..

از مشیت کرده ای خلقت بهم
 فرد فردی را جدا و جمع هم

جمله اجزا را نمودی جملتان

جزو در کُتِل، کُتِل بود هر جزو آن

هر ورق را دفتری پرداختی

هر سبق را لوحِ زیبا ساختی

چهرهء هر صفحه را دادی صفا

از قلم، هم در جلا، هم در خفا

نظم هر فقرائی غُثِّرا کرده ای

نثر هر مضمون، مطرِّرا کرده ای

نقش بستنی هر عبارت مستقل

ربط هر سطری ست، موزون زین سبیل

لفظ لفظی را بیانی داده ای

حرف حرفی را قرانی داده ای (۲۵۹)

... ..

نام نیکم ببخش و نانم ده حلال

کام ناکامی ببخش، ای ذوالجلال!

... ..

شاهی در فقر بخشائی بما

از هدایت راه بنمائی بما (۲۵۸)

... ..

منت بی منتها، آن پاک را

کآدمیت داد، مشتِ خاک را (۲۶۱)

... ..

توحيد ۽ مناجات جو اهو پخته رنگ، هن مثنويءَ جو
 خاصو آهي ۽ هيءَ سموري مثنوي، توحيد، مناجات، قدرتِ كامل
 جي نيرنگين، انساني عجز، خلقت جي طور طريقن، مذمتِ نفس
 ۽ شيطان، توفيق، دنيا طلبي ۽ انجي مذمت، سفرِ آخرت جي
 اسباب ۽ سامان متعلق، انسان جي ايجاد، شباب، طاعت، موت،
 يومِ الحشر وغيره جهڙن فلسفياڻه عنوانن تي نظم ڪئي وئي
 آهي. مثلاً - ”في العجائب قدرته“ - جي عنوان تحت چوي ٿو:

آفريند عالمي در دانه اي

دانم را سازد عمارت خانه اي

عالمي گنجاند، اندر بيضه اي

فاقم را سازد شفاي هيضه اي

بيضم در تاري نحيف آويخته

زين تماشا غلغله انگيخته

کوه کيهان را، بموي بسته است

رشتهء فکر از میان بگسسته است

خاک بر بنيادِ آب، انداخته

فصد بر يخ بسته بر پا ساخته (۲۶۲)

... ..

قطره آبي درد را، دريا کند

ذرهء خاكي صاف را، صحرا کند

گاه سازد خاکِ خشک، از قلزمي

گاه طوفاني زند، از شبنمي

قوت کرمی را دهد در جوفِ سنگ
 جاش جسمی میکند، در رحم تنگ
 گه زمینِ ناره، نوری میکشد
 گاه طوفان، از تنوری میکشد
 ذره را، مهرِ درخشان میکند
 سنگ را لعلِ بدخشان میکند
 جرعه را در صدف، "در" میکند
 قطره را در شکم، خور میکند
 مشت خاکی را بسطانی کشد
 بهتر از خورشید، نورانی کند (۲۶۳)

...

...

...

"في عجز الانسان" - جي عنوان هيٺ لسکي ٿو:-

اين تماشا گاه را نظاره گان
 آمدیم از غیب، ما بیچارگان
 نی چو حیوان، از پی خواب آمدیم
 یاز بهر دانه و آب آمدیم
 ما نه حیوان، گرچه مرتع دلکشاست
 ما نه مرغان، گرچه خرمن پر نواست
 نی مسکیم و گریه، گر مطبخ پر است
 نی مگس، هر چند خوانی پُر خوراست

...

...

...

چند گردی گردِ هر آرز و هوس
 گر بود در خانه کس، حرفی بس است

چون ندارم بینش - نظاره گي
چيست جز آوارگی، بیچاره گي (۲۶۴)

... ..

هیچ تاثیری، نمی یابم بخود
همچو رشته، باز میتابم بخود

زان پریشانی، چه حفظ ساختی
زین جگر خواری ندارم راحتی

بر رگِ دل گرچه نشتر میزنم
بی ستون این سینه را وا میکنم

گر شوم فرهاد، صد جو خون فشان
از لب شیرین، نمی یابم نشان

گاه مجنونِ بیابان میشوم
گاه مفتونِ خیابان میشوم

... ..

”في تفرج الاشيا -“ هر چوي ٿو:-

نشاء باید، پی گلگشتِ باغ
تا در آید بوی هرگل، در دماغ

نرگسي باید شناسا در بهار
تا شناسد، هرگلي را اعتبار (۲۶۵)

... ..

غنچه گر گویاست در وصفِ صبا
باغ را بویاست، با صد مرحبا

لاله چون خونِ دلِ خود خورده است

نقش داغِ بندگی آورده است

سرو یکپا بسته، در طاعت میان

خِطِ آزادی، بکف دارد عیان

یاسمن شسته ز خود دستِ امید

یافت از ابرِ عنایت رو مفید (۲۶۵)

... ..

اهڑیء طرح سپینی گلن بوئن جو ذکر کندي، آخر ۾ چوي ٿو

۽ اهوئي حاصل مطلب آهي :

هر متاعي کاندرين بازار هست

بي قماش و قيمت و عيثار هست

بنگر اندر جمله و نظاره گير

خويشتن را، در همه بيچاره گير (۲۶۷)

... ..

بين چند عنوانن جا بيت هن ريت آهن :

گر هنر نزد جهان اعلان بود

عيب من، کي از خدا، پنهان بود

جرم خود گر خفيه دارم از جهان

از خدائ خود، چسان دارم نهان؟ (۲۶۹)

... ..

آشنا با آشنا بودن خوش است

در پناهِ دوست آسودن خوش است

دشمنان را دوست، پندارم عبث

مانده ام پر لوٹ، در بندِ حدث

نفس و شیطان، دشمنانِ آدم اند
 بلکه دشمن پیشه‌گانِ عالم اند
 نفس نا بیناست، شیطان قایدش
 هم عصا در کف، ز حرصِ زایدش
 ...   .

غافلم من غول خرگوشم بخواب
 نفس چون گرگم، به بندِ اضطراب
 دیوِ روبه باز در مکرو حیال
 منتظر در پس بود، شیرِ اجل (۲۷۰)
 ...   .

”في حال الانسان وحرفة“ — هر آهي:

همچو تاجر آمدی، در این سرا
 ماجرا کم کن پئی بیع و شرا
 مایهء بی سود، در سودا مَباز
 غبن فاحش کرده از سودا مناز
 تا رواجی هست اندر سوق شوق
 نه متاعی خویش در معرض بذوق
 عجز را بفروش، رحمت را بخر
 فهم کن گر آدمی باشی نه خر (۲۷۱)
 ...   .

پئی هک عنوان هیئت مناجات جی شعرن مان هی چند شعر
 قابل غور آهن:

هرچ خواهی در رضایش مضمراست
 هرچ جوئی در قضائی او در است

طالبانِ اوست مطلوبِ همه
 عاشقانِ اوست محبوبِ همه
 طالبِ حق فارغ است، از ما سوا
 طالبِ دنیا ست در قیدِ هوا
 سالکانِ مسلکِ عرفانِ رب^۳
 پا ز سر کردند، در راهِ طلب (۲۷۲)

...

...

...

”مقدمة العشق“ جي عنوان جا چند شعر آهن :

هر يکي گوید کم : بر وی عاشقم
 بر ثباتِ دعوی خود صادقم
 جمله مي نامند خود را عاشقان
 هر فریقِ کاذبان هر صادقم
 عشقِ شان! معلوم گردد آن گهي
 تا کم بر معشوق مي يابد رهي
 تا کرا؟ معشوق دلداري کند
 تا کرا؟ محبوب غمخواري کند
 تا کرا؟ زینها، بسوئي خود کشد
 تا کم؟ صهبائي وصالش ميچشد
 گرچه عاشق، کوشش دارد بخود
 تا کشش معشوق را نبود، چه سود؟ (۲۷۳)

...

...

...

چند بين عنوانن جا چونڊ شعر جيڪي مثنويءَ جي رنگ خواه
 شاعر جي ذهنن جي عڪاسي ڪن ٿا، هن ريت آهن :
 امشب و امروز چون دی، درگذار
 باش تا فردا چه آید پیشِ کار

باش تا این خوابِ غفلت بگذرد

صبحِ صادق، پرده‌ء شب، بر کُرد

میشود پیدا قماشِ همگنان

مایه‌ء سود و زیان گردِ عیان (۲۷۴)

... ..

گر درین منزل مجاور بوده ای

شب چو مهمانِ مسافر بوده ای

راهِ خود سرکن، سرازِ غفلت بر آر

زادِ خود بر گیر و رو آزاد وار

پا پیاده مانده ای، بی راحله

دیر شد، کز تو گذشته قافله

هر طرف غولان و صحرائی مهیب

کاروان شد، مانده ای تنها غریب (۲۷۵)

... ..

روز و شب فریاد میدارد جرس

کای تو! محمل بست و بشکن قفس

گر تو دستک زن شدی، پس کاروان

در پیسش البته خواهی شد روان

... ..

ما ز پیش از وقت، فکرِ کار خویش

عاقبت نقلِ مکان داری، پیش (۲۷۶)

... ..

بر رخت دریا و خونریز است دشت

چونکه لاچار است، میباید گذشت (۲۷۶)

... ..

باغِ هستی را چو آمد نو بهار

سرو خشکم چوب شد، بی جوئبار

جوئبارِ زندگانی طاعت است

مایهء عمر و جوانی طاعت است (۲۸۵)

... ..

روی بر خاک و جبینِ نیه، بر زمین

هر بنِ موکن زبانِ ذکرِ هین

الغرض اینست وضعِ کاملان

کار و بارِ زمرهء صاحبِ دلان

... ..

نیک بختان، رختِ خود یکسو برند

از خدا دورانِ غم روزی خورند

عاشقان بر منبر و محرابِ عشق

فاسقان غرقِ آند، در گردابِ فسق

عاهدان جان را مُصلا میکنند

ناکسان جان را مطلا میکنند (۲۸۶)

... ..

پنهنجی دوستن و احباب و هم صحبت سنگتین سائین کی یاد

کندی چوی تو:

هم نشینان رفته آند، از پیشِ من

هجر شان کرده منغص، عیشِ من

همدمان و همزبانان رفته اند

وز بزم همخواب، تنها رفته اند (۲۸۸)

... ..

حیف حسرت را، بمن بگذاشتند

داغ فرقت را، بدل بگماشتند

از کهن یاران، نشانی تازه ای

نیست غیر از داغ، بی اندازه ای

داغِ شان ناله مرا چون فاخه

کای عجب بی دوستان، و ساخته

سخت جانم، سنگ دل، غم دید ام

شور بختی، بیکسی شوریده ام

... ..

ای دریغاً زمرهء یاران شدند

دوستاناران و وفا کاران شدند

بیکمان رفتند جانی دوستان

ماند زان گلها، تهی این بوستان

اینکه و اهرسم نشانِ کیفِ حال

کس نمی گوید، ز کس حالِ مآل (۲۸۹)

... ..

”فی بیان الموت و یوم الحشر“ — جی عنوان جا چند شعر هن

ریت آهن :

چون ببندم رخت ازین مهمان سرا

تو سلامت بخش، ایمانِ مرا

چون کنم کوچ از سرِ این مرحله

دار همراهم ز رحمت قافلہ (۲۹۰)

... ..

ابرِ رحمت را بخاکِ من بیار

لاله و ریحان، ز خاکِ من بر آر

... ..

اندران تنگی که من باشم باه

سویِ درگاهِ خودم، بکشائی راه

... ..

جوئیبارِ رحمتش نِه درکنار

نوبهارِ مکرمت در آوی سپار (۲۹۲)

... ..

نشرِ عیبِ من مکن روزِ نشور

حشرِ جرمِ من مگردان، یا غفور!

... ..

گر دران بازار باشم، بی قماش

ده متاعِ رحمتم، ای فیض پاش!

... ..

عزتِ پیغمبرم سازی شفیع

زیر پائی حیدرم، داری رفیع

... ..

با جمیعِ دوستانم جمع ساز

وز مکانِ دشمنانم دور باز (۲۹۳)

... ..

نعت جا چند شعر آهن :-

مصطفیٰ اول هم آخر مصطفیٰ

مصطفیٰ فخرِ مفاخر مصطفیٰ

جمله خوبان، سر فدایِ پائیِ او

آرزو مندانِ راه و رائیِ او

قبلهء پاکان، قدمگاهش بود

کعبهء آزادگان، راهش بود

لاله رویان، سرِ او را، سرِ بیا

همچو بلبل، برگلِ حسنش فدا (۲۹۸)

...

...

...

از ازل گر دفتري، انشا کنم

تا ابد گر قصه ای، املا کنم

هر سرِ مو صد زبان سازم بستان

شمه نتوانم بیان سازم از آن (۲۹۹)

...

...

...

ڪتاب جي باري ۾ لکي ٿو:-

”حرز ایمان“ است، نامِ این کتاب

کاآمد از غیب، این کتاب را خطاب

...

...

...

نامِ پیغمبر، شفیح آورده ام

اجر بخشائی که محنت برده ام

گر بدم ورنیک باشم، از تو ام

از درِ رحمت کجا دیگر روم (۳۰۸)

...

...

...

کن قبولم این کتاب و داستان

چون تبسم کرده ام بر راستان

... ..

جملگی در راه حق، حق جو شدند

در سخن بازی، حکایت گو شدند

... ..

در سخن تبعیثِ ایشان کنم

لیک عکسِ مطلبِ خویشان کنم

... ..

مطلبِ من، محض توحیدِ خداست

مقصدِ من، خاصه تذکیرِ خداست

... ..

از رسالاتی، که طبعِ من سرشت

”حرز ایمان“ این بود، هفتم بهشت

... ..

هر بهشتی را، بوزنی پیروی است

این به بحرِ مثنویِ مولوی است (۲۰۹)

... ..

کس همی گوید: در و سرت در است

یعنی استخراج و اخذ از دیگر است

کس همی گوید: که این طرزِ کلام

از تو نبود، دیگرش داده نظام

کس همی گوید: که از نظمِ دگر

یاد کرده چند شعری معتبر

... ..

هر چه دارم از عطائی ایزدبست
 محض یمن و لطف و فضل احمدیست
 در پس آینه طوطی منظم
 هست استاد ازل چون مشفقم
 هر چه او گوید بگو! گویم عیان
 ورنه نتوانم کنم حرفی بیان
 ...   .

نز کسی دزدیده، نز کس خوانده ام
 این گهر از بحر دل، افشانده ام
 من بحق^۳ حق، همین خوانم حلف
 بنده خاین نیست از قول سلف
 یا ز کس مشق کتابت کرده ام
 نفس خود را احتسابت کرده ام
 هر چه تعلیم ز حکمت داده اند
 هر دری کان، بر رخم افشانده اند
 ...   .

من بآن اندازه ره میروم
 یا براه راست، یا کج میروم (۳۱۰)
 ...   .

مثنوی بحرالعرفان ۴ نعت جو جیکو رنگ آهی اهو
 ساگیو ئی هن مثنوی^۴ ۴ پن اختیار کیو ویو آهی. مثلاً
 بحرالعرفان ۴ آهی :

مصطفیٰ صبح نبوت صافی

مصطفیٰ، در دو جهانم، کافی

(۲۳۴-۲۳۲)

”حرز الایمان“ ۾ اهاڻي ساڳي طرز هن طرح ادا ڪئي وئي آهي:-

مصطفیٰ صاحب نصابِ فاتح

مصطفیٰ صاحب ڪتابِ فاتح

... ..

مصطفیٰ سرمايهءِ خير و نجات

مصطفیٰ پيرايهءِ حسنِ صفات

(۲۹۶-۲۹۵)

هن مجموعي ۾ ”ڪنز الاحسان“ وڏي مثنوي آهي ۽ انکان

به طويل مثنوي ”حرز الایمان“ آهي. پهرين ۵۵ صفحن تي ۽

ٻوئين ۶۵ صفحن تي آهي. باقي ٻيون سڀئي مثنويون مختصر آهن.

۸- مثنوي عجز و نياز

تصنيف جو سال ڏنل ڪونه آهي، البتہ تصحيح جي تاريخ

ڏهين جمادي الاخر سنه ۱۱۱۷ھ ثبت ڪئي وئي آهي، جنهن

جو اظهار دستوري طرح عطا، مثنويءَ جي اختتامِي شعرن ۾ ڪيو

آهي. اها نظر ثاني ”مثنوي حرز الایمان“ کان ئي مهينا پوءِ

ڪري، مجموعي جي ترتيب ۾ انڪي آخر ۾ جاءِ ڏني وئي

آهي. اهو معڪن ئي سگهي ٿو ته منظوم ڪرڻ جو سال

به اهو ئي ساڳو ۱۱۱۷ھ هجي.

اهو وقت هيو، جڏهن هندوستان جي تيموري سلطنت جي، جنهن جي تسلط هيٺ سنڌ ڪي رهي، هڪ صدي کان به ارڙهن ورهه مٿي گذري چڪا هئا. — آخري مضبوط ۽ مستحڪم تاجور، حضرت محي الدين اورنگ زيب عالمگير غازي عليه رحمة جي حياتيءَ ۾ باقي اچي پنج مهينا کن بچيا هئا. پاڻ انهيءَ وقت دکن طرف هيو. بيانوي ورهن جي طويل ۽ لڳاتار جدوجهد واري نجهرائيندڙ زندگيءَ کان ٽڪجي، چڪنا چور ٿي، بلڪ سچ چئجي ته از خود بيمار ٿي، احمد ننگر کان جنهن جي قيام ڪي هو پاڻ ئي ”ختم السفر“ (١) سمجهي، مايوسيءَ جو اظهار ڪري چڪو هيو. — دهليءَ طرف ڪوچ ڪري ٿي رهيو هيو جو، اوچتو بيمار ٿي پيو. بيماري وڻي طاقت وٺندي، ۽ هن برصغير جي عظيم تاجدار کي — جنهن بقول جعفر زئل دکن ۾ ”ڪلبلي“ (٢) وجهي ڇڏي هئي — وڻي زير ڪندي، جهوريندي، نهوڙيندي، ناس ڪندي ۽ زارو نزار ڪندي. نتيجو نيٺ اهو نڪتو، جو جنهن سفر جو آغاز، هو پاڻ پنهنجي مرضي مطابق ڪرڻ وارو هيو، انجو آغاز ۽ اختتام ته بهرحال ٿيو، پر هن ڪائنات جي حقيقي حاڪم جي فرمان ڏيشان مطابق، انجي مهار سڙي وڻي ۽ زندگيءَ جي قافلي جو رخ حضرت شاه جهان آباد کان ٿري، حضرت عدم آباد طرف ٿي پيو، جتان جو ويل، وري ورنڊو

---

(١) تبصرة الناظرين (قلمي) از سيد محمد بلگراي ابن مير عبدالجليل

بلگرامي -

(٢) زهي شاه اورنگ دهانگ بلي، ڪه در ملك دکن پڙي ڪهلبلي

ڪنهن ڪو نه ڏٺو، جيئن شاه فرمايو آهي :-

نه خبر نه خواب، نڪو اوڻي آيو

هتي جو هيت ڪهين، ڏنو ڪو نه جواب

هميرن حساب، ڪهه ڄاڻان، ڪين ٿيو.

هيءَ مثنويءَ غالباً عطا جي آخري مثنوي آهي، هيئن کان پوءِ مرڪزي سلطنت ۾ عالمگير جي فوت ٿيڻ شرط زوال اچي ويو، ۽ ٿوري وقت اندر ئي سنڌ تان مغلن جو اثر زائل ٿيڻ شروع ٿيو. انحطاط سبب مرڪز ۾ تخت نيشيءَ لاءِ وارثن ۾ جيئن جيئن ويون خون خرابيون وڌنديون، تئين تئين ٺٽي جي مغل ڪارندن جا ويا پير پٽيءَ تان نڪرندا. هڪ مٿان ٻيو ٿي آيو، هڪ چارج ڪانه ٿي ڇڏي ته ٻئي اچي ساڻس جنگ ٿي جوڻي. جنهن ڪري، شهر مٿان سوين صعوبتون ۽ مصيبتون نازل ٿيون، ۽ صورت حال جيڪورخ ۽ روپ اختيار ڪيو، تنهن اسانجي شاعر ڪسي، ڪيترن نون شهر آڻيون لکڻ تي مجبور ڪيو، جن جي ابتدا، هو گذريل صديءَ جي آخر کان ٿي ڪري چڪو هيو. علاوه ازين اهو ئي آهوسال (۱۱۱۸ھ) آهي جنهن ۾ ميان يار محمد ڪلهوڙي سنڌ جي آزادي جو عزم ۽ ارادو ڪري، اندرون اندر تحريڪ ڪي زور وٺائڻ جي ابتدا ڪئي ۽ پروگرام مطابق جيئن جيئن ويومرڪزي خزانو

لال ڪنور (١) ۽ انجي ميرانن، دهلارن ۽ توڪڙن تي صرف ٿيندو، ٽئين ٽئين ميان صاحب في الحال ويو سنڌ جي سر زمين کي مغلن کان ٺيڪي تي ڇڏائيندو.

(١) مغل سلطنت جو زوال اوچتو حادثو يا ناگهاني واقعو ڪونه آهي، در حقيقت انجي ابتدا شاهه جهان جي آخري زماني کان ئي شروع ٿي چڪي هئي جنهن وقت شاهجهان جي شهزادن ۾ تخت ۽ تاج لاءِ هڪ ٻئي خلاف سازشون شروع ٿيون ۽ مسلسل ڪاٺ ڪهاڙا ڪڇيا، جنهن ملڪ جي اقتصادي حالت ۽ ملڪي استحڪام جي بنيادن کي صفا ڌوڏي رکيو. ”بهشتي“ شيرازيءَ جي مثنوي ”آشوب نامه هندوستان“ (مطبوعه نولڪشور ١٨٨٣ع) يا انهيءَ دور جي ٻين ڪيترن ڪتابن منجهان ان تي روشني پئجي سگهي ٿي. بادشاهت بعد عالمگير جو پنهنجو سڄو زور دکن تي صرف ٿيو، جڏهن فوت ٿيو ته اها ئي ساڳي جنگ وجدل سندس پنهنجن شهزادن ۾ به شروع ٿي وئي، جنهنجو مثال پهريون ئي شاهجهاني دور ۾ هي بر صغير ڏسي چڪو هيو. ڪيئي جا ڪيتا عالمگير جي اولاد اهڙا ڏنا جو واقعو پڙهندي لونه لونه ڪانڊارجي وڃي ٿي. پهريان ٻه ورهه بهادر شاه پاٿرن جو خون، پاڻيءَ وانگر وهايو، اهڙي غارتگري فتنا ۽ فساد ٿيا ۽ اٿيا جو هڪ مهيني تائين بادشاه جو لاش پت تي پيو رهيو، نه گور نه ڪفن، ڪنهن کي ڪاڻ ڪا نه پئي جو سار سنڀار لهي ۽ مٿي جو مڙهه کڻي منزل پيڙو ڪري. محمد شاه رنگيلي جون رنگ رليون، ادم ٻائي نچڻيءَ جو اوج ۽ اقبال، نادر جي نادر شاهي، احمد شاه جي دربار ۾ عورتن جو راج، خاصخيلين ۽ خواجہ سرائن جي هلندي پڄندي، گڏن ۽ گڏين جي شادين تي لڪ لتائي ڇڏڻ، احمد شاه ابداليءَ جي آفت، اهي سڀ ته گهڻو پوءِ جا قصا ۽ واقعا آهن، ليڪن لال ڪنور جي ڪهاڻي ته خود عطا جي ئي زندگيءَ

عطا جي شهر آشوبن مان پڻ اهو ئي حال ۽ احوال، رنگ ۽ روپ معلوم ٿئي ٿو، جيڪو انهيءَ دور واريءَ دهليءَ ۾، اشراف گورديءَ ۽ طوائف الملوڪيءَ جو هيءو يعني ٺٽي ۾

بلڪ مثنوين جي مجموعي تيار ڪرڻ کان چند ئي سالن بعد جو معاملو ۽ مذڪور آهي. اها بازاري عورت جهاندار شاه (١١٢٣ھ) جي سریت هئي. ”امتياز محل“ جو لقب حاصل ڪري، ممتاز محل جي رنگ محل ۾ راج ڪرڻ لڳي. ١١١٨ ۾ عالمگير انتقال ڪيو، ١١٢٣ تائين تي بادشاه ٿيا، چوٿون اهو جهاندار شاه، هيءو جنهن جي زماني ۾ لال ڪنور جي اشاري تي، رذيل ۽ ذليل ماڻهن کي اهڙو عروج حاصل ٿيو، جو ڪهنجي چواڻيءَ ”باز جي اکيري ۾ چپرو، ۽ بلبل جي مسند تي ڪارو ڪانءُ اچي ويٺو.“ (هادي ڪامگار خان - حاتر - سودا) سڀي اميريون ۽ مڙئي عهدا صوبداريون ۽ سرحدون، ميرائن مڙن جي سپرد ٿيون. انهيءَ سلسلي ۾ هڪ لطيفو تاريخي واقعي جي حيثيت حاصل ڪري چڪو آهي. لال ڪنور جي ٽن ڀائرن کي قسمت خان، نامدار خان ۽ خانہ زاد خان جا خطاب مليا. جنهن وقت ميرائن ۽ گوپن کي صوبن جون اميريون عنايت ٿيون انوقت نعمت خان ميرائيءَ کي به ملتان جي صوبيداري ملي ۽ فرمان جاري ڪرڻ لاءِ وزير اعظم ذوالفقار خان کي حڪم ٿيو. وزير پرواني جي اجراڪان پهريون، دستوري تحفي پيش ڪرڻ لاءِ هڪ هزار ستارن آڻڻ جو شرط وڌو. انهيءَ طنز کي نعمت خان سچ سمجهي هڪ هزار جي بجاءِ ٻه سو ستار آڻي پيش ڪيون. انکان پوءِ به جڏهن فرمان نڪرڻ ۾ دير پئي ته نعمت خان وري اچي پڇيو، ليڪن وزير اعظم هر حالت ۾ تعداد پوري ڪرڻ تي اصرار ڪيو. چغلي شاهي گوش گذار ٿي، وزير حاضر ٿيو، پڇا ڪرڻ تي جيڪي چار لفظ وزير اعظم ”ظل سبحانيءَ“ جي حضور ۾ ڪورنش بجا آڻيندي عرض ڪيا، اهي انهيءَ

اشرفن جي پستي، خاندانن جو زوال، اقتصادي ۽ انتظامي زبوني ۽ بد نظمي، حاڪمن جي ڪج روي، ڪمينن ۽ بازاري ماڻهن جي بلند اقباليءَ عطا جي پنهنجي زندگي خود شروع کان آخر

دور جي مغل حڪمداريءَ جي حقيقي تصوير اسان جي سامهون آڻڻ ٿا. بادشاهه فرمايو: ايترن سارن گڏ ڪرڻ جي ضرورت؟ ذوالفقار خان عرض ڪيو: جهان پناه! جڏهن گوين لنگهن ميرائن ۽ طبليجن کي صوبن جون صاحبيون ملڻ شروع ٿيون آهن ته اصيل اميرن ۽ پشت وارن اشرافن لاءِ سواءِ هن جي ٻيو ڪهڙو چارو وڃي بچيو آهي ته، آهي پنهنجون تلوارون ميان ۾ وجهي، ڍالن کي ڪپاڙ خانن ۾ اچلي، ويهي ستار سڪن ۽ وڃائن؟ جئندا قبلًا! انهيءَ ڪري ايترن سارن ستارن گڏ ڪرڻ جي ضرورت پيش آئي آهي — سودا جي هڪ شهر آشوب ۾ تلوار ۽ ڍال جي سلسلي ۾ هڪ مصرعو نهايت ئي دلچسپ آيل آهي، جنهن مان انهيءَ زوال واري دور جي ساهي زادن جي مفلوڪه الحاليءَ جو اندازو ٿئي ٿو: شمشير جو گهر ۾ سڀر بنڻي ڪي پاڻ ۾.

جهاندار کانپوءِ فرخ سير تخت نشين ٿيو. انجي دور ۾ اقتصادي زبون حاليءَ جو نقشو جعفر زتل پنهنجي هڪ شعر ۾ چٽيو آهي، جيڪو هن، چيو ته مزاحاً آهي ليڪن، خزاني جي خالي هجڻ واري حقيقت ۽ نا مرد بادشاهه جي زبون حاليءَ واريءَ ڪيفيت کي ظاهر ڪري ٿو:

سکر زد بر گندم و موڻهو مٿر   بادشاهه پشه ڪش، فرخ سير

ساڳي ئي دور جي بد انتظامي، سازشن، ۽ بري ڀلي جي تميز نڪري وڃڻ تي جعفر هڪ ٻيو دلچسپ شعر چيو آهي:

جعفرا زود ازين شهر بدر روم ورنه

ریش تو نیز بگیرند، دهڑا دهڑا بزند

تائين هڪ مڪمل شهر آشوب جي حيثيت رکي ٿي. تنهن ڪري، ملڪي زوال شهر جي ابتريءَ ۽ خود انهن سببن ڪري، سندس پنهنجي مجموعيءَ حيات جي پريشان ٿيل شيرازي، جئين هنجي سموري ڪلام کي متاثر ڪيو آهي، تنهن، مثنوين جي هن مجموعي جي پڻ ڪنهن به هڪ مثنويءَ مان خوشيءَ ۽ خوشمزاجيءَ جي هير يا هواءِ محسوس ڪانه ٿي ٿئي.

سندس هيءَ آخري ۽ ائين مثنوي ”عجزو نياز“ جنهن کي هنن زلالي خوانساريءَ (۶-۱۰۲۴ هـ) جي مثنوي ”محمود و اياز“ جي بحر ۾ لکيو آهي (۱)، انمان به ساڳي قنوطيت ۽ ساڳي فراريت ۽ مايوسي پئي آڏ مان ڏيو ٻاهر نڪري.

شاعر پنهنجي گرد و پيش کان متاثر نه ٿئي، ۽ انجو تاثر پنهنجي شعر ۾ نه آئي؟ اهو صحيح معنيٰ ۾ شاعر ئي نه آهي. عطا شاعر هيو، ۽ سخت حساس شاعر هيو، تڪ بند نه هيو، ۽ نه قافيه پيماء. تنهن ڪري انهيءَ دور ۾ ٿئي خواه سنڌ ۾ جيڪي وهيو واپريو ٿي انجي چٽنگ ۽ چواتي، سندس دل ۽

(۱) شاه اسمعيل ڪبير جي درباري ملڪ الشعرا زلالي خوانساريءَ اها مثنوي ۱۰۰۱ هـ ۾ نظم ڪرڻ شروع ڪئي ۽ موت (۱۰۲۳ هـ) کان ٿورو اڳهه انکي پورو ڪيائين. سندس خمسہ مان زياده تر انهيءَ مثنويءَ کي شهرت نصيب ٿي، مثنويءَ جو پهريون شعر آهي:

بنامِ آنڪه محمودش اياز است غمش بتخانهء نازو نياز است

اها ساڳي بحر نظاميءَ جي خسرو شيرين، جاميءَ جي يوسف زليخا ۽ خود هن ئي مجموعي ۾ عطا جي ”کنزالاحسان“ جي آهي. دوبارو ساڳي بحر کي اختيار ڪرڻ جو اظهار هن آخر ۾ پڻ ڪيو آهي.

جسم ۾ اثر نه ڪري سو ڪين ۽ ٿي سگهيو ٿي. اهو ئي سبب آهي جو هن جيڪي به مثنويون جوڙيون آهن، انهن ۾ عشقي قصا ۽ ڪهاڻيون، تفريحي داستان، يا اهڙيون ڳالهيون ڪونه، آنديون آهن، جيڪي فقط وندر واسطي هجن. هر مثنويءَ ۾ دنيا کان بيزاري موجود آهي، معلوم اهو ئي پيو ٿئي ته زندگي محض زندان آهي، جنهن ۾ سندس روح بند پيو آهي، جلد از جلد رهائي حاصل ڪرڻ، ۽ ابدي دنيا ۾ آرام آسائش ماڻڻ لاءِ، مناجات حمد ۽ نعت جي عنوانن هيٺ، مثنوين ڪي هن، جدوجهد جو ذريعو بڻايو آهي.

مثنوي ”عجز و نياز“ به انهيءَ رنگ ۾ رتل آهي. پنهنجي زبونيءَ زبون حواليءَ ۽ بي ٿوريءَ تي ڳوڙها وهائيندي بخشش جا عفو جا احسان ۽ اڪرام جا معروضا، مختلف صورتن ۾ پيش ڪري ٿو.

هن مثنويءَ ۾ پنهنجي والدين جو ذڪر، تعليم جي نا مڪمل هجڻ تي افسوس ۽ سترڪان مٿي عمر پهچڻ جو پڻ مذڪور ڪيو ويو آهي. عام رنگ معلوم ڪرڻ لاءِ ڪي ڪي شعر هن هيٺ ڏجن ٿا :-

خدايا هستيم، حادث نبوده است

کسی بر خلقتهم، باعث نبوده است

ترا يروائی خلق من، نبوده

مرا پروائی جان و تن، نبوده

ز هستی بیخبر افتاده بودم
 ز مردن زیستن، آزاده بودم
 ...

نبر سر داشتم، بارِ امانت
 که فارغ بودم از اخذ و امانت
 نه از من بر دلی بود است باری
 نه خود با کس مرا بوده است کاری
 نه استغنا بدم نی احتیاجی
 نه دردی داشت استم نی علاجی
 که بودم الغرض ناچیز لاشی

مختلص از تموز و ایمن از دی
 زدی بیخود، هم از امروز و فردا
 بدم القصه معدوم و نه پیدا

تو ام از غیب، کردی آفرینش
 ز دانش بهره ام دادی و بینش
 مرا از بیخودی هشیار کردی
 تو از خواب عدم بیدار کردی

بسر گردش، بعالم پا نهادم
 نه امّا پائی خود، برجا نهادم (۳۲۱)

... ..

چو چشم از خوابِ نابودی، کشادم
 به تیه گمرهی، سردر نهادم

بتن بر ره، بنفس از راه گمراه
ازین آواره گیها حاش لله

... ..

پدر در کار خود، رخت از جهان برد

ز رحمِ مادری هستان بیفسرد

لبم از شیر، تر ناکرده گم شد

آبم نشنیده گفتارم، چو صم شد

غرض کز، آب و آم، یادی ندارم

ز ابجد نقش، دلشادی ندارم (۳۲۲)

... ..

رخم نا دیده، رخ بر رخ نهادند

بخاکِ تنگ و تیره، وا فتادند

مرا از حالِ شان، آگاهی نی

مرا از خود، بجز گمراهی نی

بگفتند: ای خدا! اولادِ مان ده

ز بد اولادِ مان، امن و امان ده

بدرگاهِ تو، میبودند سائل

ز قرآن و ز پیغمبر و سائل

گذشته عمرِ سان ز آمدید واری

همیشه در تمنا آه و زاری

همین گفتند: یا رب وقتِ پیری

بفرزندان، تو مارا دستگیری

تو از احسان، شان اولاد دادی
 بفرمان از سائلک عبادی
 همه اولاد شان، بوده است مقبول
 چو من مردود، کی بوده است ماحول

... ..

پدر هر روئی من آسوده گشته
 ولی چون در فنا فرسوده گشته
 ندیده کار و کردارم تمامی
 ملامت دار عاصی از غلامی

... ..

نه ننگ از نام، نی شرم، قبیله
 بجز فضلت نمیدارم وسیله (۳۲۳)

... ..

خدا وندا تو بخشا، عاقبت خیر
 در اول خیر وهم در خاتمت خیر

ندانم کز کجا اندر کجایم
 ازین آمد شدن چه وا کشایم

نمی دانم که در دامی فتادم
 سر بیسود، در سودا نهادم

کجا بودم؟ کجا من آمد استم؟
 قرار از کف، سکون هاشد زدستم

ز آسایش، کم در نابود بوده
 روان رازی، و تن خوشنود بوده

نبوده بارِ سر، بر گردنِ تن
نبوده جان، چنین آشفته از من

نه بر تن مهر، نی بر جان است رحم
ز دردِ استخوان، خون است لحم (۳۲۵)

... ..

چه حاجت بود اوجِ کبریا را
اگر نآوردی، این آب و هوا را

نبوده احتیاجی خلق، حق را
چه حاجت وضعِ این نظم و نسق را

مگر، از محض قدرت آفریده
جهانی پُر عجائب برکشیده (۳۲۶)

... ..

بکلکِ صنع، نقشِ خلق بسته
مبارک منظری، طرحِ خجسته

بعالم کرد پیدای آنچه بانست
بهریک، داد هر چیزی که شائست

که چندین نغمه ها بهرِ اثر هاست
که چندین رنگها، بهرِ تماشا است

خرد در کارِ او، حیران و عاجز
بتحمیدِ صفاتِ اوست فائز (۳۲۷)

... ..

من و ما، گفتن اینچاه کفر باشد
که غیرت چهرهء جان میخراشد (۳۲۸)

... ..

اگر فضلت بنام من نبودى
 کلام تو بکام من نبودى
 چو قرآن بر زبان تکرار دارم
 يقين دارم که سازى رستگارم
 پدر در کار من کوشش نمودى
 بعزم حفظ من، جوشش نمودى
 جد امجد بکار من نیامد
 اثر از سعی پیرامن نیامد
 بعمری جز و کش بودم بکتتاب
 نگشتم از زلال علم سیراب
 بطفلى چندگه تدریس کردم
 زکسب ارث خود، حاصل نبردم
 ز فاضل فرق باشد تا به فاضل
 ز خواندن هائی من، تحصیل حاصل
 گذر کردند از من نیک خواهان
 مجازى ظاهرى پشت و پناهان
 یتیم و زار و بیکس مانده بودم
 گران بود دست بر خویشان وجودم
 ...   .
 بر آمد سالها، احوالها شد
 بشعر و شاعری اقوالها شد
 بنام شاعری شهرت گرفتم
 اگر چه جز درت، راهی نرفتم

گدائجِ ها نڪردم، جز درِ تو
 ندارم غير ذاتِ اڪبرِ تو
 ز طفلى تا جوانيها، هزاران
 خيزانها را رساندم تا بهاران
 ولى در حبسِ غفلت بگذراندم
 بكارى كان بكار آيد، نراندم (۳۲۹)

... ..

مٿين شعرن ۾ پنهنجي تعليم، شاعريءَ ۽ ذاتي حالات جي
 ڪن پهلوئن ڏانهن اشارو ڪندي انهيءَ سلسلي جي آخر ۾
 پنهنجي عمر متعلق چويٿو ته ۷۰ - ۸۰ جي درميان پهتو آهيان
 ليڪن جيڪي ڪير، سو سڀئي بي سود ۽ رائگان :

ميان عين وفا (۱) مرڪب رساندم
 ولى، از مرڪبى برجا نراندم
 درين مدت ڪم، در غفلت بسر شد
 بسا مشقِ خيالاتِ هنر شد
 نوشتم نا مهائي محنت اندود
 سرشتم نافه هائي راحت آمود
 ازان جنسى ڪم، در ظرفم نهادى
 شميمش در مشامِ خلقِ دادى
 ولى، ڪاريڪم ميشايد، نڪردم
 بخود نفع آنچه ميبايد، نڪردم

ز نظم و نثر ها شد دسته دسته

ولی از بر خود، نقشی نه بسته (۲۳۰)

... ..

پنهنجی پوژهاپ جو تذکرو هن ریت کریتو:

گریزد دیو، از حفاظِ قرآن

ز من دفعش نما، بالحقِ فرقان

... درین وقتِ خمول و ضعفِ پیروی

بتذکیری ز عجزم دست گیری

ز مشکم رنگ کافوری بر آمد

سمن بر روی سوسن می خرامد

سفیدی سر زد از نیلی پلاسم

خطِ بیضا زد از اسود لباسم (۳۳۱)

... ..

حضور جن جی نعمت لاءِ هن مشنویء ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰ ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰

کیو ویو آھی، هن کان اکین پن مشنوین ۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰ ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰
مثلاً :-

بحقِ تاجِ فخر فرق آدم

بحقِ اصل فرعش جمله عالم

بحقِ قہلِ گاہِ حق پرستان

پناهِ جمله ہشیار مستان

... ..

بحقِ قوتِ جانِ نزاران
بحقِ باغِ هستی را بهاران
... ..

بحقِ رهنمائیِ ملکِ هستی
طفیلمش جملهء بالا و پستی
بحقِ آبروییِ جملهء پاکان

بحقِ شرحِ صدرِ دردِ ناکان
... ..
بآن مسجودِ سیار و ثوابت

بباغِ فاستقمِ آن سروِ ثابت
... ..
بآن محرمِ حریمِ قاب و قوسین

سپهدارِ رسل، سلطانِ ثقلین
بآن کز دینِ او، دلهاست پُر نور
بآن کز شرعِ او آفاقِ معمور
بآن کز دعوتش جا نهانست مقبول
بآن کز ملتش فیض است مبدول
... ..

پنهنجي نجات ۽ بخشش لاءِ حضور جن جو واسطو وجهندي
انهيءَ انداز ۾ هن ڪيئي شعر چيا آهن (۱)
مثنوي ”ڪنزالاحسان“ واري بحر ڪسي دوبيارو مثنوي
”عجز و نياز“ لاءِ اختيار ڪرڻ جو اعتراف، مثنويءَ جي آخر ۾
هيٺين طرح ڪيو ويو آهي :-

بهشتِ هشت، طبعِ من نوشت است
 کز آنها، آخراين هشتم بهشت است

... ..

نمود اين نامه در بحرِ مکرر
 که بحرِ مثنوی ها هفت پیکر
 کنون اين بحر، در وزنِ مثناست
 موافق نامهء "يوسف زليخا" ست

... ..

تصنيف ۽ تصحيح جي سلسلي جا شعر، هي آهن :-

بتاريخِ الف باقاف و يا زاء

هزار و صد بهفده داشت احصاء

۾ عشرين جمادالآخريين بود

که اين تاليف راتصحيح بنمود

تصحيح جي تاريخ "بجنات المثنى" مان ڪڍي وئي آهي :-

۾ تصحيحش چنين تاريخ روشن

خرد ڪفته : بجنات المثنى (۱)

زهي نامه، زهي تاريخ زيبا

که از غيب آمد، اسمِ بامسمى (۳۴۰)

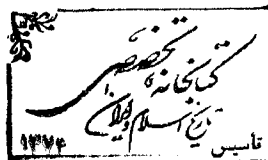
انهي ۽ بعد ۾ ئي عنوان، عفو ۽ مناجات جا سٽي، پوءِ مثنويءَ

کي پورو ڪيو اٿائين.

عطا جڏهن، مثنوين جو زير بحث مجموعو، "هشت بهشت"

جي عنوان سان راس ڪيو، انهيءَ وقت ئي مان احمد يار

خان يڪتا اڃان تبديل ڪو نه ٿيو هيو. ٺٽي جو جليل القدر عالم ۽ يگانءَ روزگار مصنف، علامه مخدوم محمد هاشم (۱۱۷۴-۱۱۷۴ھ) چوڏهن ورهن جي ڄمار (تولد ۱۰- ربيع الاول ۱۱۰۴) ۾ هيو، شايد اڃان سنهاريءَ جي ريك به ڪانه لٿي هوندس، البتہ سندس والد مرحوم و مغفور، مخدوم عبدالغفور کي سو جهان چڏڻي پنج ورهه کن (۲-۱۱۱۳ھ) ٿي چڪا هئا. اهڙيءَ ريت ساڳي ئي شهر يعني حضرت ننگر ٺٽي جو پيو ذهين عالم ۽ شاعر شهير، علامه مخدوم محمد معين (۱۱۶۱-۱۱۶۱ھ) بالجتيءَ کان ٽي آغاز شباب جي پهرين ڏاڪي تي مس پهتو هوندو، عطا جي پاڻي کان به بلند ۽ ساڳي ئي شهر جو پيو جامع الصفات شاعر، محسن ٺٽوي (۱۱۶۳-۱۱۶۳ھ) به انهيءَ ئي ٺٽي جو معاصر ۽ ساٿ سنگت وارو هيو. انهيءَ ڀلاري شهر جي رهاڪو ۽ سڄيءَ سنڌ جي سونه، ۽ سوڀيا کي اجاريندڙ مصنف، يگاني مورخ ۽ پرگو شاعر مير علي شير قانع جي ڄمڻ ۾، اگرچہ ٻاويهه ورهه (۱۱۴۰ھ) اڃان دير هئي، ليڪن انجو والد ماجد مير سيد عزت الله (۱۱۶۱-۱۱۶۱ھ) انهيءَ ساڳي ئي تور ۽ ٺٽيءَ مان هيو. انهن سڀني ڳالهين کان به وڌهي ته، اها ئي ڀاڱ ڀري ٻارهن صدي هئي جنهن، اڏائي سو ورهن جي ڌاري تسلط کان سنڌ کي ٻاهر ڪڍي، مهراڻ جي ماڻڙيءَ ۾ هڪ دفعو وري روح کي راحت رسائيندڙ، آزاديءَ جي هير گهلائي، جنهن هتانجي سڪوت سڪتي ۽ قنوط کي شگفتگيءَ ۾ تبديل ڪري چڏيو. ازانسواءِ اها ئي آها يادگار صدي آهي جنهن، شاه عبداللطيف

جهڙي لافانسي ۽ عظيم شاعر کي جنم ڏنو، جنهن وطنيت جي زبون ٿيل بنيادن کي نئين سر آساري، اڳتي هلي انهن تي حب الوطنيءَ جي مستحڪم عمارت آڏي استوار ڪئي. ان سڳوري سائينءَ جي عمر پڻ، انهن مثنوين جي تڪميل وقت، ڪم و بيش سترهن ارڙهن سالن جي هوندي. بلڪ ائين ڪئي چئجي ته شاه لطيف خواه مٿيان سڀئي سڀاڳا. جن سنڌ جي علمي ناموس ۽ ننگ جي اڳتي هلي پاسباني ڪئي. انوقت گهرو جوان هو، آسري ۽ نسري رهيا رهيا هوا جو، عطا ستراسيءَ جي مابين پهچي پنهنجي ”هشت بهشت“ کي پڄاڻيءَ تي رسائي، سنڌ جي فارسي ادبيات جي تاريخ ۾ هڪ دائمي يادگار ۽ پائدار نشان قائم ڪري ڇڏيو.

عطا جو احوال

’هشت بهشت‘ جي هن مجموعي ۾، مشنوي ’ڪنز الاحسان‘ عطا جي مڙني مشنوين مان هڪ حد تاءَ، هن ڪري اهم آهي جو ان ۾، مصنف پنهنجي گهرائي ۽ پنهنجي ذاتي احوال ۽ سوانح تي ڪي قدر روشني وڌي آهي، پر افسوس جو سوانح جي ڪن ڪڙن ۾ هن ايترو مونجهارو پيدا ڪري ڇڏيو آهي، جو ڪيترا معاملا بجاءِ صاف ٿيڻ جي پڙهندڙ لاءِ التو مسئلا بڻجي پيا آهن. ايسٽاءِ جو، سن ۽ سال سواءِ سوچ ۽ احتياط جي قطعي هڪ ٻئي جي ابتڙ ڏئي اسان لاءِ مشڪل ڪري ڇڏيو اٿائين ته بيان ڪيل سالن جي آڌار تي عطا جي ڏاڏي والد بلڪه خود سندس پنهنجي تولد، وفات، عمر يا زماني جو صحيح تعين ڪري سگهون.

مثنويءَ جي آخر ۾ جتي تصنيف ۽ تصحيح جو سال ڄاڻايو ويو آهي، اتي لسڪي ٿو ته :-

ز احوالِ سلف، و ز حالِ مسڪين
حكاياتِ مست، در ضمنِ مضامين

’احوال سلف‘ ۽ ’حال مسڪين‘ جي سلسلي ۾ جيڪي حادثا ۽ حڪايتون بيان ڪيون ويون آهن، انهن مان اجهو هن ريت سندس زندگيءَ جو داستان تيار ٿي سگهيو آهي.

عطا جا وڏا :- عطا اهو ڪو نه لکيو آهي ته سندس وڏا اصلاً ڪٿان جا ۽ نسلًا ڪير هئا؟ ڪڏهن ۽ ڪهڙي ملڪ يا شهر مان لڏ ڪئي اچي ٿي، فقط اشارتاً چيو اٿائين ته :-
بِحمدالله! ڪه جڏر بنده معذور

پر تنه ڪشت وارد، از ره دور (۵۸)

از ره دور مان اها مراد وٺڻ ته ٿي جي پس گردائيءَ يا خود سنڌ مان ”جڏر بنده“ لڏي ٿي آيو، بظاهر قرين قياس نه ٿيندو. ’ره دور‘ جو مطلب اهو ئي ٿي سگهي ٿو ته ٻاهرين ڪنهن ملڪ يا علاقي مان هلي اچي ٿي ۾ مقيم ٿيو. علاوه ائين ’جڏر بنده‘ مان اهو به سمجهڻ نه ڪپي ته عطا جو ڏاڏو ٿي آيو، بلڪ ضرورت شعريءَ سبب ’جڏر بنده‘ کي هن ”جڏر اعلى“ جي معنى ۾ استعمال ڪيو آهي ڇاڪاڻ ته، اڳتي هلي عطا، اَبِ جَد (پڙ ڏاڏي) ۽ جَد (ڏاڏي) جو جدا مذڪور آندو آهي.

عطا پنهنجي انهيءَ بزرگ (جڏر بنده) جي سلسلي ۾ هيٺيان چند شعر لکيا آهن، جن مان پاڻ اهو ئي نتيجو ڪڍي سگهون ٿا ته اهو گهراڻو دراصل غير مسلم هيو ۽ سڀ کان پهريون اهو ئي وڏو ڏاڏو ٿي پهچي اسلام جي سعادت کان سرفراز ٿيو. عطا چوي ٿو :-

پس از ایمان و اسلام، از تورع
موفق شد بطاعت از تضرع
رخ فرخنده اش، فرخندگی یافت
بلی فرخندگی، از بندگی یافت

مٲین ٲن بیتن مان بظاھر اھو ئی نتیجھو نڪری سگھی ٲو،
جنھنڪی اسان مٲی بیان کیو آھی. اسلام جی دولت کان
جڏھن اھو 'جڏ' بنده معذور' مالا مال ٲیو، تڏھن حسن۔
عمل جی صلی ٲر کیس ھر قسم جی آسائش راحت فرخندگی ۽
فراغت نصیب ٲی. دینی دنیوی مال ملکیت سان گڏوگڏ
اولاد جی نعمت کان ٲڻ ٲھرہ مند ٲیو:-

سعادت مند گشت از حال و اعمال
بعالم، ٲھرہ مند از نسل و ز مال
نصیبش از توالد و ز تنا سل
رسیده قوت۔ باز و تقابل

انھیءَ بزرگ جو ذکر انھن چند بیتن ٲر ختم ڪندی عطا
ٲنھنجی ٲڙ ڏاڏی لاءِ۔ ساڳی ئی سلسلی کی ھلا ٲیندی۔ فقط
ھڪ شعر ٲر ھینین ریت اشارو کیو آھی:-

ز اخلاقی ڪز اھلش، گشتہ ٲیدا

یکی شد اٲب جڏ من، ھویدا (۵۸)

انھیءَ بیت مان صاف ظاھر آھی تہ ٲھریون بزرگ عطا جو
ٲڙ ڏاڏو ھیو جنھن جی اولاد مان ھڪ 'اٲب جڏ من' یعنی
عطا جو ٲڙ ڏاڏو ٲیدا ٲیو.

عطا انهن پنهي بزرگن جا، نه نالا ڏنا آهن ۽ نه سندن
زمانن جو تعين ڪيو آهي.

محمد: عطا جو ڏاڏو :- پڙ ڏاڏي جي انهيءَ يڪ
شعري احوال بعد، عطا هيٺين چئن بيتن منجهه پنهنجي ڏاڏي ۽
انجي نالي جو ذڪر ڪندي، پيءُ جي تولد تاءِ جو ذڪر
ڪري ويو آهي :-

نمود از صلب او، جدم نمودار
 که بوده شخص صالح، مرد ديندار
 محمد اسم في الرسم، محامد
 فجعل الله جدي من، اماجد
 بتقوى از پدر بهتر گذشته
 بلى ديندار خلف الصدق گشته
 پس از وی والد، مرد موحد
 چهارم صلب با ايمان مويسد

مٿين بيتن مان ظاهر آهي ته ڏاڏهنس، تقوى ۽ دينداريءَ
۾ پنهنجي پيءُ کان به به وڪون وڌ هيو ۽ عطا جو پيءُ پنهنجي
ڀائرن ۾ پيءُ جو چوٿون پٽ هيو.

عطا پنهنجي ڏاڏي جي وفات ۽ پيءُ جي ولادت جا اڳتي
هلي جيڪي سن سال ڏنا آهن، آهي واقعات کي سامهن رکڻ
سان صحيح ثابت ڪو نه ٿا ٿين. جيڪڏهن انهن تي اعتماد
ڪري اڳتي هلجي ٿو ته پوءِ عطا پنهنجي سلسلي ۾ جيڪي
سال ڄاڻايا آهن، انهن جو نظام درهم برهم ٿيو پوي ٿو.

عطا پنهنجي پيءُ کان روايت ڪندي هيٺين چند شعرن ۾
سڄي معاملي کي هڪ مسئلو بڻائي رکيو آهي. چويٿو:-

شنيدم از پدر كيفِ حقايق
که گفته، آنچه دید از حال، لایق
که: بامن چند اخوان مانده ایتم
پس از نقل پدر، در دورِ ایام
دهم صد بعد نهصد، سالِ هجرت
درین مهمان سرائی، جائِ رحلت

مقیم۔ ملکِ سند از عهدِ ترخانِ مخصوص
که بوده مرزبانِ این دهستانِ بخانه
میانِ الفِ هجري، از متعلقِ ۱۳۴۳

شدیم از وارداتِ غیبِ واقع
درین شهر و وطن گشته مقیمان
میانِ حوزهٔ اسلام و ایمان (۵۹)

مٿين بيتن جو مطلب جيڪڏهن وڻجيٿو:

الف۔ عطا جي ڏاڏي ”دهم، صد بعد نهصد“ يعني سال ۱۰۱۰ هـ
۾ انتقال ڪيو ۽

ب۔ عطا جو پيءُ ”میانِ الفِ هجري“ يعني سال ۱۰۰۰ هـ
جي درميان وارداتِ غیبِ مان واقع ٿيو، يعني ڄائو ته
ان صورت ۾، عطا جي پنهنجي زندگيءَ جا واقعات، مثلاً
پٽس جي ڄمڻ پوڙ هو ٿيو ان وقت عطا ڄائو، عطا جي
پيدائش جو سال، عطا جي عمر جو تعين، عطا جي شادي

جوسن وغيره، سڀئي سلسلا - جيئن اڳتي هلي عطا پاڻ بيان ڪيا آهن - ٺهڪي ڪونه ٿا اچن. انهيءَ ڪري سواءِ هنجي ٻي ڪا به صورت اسان لاءِ ڪانه آهي ته پاڻ، عطا جي لکيل سال ”دهم، صد بعد نهصد“ کي بجاءِ ۱۰۱۰ هـ جي ڏهين صدي شمار ڪيون. يعني ”دهم صد، بعد نهصد“ (نائين صديءَ بعد، ڏهين صدي) سمجهون. ۽ فرض ڪيون ته عطا جو ڏاڏو ڏهينءَ صديءَ جي ’دورِ ايام‘ ۾ فوت ٿيو، ۽ ساڳيءَ طرح ”هيان الف“ کي پنج سال ۱۰۰۰ هـ جي بجاءِ ڏهين صدي شمار ڪري قبول ڪيون ته، عطا جو والد سال هڪ هزار هجريءَ ۾ ڪونه ڄائو بلڪه ڏهين صديءَ جي پوئين درميان ۾ ڄائو، جنهن وقت برابر سنڌ جي سرزمين تي ارغونن کانپوءِ ترخانن جو تسلط هيو.

انهيءَ حقيقت جو راوي عطا جو پيءُ هو، جنهن اهي واقعا پنهنجي والد کان ٻڌي عطا سان اوريا، مٿين حقيقتن جي بناء تي اسان کي، عطا جي بزرگن جو زمانو هيٺين ريت متعين ڪرڻو پوندو.

عهد جو تعين :- عطا جي خاندان جو پهريون باني - يعني سندس تڙڏاڏو - جنهن ٺٽي ۾ پهچي اسلام اختيار ڪيو، سو صاحب سمي يعني نظام الملڪ والدين ڄام ننڍي جي تخت نشينيءَ کان گهڻو پوءِ، نائين صديءَ جي بلڪل آخري ايامن جو هجڻ گهرجي.

سمن جي شمع جو آخري شعاع، انکان پوءِ انجو اجهاس،
 باهمي نزاع سبب سنڌ جي آزاديءَ جو سڪل ٿيڻ، سنڌ جي
 سرزمين تي ڏيهون ڏور قنڌارئون پري جي هڪ تڙيل قبيلي
 جو تسلط ڪرڻ، ڪجهه تڙڏاڏهنس جي آخري دور حيات
 ۾ ۽ باقي پڙڏاڏهنس جي سانڀر ۾ ٿيڻ ڪپي، ارغون بابر هٿان
 تهنس نهس ٿي، قنڌار مان لڏ پڻي ڪينءَ اچي سبيءَ منجهه لٿا!
 نظام الدين جي واصل باللله ٿيڻ کانپوءِ ڪينءَ تخت نشينيءَ
 جي سلسلي ۾ خمان جنگيءَ جو آغاز ٿيو؟ صلاح الدين هڪ
 طرف ۽ فيروز ٻئي طرف ڪهڙيءَ ريت، پنهنجي پنهنجي مدد ۽
 مددوا لاءِ پيءُ ڏاڏي جي آزاد مملڪت مٿان پراون جا ڪٽڪ
 ڪهڙائي اچي پهتا؟ سبيءَ جي خشڪ برپت بيبان مان بيسزار
 ٿيل ۽ شال جي ويران ٽاڪروملڪ جا ڏڪاريل ارغون، ڪينءَ
 سنڌين جي گهرو نفاق مان فائدو وٺي، پهريون ٿانڊي کان
 اچي، پوءِ پورچي بڻجي ويهي رهيا؟ دريا خان دولهه ڪهڙيءَ
 ريت سنڌ جي انهيءَ غلاميءَ واري داستان جي سرخسيءَ کي
 پنهنجي خون سان رتولي، ظالمن جي دامن دائمي طرح داغي
 ڇڏي؟ الغرض اهي سڀئي هاڃان ۽ اهي سمورا حادثا، اهي
 مڙيءَ قهر ۽ اهي سجا ڪلور، عطا جي پڙڏاڏي، پنهنجي
 گنه گار اکين سان ڏٺا هوندا.

انهيءَ حساب سان عطا جو ڏاڏو ارغوني دور جي وچ
 ڌاري جو هجڻ گهرجي، ۽ ڏهين صديءَ جو اختتام ۽ يارهين
 صديءَ جي ابتدا، جنهن ۾ ارغونن جي جاءِ نشين ترخانن جو

تسلط ٿيو ۽ سنڌ تي هندوستانی مغلن جي راڄ جو آغاز (۱) ٿيو. انهيءَ بزرگوار جي سامهونءَ جو واقعو هوندو. انهيءَ بزرگ جو لاڏاڻو پڻ مغلن جي ابتدائي دور ۾ فرض ڪرڻ گهرجي.

(۱) سنڌ سال ۱۰۰۰ھ ۾ مغلن جي قبضي ۾ آئي، سنڌ جي تسخير جي ابتدا تہ دراصل تڏهن ٿي، جڏهن اهر سنڌ جي ارغوني امير سلطان محمود بکريءَ ۽ پنهنجو علائقو مرڻ کان ٿورو اڳ اکبري اميرن کي گهراڻي، انهن جي حوالي ڪري ڇڏيو. جنهن وقت لور سنڌ - جنهنجو تخت گاه ٺٽو ننگر هيو - مٿي ڏيکاريل سال ۾ ميرزا جاني بيگ ترخان کان ميرزا عبدالرحيم خان خانان جي ذريعي ڪسي، مغل سلطنت ۾ گندي ڇڏي، انوقت اکبر سنڌ جي ورهاست هيٺين ريت ڪئي :-

” سرڪار بھڪر اول بدست عساڪر ظفر ما اتر حضرت عرش آشياني (اکبر) افتاده بود. و سرڪار سهوان و بندر لاهري ۽ بعد از فتح تهته و گرفت ميرزا جاني ترخان، حضرت عرش آشياني، داخل ممالڪ محروسه بادشاهي نمودند، و تتمه چهار سرڪار را، در جاگير ميرزا جاني مرحمت نمودند“ (مظھر شاه جھاني ۱ -)

مٿي بيان ڪيل چار سرڪاريون، جيڪي جاني بيگ تي مرحمت ٿيون سي هيون (۱) سرڪار ٺٽو (۲) سرڪار چاچڪان (۳) سرڪار نصر پور (۴) سرڪار چاڪر هال (مظھر ص ۳۳)

اکبر ۽ بهريون ترخانن واري ساري حصي کي ۽ پنهنجي ڄاڻي ۽ ميرزا شاهرخ جي حوالي ڪرڻ جو حڪم صادر ڪيو، ليڪن ڪن خاص مصالحتن سبب، جن مان هڪ خود سنڌ جي نيڪ دل ۽ نيڪ عهد فاتح ميرزا عبدالرحيم خان خانان جي زور دار سفارش به هئي، فقط ٻه علائقا ممالڪ محروسه ۾ رکي، باقي چار سرڪاريون موٽائي جاني بيگ کي بطور جاگير جي ڏني ڇڏيون.

عطا جو والد جيڪو پنهنجي پيءُ جو چوٿون پٽ هيو، سو ترخانن جي وچين دور ۾ پيدا ٿيڻ گهرجي، ۽ جوانيءَ جو بهار مٿس انهيءَ وقت آيو هوندو، جڏهن سندس عزيز وطن جي سبزه زار جي رنگ جا سڀئي انگ، مغل اقتدار جي لوءَ ۽ لڪ مٿاڻي ڇڏيا هوندا.

مٿا سليمان - عطا جو والد :- عطا پنهنجي ڏاڏي محمد جو ته نالو ڄاڻايو آهي ليڪن والد جو نالو، مثنويءَ ۾ ڪٿي به محفوظ ڪونه ڪيو اٿائين. خطي نسخي جي ورق (۴۲) تي چٽي، هو پنهنجي پيءُ کان ٻڌل روايت جو آغاز هيٺين شعر سان ڪري ٿو :-

شنيدم از پدر كيف حقايق
 که گفۀ آنچه ديد، از حال لايق (۵۹)

اتي، لفظ 'پدر' جي مٿان، ڪنهن ناظر لکي ڇڏيو آهي—
 ”اسم اين مرحوم ملا سليمان“ — انهيءَ فقري جو ڪاتب نسخي جي اصلي ڪاتب کان مختلف آهي، ليڪن گهراڻي جو شناسا معلوم ٿئي ٿو، ازان سواءِ مَسُّ ۽ مَسُّ جي رنگ مان اهو پڻ ظاهر ٿئي ٿو ته اهي لفظ انهيءَ ئي زماني جي ويجهڙائيءَ ۾ لکيا ويا آهن، جنهن ۾ مثنويءَ جي ڪتابت ٿي آهي.
 انهيءَ بناء تي اسان لاءِ ڪافي سبب آهي ته سواءِ ڪنهن عذر جي عطا جي والد جو نالو مٿا سليمان تسليم ڪيون.

مٿا سليمان جي ولادت : ۵۹۷۷ هـ :-

حسب دستور عطا پنهنجي والد جي ڄم جو سال ۽ تاريخ

ڪا، نه ڏني آهي. ”ميانِ الف هجريءَ“ جي فقري ڪي، جيئن اسان مٿي ڏيکاري آيا آهيون، ڏهينءَ صديءَ جو درمياني عرصو سمجهون ٿا. عطا در حقيقت متضاد ڳالهين لکي تاريخن خواه زماني جي تعين ڪي گڙ ٻڙ ڪري رکيو آهي. تنهن ڪري ڏهينءَ صديءَ جي اندر پٿس جي ڄم ڪي نظر ۾ رکندي، هيٺين حقيقتن جي بناء تي آنجي پيدائش جي سال ڪي قياساً متعين ڪرڻ کان سواءِ اسان لاءِ ٻيو ڪو چارو ڪونه آهي.

الف - عطا جي شادي ٽيهن ورهن جي ڄمار ۾ ٿي، جيئن پاڻ چويٿو:-

ڪم در عهدِ شباب و سنن سي ۳۰ سال
 چو ديدم عڪس طالع را بتمثال (۷۹)
 ... ..

ڪم سال غين في جيمش اضافي
 ۸۰) شده در سنن لامم آن تلافی
 پوئين شعر ۾ سال بيان ڪندي، ’جيم‘ لاءِ اضافيءَ جو لفظ ”زائد“ يعني خارج ڪرڻ جي معنيٰ ۾ استعمال ڪيل ٿو ڏسجي، جنهن ڪري ’غين‘ ۽ ’فا‘ جي اعداد (۱۰۸۰ هـ) مان جيم جا عدد (۳) خارج ڪبا ته شاديءَ جو سال ۱۰۷۷ هـ نڪري ايندو. ۽ جڏهن اهو سال شاديءَ جو مقرر ڪري اڳتي هليو، تڏهن ئي سالن جو مسئلو ڪنهن حد تاءِ ڦيرين قياس ٿي سگهندو.

ب - جنهن وقت عطا جي شادي ۱۰۷۷ هـ ۾ ٿي، انوقت

سندس عمر ٽيهه وره هئي. انهيءَ حساب سان عطا جي ڄم جو سال ۱۰۴۷ هـ ٿيو.

ج - عطا جي ڄم وقت پٺس پوڙهو (ڪبرسن) ٿي چڪو هيو :-

چنين گفتا بمن : وقتِ صغر سن

(۶۱) ڪم خود بوده است، در حال ڪبر سن

نه فقط ڪبرسن هيو بلڪ پاڻ ئي عطا کي ٻڌايائين ته : هو جڏهن ڄائو انوقت سندس عمر سٺ ستر کان مٿي هئي :

چو عمر از شصت و هفتادم گذشت

(۶۲) ڪم وقتِ پيريم مشهور گشته

سٺ ستر جا ٻه انگ محاورتي طور ڪتب آيل آهن ۽

هفتادم کان پوءِ گذشتہ جو لفظ به محض قافيه پيمائيءَ جي ضرورت ماتحت آندل ٿو ڏسجي. تنهن ڪري اسان جيڪڏهن عطا جي

ڄمڻ وقت (۱۰۴۷ هـ) ستر سال عمر فرض ڪيون ته سندس ڄم جو سال ۹۷۷ هـ مقرر ڪري سگهجي ٿو. هر چند اهو سال قياسي

مهيني، ليڪن فلحال ان کان سواءِ ٻيو ڪو چارو ڪونه آهي. سٺا سليمان جي ڄم جو اهو متعين ڪيل سال (۹۷۷ هـ)

اهو سال هيو، جنهن ۾ ٺٽي جي حڪومت، ترخاني سلسلي جي نيم ديواني ۽ وحشي مزاج حاڪم ميرزا باقي پيگ ترخان جي

قبضي ۾ هئي. کيس تخت نشين ٿي چار سال کن ٿيا هئا، لوور سنڌ تي عام طرح، ٺٽي ۽ انجي آس پاس مٿان خاص طرح سندس

وجود، نسورو ڪوب ۽ هڪ عذاب هيو. بي غيرتيءَ ناخدا

ترسيء ۽ ۽ شرافت جا ليڪا انهيءَ حد تائين لتاڙي چڪو هيو جو ماڻهن جي ننگن کي بي گناه گهرن مان گهرائي بر سر بازار سندن ستنن ۾ جئريون بليون وجهرائي، ويهي تماشو ڏسندو هيو. درحقيقت ديوانو ۽ مغلوب الغضب آدمي هيو، اهو ئي ۱۹۷۷ هـ جو سال هيو، جنهن ۾ هن پنهنجي ڀاءُ جان بابا ۽ پنهنجي ڀيڻي يادگار مسڪين کي - سيد علي جي وساطت سان ڪلام مجيد وچ ۾ ڏئي صلح ڪرڻ بعد - ڌوڪي سان قتل ڪرائي ڇڏيو. الغرض سوين ڌوڪا ڪيائين، هزارين ماڻهون مارايائين، ڪيترن جا پٽڪا لٿا، اڪيچار ماڻهون در بدر ٿيا، ڪيترن جي ويٺلن وياون ۽ اندر ويٺل ننگن سان عقوبتون ٿيون، ۽ اهو سڀ ڪجهه اوسٽائين برا برا ٿيندو رهيو، جيسن پنهنجي سيني ۾ پاڻ چروهي ۱۹۹۳ هـ ۾ پاڻکي پورون ڪيائين. جڏهن سندس لاش سندس پنهنجي ئي رت ۾ ڦٽڪيو، تڏهن خدا جي خلق وچين ڪلمو پڙهيو.

اهو دور ۽ اها حالت هئي ملڪي ۽ سماجي، اهو صورت حال هيو انتظامي ۽ تمدني انوقت - لوور سنڌ ۽ ٺٽي جي شهر جو - جنهن وقت عطا جي والد ملا سليمان عدم جي ساڪت ۽ پرسڪون عالم مان اڪيون ڪولي هن خراب آباد ۾ خدائي ڪارخاني جو تماشو ڏٺو.

ملا سليمان جي وفات ۶۵ - ۱۰۶۷ هـ :- عطا پنهنجي

والد جي وفات جو سال ڪونه ڏنو آهي، فقط هيٿرو

لکي ٿو ته :-

ڪم چون شد سنِ عمرِ من، نه وده
 نمی دانم ازین کم، یا زیاده
 پدر مارا یتیم و زار بگذاشت
 دو تا فرزند بیمقدار، بگذاشت

عطا جي پنهنجي ولادت جو سال ۱۰۴۷ھ، قائم ڪندي ۽
 پٽس جي انوقت عمر ۷۰ ورهه شمار ڪندي جڏهن مٿين بيتن
 ۾ ڄاڻايل اڻويهن سالن جي عمر ۾ 'کم یا زیاده' جي گنجائش
 رکي، پٽس جي وفات جو سال ڪڍبو ته ۱۰۶۵ کان ۱۰۶۷ھ،
 تاءِ جي ڪنهن به هڪ سال ۾ وڃين بيهندو. ڇاڪاڻ ته
 'کم یا زیاده' ۾ فقط هڪ اڌ سال کي ئي هيڏي هوڏي
 ڪرڻ جي گنجائش نڪري سگهي ٿي. اهڙيءَ طرح گویا
 وفات وقت ملا سليمان جي عمر نوي ورهه وڃين بيهندي.

ملا سليمان جا عام حالات :- ملا مذڪور پنهنجي
 مڙني ڀائرن جهڙو ئي علم ۾ برک، اطاعت ۽ پرهيزگاريءَ ۾
 افضل ۽ اعلى هيو.

پدر مرحوم، با اعمام، مغفور
 ز عمر و علم و طاعت، بود ماجور
 نئي جي ئي غالباً ڪنهن مدرسي ۾ تعليم حاصل ڪرڻ بعد،
 پاڻ نه فقط جيد عالم ٿيو، بلڪ خاندان ۾ اهو ئي پهريون
 شخص ٿيو، جنهن منشي گيريءَ جو پيشو اختيار ڪري علم کي
 عمل سان هم آهنگ بڻائي ڇڏيو. عطا چوي ٿو:-

گرفته پیشه، منشی گری را

طریقِ حرفتِ دانشوری را (۵۹)

انهیء دنیوی پیشی و ساگی وقت سندس ذاتی حسن عمل،

گهرائی پر خوشحالی فراغت و آسودگی آندی :-

جمالِ حال، وفقِ حسنِ اعمال

کمالِ طالع از فیروزی بال

ثمر از عمر پیری و ز جوانی

نمود از کامرانی، زندگانی (۵۹)

ملا جو عقیدو هیو ته سائس اها سچی پلائی و بهتری من

جانب اللہ ئی :-

نه این از زور بازو، نی ترد

مگر از برکتِ طوع و تعبد

بحسنِ طاعت و تهذیب اخلاق

که مستحسن با نفس هم بافاق

بسر بردیم، عمر روزگاران

بنقشِ نامه نیکی نگاران

بفضل و نصرتِ من جانب اللہ

تفضل یا فتیم، از وجه دلخواه

چو بر ما بود، فضل لا یزالی

هم از حاجات و زدرجات عالی

با جرِ خیر، زین عالم گذشتیم

چو عابر، خوشگذر زین سیر گشتیم

سندس سيرت ۽ صورت متعلق عطا جا تاثرات هن ريت آهن :

صفا بر وجه، او، نور^۳ علي نور

کے ديدم صورتِ آن مرد مبرور

محاسن، همچو صبحِ صادقش صاف

چو برگِ ياسمن، بر وجه، شفاف

صفائي نور سيماهم بفامش

نویدِ فاستجبناهم کلامش

صفائي انِ اکر مکم پر ویش

بھائی ینفقون در طبع خویش (۶۰)

ملا موصوف پنهنجي پائرن ۽ پي^۴ جو وچون پت هيو،

جيڪا گالهه ننڍ پڻ جي اوستا ۽ عطا خود پي^۴ جي زباني^۵

پڌي هئي :

کہ من بودم وسط ما بين اخوان

ز دینی دنیوی محسود اقران (۶۱)

طبيعت جي صفائي^۶ مزاج جي سلامت روي^۷ ۽ ذاتي حسن

عمل ۽ حسن سلوڪ سبب، نه، چڙو سندس پائرن ۽ خویش

منجهائينس خوش هوا بلڪه پنهنجا پراوا اوري پري خواه اوڙي

پاڙي وارا، دوست هجن يا دشمن، سڀئي راضي ۽ ريان کيان

هوا. خوش حالي^۸ ۽ دنیوي مال اسباب سبب مرڳو سڀني پائرن

خواه عزيزن مٿان کيس فوقيت ۽ هڪ قسم سان برتري حاصل

هئي، چاڪاڻ ته سڄي گهراڻي ۾ غالباً پاڻ ئي سرهو ستابو ۽

مڙني مٿان سرس هيو. عطا سندس زباني^۹ هي بيان ڏنو آهي :-

ز تعليمم فزودی نفع احباب

باخوان نافع امداد و اسباب

در اخوان چون من محتاج بنده

نبوده همسری، در عیش زنده

بعیش دین و دنیا، به ز اخوان

بامدادي گزين، در حق اعوان (۶۱)

اولاد :- ملا سليمان کي جواني ۽ ۾ ويهن کان مٿي اولاد

ٿيو (۱)، ليڪن انهن مڙني منجهان هڪ ۾ ساب نه پيو ۽ سڀني

هڪ ٻئي پٺيان راه رباني ورتي. سندس عمر جڏهن سترکي وڃي

تڪ هنيو، انوقت هڪ دفعو وري نا اميديءَ ۽ مايوسيءَ جي

انڌيري ۾ بلڪل غير متوقع طور اميدن جو چراغ روشن ٿي

پيو. خزان جو تسلط ٽٽو، اجڙيل چمن ۾ جن بهاري اچي وئي

۽ پي ۽ ماءُ جون اکيون ٺري پيون. اهو محض فضل ايزدي هيو

ورنه ظاهري وسيلا ۽ آسرا ته سڀ وڃائي ويندو هيو. اولاد

ٿيو ويران ۽ وڙواند گهر ۾ رونق اچي وئي.

پهريون عبدالڪريم عطا ڄائو (۱۰۴۷ هـ) ۽ انکان پوءِ هڪ

ٻيو پٽ ۾ ملا سليمان کي ٿيو، اهڙيءَ ريت ملا جو نه فقط

(۱) ز فرزندان من، ديري نمی زیست

گذشته گرچه اولاد از حد بیست

ز اخلاف جوانی کس، نمانده

ازان اولاد من، واپس نمانده (۱۶۲)

نسل قائم رهجي ويو، بلڪ سنڌ جي سرزمين کي هڪ ذهين ۽ پرگو فارسي شاعر پڻ نصيب ٿيو.

دولت جو زوال :- اولاد جي دولت کان سرفراز ٿيڻ بعد، ستت ئي ملا سليمان جي دنيوي مال ۽ اسباب ڏن ۽ دولت ۾ زوال اچي ويو. شايد انجو سبب هڪ اهـو به ٿيو هوندو جو ملا پوڙهو ٿي چڪو هيو، جهدو جهد ڪرت ۽ ڪمائيءَ جو سلسلو ڪجهه معذوري ۽ زياده تر اولاد جي نه بچڻ سبب. سندس طبيعت ۾ جيڪا نراسائي ۽ نااميدي پيدا ٿي چڪي هئي. انجي سببان بند ٿي چڪو هيو. زندگيءَ جي جهدو جهد ۾ سڄي حياتي تنها رهيو. آندي نيدي ۾ ڪو سدڊگار ڪونه هيس، هڪ جي ڪمائيءَ ۾ نيڪ ته، زوال اچڻ لاءِ ٻدي ۽ لازمي هيو، بهرحال اسباب اهي هجن يا پيا، نتيجو وڃي اهو نڪتو جو درو ديوار جي نقاش خاني کان سواءِ، سندس گهر ۾ ٻي ڪا به شئي ڪا نه بچي. سندس ئي زبانيءَ عطا اها ڪهاڻي، هيٺين چند بيتن ۾ ڏني آهي :-

ز بعد نا اميديها مرادم

ز اولادم، نموده طبع شادم

ولي! آن دولت و مڪنت، ز ڪف رفت

محاصل از تمسول در تلف رفت

... ..

کنون اولاد و اعقابم پديدار

نماند از دولتم جز نقش ديوار

بدیوارِ عناصر، نقش معلوم
 کہ باشد حرفِ حک کالنفس معدوم

کہ ظل زایل است، این نقش رنگین

کجا بر آب ماند، نقش سنگین (۶۳-۶۴)

اولاد جي مصیبتن جو آغاز :- ملا موصوف انوقت ۽ اهڙي ۽
 حالت ۾ هيءُ جهان چڙيو، جڏهن نہ عطا ڪمائڻ جهڙو ۽ نہ
 گهر ۾ پيو ڪو قوت گذر لاءِ اٿائو يا آسرو. فقط مٿي چانو لاءِ
 هڪ گهر هيو جيڪو پڻ سڪئون پٽيانگ ۽ ويران، چن وات
 ڦاڙيون کائڻ پيو اچي. عطا انهيءَ عالم جو نقشو چڙيندي
 چوي ٿو :-

خدایا! یاد دارم از یتیمی

کہ بر احوال زارِ من علمی

... ..

کہ چون شد سنِ عمرِ من، نہ وده

نمی دانم ازین کم، یا زیاده

پدر مارا یتیم و زار بگذاشت

دو تا فرزند بیمقدار، بگذاشت

منِ عاجز، دگر مسکین (۱) برادر

یتیمان بی پدر مانده نہ مادر

(۱) پاڻس جو نالو مسکین نہ هيو بلڪ اهو لفظ استعاري طور

استعمال ڪيو اٿائين .

فقر و بینوا، طفلانِ مسکین
 درین ویرانه مسکن غیر تسکین
 هم از ارثِ پدر ویرانه جائی
 هم از میراثِ آدم بینوائی
 مقیمِ منزلِ کنجِ خرابی
 بسانِ مفلسانِ بی نان و آبی
 پریشانِ ذرها، سر بر هواها
 ازان احوال، آها! ثم آها!!

افلاس واری انھیء پوئین دور ۛر، خود ملا سلیمان کبی
 پتن جی اونداھی مستقبل جو احساس هیو، لیکن کری چا
 ئی سگھیو، کو چارو نہ ڈسی توکل بر خدا کری آخرت جی
 سفر تی ائی کڑو ئیو، عطا سندس زبانیء بیان کیو آھی :-
 ولیکن خویش را دیدم مسافر

کہ نتوان بود، در دنیا مجاور
 تمتع آنقدر، سرمایہ ام نیست
 توقع خویش و زہمسایہ ام نیست
 کہ بعد از من بچہ دازد بایتام
 یتیمان پرورش سازد با کرام
 نظر در روئی فرزندان نمودم
 ولی در حسرتِ حالتِ فزودم
 کہ بگذارم چسان، این بیکسان را
 یتیمانِ غریب و مفلسان را

بهر تقدیر، استظهار کردم

ز وهم غیر، استغفار کردم

که حق، کافیت خلاق و دایع

که پیدا میکند نقش - بدایع (۶۴)

سیاسی صورت حال :- اهو دور، جنهن ۾ سلا سلیمان،

زندگيءَ جي طويل سفر طيءَ ڪرڻ بعد منزل پيڙهي ٿيڻ لاءِ،

پويان پناه ٿي ڪيان (۶۵-۱۰۶۷ھ)، نه چڙو سندس پنهنجي

اولاد لاءِ مصيبت ۽ صعوبت جو سبب هيو، بلڪ پوري برصغير

جي رهاڪن ۽ مخصوصاً سنڌي دارالسلام جي هر هڪ متنفس

لاءِ وڏي ويل ۽ ڏاڍي ڏک ڏوجهري ۽ ڏولائي جو ڪارڻ هيو.

انهيءَ ئي زماني ۾ (۱۰۶۶ھ) جيتوڻيڪ دنيا جو بيش بها

۽ بي مثال هيرو ڪوه نور ڪولها پور مان هٿ ڪري مير

جملي کڻي آئي شاه جهان جي حضور ۾ پيش ڪيو، پر جنهن

صورت ۾ مغليه سلطنت جي زوال جي آغاز جي تڪميل ٿي

چڪي هئي، تنهن ڪري نه انهيءَ پٿر جي سنگيني ۽ سختي آل

تيمور جي نجهرنڌڙ حڪومت جي بنيادن ۾ استحڪام پيدا

ڪري سگهي ۽ نه انهيءَ هيري جي چمڪ دمڪ مغلن جي

مانڊ ٿيندڙ آب و تاب کي ئي برقرار رکي سگهي. شاهجهاني

شاهزادن جي باهمي نفاق ۽ ڪشت و خون حڪومت جي

ساري شيرازي کي درهم برهم ڪري تباهيءَ جي ڪنڌيءَ اچي

پهچايو هيو. شاهجهان جنهنکي مغل مورخن صاحب قرآن ثانيءَ

جي لقب سان سڏيو آهي، مخصوص حالتن ماتحت نه فقط شاهي

صلاحيتن سان گڏ راءِ ۽ ارادي جي قوتن کي سلب ڪري
 ويٺو هيو، بلڪ جسماني طرح ۽ مختلف بيمارين ۽ پریشانين
 جو شڪار ٿي قطعي مضمحل ۽ افسوس ناک حد تائين بيڪار ٿي
 چڪو هيو، وٽر جو انهيءَ ئي زماني (۲۲ جمادي الثاني ۱۰۶۶ هـ)
 ۾ سندس عظيم وزير ۽ با تدبير مشير، علامي سعدالله آخرت
 جو سفر اختيار ڪيو، تنهن ته سرگوٺي کيس تنها ۽ بي يارو
 مددگار بڻائي نهوڙي رکيو. مغل سلطنت جي تابوت ۾ اها
 آخري ڪلي هئي جيڪا قدرت طرفان لڳي، لال قلعي جي ديوار
 ۾ اهڙي نازڪ وقت تي اهو اهڙو شڪاف پيو، جنهن کي ڪو به
 مسالو پيري ڪونه سگهيو.

دارا عالمگير مراد ۽ شجاع جي درميان عرصهءِ دراز کان
 جيڪا ڪشمڪش هلي رهي هئي، انجو انجام به انهيءَ ئي
 زماني ۾ اکين اڳيان آيو. هن برصغير جي بساط تي برادرڪشيءَ
 ۽ انساني ڪشت و خون جي جيڪا چوگان بازي هلي رهي
 هئي انجو نتيجو انهيءَ ئي دور ۾ شاھ جهان پنهنجي اکين
 اڳيان ڏٺو. ٻاهر جي بر پا ڪيل مغل ايمپائر انهن واقعن بعد
 اگرچہ سائیکي سالن تائين پوءِ به هلندي رهي، ليڪن صحيح
 معنٰی ۾ خاتمي جا اسباب انهيءَ ويل مڪمل ٿي ويا، جڏهن
 عالمگير پائرن جي لاشن کي ترهو بڻائي انهيءَ باهمي خونريزيءَ
 جي طڻيان مان تري، پيءُ جي بنديخاني جون ڪنجيون کيسي
 ۾ وجهي، پهرين ذوالعقده ۱۰۶۸ هـ جو دهليءَ ۾ پنهنجي
 بادشاهت جا دهل دما وڇايا. اهي بگل باجا، نعرا ۽ نقارا

انهيءَ لال قلعي جي نقارخاني مان وڳا، جنهنجي ماڙن ۽ محلن جي تڪميل به اڃان انهنجي بانيءَ، پنهنجن اکين سان ڪانه ڏٺي. ڇاڪاڻ ته قلعي جي عمارتن جي سموريءَ سٽا جو اختتام انهيءَ نا مبارڪ مهيني کان پوءِ ٿيو، جنهن مهيني ۾ شاهجهان غريب پاڻ معزول ٿي آگري جي قلعي ۾ قيد ٿيو (۱).

(۱) دارا شڪوه کي پهرين شڪست ڏيڻ بعد عالمگير جي حڪم تي، سندس پٽ سلطان محمد آگري جي قلعي ۾ داخل ٿي، يارهين رمضان ۱۰۶۸ھ جو جمع ڏينهن شاه جهان کي معزول ڪري نظر بند ڪيو. عاقل خان رازيءَ عبرت آموز تاريخ ڪڍي.

واعتبرو يا اولي الابصار ۱۰۶۸ھ

خوشحال خان خٽڪ عالمگيري دور جو عظيم پشتو شاعر هيو، عالمگير جي ظلمن جو شڪار ۽ انجي ستم رانن جو شڪي هيو، پنهنجي ڪلام ۾ عالمگير جي ڏاڍاين کان متاثر ٿي هن ڪيئي شعر چيا آهن، جن مان ڪن جو ترجمو هن ريت آهي:-

اورنگ زيب بادشاه جي ڏينهن ۾ آرام نه آهي
 پلا ڪير چونڊو ته دنيا آرام جي جاءِ آهي
 جهڙو سندس منهن ڪارو ٿي جهڙو نظر اچي رهيو آهي
 اهڙو ئي سندس باطن اوندھ اوندھ ڪار آهي

انهيءَ شعر مان معلوم ٿئي ٿو ته عالمگير جو رنگ سانورو هيو، ٻئي شعر ۾ چوي ٿو ته:-

جنهن چاقوءَ سان قلم گهڙي، قرآن شريف لکي ٿو
 انهيءَ ئي چاقوءَ سان پنهنجي پيءُ جي شهر رڳ ڪڍي ٿو
 رکوع ۾ پيءُ جي موت لاءِ دعائون گهري ٿو
 ۽ سجدي ۾ پنهنجي وڏيءَ پيڻ کي پتي ٿو

عارضی اقتدار ۽ اختيار جو اهو ڊرامو فاني انسانن نه فقط هندوستانی سلطنت جي مرڪزي شهرن ۾ ڪيڏو ٿي، بلڪ انجا ڪيئي خوني مناظر ۽ المناڪ ڀردا ملڪ جي ڏورانهن علائقن ۽ حصن ۾ پڻ اسٽيج تي آندا ويا. جيڪڏهن هڪ طرف بنگال جي لاله زارن ۽ آبشارن کي مسلمانن جي خون سان لالائي ڏني ٿي وئي ته ٻئي طرف، ڏني نه ورتي، لهڻي نه ليڪي، غريب سنڌ جا ريگزار به رتوچاڻ جي رنگينيءَ کان بچي ڪونه سگهيا.

پهنجن تدبيرن ۽ تزويرن جي ذريعي انهن چند سالن اندر، اورنگزيب پهنجي ڀائرن کي تقريباً انهيءَ حد تائين تلف ۽ تاراج ڪري ڇڏيو جو جڏهن وقت آيو تڏهن، سندس بادشاهت واريءَ سٺا جي سٺ، سندس ڪوبه ڀاءُ يا ڪوبه شاهجهاني امير سهي ڪونه سگهيو.

شهناشاه بنائڻ جي دم دلاسن تي مراد کي پهريون عالمگير پاڻ سان هلائيندو وٺيو، جڏهن ڪم لڳو انوقت، ڌوڪي سان

(بقه) وڏي پيل مان اشارو جهان آرا ڏانهن آهي جيڪا دارا جي همدرد هئي. وڌيڪ چوڻو:-

اي زمانا! تون موڪي ڪيڏو نه بي انصاف ڀيوڏسڻ ۾ اچين
 آخري عمر ۾ اهڙا عبرت ناک واقعا ڀيو ڏيکارين
 شاه جهان جهڙي بادشاه کي ته قيد ۾ وجهين ٿو
 ۽ اورنگ کي محي الدين جي خطاب سان نوازين ٿو

(ورتل - خوشحال خان خٽڪ - از ڪامل مهمند ص ۸۱-۳۸۲)

گرفتار ڪرائي اول کيس بند ۾ وڌائين ۽ پوءِ ڪنڌ ڪپائي
منجهانس گلوخلاصي ڪيائين (۱).

شجاع بنگال جي رتوچاڻ بعد اهڙيءَ ريت غائب ٿيو جو
وري پتو ڪونه پيو ته جئو ڪه مٿو. اهڙيءَ ريت ڪو قتل
ٿيو ۽ ڪو گم ٿيو ڪن کي فوري ڪهايو ويو ڪن کي
في الحال قيد ۾ بظاهر زندو رکي، ڏوڏيءَ جي ستَ پيارڻ جو
اهتمام ڪيو ويو، جيئن نانگ به مري لٽ به نه ٿئي ۽ ستَ
پيندي پيندي مرڻ کان اڳي پنهنجو پاڻ ماري مات ڪري
چڏين (۲) -

دارا شڪوه، جيڪو تخت جو اصلي وارث ولي عهد ۽
صحيح معنيٰ ۾ عالمگير جو مدمقابل هيو، تنهن کي پهرين
شڪست آگري جي قريب ۽ ٻي شڪست اجمير جي ويجهو
ملي، جنهن بعد دريڊريءَ جي عالم ۾ گرفتار ٿي هو، پاڻ
ڪهاڻيءَ آل تيمور جي خونريزين ۽ آل بابر جي برادرڪشين
واريءَ طويل فهرست جو سرِ عنوان بڻجي ويو.

دارا جي دردناڪ داستان جا ڪيترا واقعا سنڌ جي سرزمين

(۱) دارا شڪوه کي آگري وٽ شڪست ڏيئي ٻيءَ کي قيد ڪرڻ
بعد، دهليءَ ويندي مٿرا وٽ ۴ شوال ۱۰۶۸ھ جو مراد کي پنهنجي
دعوت تي سڏائي گرفتار ڪري پوءِ ۲۱ ربيع الثاني ۱۰۷۰ھ جو کيس
قتل ڪرائي چڏيائين.

(۲) جنهن کي فوري قتل ڪرائڻ مناسب نه سمجهيو ويندو هيو،
انکي قيد ۾ وجهي، روزانو نيراني ٻُست جي ڏوڏن جو عرق زوريءَ
پياريو ويندو هيو، تاڪه دل ۽ دماغ معطل، هٿ ۽ پير شل ٿي پون ۽
ٻانهرتو سڪي سڙي تندو مندو ٿي، آخرڪار مري وڃي.

تي مرتب ٿيا. آگري واري پهرين شڪست کانپوءِ دارا ويري لشڪر جو ڪڪ ڪيلا تيون، پنجاب کان ٿيندو بکر پهتو، سيوهڻ آيو ۽ ٺٽي ۾ پڻ اچي ڪي چار ڀير گذاري پگهر سڪايائين. هي هلندو رهيو، پٺيان عالمگيري گهٺو گهوڙن جي سڀن سان نه چڙو سنڌ جي سڀني کي لتاڙيندا چيريندا ۽ چچريندا رهيا، بلڪ هنڌين ماڳين معرڪا ۽ مجادلا ڪري خون جي سرخِيءَ سان واقف جا عنوان به سنواريندا ۽ سينگاريندا آيا. تيرن ۽ تلوارن جا چمڪاڻ ٿيا ته جتي ڪٿي، پر بکر جي اوسي پاسي ۾ وڃڻ جا جيڪي ڪڙڪا ۽ بادلن جا جيڪي وسڪا ٿيا، اهي و سارڻ جهڙا ڪونه آهن.

وري جڏهن اجمير واري آخري شڪست دارا جي قسمت ۾ آئي (۱) ان وقت به هو سنڌ منجهان ٿيندو پوءِ وڃي سيويءَ

(۱) آگره ۽ ڏولپور جي وچ ۾ ساموڳڙهه (فتح آباد) وٽ ۷ رمضان ۱۰۶۸ھ جو دارا شڪوه پهرين شڪست کاڌي، ڏهه مهينا کن پنجاب ۽ سنڌ ۾ ڦرندو رهيو، سنڌ مان گجرات طرف ٻيهر قسمت آزمائي لاءِ هليو ۽ ۲۸ جمادي الآخر ۱۰۶۹ھ جو کيس ٻي ۽ آخري شڪست اجمير وٽ آئي ۽ سنڌ مان ٿيندو سبيءَ پهچي ملڪ جيوڻ وٽ وڃي پناه گزين ٿيو. ملڪ مذڪور تي سندس سوين احسان هئا، ليڪن انهن سڀني کي پٺيءَ پاڏهن اچلي هن کيس گرفتار ڪري پاڻ دهلِيءَ پهچايو. جتي کيس ۱۹-۲۰ جي درماني رات (ذي الحج ۱۰۶۹) جو قتل ڪري راتو رات همايون جي مقبري ۾ سپرد خاڪ ڪيو ويو. دارا جي قتل کان هڪ سال بعد (۱۸ ربيع الثاني ۱۰۷۰ھ) جو عالمگير پنهنجي ديسداريءَ اتقا ۽ پرهيزگاريءَ جي دامن کي، سرمد شهيد جي خون ناحق سان داغدار ڪيو.

واري ملڪ جيون ٻاروڙئي جهڙي نمڪ حرام احسان ناشناس ۽ انسان نما حيوان هٿان گرفتار ٿيو. سندس پياري بي بي نادره بيگم جو تابوت جڏهن سبيءَ مان ڪڍي بکر کان ٿيندو دفن ٿيڻ لاءِ لاهور هليو (۱)، تڏهن پاڻ به ڏينهن اڌ رڪي پاري زنجيرن ۽ ڪڙن ڪٽ ڪٽ مان ۾ جڙجي ۽ جڪڙجي زندگيءَ جي پار کان سبڪدوش ٿيڻ لاءِ تيرن ۽ تلوارن نيزن ۽ پالن جي پاڇي ۽ پهري هيٺ، ساڳا پير وٺي، سکر ۽ بڪهر منجهان ٿيندو دهليءَ طرف روانو ٿيو.

اها ٽامڻي پنج ڇهه سال سانده هلندي رهي گويا پوري ملڪ سان سنڌ پڻ بادشاهه گڙديءَ جي مصيبت ۾ مبتلا هئي. لاهوئي زمانو هيو جنهن اندر، ملا سليمان پنهنجي حياتيءَ جا آخري ڏينهن پورا ڪيا ۽ عطائي ڏيئيءَ سان گڏ افلاس جي مصيبت پڻ اچي ڪڙڪي. نه فقط ايترو بلڪ عالمگير جي تخت نشينيءَ شرط ٿئي مان شاهه جهاني صوبه دار خواجه ظفر خان احسن (۲)،

(۱) نادره بيگم لاهور ۾ ميان مير سندي رحمه الله عليه جي احاطي کان ٻاهر جدا مقبري ۾ دفن ڪئي وئي. زبون مقبرو اڃا موجود آهي.

(۲) ۱۰۶۳ کان ۱۰۶۸ ه تائين، خواجه احسن الله ظفر خان احسن ٺٽي جو صوبيدار ٿي رهيو، پهريون خود مختار صوبه دار هيو، ۱۰۶۵ ه ۾ جڏهن شاهه جهان پنهنجي پوٽي سهر شڪوه بن دارا شڪوه کي ٺٽو جاگير ڏنو انوقت انجي طرفان نائب ٿي ڪم ڪرڻ لڳو. سخن سنج سخن پرور ۽ علم دوست هيو، ڪيترائي شاعر خواه عالم سندس سرپرستيءَ هيٺ هلندا رهيا. مرزا صائب پڻ سندس دسترخوان جو ريزه چين هيو.

جنهن قانع جي قول مطابق عطا جي پرورش ۽ تربيت ٿي ڪئي، تنهن کي پڻ بدلي ڪيو ويو، جنهن ڪري عطا جو رهيو سهيو سهارو به ويندو رهيو. (۱)

(۱) دارا شڪوه جي سلسلي ۾ هيٺينءَ تاريخي جدول کي ذهن ۾ رکڻ گهرجي:-

- ۲۹ مئي ۱۶۵۸ع - ۷ رمضان ۱۰۶۸ھ — دارا شڪوه ساموڳڙهه وٽ عالمگير هٿان شڪست کاڌي ۽ ساڳي ڏينهن دهليءَ طرف روانو ٿيو.
- ۱۸ آگسٽ ” - ۲۹ ذي القعد ” — لاهور کان سنڌ طرف روانو ٿيو.
- ۲۳ نومبر ” - ۸ ربيع الاول ۱۰۶۹ھ — بدين کان گجرات ڏانهن روانو ٿيو.
- ۱۳ مارچ ۱۶۵۹ع - ۲۸ جمادي الاخر ” — ديورائي (اجمير) وٽ عالمگيري لشڪر هٿان آخري شڪست کائي سنڌ طرف ڀڳو.
- ۶ جون ” - ۲۵ رمضان ” — غالباً ڊاڍر پهتو، ۽ پهچڻ کان اڳ رستي ۾ سندس گهر واري نادره بيگم بنت پرويز فوت ٿي.
- ۷ ” ” ” ” ۲۶ ” — نادره بيگم جو تابوت ڊاڍر مان لاهور روانو ڪيو ويو. (ڏسو صفحو ۱۱۰)

عطا جو ٽولڊ:- جيئن اسان مٿي ذڪر ڪري آيا آهيون
 عطا سال ۱۰۴۰ھ ۾ ڄائو. جنهن لاءِ هيٺيان دليل موجود آهن:
 (۱) عطا ٽيهن ورهن ۾ ۱۰۷۷ھ جو شادي ڪئي. انهيءَ
 حساب سان سندس ڄم جو سال ۱۰۴۷ھ ٿي ٿو.

(بقية صفحہ ۱۰۹)

- ۹ جون ۱۶۵۹ع - ۲۸ رمضان ۱۰۶۹ھ - ملڪ جيون دارا کي
 کي گرفتار ڪيو.
- ۱۳ " " - ۲ شوال " - ملڪ جيون کيس
 عالمگيري اميرن جي
 حوالي ڪيو.
- ۹ جولائي " - ۲۷ " " - دارا جي مظلوم قافلي بکر
 وٽان سنڌو درياهه اڪريو.
- ۲۳ آگسٽ " - ۱۳ ذوالحجج " - دارا کي دهليءَ
 پهچايو ويو.
- " ۲۹-۲۸ " - ۲۰-۱۹ " " - درمياني رات جو کيس
 قتل ڪري راتو واه
 همايون جي مقبري ۾
 دفن ڪيو ويو.
- ۱۸ ذوالحجج ۱۰۷۰ھ - سرمد شهيد ٿيو.
- ۱۰۷۰-۱۰۷۱ھ - دارا شڪوه جو مرشد
 ملا شاه بدخشي لاهور
 ۾ فوت ٿيو جيڪو ميان
 مير سنڌيءَ (۱۰۴۵ھ)
 جو مريد هو.

(۲) مثنوي عجز و نياز ۱۱۱۷ ۵ لکي و ئي جنهن ۾ انوقت عطا پنهنجي عمر ۷۰-۸۰ ٻڌائي ٿو، اسيءَ جي انگ کي محاوروي سبب نظر انداز ڪري جيڪڏهن ستر سال عمر شمار ڪجي ته ان صورت ۾ پڻ ۱۰۴۷ ۵ جو سال بيهي ٿو.

(۳) ظفر خان احسن ۱۰۶۳ ۵ کان ۱۰۶۸ ۵ تائين ٿئي ۾ رهي عطا جي شاعرانه صلاحيتن جي تربيت ڪئي، انمان به اهوئي اندازو ڪري سگهجي ٿو ته عطا جي عمر انوقت (۱۰۶۳ ۵) گهٽ ۾ گهٽ سورهن سالن جي هجڻ گهرجي، جنهن حساب سان پڻ پيدائش جو سال ۱۰۴۷ ۵ بيهي ٿو.

(۴) اهڙيءَ ريت والد جي وفات (۱۰۶۷ ۵) وقت عطا پنهنجي عمر ۱۹-۲۰ ٻڌائي ٿو. ان کي نظر ۾ رکندي جيڪڏهن ۱۰۶۷ ۵ مان ۱۹ خارج ڪبا ته ان حالت ۾ به سال ۱۰۴۷ ۵ نڪري ايندو (۱).

مصيبتن جو آغاز:- ٻيءَ جي وفات، ٽن نه دولت، افلاس ۽ ڏڪار، ملڪ طوائف الملوڪيءَ ۾ مبتلا، رهيو ڪيو ظفر خان احسن جو آسرو، سو به چٽو. پاڻ اڃا نا تجرب ڪار نه سردي سنل نه گرمي چڪيل، اٺويهه ورهه ڪهڙي ڄمار ٿي ٿي؟ اڪيلو سر هجي ته به پنهنجا ڏک ۽ پنهنجا سورا هتي ته ننڍو ڀائڻس به سندس گچيءَ ۾ هيو. مال ملڪيت هجي ته سوين عزيز قريب اچن ۽ ڪيئي دوست ڪهي اچي پيڙا ٿين. تنگدستي افلاس ۽

(۱) مرحوم راشد برهانپوريءَ ديوان عطا جي مقدمه ۾، ديوان مان اندروني شهادتن جي آڌار تي عطا جي ولادت جو سال ۱۰۲۰ ۵ مقرر ڪيو آهي. (مقدمو ديوان عطا ص ۴)

لا وارثيءَ ۾ ڀلا ڪير ڪنهن جو ساٿ ڏيندو؟ خوڻيش عقارب ٿي ويا ۽ عز يزن آفميءَ جي صورت اختيار ڪئي، پنهنجو پرائو ۽ پرائو پري ٿي بيٺو، بظاهر سڀئي صورت آشنا ليڪن حقيقت ۾ هر ڪو ڌاريو ۽ قطعي اجنبي. غرض ته پيءُ جي وفات بعد عطا انهن مصيبتن ۽ طور طريقي سان زندگيءَ جي سفر جو آغاز ڪيو. چوي ٿو جڏهن سندس والد جو اوج ۽ اقبال ٿريا سان هر ڪنار هيو، انوقت، هر ڪو سندس دسترخوان جو ريزه چين هيو. ليڪن انڪان پوءِ، افلاس ۾ جڏهن عطا يڪي سر ٿي بيٺو، انوقت:

نمودند آن همه عڪسِ تلافی

عوضِ حَقِّ نمکِ وضعِ خلافي

جفاها دیده ايم وابتلاها

ازان خویشانِ خلاهاؤ ملاحا (۶۶)

عطا جا چاچا ۽ سوٽ:- پنهنجن چاچن ۽ سوٽن جو مذڪور مشنويءَ اندر عطا جدا عنوان هيٺ ڪيو آهي. معلوم ٿئي ٿو ته ملا سليمان جا ڀائر نهايت ئي نيڪ مرد ۽ خير انجام هوا، جن مان سواءِ هڪ جي ٻيا سڀ عطا جي سن شعور تائين پهچڻ کان اڳ لاڏاڻو ڪري چڪا هوا، جنهن چاچي کي عطا ڏٺو، انجو نالو شاه محمد هيو.

ندیدم جز يکسی، از جمله اعمام

شنیدم حالِ هر یک را باتمام

.... ..

ازان اعمام، آن یک را که دیدم
 ازو احوال زارش را شنیدم
 که مردِ پیر دیرین سال بوده است
 بیختِ سعد، فرخ فال بوده است. (۷۰)
 انهيء فرخ فال ۽ نیک نهاد پیر مرد کان، عطا سندس
 اولاد جا ڏاڍا دردناڪ داستان ٻڌا. ناخلف اولاد مان هن،
 هر هڪ کي عاق ڪري ڇڏيو هيو، ۽ ”انهن ئي بد دعائن
 سبب“ پيءُ جي زندگيءَ ۾ منجهان هر هڪ راه رباني وئي
 چڪو هيو.

که بود آن پیر مرد، از غصه و خشم
 گهی آهی بلسب، گه آب در چشم

... ..

دعائی او، بنوعی کارگر شد
 بقول او، هلاک هر پسر شد
 عطا جي پين چاچن مان ڪن جو اولاد، عطا جي زماني
 ۾ موجود هيو، جن ابتدا کان وٺي آخر تائين عطا سان نه فقط
 نباهي ڪانه، بلڪ ساڻس سخت عداوتون ڪيون ۽ جور و جفا
 ظلم ۽ استبداد ۾ ڪا ڪسر ٻنهي ڪونه ڇڏيائون.
 هم از اينائى آن اعمام مذکور

معاصر بوده باسن چند مغفور

که از عهدِ صغر سن تا جوانی
 مرا از جور آنها دلگرايی

که درجائی اقامت، با معیّت
همی بردم، از آنها، بس اذیت

....

عطا مدتین تائین سندن مظالمن جو شکار رهيو:-
زمانها داشتیم، تشویش و اندوه

بضعف کاه غمها کوه بر کوه
چه گویم زان همه جور نواب

کشیدم سالها، بار مصائب
که گر، برخی ازان آرم به تحریر

بشرح اندکی، باید طوأمیر
بصد طومار طول آن نگنجد

دل ذره کجا آن بار، سنجد (۷۱)

....

خداوندا! تو میدانی که، چون بود

جفا هائی بمن از حد، فزون بود

الهی عفو شان فرما، برحمت

که از فضل تو، گردد دفع غصّات (۷۲)

ماهن جي بدسلوڪي:- جڏهن قسمت ٽٽندي آهي،

آهي پهي سڀئي هليا ويندا آهن، انوقت جاڏهن ڪاڏهن

مصيبتن ۽ ماجرائن جا طوفان اٿي ڪرڙا ٿيندا آهن، مامرا ۽

معاملا چئني پاسن کان اچي سوڙهو ڪندا آهن. قسمت ۽

خوشبختيءَ ساڪ چڏيو ته نه فقط ساڪ سنگت هڪ ڪري

ويندي، بلڪ خود پنهنجي ئي آس پاس جا در ۽ ديواريون نانگ ۽ بلائون ئي ڪرڻ کڻي بيهندا آهن. سوٽ ته سوٽ رت جو هرچند رشتو، پر الفت کان زياده ڪلفت جو احتمال رهندو آهي، ليڪن مامن جو معاملو ته آهي ئي دگرگون، پاڻيجا کين هميشه پيارا هوندا آهن، جنن ۽ ديون جي ڏند ڪٿائن ۾ انسان، انهيءَ رشتي جي ذريعي ئي ديون کي به ريجھائي رکندو آهي. ليڪن واءِ ناڪامي! جو عطا لاءِ اهو رشتو به رس ڪشيءَ جو باعث بڻجي پيو. پڙهتي رشتي جو حال مٿي اچي چڪو آهي، مائيتي ماڻهن جي روش ۽ رفتار، هيٺين بيتن مان معلوم ٿيندي.

مرا احوال نيڪ احوال بودند

ڪم چون نيڪان نيڪ اعمال بودند

بوجهي از وجوه نامناسب

شده ناحق، حق ايتام غاصب

علاوه ڪارِ شان، با مهر کين بود

گنه از طالع من، باعث اين بود

سخن برعکس، حالي بس عجب بود

تعصب را عجب وضع سبب بود

عداوتها نهان باشد بدلها

حسد حسرت، گران باشد بدلها (۷۲)

....

که حیران بودم از وضع اسالیب
 باین ترتیب آن نیکو تراکیب
 بحالم گرچه بدخواهان نبودند
 ولی ظاهر تعصبا نمودند
 ....
 ز ظلم ظاهری طوفان نمودند
 که باصد داستان، داستان نمودند
 اگرچه دشمن جانی نبودند
 ولی برطرز احسانی نمودند
 مرا وقت صغیری، زان کبیران
 جوان آزارئ بوده، ز پیران
 بهر حالی، عجب گذران نمودم
 تقابل باهدی، احسان نمودم
 ....
 تو قادر قدرتم دادی، بران حال
 که نیکبها نمودم، در حق احوال
 ....
 بهر واقع بانها شد مددها
 نکوئبها تدارک شد، ببدها
 بدیهائی که با من، مینمودند
 ازان برخبود، ندامت میفزودند
 بوقت حاجت اسباب دشوار
 شدم با استقامت، شان مددگار (۷۳)

زمن راضی ازین عالم گذشتند

کم از ماضی باستغفار گشتند

بد نهاد سیاه باطن ۽ سخت مسهو هوا، همیشه برائی ۽
بدی کنڊا رهیا۔ عطا، ان هوندي بہ جڏهن مٿن ڪو وقت
آيو ٿي، سندن امداد ۾ پيش قدمي ۽ کان ڪوتاهي ڪانه ٿي
ڪئي۔ بدی ۽ جو بدلو نیکی ۽ سان، ظلم جو معاوضو احسان
سان ڏیندو رهيو۔ اهوئي سبب ٿيو جو سندس مامن جي جڏهن
پڄاڻي آئي انوقت، سڀني جا ڪنڌ ندامت ۾ نوبل هوا ۽ هرڪو
پنهنجي ڪئي تي انفعال پشیماني ۽ ۽ تأسف جا جهول ڀریون
اکڻين جهان جي واٽ وٺندو ویو۔

عطا جو انهن قصن بیان ڪرڻ مان سواءِ هنجي پيو ڪوبہ
مطلب ڪونه آهي تہ، هتان جي بیداد ننگرڻ ۾ هن جيڪي
جراحتون پنهنجي سر ۽ سيني تي سڻيون، انهن کي محض عبرت
۽ سبق آموزي ۽ لا ۽ ۽ پڻ اڳيان رکي، ورنہ اها حڪایت
شکایت لا ۽ ۽ ڪانه ٿو ڪري:

ازین تکرارِ حال و عرضِ آثار

نبوده مدعاجز، عجز اطوار

کم این مسکین، درین بنگاه بیداد

جراحتها کم دیده، میکند یاد

....

درین دارالخرابِ بی مواسا

ندیدم هیچ آرامِ دل آسا

چنين بوده سلوکِ خویش و پيوند

چنين سان شور هائي دورها چند (۴۷)

عطا زماني جون نيرنگيون، پراون خواه پنهنجن، ايرن خواه
غيرن جي هٿان، ايتريون ڏٺيون ۽ سنيون، جو سندس دماغ،
هن ظالم زماني جي لاهن چاڙهن، هيٺائين مٿائين، سردن گرمين،
غمن خوشين، مامرن ۽ ماجرائين، ڏکن ۽ ڏولاون، سکن ۽ سلوڪن،
جور ۽ جفائين جي يادن ۽ يادگيرن جو، هڪ بوقلمون ۽
قسما قسم عجائب خانو بڻجي چڪو هيو. مثنوي ۾ هر عنوان
جي ابتدا خواه انتها ۾ ”هن“ ڪيئي عبرت پيدا ڪندڙ شعر
لکيا آهن، جن مان سندس ذهني ابتلا ۽ ڪشمڪش جي
خوءِ بوءِ صاف پئي نظر اچي. مثلاً هڪ هنڌ چويٿو:

عجائبا ڪم ڏيڊم، در زمانه

عجائبا، فسانه بر فسانه

بسا ڏيڊم تماشائي جهان را

عجائب داستان بر داستان را

چه صورتهائي رنگين را ڪم ڏيڊم

چه حالتهائي عالم را شنيدم

... ..

جهاني رفت از، پيش نظرها

بجز حسرت نديڊم زان گذرها

ندارم در تماشا چشم بينش

ڪم وا بينم، گذشت آفرينش

ڪم چون رفت از نظر، طبقات نيرنگ
 ڪم دارم ديده تار و حوصله تنگ
 نه از خود فڪر و نه عبرت زادوار
 ڪم ناپينم بسانِ نقش ديوار

... ..

د ريفا! زين تماشا، حيف و صد حيف
 ڇم ڪيفيت اثر بخشد بجز ڪيف
 بجز نشاه، ڇم از سيري گلستان

ڪجا خط بهاران، در زمستان (۲۴-۲۵)

پيڻ ۽ پاڻيڇو محمد رحيم :- عطا جي احوال مان معلوم ٿئي ٿو ته کيس هڪ پيڻ هئي، جنهنجو پست نهايت سهڻو سلوٽون ۽ سلچڻون، خوش باش خوش لقا ۽ خوش قبا هيو. جوانيءَ جو سڄو بهار ڏاڍيءَ بهاريءَ سان بسر ڪري، جڏهن ٿيٽاليهن جي ڄمار ۾ پير پاتائين، انوقت سڀني اميدن آرزوئن زماني جي بهره مند ۽ لذت آفرينن کان، انهيءَ حد تائين بهره ور ٿي چڪو هيو جو، هن دورنگيءَ دنيا جي عيش و نشاط ڪيف ۽ سرور جي باقي ڪا اهڙي شئي ڪانه رهي جنهنجي کيس حسرت هجي. انهن عادتن کان سندس والدين البتہ هميشه نالان ۽ ناراض رهندا هئا، انهيءَ حد تائين جو، سندس جوانمركيءَ لاءِ ٻارائن تائين به پهتا. پر باوجود انهن سڀني ڪوتاهين ۽ خامين جي، لا پرواهيءَ آزاد منشيءَ رندئ ۽ لا آبايي پئي جي به، اڙئي موڙ هئي جي

مدد ڪرڻ ۾ هو جوان اڳ ڪان اڳرو، جود وسخا ۾
هٿ جو ڪشادو ۽ ايترو اڳتي جو حاظم طائي جون سڪون
پيولاهي.

عطا ۽ سندس اهو ڀائيڄو، پاڻ ۾ گهرا ۽ گهاٽا دوست
هوا، هڪ ٻئي جا محرم بلڪ محرم راز، ڪڏجي رهيا ڪڏجي
پڙهيا، رغبت ۽ محبت جي ايتري هم آهنگي جو ٻه ئي ڏينهن
ٻاهر پوندا هين ته هڪ ٻئي کي خيرن جون خبران خطن جي
ذريعي پيا ڏيندا وٺندا هوا. عطا ته شاعر هيوئي، ليڪن
ڀائيڄهنس به انهيءَ ميدان ۾ نه فقط ڪامزن بلڪ ساڳي رهوار
جو شاه شهنسوار هيو. خط پٽ هڪ ٻئي ڏانهن گهڻو ڪري
نظم ۾ لکندا هوا.

عطا چويٿو ته: آخر هين دورنگيءَ دنيا يارن کي يارن
ڪيان جدا ڪري رکيو وقت آيو جو هو هندوستان هليو ويو
جتي سندس حياتيءَ جا ڏينهن پورا ٿيا ۽ غريب الوطنيءَ ۾
مٽيءَ وڃي مٽيءَ سان ماريو ۽ معاملو ڪيو.

پنهنجي مائٽن منجهان عطا فقط هڪ انهيءَ مرحوم کان
مطمئن ۽ مسرور نظر اچي ٿو. پنهنجي انهيءَ دوست جي سلسلي
۾ وٽس ايترا دل نشين داستان ۽ فرحتي فسانا هوا جو
لڪي ٿو ته: انهن جو لکڻ ان ڪت بيان ٿي پوندو! هن تنهن
ڪري پنهنجي تلخڪامن ۽ تلخاين جي طويل ۽ دردناڪ
دفتر جي انهيءَ اڪيليءَ شيرين حڪايت کي هنن دعائيه بيتن
تي ختم ڪيو آهي:

خدا بخشايدش از رحمتِ خویش
 شهادت را سعادت بخشيدش بيش
 برو فضل محمد، بس رحيم است
 که اسمش اين دو اسم مستقيم است
 جوانمردي عجب بوده نکو خواه
 عليه العفو و الرحمت من الله

جنهن نوجوان عطا جي زندگيءَ واري اونداهين گردش
 ۾ جهت ڀلڪ لاءِ پنهنجي بوقلمون صحبتن جون رنگ برنگي
 شمعون ٻاري چوڏس چانڊاڻ ڪئي هي، انلاءِ سندس دل ۾
 جيڪو جذبو ۽ خلوص وچوڙي سبب درد ۽ دک هيءُ سو
 مٿين دعائيه بيتن مان محسوس ڪري سگهجي ٿو. انهن شعرن
 مان اهو پڻ معلوم ٿئي ٿو ته انهيءَ جوانمرگ جو نالو محمد
 رحيم (۱) هيو.

عطا جي پهرين شادي ۱۰۷۷ھ: عطا مشوي کنز الاحسان
 بظاهر ته پنهنجي ذاتي حالات جي سلسلي ۾ لکي آهي، ليڪن
 چونڪ زندگيءَ ۾ مٿس جيڪي وارداتون گذريون سي عجيب و
 غريب ۽ سندس ذات لاءِ حيرت انگيز هيون، تنهن ڪري
 مشويءَ ۾ هن پنهنجي سوانح ۽ ڪوائف کي ڏيکاريندي
 در حقيقت ڪوشش هيءَ ڪئي آهي ته پڙهندڙ سندس ذاتي
 تجربن ۽ مشاهدن مان عبرت وٺن ۽ سبق سکڻ. هن واقعات

---

(۱) سنڌي ادبي بورڊ جي نقل نويس صفحہ ۷۸ جي حاشي ۾ فضل
 محمد نالو لکي ڇڏيو آهي.

جي ضمن ۾، ڪيئي شعر ڏنا آهن جيڪي پڙهندڙ جي طبيعت تي غير معمولي اثر ڪن ٿا. مثلاً پنهنجي شاديءَ جا واقعات شروع ڪرڻ کان پهريون تمهيد طور جيڪي بيت لکيا اٿس، انهن مان هيٺين شعرن ۾ قدرت جي رازن رمزن مصلحتن ۽ معاملن تي، انسانن جي لاعلمي ۽ مجبوريءَ ۽ بيوسيءَ جو هن ريت اظهار ڪريو:

الها خالقا يا عالم الغيب

تو ميداني بقدرت علم لاريب

تو داني وضع عالم سير آدم

نمی داند کسی واللہ اعلم

الهي آنچه از نقش صنایع

نمودی بنده خود را بدایع

بهر نقشی مرا نقلی بیاد است

که بهر عبرت من داد، داد است

ولی! بروی ندارم عقل دانا

بجز حیرت ندارم چشم بینا

کزان اعجوبه تاثیر بیابم

مگر ذکر است مکتوب کتابم

انهيءَ قسم جي تمهيد بعد پنهنجي زندگيءَ جا حادثا کيس

ياد پون ٿا ۽ بطور دليل جي انهن کي مثيلاً بيان ڪندي

پاڻ به عبرت حاصل ڪري ٿو ۽ ٻين لاءِ به سبق جو سامان پيدا

ڪندو وڃي ٿو. دراصل پنهنجي احوال بيان ڪرڻ مان

سندس مقصد اهو آهي ته ٻين جي اصلاح ٿي . عطا جي
زندگي درحقيقت زندگي نه بلڪ زندگيءَ تي هڪ طنز معلوم
ٿئي ٿو، ۽ سندس حالت بعين اها ٻئي معلوم ٿي، جنهنجو
نقشو هيٺين شعر ۾ ڪنهن شاعر بيان ڪيو آهي :

زندگي ڪرڻ من، مردن تدریجی بود
آنيچ جان ڪند تنم، عمر حسابش ڪردم
يا جئن ٻئي هڪ فارسي شاعر ڪنهنڪي خوش ٿيندو ڏسي،
چيو آهي :

چو ميبينم، کسی از کوئی او، دلشاد می آید
فریبی کاول ازوی، خورده بودم، یاد می آید
عطا کي هر قدم تي پنهنجا ڏکيا ڏينهن ۽ ٿيل حوادث
ياد اچن ٿا، هر مقام تي هو پنهنجي ذهني زخمن ۽ دل
۾ ٿيل ناسورن جي، نمائش ڪندو اچي ٿو :

مرا یاد است از عهدِ جوانی
که در ضمنِ بهارِ زندگانی
خزانه دیدم از دورِ حوادث
هواها بردم از جورِ حوادث
تلاطم بوده از امواجِ غمها
تطاول بوده از اقواجِ غمها

....

نصیبِ نیک و بد لارَد لا ڪند

ڪم هر جنسی بظرفی قسمت آمد (۸۵)

عطا جي زندگيءَ ۾ ڪي اهڙيون گهڙيون به آيون جڏهن
 ڪن خوشگوار ۽ شيرين ساعتن، حادثن ۽ واقعن جي پيدا ڪيل
 تلخن ۽ تندين کي پردي اوٽ آئي، سندس ذهن ۽ نظر ۾ جهت
 سوا لاءِ دلپسند ۽ رنگا رنگي چٽ پري ڇڏيا. محمد رحيم
 جي راحت ڏيندڙ صحبتن کانپوءِ عطا جي مظلوم ماحول ۾ جنهن
 واقعي، آسودگي آندي، سا هئي سندس پهرين شادي. ليڪن
 شاديءَ جي معاملي ۽ مسئلي لاءِ جيڪو سندس نقطه نگاهه هيو
 سو پڻ مسلسل پيزارن سبب تلخ ٿي چڪو هيو:

تزوج گرچه بر انسان و حيوان

برائى راحتِ نفس است، فى جان

ببائنسان از توالد وز تناسل

محصائل باقيات آرد تقابل

ولى در نفس من، انسىتى کو؟

بان طالع مرا جنسىتى کو؟

مگر از احتياجِ نفس شومم

بشریت جهولم هم ظلومم

مصائب دیده در بندِ علائق

نوائب رفة در عقدِ مضایق (۷۹)

چويٿو جيڪي ڪجهه ٿيو سو ٿيو، ليڪن اهو به

تماشو هيو جيڪو ڏيکاءُ ڏئي هليو ويو.

بهر حالى ڪم بود از روزى بخت

ز جنسِ شور و شيرين، سست يا سخت

بغفلت هر چه بوده در گذر رفت
 تماشا روئی داده از نظر رفت
 ولی زان حال، این افسانه مانده
 که بر لوح بیان مشقی نشانده

اهو افسانوں جنهن لوح بيان تي نه فقط پنهنجا دائمي
 نقش ڇڏيا، بلڪ سندس دل ۽ دماغ تي پڻ ساڳي وقت
 پائدار ۽ نوان ناسور پيدا ڪيا، سو هي هيو ته: ٽيهن
 ورهن جي ڄمار ۾ حسب دلخواه، فضل حق نالي هڪ (۱)
 نيڪ مرد جي گهران سندس شادي ٿي. چويٿو:

چو شد در خانئي او نسبتم راست
 بنسبت نڪبت آوارگي خاست
 که از آوارگي آسوده گشتم
 دلي در بند سودا سوده گشتم

ليکن ساڳئي وقت اهو پڻ چويٿو ته:

قلاده چون سگم در گردن افتاد
 سگِ نفسم براهت رهزن افتاد (۷۹)

....

ببند زن شدن، قيدِ غلاميست
 بعمری غم، زماني شاد کاميست (۸۰)

اها سندس پهرين شادي ۽ پنهنجي ئي دل تي پسند ڪيل

(۱) نبود از طالعم آن چشم مقصود

که: فضل حق، مرا اکرام فرمود (۸۰)

خانہ آبادي هئي، جنهن لاءِ هڪ مدت تائين جدوجهد ۾ مصروف
۽ ان نينگريءَ جي عشق ۾ مبتلا هيو. ۽ جڏهن ۱۰۷۷ هـ
۾ پرڻيو (۱) انوقت مدت مديد بعد غمن سندي غوراڻن ۾
جهڪون ۽ جهولا کاڌل زندگي ۾ پهريون دفعو سڪون ۽
سلامتيءَ جو ساه کڻين، شاد ۽ آباد نظر اچڻ لڳو.

تو بخشيدى بنو ميدى، مرادم

پس از غمهاى عمرى، کرده شادم

پهريون ڀٽ ۱۰۷۸ هـ :- عطا سال ڪونه ڏنو آهي ليڪن

قياس جو قول آهي ته شادي کانپوءِ هڪ سال اندر يعني
۱۰۷۸ هـ ڌاري کيس ڀٽ ڄائو:

که فائز گشتم از عهدِ جوانى

ثمرياب از نهالِ کامرانى

ز قسمت يافتم فرزانه فرزند

که باد از عمر و دولت فائده مند (۸۱)

گهر واريءَ جو انتقال (۱۰۸۳) :- شاديءَ جي شيريني ۽

نومولود جي خوشيءَ لفظو به بقاء ڪونه ڪيو. هوا جي جهوٽي

وانگر ۽ ڪيوڻ جي تجلي وانگر اک چنپ ۾ سڀ ڪجهه

ٿي ۽ گذري ويو. عطا چوي ٿو:

(۱) که سال غين و فی جيمش اضافی

۱۰۸۰-۳ = ۱۰۷۷ هـ

شده دوسن لاسم، آن تلافی

۳ وره

زد م، با مونسر همدم دمی چند
 شده زایل ز احوالم غمی چند
 ... ..

مگر این نقش در خوابم نمودند
 که باز این رنگ حیرت بر فزودند
 کنهن شاعر چيو آهي تم :

ز آسمان هر سنگ بيدادی که آمد بر زمین
 کرد بخت بد مدد، کان برسبوئی من رسید
 ساکبي حالت عطا جي ٿي :

گذشته از سرم طوفانِ غمها
 علمها بر زده، دستِ السها
 فلک از امتزاجِ وقت بر کنند
 حجر بر شیشه جمعیت افکند
 ... ..

که از کف شد تلف آن جنسِ راحت
 بتقدم نقش زد داغِ جراحت

يعني عطا جي گهر واري، عين انهيءَ زماني ۾ اجل جي
 ور اچي وٺي جڏهن، ڏهاڙن جون عيدان ۽ مرادن جون
 راتيون شروع ٿي مس ٿيون هيون. شادي ٿئي اچا ست (۱)

(۱) انيس عمرها از من سفر کرد

که با داد داخل جنت گذر کرد

که "با داد داخل جنت" بسالاش

۵۱۰۸۳

همین تاریخ سال ارتحالش

سال به ڀر يا ڪونه گذريا، جو سندس نئين نويلي ڪنوار
 سيچ پلنگ تان لهي اچي پٽ پئي. شاديءَ جو وڳو ۽ جوانيءَ
 جو جوڙو لڳو انجي بجاءِ، مٿي کان پيرن تاءَ هرڪ
 جو سفيد ملبوس مليو. اکين جي چمڪ ۽ ڪجل جي
 ريڪ مٿان غلاف جي ڪارن ٽڪرن جي سياهي بوجهل بڻجي
 پئي. هٿن پيرن جي حنائِي سرخيءَ تي جڏهن
 زرديءَ جو عمل دخل ٿيو، انوقت چوڙا ٿٺا ٻانهين لٿي
 بازو بند نڪتا، هس ۽ دهري لٿي. کير منڊي ويڙهه ۽ چلو
 لٿو، نڪ جي نت ڏانوڙيءَ ۽ بيسر بولي سان گڏ ڪنن
 جون واليون ۽ جهانءَ سان جهومڪ ۽ پنڙا پڻ لٿا. سياه
 زلفن جو چاڪو ماڻو ٿيو، ڪارا ڪيس ور وڪڙ
 چڙي بيٺا، نه سينڌ رهي نه سڳيون ۽ نه چوٽيءَ ڦل بچيا.
 پيرن جا پازيب نڪتا ته بندڙن ۽ پائل جي پڄاڻي پڻ آئي.
 گهوٽ کي آرزومند اکين سان نهارڻ بعد ڪنوار جي
 نور ڀريءَ پيشانيءَ مٿان حجاب ۽ حياءَ سبب جيڪي عرق
 ڦڙا نروار ٿي هوندا هئا، اڄ انهن جي جاءِ تي مرده شوٽيءَ
 واري پاڻيءَ جا قطرا نمودار ٿيا. ٺٽي جي سدا گلاب عطر جي
 سرهاڻ بجاءِ، جسم مٿان ڪافور جو پرڪو ڏئي آب زمزم
 چڙڪايو ويو.

اهو نه فقط ڪنوار جي سروپا جو حال ٿيو ليڪن ساڳي
 وقت، گهوٽ پنهنجي ذهن ۾ چند سالن کان جيڪو امن ۽
 آرام جو محدود ۽ مختصر گهرونڊو اڏيو هيو، سو پڻ ڦهه

ڪري اچي هٿ پيو. هر چند عطا جي رڳن ۾ خون جي هلچل باقي هئي، جان به هيس ۽ دل پڻ سڀني ۾ ساه پساه ٿي ڪنيو، ليڪن سندس دماغ پنهنجي هوش ۽ حواس واري سروپا کي خير باد چئي چڪو. هن پنهنجي زندگيءَ کي مسلسل نابردان ۽ ناڪامن جي عذاب ۾ گذارڻ بعد راحت ۽ رهائش جو جيڪو شيش محل اڏايو هيو، انلاءَ ائين ڪونه ٿي ڄاڻائين ته ڪو ايترو اوچتو ۽ ايڏو جلد چڪنا چور ٿي پوندو. اها ڄاڻ ٿي ڪانه هيس ته :-

شيشا چيده است برطاقِ دل، دستِ اميد
گرفتند سنگِ ز نو ميدي، تماشا ميشود
جڏهن ڪنوار جي فاني جسم جي ڏولي مڪليءَ جي مقبرن
ڏانهن ڪڇي هلي، انوقت عطا جو روح پڻ اوڏاهين راهي ٿيو.
ان کان پوءِ ڇا ٿيندو رهيو انجي ڪهاڻي عطا جي پنهنجي
زبان مان ٻڌڻ بهتر ٿيندي :-

پس از فوتش که در غربت نموده
با و تربت مرا کربت نموده
نشستم سالها همچون مسجور
بان تربت در آئين مسافر
چه گويم حال ايتام وليالي
دران ويرانه بر گشته حالي
بهر تقدیر بر حالات صابر
اقامت بود بر خاکِ مقابر

بگرد افشانی صحن مزارش
 بچشمان چیده شد خاشاک و خارش
 هم از جاروب میژگان جافراشی
 ز اشک دیده کرده آبپاشی
 ز آه سینه ام شمع مزارش
 بدست و دیده می رفته غبارش
 پسر بردوش سر بر خاک بی هوش
 صدا زان خاک پوش آمدن درگوش
 که صوتی سرن زد زان دخمه خاک
 نه آوازی ازان مطموره پاک
 غریو نعره بر افلاک رفته
 ندائی من نه زیر خاک رفته
 گزیدم مرقدش کنج تواری
 بعریانی لباس سوگواری
 چه گویم زان جفاهائی گذشته
 که بعد ازوی بمن مرفوع گشته
 بحال غربت و غم گریه زاری
 زمان بیکسی و خاکساری
 که عمری در تمنایش جفاها
 کشیدم سخت وست ماجراها
 چو آمد رفته پروازی چو طیرش
 دریغا از حیات زود سیرش

آخر ۾ عطا ٻار گاه ايزديءَ جي ايوان جو ڪڙو ڪڙو ڪائيندي
چوي ٿو:

خداوندا توداني ماجرهما
ڪم حڪمت پاڪ از چون و چراها
بسازي، بشڪني، بدهي، ستاني
بقدرت هر چه خواهي ميتواني

ٻي شاديءَ ۽ اختلاف مزاج:- ڪيتري وقت بعد ساڳي
پريئي مڙس جي ٻي نياڻيءَ يعني عطا پنهنجي مالي سان
شادي ڪئي. عطا جو خيال هيو ته سندس دل جا جيڪي
ناسور پهرين زال جي جدائيءَ سبب چڪي رهيا هئا، انهن جو
علاج هيءَ ڪنوار اچي ڪندي ۽ پيدا ٿيل زخمن جو اهوئي
مرهم ٿيندو، ليڪن هيءَ مائي پنهنجي همشيره کان مزاج ۾
بلڪل مختلف هئي. تند تيز ۽ ڏاڍي تنڪ مزاج ۽ شايد سنگدل
۽ بي رحم پڻ.

اگر چه بوده از يك صلب و يك بطن
برابر کي بود با حاشيه متن
صدف صافي بود هر چند پُر در
برابر در به در هرگز نه درخور
نه هر خوشه بود باهم برابر
مساوي کي بود هر دانه گوهر

نه محض گهر واريءَ جي بدخوئيءَ ۽ تند مزاجيءَ
جي ذريعي، عطا جي مصيبتن جو ازسرنو آغاز ٿيو، بلڪ ٺٽي
منجهان به کيس ٽپڙ ٻڏي، ساهرن سان گڏ انهن جي ڳوٺ

گهر ڇانوڻي رهڻو پيو. جتي غريب الوطنيءَ سان گڏ ساڻس سندس سالن جو هڪ نئون آزار شروع ٿيو، جن مان آس پاس اڳ ٿي ناراض ۽ تاراج هئي. غرض عطا غريب نئين بلڪ پٽن مصيبتن ۽ مسئلن ۾ مبتلا ٿي ويو. مير حيدر معماڻي جي چواڻيءَ :-

غم زهر جا ڪم رسد، سرزده آيد بدلم
چڪنم؟ خانه من، برسرِ ره افتاد است

عطا پهنجي انهيءَ نئين ماجرا کي هن طرح بيان ڪري ٿو:

در آن اثنا چو از اسبابِ قسمت
درانِ دم، داشت اين بنده اقامت
بانِ پيوند از نسبتِ مجدد
زمانی بوده ام در دمِ مقيد
... ..

خباثتِ خائب و خاصر چو دجال
نزاعِ دل بمن بنموده زان حال
ادب اعزاز را يکسو نهادند
بخبت و تند خوئي رو نهادند
نديدم نيکشي زان بد نهادان

ڪم با استاد دشمن طفلِ نادان (۹۱)

نئين مصيبت: - ان اڀراند وڌيڪ مصيبت هي ٿي جو

سهرس کي پٽ - جيڪو ڳوٺ ۽ انهيءَ سڄيءَ ديھ جو قاضي
هيو - پٽن مخالف ڪري ڇڏيو. آخرڪار عطا عافيت انهيءَ

پر سمجھي ته آتان لڏي. ليڪن سهرو ۽ سالا آڏو آيا ۽ :-
 مرا بر خود ملامت زين ندامت
 ڪم چون اندا ختم رحيل اقامت
 پئي نقلِ مڪان جستم اجازه
 شده خبيث ڪهن را غازه تازه
 بظنِ فاسد از آزار فرزند
 رهِ نقلِ مڪان را ساخته بند
 عطا چوي ٿو :-

چم گويم زان تردّد آه! صد آه!!
 دراز است اين ملالت، قصه کوتاه
 بغربت، آن جفائي غصه و غم
 بتنهائي ردیفِ بيڪسي ختم (۹۲)
 انهيءَ ابتلا ۽ عذاب پر عطا جون راتيون ۽ ڏينهن جنهن
 نموني گذريا ٿي، انجو بيان هيٺين شعرن پر ڪري ٿو:
 خداوندا! تو آگاهي پر آن حال
 ز گذرانِ شب و روز و مه و سال
 ڪم روزي، روز عاشورا گذشتي
 ڪم هر شب، چون شبِ يلدا گذشتي (۹۳)
 ڪر بلا يزيد ۽ ابن زياد سان پهنجي ساهريءَ آڪهه ڪي
 تشبيهون ڏيندي چوي ٿو ته: نيڪ و يو وقت مصيبن جو، جهڙو
 تهڙو بسر ٿيندو. هڪ دفعي ڪو ڏٺي ۽ جو پهتل ٻانهو منهن
 چڙهي ويو جنهن هي مصرعو پڙهيو:

عطائي غالب آمد بر خطائي

۽ ٻئي مصرعي چون جي فرمايش ڪيائين جنهن تي
عطا جي زبان مان نڪتو:

(۹۳) بيمن فيض فضل مصطفائي

عطا انڪي پهنجي رهائي ۽ جي نويد سمجهيو ۽ حقيقت
۾ بقول سندس: رهائي ٿي ٻه جلد. سهرس ڪئي تي پنهنجو
هاڻ پشيمان ٿيو، پن جي چار مان نڪتو ۽ پهنجي ڪرتوتن
تي ندامت جو اظهار ڪري سهو جو سجدو ڪيائين. سندس
سالا پن پهنجي ڪردارن جي سزا وٺي ست ٿي تباه ۽ برباد
ٿي ويا.

ڪر هر يڪ ڪيفر ڪفران رسيدہ

ازاي هر اذيت شان رسيدہ

يڪي آواره تيه هلاڪت

يڪي سرگشته حال فلاڪت

نم گهر بچين نم گهات، نم جاء نم جائداد، نم مال نم مالڪيت.

بهر سو درتگاپو ابن آوا

چو ز نبوران ني مسکن نم ماوا

بسان و حشيان بي آشيانه

مگس ني خانه و ني آب ودانه

شده بي آشان چون ڪرگس و بوم

ز بخت نحس خود وز طالع شوم

مثال ڏيندي چويٿو:

چ خوش گهٽه است دهقاني، پسرا
 ڪم: اي نورِ بصرا! جانِ پدر را
 در آخر بدروي چيزي كه ڪاري
 ڪم: جو را ڪشته گندم بر نياري
 نهال حال شان آخر ثمر داد
 نه حنظل ڪشته بارِ نيشڪر داد

نه فقط گهراڻون برباد خسته حال ۽ خسته مال ٿيون، بلڪ
 اهو شهر ويران ۽ اها ديھ بيابان بڻجي وئي. عاد ۽ ثمود
 جي شهرن، مدائن ۽ آل ساسان جي حشر سان، عطا انهيءَ
 ڪوٽ ۽ ڪوٽ وارن جي تباهي ۽ بربادي کي تشبيه ڏني آهي.
 عنوان جي اختتام تي عطا پنهنجي سهري جي ندامت ۽
 انفعال جي ڪيفيت کي ڪيترن اشعارن جي ذريعي تفصيل
 سان بيان ڪندي ساڻس پنهنجي خدمت گذاريءَ جو پڻ ذڪر
 ڪيو آهي (۱).

عطا پنهنجي ذاتي سلسلي ۾ فقط اهي ٻئي واقعا بيان ڪيا
 آهن ۽ باقي مثنويءَ انهن ۾ چند واقعا سبب، شاعر جي
 طبيعت تي جيڪو رد عمل ٿيو. انجي ڪيفيت بيان ڪرڻ ۾
 هوري ٿي آهي.

وفات ۱۱۴۰ هـ :- عطا جي ديوان ۾ هڪ تاريخي شعر
 موجود آهي، جنهن مان سال ۱۱۳۵ هـ نڪري ٿو:-

آهي، گویا نئي جي هڪ قابل ذڪر ۽ پرگو فارسي شاعر جي حياتيءَ جو ڏيو اجهائون ته ساڳي وقت ٻئي هڪ عظيم عالم ۽ ڪيترائين تصانيف مصنف جي زندگيءَ جي شمع روشن ٿي. جنهن جي قلم، سنڌ جي ثقافت ۽ تاريخ کي هميشه لاءِ زندو ڪري ڇڏيو.

اهو زمانو ميان نور محمد ڪلهوڙي جي عروج جو هيو، جنهن ڌارين جي ڏيڍ سوسالہ تسلط کان سنڌ کي آزاد ڪري انجي وحدت کي نئين سر محڪم ۽ مستحڪم ڪيو. هنن انهن مغلن جا ٽپڙ هٿان گول ڪرايا، جن جي تسلط جي دردناڪ تصوير مظهر شاهجهانيءَ ۾ موجود آهي ۽ خود اسانجي شاعر ملا عبدالڪريم عطا جي هيٺين شعرن مان به ڏسي سگهجي ٿي. مظهر شاهجهانيءَ وارو زمانو، تسلط جي اوج ۽ اقبال جو دور هيو، ۽ عطا جي پوين سالن ۾ جيڪو سماجي صورت حال هيٺين شعرن ۾ ڏسجي ٿو، سو انهيءَ تسلط جو لازمي نتيجو ۽ انهيءَ عهد جو انجام ڪار آهي. عطا پهنجي شهر آشوبن ۾ نئي جي تباهه حاليءَ جو جيڪو نقشو چٽيو آهي، اهو فقط هڪ شهر جو نه بلڪ سڄيءَ سنڌ جو صورت حال سمجهڻ گهرجي، ڇاڪاڻ ته دارالحڪومت جي حالت کان ملڪ جي روڻداد ڪهڙيءَ ريت مختلف ٿي سگهي ٿي. چويٽو:-

باز نقش قصه از دور گردون ميکنم

ميکنم گر شکوه، نامردمِ دون ميکنم

....

موشکی در پالکی و چند گریه در جلو
پوشِ پشمِ خوش قماشِ موش مفتون میکنم
... ..

نه از محاسبه بیم و نه از مواخذه پاک
چگونه زندگی و عافیت؟ چسان مردن؟
... ..

تحویل در خزان و تحصیل بر هوا
خورده غلوز دفتریان حساب دان
تجویز در سیاهیه و تنخواه در کوه
بردند در طغا شیکم دیگ گرسنان
... ..

نه جائی رفتن و نی پائی ماندن مردم
بان مثل کم: زمین سخت آسمان دورااست
اگر بغور سخن میرسی بتهته تمام
زدست خویش خرابی شهر معمور است
بسا فسانه شنیدم و دورها دیدم
چنین فساد درین شهر غیر مشهور است
شوارع و طرق شهر کوچ و بازار
ز بیم تفرقه، جمعیت از هم دور است
... ..

بشهر تهته که ابواب فیض در تعویق
نمیدهند باهل غلوثی بوی خمیر

که لقمه از دهن گریه دانه از لب مور
نمانده و چه تصدق هم از قلیل و کثیر

حیف اے فلک مدیر! چه بیداد کرده ای
شمر و یزید را تو که؟ امداد کرده ای

هر کجا باشد لثیمی، جان دهد برجائی نال
سفرهٔ اطعام هیزان را لوندان میخورند
در دلِ سنگ بخیلان سیخ آهن را چه جا
ضر بهائی هجورا مانند سندان میخورند

در حیرتَم ز بوالعجیبهای روزگار
معدوم شد مروت و انصاف ناپدید
این دور این زمانه و این قسم و این قماش
این روئی این ریا که برویا کسی ندید
مالک عجب که پایهٔ رضوان گرفته است
آدم برائی دانه بدام بلا رسید
بی مهرئی زمانه زده مهر بر فلاح
بر سدّ باب فیض شده پاچی پلید
منت کشی نگر ز فرو مایگان سهل
محنت کشی بین ز پٹی ذرهٔ قدید
ای کاش خاک در دهن و خشت بر شکم
سر درد و پا پر آبله از مدتی مدید

منظر تهته ندارد بجز این هیچ خطا
 قحط قدر هنرش لازمه خاک خمیر

... ..

اگر خوش آب و هوا هست شهر تهته ما
 بقدر قحط هنر بین وطن خجسته ما

.... ..

دیارِ سند را خورسند کمیاب
 که جز سوقی درین دارالحزن نیست

.... ..

دیار مسکن ما گرچه خوش بآب و هواست
 بقحط قدر هنر منزلی ایست دلخسته
 بسا متاع نفیس است یا قماش لطیف
 درین دیار ولیکن ز دست وارسته
 که جائی میوه اقسام فصل و موسم فیض
 بقبض دست لثیما نست دسته بردسته

.... ..

درین خرابه بی امتیاز حیرانم
 بسان شیر بدریا و چون بکوه نهنگ
 وطن چو ورطه بیت الحزن معاذالله
 که وضع حال من و روزگار شیشه و سنگ
 چو مرغ در قفس و چون ملخ بدام هواست
 درین زمانه دل سنگ چون من دل تنگ

ز جهل کمتر و در عیش خوشدل اند عوام
 فراغت از قدم بسوزه و پیالهٔ بنگ
 لجوج و مسخره و مطربان بکام دلند
 عطا زدفع خطاها بنام خویشم ننگ
 ... ..

لجوج طبعان بے اختیار چرخ زنان
 برقص عشوه و آهنگ چون زنانه شده
 ... ..

بشنو که بیان میکنم این حال وطن را
 یعنی که به تهته بود این کیف و کماهی
 طرز جهلا وضع خلاها و مالاها
 وقتی است که رائج شده کولی و کپاهی
 ... ..

ایان همه در گوشه نشسته متحیر
 ارذال بسر خیرگی و حال تباهی
 ... ..

انصاف توان داد که در شهر چه حالست
 چون میمن و تهیمن شده اقبال پناهی
 ... ..

بعضی شده بر میخ، چوگوسالنه رقصان
 جولاه و شان تا بکمر در تک چاهی
 بنگر که شده خرکره ها اسپ سواران
 پواج دوان پیش ز بس خیره نگاهی
 ... ..

در حفظ نگهدار خدایا ز چنین حال
بخشائی الهی زهمه فسق و گناهی

اهو لب لباب آهي انهيءَ دور جي سڄي سماجي صورت حال
جو، جيڪو دور، اسانجي شاعر جي اکين اڳيان گذريو، يعني
شاهجهان کانوئي احمد شاه رنگيلي تائين جو، جنهن ۾ عالمگير جو
طويل (۱) زمانو، اچي وڃي ٿو، دکن ۾ جهنجي ڪپ ڪوڙي ويهي

(۱) عالمگير جي طويل زندگيءَ کان سندس پٽ پڻ تنگ اچي
چڪا هئا، ۽ هميشه سندس موت جا خواهان ۽ منتظر پي رهيا،
جيئن سندس مرڻ بعد حڪومت جو مزدو اهي به مائي سگهن. اعظم شاه
دکن مان شاه عالم کي جيڪو خط لکيو آهي، انجو مطلب مقصدي
شاعر جهنجي ”خرد نامو اسڪندريءَ“ ۾ هن طرح نظم ڪيو آهي :-

سه پوريم ما، هر سه بر داستان
طلبگار ماواڻي هندوستان
هر آنڪس ڪه باشد ي باز و درست
بزور آزما مهبود تندرست
بگيرد جهان را، بشيروئي دست
اگر شاد باشد، شود مئي پرست
مرا مينو يسد ڪه بنشين بجائئي
منم در جهان حاڪم و ڪد خدائي
چنين ڪي بود گردش ماه و سال
چو بندي نشستيم خاطر ملال
زمانه چنين روزها ڪرد ياد
من و تو شاهي بگشيم شاد

(ڏسو حاشيه صفحو ۱۴۳)

رهڻ تي خفي ٿي نعمت خالي عاليءَ هي دلچسپ شعر چيو هيو:

بشش۽ چنان قوی کم بر داشتندش

کاری دگری نیست، خدا بر دارد

چنانچہ ٿيو بہ ائين جو دکن مان جٿري ڪونہ نڪتو،

جيسين ”خدا بر دارد“ جو معاملو نہ ٿيو. عالمگير جي وفات

کانپوءِ ۲۳-۲۴ ورهه مغل شهزادن جي ڪشت و خون ۽

(بقية حاشيه صفحه ۱۳۲)

لمرگ پدر هر دو شادان شويم

بدنيايى دون با مرادان شويم

پيءُ کي پٽن واري واقعي کي علامہ اقبال بہ نظم ڪيو آهي :-

نامهءَ عالمگير بيڪے از فرزندان

که دعایُ مرگ پدر ميکرد

ندانى که يزدان دهرينه بود

بسی ديد و سنجيد و بست و ڪشود

ز ما سينه چاڪان اين تيره خاك

شنيده است صد نالهءَ درد ناک

بسی همچو شير در خون نشست

نه يک ناله از سينهءَ او گسست

نه از گريهءَ پير کنعان تپيد

نه از دردِ ايوب آهسي ڪشيد

مپندار آن كهنه نخچير گير

بدامِ دعائى تو گردد اسير

(پيام مشرق)

جنگ و جدال جا واقعا ۽ داستان عطا ٻڌندو به رهيو ۽ خود انهيءَ طوائف الملوكي ۽ جا سنڌ تي جيڪي اثر پيا، اهي اکين سان ڏسندو رهيو. ٻئي در ٻئي گورنرن جون بدليون، ملڪ اندر سرڪاري ڪامورن جي لت ڦر، هڪ ٻئي کان چارج ڇڏائڻ تي ٺٽي شهر اندر صوبيدارن جي وچ ۾ مجادلا ۽ مقاتلا، ڏڪار، بد امنی، لوفرن جو آزار ۽ اشرافن جي زبونيءَ کا هڪ مصيبت هئي؟ هزارين نقصان ۽ طرحين طرحين مصيبتون. نه فقط هڪ ٺٽي جو شهر عذاب ۾ مبتلا هيو، بلڪ پوري سنڌ انهيءَ عقوبت ۾ ڦاٿل هئي.

نسب نامو:- عطا جي خانداني افرادن جي مٿي آندل

مذڪور پٽاندر هيٺين ريت سندس شجرو بيهي ٿو:-

ٿڙ ڏاڏو؟

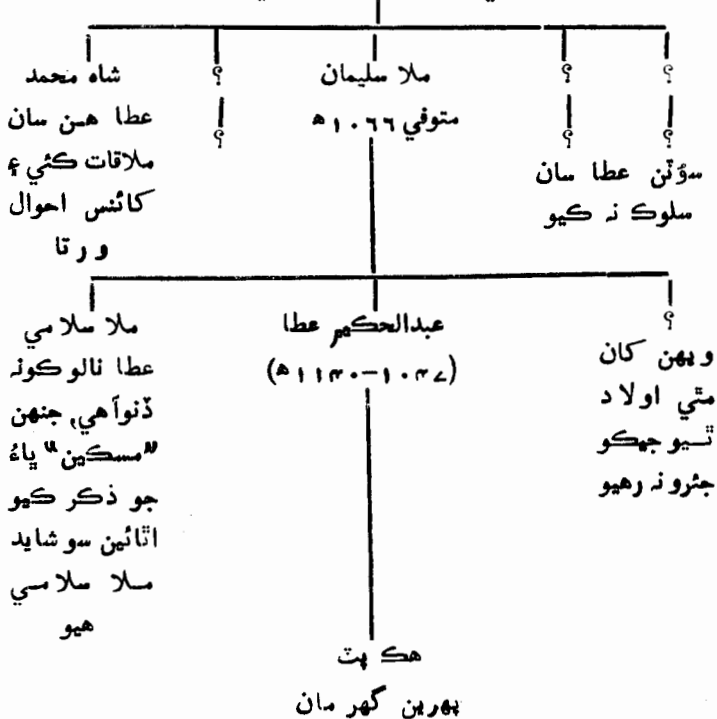
ڄام نظام الدين سمي جي آخري دور ۾ ٻاهران لڏي
اچي ٿي ۾ مقيم ۽ مسلمان ٿيو .

ٻڙ ڏاڏو؟

ارغونن جي زماني ۾ ٿيو ۽ ترخاني دور جي ابتدا تاءِ هيو

ڏاڏو - هلا محمدا

ترخاني عهد ۽ مغلن جي ابتدا

ٻيو نسب ڏاهو:- هن مقدمه جي آخر ۾ اسان ٻيو هڪ شجرو ڏئي رهيا آهيون، جيڪو نهايت ئي معتبر خطي بياض تان نقل ڪيو ويو آهي، ليڪن مٿي ڏيکاريل نسب نامي کان بنيادي طرح مختلف آهي. عطا جي لکت مطابق، عطا جو تڙ ڏاڏو نونو مسلم هيو، ليڪن هن نسب نامو ۾ سندس قبيلي جي ڪڙي، - اسدي (۱) از اولاد حبيب بن مظاهر اسدي اصحاب امام حسين - سان ڀيوست ڪئي ويئي آهي. هتي عطا جي ڏاڏي جو نالو محمد لکيل آهي، حالانڪ، مثنوي ڪنز الاحسان ۾ انجو نالو ملا سليمان ڏيکاريل آهي.

انهيءَ شجري ۾ ڪيترا اهڙا نالا آهن جن جو ذڪر، عطا جي رشتہ دارن جي سلسلي ۾ - تحفة الڪرام - مقالات الشعراء ۽ تڪمله - ۾ آيل آهي. تنهن ڪري ممڪن ٿي سگهي ٿو ته گهڻيءَ حد تاءُ شجرو درست هجي. باقي رهيو اختلاف سو گهڻو ڪري نسب نامن جو لاڳاپو آهي. نقل ڪندي ۽ اتارو ٿيندي ٻه ڪيترا نالا بدلجي ويندا آهن. ممڪن آهي ته شجري ۾ جيڪو محمد افضل ڏيکاريو ويو آهي، سو درحقيقت محمد هجي ۽ مثنويءَ ۾ انجي نالي جو فقط پهريون ضروري جزو ضبط ڪيو ويو آهي. اهڙي طرح مفتوح قومن جي دستور مطابق بجاءِ نون مسلم لکڻ جي - احساس ڪمٽري سببان - قبيلي جي ڀرتريءَ لاءِ حبيب بن مظاهر اسديءَ جي دامن جهلي وئي هجي.

بهرحال عطا جي پهنجي لکت خواه بياض مان نقل

(۱) حضرت عليءَ جو غلام - اسد.

ڪري هتي شامل ڪيل شجري مان نسب خواه قبيلي جي
افرادن جي سلسلي ۾ قطعي طرح تسڪين ڪونه ٿي ٿئي.

سبز پوش: عطا جو قبيلو سبز پوش جي نشانيءَ سان
ٿئي ۾ اڄ تاءَ مشهور آهي، اهو انڪري جو عطا سبز رنگ
جا ڪپڙا پائيندو هيو ۽ سندس پوڙيه ساڻو لباس پهريندا
رهيا (۱). تنهن ڪري قبيلو سبز پوش جي آل سان مشهور ۽
معروف ٿي ويو. اها سبز پوشي ممڪن ٿي سگهي ٿو ته
آل حسين جي حب (۲) سبب اختيار ڪئي وئي هجي، ڇاڪاڻ ته
بني عباس جي دور ۾ اهو رنگ آل عليءَ جو نشان هيو.

عطا جي گهراڻي جا معروف فرد: مٿي جهن شجري
جو اسان ذڪر ڪري آيا آهيون، ان ۾ ڪي نالا اهڙا ڏيکاريل
آهن، جن جو ذڪر ڪتابن ۾ ملي ٿو، مثلاً:-

(۱) ملا سلاهي

تحفة الڪرام ۾ ڄاڻايو ويو آهي ته: ”ملا سلامي و ملا
عبدالڪريم [عطا] هر دو برادر، شاعر ظريف نامي وقت خویش
مانند (۳) الخ“ - انجي تصديق خود عبدالڪريم عطا جي
هڪ شعر مان ٿئي ٿي:-

(۱) تحفة الڪرام ۾ آهي-لباس سبز و شاعري در اولادش مخلف

مانند سبز جي ردیف ۾ عطا هڪ ٻه غزل پڻ چيو آهي (ڏسو ديوان).

(۲) ڏسو عطا جا منقبت ۽ تحفة الڪرام ص ۳۳۳.

(۳) تحفة الڪرام ص ۳۳۳.

نسيان مڪن زياران از 'شڪر' و 'سلامي'،
 ياد آوري نمائي از 'قيصر' و 'صفائي'،
 ڪو آن معاصر ما هر يڪ برابر ما
 يار و برادرر ما مرغ سخن سرائي

ملا سلامي ۱۹۳۷ء تائين زنده هيو ڇاڪاڻ ته انهيءَ
 سال ۾ هن ٺٽي جي گورنر جي مرڻ تي هڪ تاريخ ڄڻي
 آهي (۱)۔

مقالات الشعراء ۾ حڪيم جي تحت ملا عبدالحڪيم کي
 آئي مير علي شير انڪي سلاميءَ جو ڀاءُ ڄاڻايو آهي (۲)۔
 اسانجي خيال ۾ اها مير مرحوم جي سهو آهي۔ اسانجو اهو به
 خيال آهي ته سلامي ٺٽي عطا جو اهو ننڍو ڀاءُ آهي جهنجي
 ذڪر هن ڪنزالاحسان ۾ پهنجي والد جي فوت ٿيڻ ۽ پهنجي
 يتيميءَ واري بيان ۾ ڪيو آهي۔

(۲) مڪمل ضيا

مذڪوره شجري ۾ ملا سلاميءَ جو فرزند ڄاڻايو ويو آهي
 ۽ صاحب تحفته الڪرام ۽ مقالات الشعراء انڪي برادرزاده
 ملا عبدالحڪيم عطا لڪن ٿا (۳)۔ شاعر هيو، جڏهن
 دهليءَ وڃي ميرزا بيدل سان مليو انوقت سندس جودت طبع کي

---

(۱) مقالات ص ۳۰۵ و ٽيڪ احوال لاءِ ڏسو صفحا ۱۳۸، ۱۶۶،

۳۰۳، ۳۳۵، ۳۴۲۔

(۲) مقالات ۱۸۳۔

(۳) تحفته ۲۴۳ و مقالات ۳۶۸۔

ڏسي بيدل کينس ”قيامت“ تخلص ڏنو، نواب مهابت خان (۱) سان گڏجي موٽي ٺٽي آيو. نواب موصوف سندس لاءِ حويلي ٺهرائي، صاحب ديوان ٿيو. کيس غالباً اولاد ڪونه ٿيو، تڏهن سندس تڪيو عطا جي پٽ مسڪين وسايو.

(۳) نشاۃ مسڪين

نسب نامہ مذڪور ۾ شاه مسڪين عطا جو پٽ ڄاڻايو ويو آهي ۽ تحفته الڪرام مان پڻ انجي تصديق ٿي ٿي، مير قانع نه فقط انهيءَ ڪتاب ۾ کيس پسر ملا عبدالڪريم لکي ٿو، بلڪ اهو به ڄاڻائي ٿو ته: ضيا کان پوءِ سندس تڪيو وسائي شعر ۾ پيئي ۽ پهنجي سؤت ضيا جي تقليد ڪرڻ لڳو (۲). عطا چونڪ، بذات خود زندگيءَ کي آندي نيندي تي بسر ٿي ڪيو، تنهن ڪري، هن جائداد ڪونه ڇڏي. ضيا مهابت خان جي مهر سان حويليءَ جو صاحب بڻيو، جيڪا اولاد هجڻ سبب پوءِ شاه مسڪين جي حصي ۾ آئي. حالت وري به تحفته الڪرام جي چواڻيءَ اهائي مسڪينيءَ جي رهي ۽ گذر بسر ’توڪل‘ تي ڪندو رهيو. تحفته الڪرام ۾ آهي ته هن اولاد ڇڏي، ۽ مير قانع جي فقري (بتوڪل گذراندي و اولادش مخلف ماند) مان اهوئي سمجهي سگهجي ٿو ته انهيءَ ڪتاب جي سال تاليف ۱۱۸۱ھ کان اڳ انتقال ڪري چڪو هوندو. بلڪ، مقالات جي لکڻ (بعد از فوت محمد ضيا جانشين تڪيو

(۱) نواب مهابت خان ڪاظم.

(۲) تحفته ۲۳۳ و مقالات ۷۵۷ و ۳۶۹.

اهڻ (بود) مان ته اهو ٻيو ظاهر ٿئي ته مرگهو مقالات جي تاليف (۱۱۷۴ هـ) کان اڳ فوت ٿي چڪو هيو.

(۴) غلام حسين سبزو پوئش

ميان مسڪين جي اولاد مان هيو، مذڪوره نسب نامو، فقط نالو غلام حسين لکيو ويو آهي، ليڪن اسان کيس اهوئي غلام حسين سبزو پوئش سمجهون ٿا جنهن لاءِ محمد ابراهيم خليل لکيو آهي ته پهريون مسڪين تخلص ڪندو هو ۽ پوءِ افضل تخلص اختيار ڪيائين ۽ ۱۴ جمادي الاخر ۱۲۷۸ هـ ۾ انتقال ڪري پهنجي ڀاءُ محمد محسن جي ڪمر ٽوڙي رکيائين (۱).

(۵) محمد محسن سبزو پوئش

ميان محمد محسن برادر ميان غلام حسين سبزو پوئش، ٺٽي جو مشهور شاعر ٿي گذريو آهي، ۽ فارسي شعر ڏاڍو سهڻو چيو اٿائين. ڪليم جي مشهور زمين - گران گذشت ۽ جوان گذشت - ۾ هُن جا ٻه شعر آهن جنکي اسان 'تڪلم' جي حاشين ۾ هڪ خطي بياض تان نقل ڪري شايع ڪيو آهي (۲). محسن ٻي ڪن نوستن مان ائين به ٻيو معلوم ٿئي ته هو شعر وسخن جي ذوق کانسواءِ ٻين ديني خواهه دنياوي علومن ۾ به فاضل هيو. مثلاً، مير شهود جي مثنوي 'پريخان' سليمان تي جيڪي هن حاشيه لکيا آهن، اهي سندس وسعت علم ۽ دقت نظر

(۱) تڪلم ص ۲۱

(۲) تڪلم ص ۲۰۰

لاءِ ڪافي ثبوت پيش ڪن ٿا. محمد ابراهيم خليل جو قول آهي ته ”-بغايت ڪم گو بود، و هر چه ميگفت اكثر خوب ميگفت-“ (۱). محمد محسن ۱۲۷۸ هـ کانپوءِ جنرل هيو ۽ تڪمله جي تاليف (۱۳۰۸ هـ) کان اڳ فوت ٿي چڪو هيو.

انهن ٻنهي پائرن جو شامل ڪيل نسب نامو اندر هن طرح سلسلو ڏيکاريل آهي: غلام حسين و محمد محسن بن غلام حيدر بن غلام حسين (بي زبان) بن شاه مسڪين بن ملا عبدالڪريم عطا.

(۶) محمد اڪرم

مرحوم راشد برهانپوري هڪ خط جي بناءَ ۽ هڪ منظوم تاريخ جي آڌار تي قياس ڪيو آهي ته محمد اڪرم، عطا جو پٽ هيو. عطا جي هڪ تاريخ آهي: روز يڪشنبه ثالث ز جميد الثانی

بوجود آمده فرزند مبارک مقدم

سال تاريخ ولودش بود از نام عيان

که عطايائی تکرم ز محمد اڪرم (۲)

محمد اڪرم ممڪن آهي ته عطا جي پوئين گهر جي اولاد هجي، ڇاڪاڻ ته پهرين گهر واريءَ مان کيس فقط هڪ پٽ ڄائو، جنهن جو ذڪر نالي ڏيڻ کان سواءِ ڪيو اٿائين. ”مثنوي ڪنز الاحسان“ ۱۱۱۷ هـ ۾ نظم ڪئي وئي آهي، جنهن

(۱) تڪلمه ص ۳۵۰

(۲) ديوان ص ۴۱ - سال ۱۱۲۱ هـ نڪري ٿو.

۾ عطا پوئين گهر مان پيدا ٿيل اولاد جو ذڪر ڪونه ڪيو آهي. امڪان ٿي سگهي ٿو ته محمد اڪرم نالي کيس پٽ هجي جنهن جو مشنويءَ ۾ ذڪر ڪرڻ - مشنويءَ جي مضمون کي لحاظ ۾ رکندي - هن غير ضروري سمجهيو هجي ۽ جڏهن کيس پوڻو چائون، انوقت هن قطعاً تاريخ چئي ڇڏيو جيڪو ديوان ۾ داخل ٿيو (۱)، ليڪن جيڪڏهن محمد اڪرم کي

(۱) راشد مرحوم محمد اڪرم جي هٿ اڪرين لکيل، عطا جي هڪ منظوم خط جو ذڪر ڪيو آهي. اهو خط 'اخڻي قبله مڪاني' جي بناء تي سمجهيو ويو آهي ته اهو شڪايتي مکتوب هُن پهنجي پيءُ ڏانهن لکيو آهي. حالانڪ اسان مٿي ڏيکاري آيا آهيون ته عطا خود "ڪنزالاحسان" ۾ لکيو آهي ته پاڻ خواه سندس هڪ ننڍو پيءُ پهنجي والد جي پڇاڙيءَ واري اولاد هوا. جنهن وقت عطا ڄائو انوقت سندس والد جي عمر ستهٺ سال ٿي چڪي هئي. پيءُ جي وفات وقت به فقط پهنجي ننڍي پيءُ جو ذڪر ڪري ٿو، جنهن کي ڪنهن به صورت ۾ 'اخڻي قبله مڪاني' مان مخاطب ڪري نٿو سگهجي.

پدر مارا بهتيم و زار بگذاشت

دوتا فرزند بيمقدار بگذاشت

اسالحو گمان آهي ته اهو خط عطا پهنجي وڏن ماروئن مان ڪهن ڏانهن لکيو هوندو، يا پهنجي ڪهن سوت لاءِ منظوم ڪيو هوندا ۽ ڇاڪاڻ ته ڪنزالاحسان مان ظاهر آهي ته عزيزن جي انهن پنهني طبقن مٿس سخت ظلم ڪيا.

اهو منظوم خط هيٺ ڏيون ٿا تاڪه پڙهندڙ پاڻ عبارت جي سياق و سباق مان اندازو لڳائي سگهن.

(ڏسو صفحو ۱۰۳)

سندس پٽ تسليم ڪجي ته انهيءَ حالت ۾ انجو تولد
 ”ڪنز الاحسان“ جي تصنيف کان (۱۱۱۷ھ) کان گهڻو
 اڳ ٿيو هوندو.

(پٿر صفحو ۱۰۲)

رسد سلام بمشفق اخی قبله مڪانی
 که این فقیر سیه پوش در دعا خوانی
 کنون، تو سمع نما، عرض حال این افقر
 اگر تو مظهر انصاف اهل ایمانی
 دران زمان کم، آن قبله گاه ما مرحوم
 بگشت واصل رحمت بفضل رحمانی
 که بود واصل و (مداح) سیدالکونین
 بعلم و فضل و بلاغت (نبوده اش) ثانی
 مگر که یاد نیاید ترا همان ساعت!
 که آن موحد مسرور..... ایمانی
 که دستهای من و تو گرو بعهد وفاق
 بهم بست چو میرفت زین جهان فانی
 ترا سزد که بجائی پدر، شوی مشفق
 گذر ز چون و چرا ای اخی ایمانی
 دگر مقدمه، انقسام چند کتب
 بدست خود بنمایند واضح دانسی
 نه اختلاط و حیا و نه ارتباط وفا
 چه چیز باعث تمیلیل بعد حرمانی
 (دسو صفحو ۱۰۳)

سبزپوش شاعرن جي زمري ۾ هڪ محمد اڪرم شاعر جو
 مذڪور ملي ٿو، جيڪو غلام علي متخلص به علي شاعر جو
 ڏاڏو هيو ۽ جهن جا شعر عليءَ پهنجي ديوان ۾ ڏنا آهن.
 ليڪن جيڪو شجرو اسان مقدمه جي آخر ۾ ڏئي رهيا آهيون،

(بقيه صفحه ۱۵۳)

ز حق بترس، گذر زين خيال و فکرو قياس

ترحمی و تکرّم بوجه شادانی

گذشتن است ازین معبرِ سرائی فنا

گذر ز کلفت خاطر چو اهلِ ایمانی

ز بس اذیتِ آن کنده ناترا شیده

ز اختلاف بانصاف کار نادانی

کدام چیز که بر بوده ام، ز دست شما

بجائی الفت، کلفت نه طور شایانی

تکرّمی بنما، بر شکسته حال فقیر

که خلق رفق نما، ثمرهٔ نکودانی

توقعِ حک و اصلاح چند بیت نوشت

که گنج دانش و مجموعهٔ سخندانی

کدام از تسو رعایت شده بحال فقیر

بغیر جور و جفا محنت و پریشانی

اگر مقدر راجع شود بسباب شرع

.....خندد از نکودانی

ر یاده عمرت و هافسیت مع الالباء

ترحمی بنما! ای تو قبل ام ثانی

ان ۾ نه محمد اڪرم جو نالو آهي ۽ نه غلام علي جو. ممڪن آهي ته نسب نامو ۾ چونڪ نالا سنڌي سيلمي لکيل آهن، تنهن ڪري اهي علمي نالا، گهرو نالن جي ڪثرت استعمال سبب عوام ۾ مشهور نه ٿيا، ۽ نسب نويس به شجري ۾ گهرو ۽ عوامي نالن کي ترجيح ڏني.

غلام علي سبزپوش پهنجي ديوان ۾ محمد اڪرم جو هڪ نعتيو قصيدو (بيت ۲۳۹) ڏنو آهي، جهنتي هن سرخي ڏني آهي :- ”شڪر الحمدالله ڪم هذا مناجات تصنيف جناب مستطاب حضرت جدي مرحوم مغفور ميان محمد اڪرم سبزپوش-الخ“ ۽ ڪتابت جو سال ۱۲۹۹ ڏنو اٿائين. انهيءَ محمد اڪرم کي اسان انهي گهراڻي جو محمد اڪرم ثاني سمجهي سگهون ٿا، ۽ اهو غلام علي سبزپوش جو ڏاڏو هيو، جنهن ۱۲۹۹ هـ کان ڪيئي سال اڳ انتقال ڪيو هوندو.

(۷) غلام علي سبزپوش

غلام علي سبزپوش فارسي جو سٺو شاعر هيو، جهنجو انتقال ۱۲۹۹ هـ کانپوءِ ٿيو. تڪميل مقالات الشعرا جي مؤلف لکيو آهي ته ڳوه جوانيءَ ۾ فوت ٿيو، فارسيءَ ۾ علي تخلص ڪندو هيو. سنڌي ڪلام پڻ مٺو چيو اٿائين. تڪميل جي حاشئي ۾ نمونتا اسان ڏني آيا آهيون. شعر جا مختصر بياض ڇڏيائين، جنهن جو انتخاب پڻ تڪميل جي حاشي ۾ ڏنو ويو.

آهي (۱)۔ تڪمل ۾ ڄاڻايو ويو آهي ته غلام عليءَ جي وفات شادي ڪرڻ کان اڳ ٿي. شامل ڪيل شجري ۾ هڪ غلام عليءَ کي لاولد لکيو ويو آهي، جهنجي نسب جو سلسلو آهي :- غلام علي (لاولد) بن ميان جمع، بن امداد علي بن شاه مسڪين بن ميان عبدالڪريم عطا. ليڪن محمد اڪرم سبزپوش شجري مطابق سندس جد نه آهي بلڪ، ميان جمع جو سوٽ هيو.

نسب پوئشن جو مڪلو:- انهيءَ خاندان جڏهن سبزپوشي

اختيار ڪئي ته سندن اصل قبيلو ڪهن کي به ياد ڪونه رهيو، بلڪ سبزپوشيءَ، قبيلي ۽ حسب نسب جي سڀني رشتن ۽ سلسلن تي چادر تائي ڇڏي. چنانچہ سندن قبيلي جي رهائش واري محلي تي به ”سبزپوشن جو محلو“ نالو پئجي ويو، انهيءَ محلي ۾ اڃا سندن مسجد موجود آهي جهنگي پن ”سبزپوشن واري مسجد“ چيو وڃي ٿو. پاننجي ٿو ته آخري دور يعني تيرهينءَ صديءَ هجريءَ ۾ جڏهن ٺٽي اندر خانقاهي نظام ۽ تصوف جو شور و شغل زياده ٿيو، انوقت سبزپوشن جو گهراڻو به طريقت جي واديءَ ۾ رهنمائي ڪرڻ لڳو ۽ عقيدتمندن جو وڏو گروه سندن پٺيان لڳي پيو، جن جا پويان اڄ به سبزپوشن جو ذڪر وڏي مان سان پيا ڪن.

انهيءَ گهراڻي جا عقيدتمند به غالباً پاڻ کي سبزپوش سڏائيندا هئا، چنانچہ ديوان عطا جي سرورق تي

سید عابد (۱) جي نالي پويان به سبز پوش جي نسبت موجود آهي. ڪيترا ٻيا به سبز پوش هوا جن جا آثار خواه احوال محفوظ رهجي نه سگهيا. مثلاً عطا جي ديوان تي هڪ غلام حيدر (۲) سبز پوش جو نالو ثبت آهي، جيڪو شامل ڪيل شعري موجب ممڪن آهي، اهو هجي جيڪو، ٻن شاعر پائرن غلام حسين ۽ محمد محسن جو والد ڏيکاريل آهي.

شعري ذخيره:- عطا جو شاعرانه اٿائو، اسان کي هن

وقت تاءِ هيٺين ريت هٿ لڳو آهي:

(۱) ديوان :- بوسيدو ۽ خستو، جهن تان مرحوم راشد

برهانپوريءَ هڪ ديوان مرتب ڪيو ۽ سنڌي ادبي بورڊ

انکي شايع ڪيو.

(۲) قصائد :- حمد ۽ نعت، قصيدن جو ديوان، جيڪو

۱۱۰۹ ۽ مرتب ڪيو ويو.

(۳) هشت بهشت :- جهنگي هتي شايع ڪيو وڃي ٿو.

انهيءَ ذخيري کان علاوه عطا جو هڪ ٻيو بيان پڻ سنڌي

ادبي بورڊ جي ڪتابخاني ۾ موجود آهي، جنهن ۾ عطا

دستور مطابق مختلف شاعرن جا پسنديدہ شعر جمع ڪيا

آهن. ليڪن سڀ کان اهم سندس اهو قصيدن جو ديوان

آهي، جنهن ۾ اهي قصيدا جمع آهن، جيڪي هن پنهنجي

دور جي مشاهيرن لاءِ چيا، ۽ اهي تاريخي حيثيت رکن

(۱)-(۲) ديوان عطا مخطوط صفحو ۲۲۱ تي عبارت آهي—”اين

ڪتاب حق و ملڪ فقير سيد عابد سبز پوش و غلام حيدر سبز پوش“.

ٽا. ۽ انهن قصيدن جي ئي ذريعي سنڌ جي ڪيترن تاريخي شخصيتن جو پتو ڪڍي سگهجي ٿو ۽ خود ئي جي ڪيترن مغل صوبيدارن جي ترتيب ۽ زماني جو به انهن قصيدن جي ذريعي تعين ڪري سگهجي ٿو. انهيءَ مجموعي کانسواءِ به، اسانجو قياس آهي ته عطا جي غزلن جو ٻيو ديوان پڻ هيو جيڪو عدم پيدا آهي، ڇاڪاڻ ته عطا جي عمر طويل ۽ پاڻ پرگوشاعر (۱)، هڪ ديوان تي اکتفا ڪرڻ ڦرين قياس نه آهي.

خاتمه ڪلام:- آخر ۾ دستوري رسم جي پابندي ڪندي، آءٌ سڀ کان پهريون پنهنجي همڪار حبيب الله صاحب رشديءَ جي شڪر ادائي ڪريان ٿو، جنهن مثنويون نقل ڪري پريس ۾ ڏيڻ جي قابل بڻايون ۽ ڇپجڻ وقت پروفن ڏسڻ جو سارو بار پاڻ تي کنيو.

سنڌي ادبي بورڊ جي ته پنهنجي شئي هئي، ان هوندي به آءٌ اداري خواه انجي اڳوڻي قابل سيڪريٽري مسٽر محمد ابراهيم جوڻي جو سپاس گذار آهيان، جنهن جي اعانت سان هي مجموعو تڪميل تي پهتو.

سڀ کان آخر ۾ ليڪن سڀ کان زياده آءٌ مرهون منت آهيان پنهنجي شفيق دوست آغا بدالدين خان درانيءَ جو، جنهن جي ڪتب خاني جي پُرسڪون فضا ۾ ويهي مون هي

---

(۱) تصانيفم فزون از صد هزار است

ز لسک بیت است افزون خوش کلامی

مقدمو لکي پورو ڪيو. رب ڪريم کينس صحت ۽ سلامتي
 عطا فرمائي. آمين! -
 گڙهي ياسين

حسام الدين راشدي

از ۱۲۲۴ تا ۱۲۲۱
 ۶۱ ۶۲

نظر ثاني

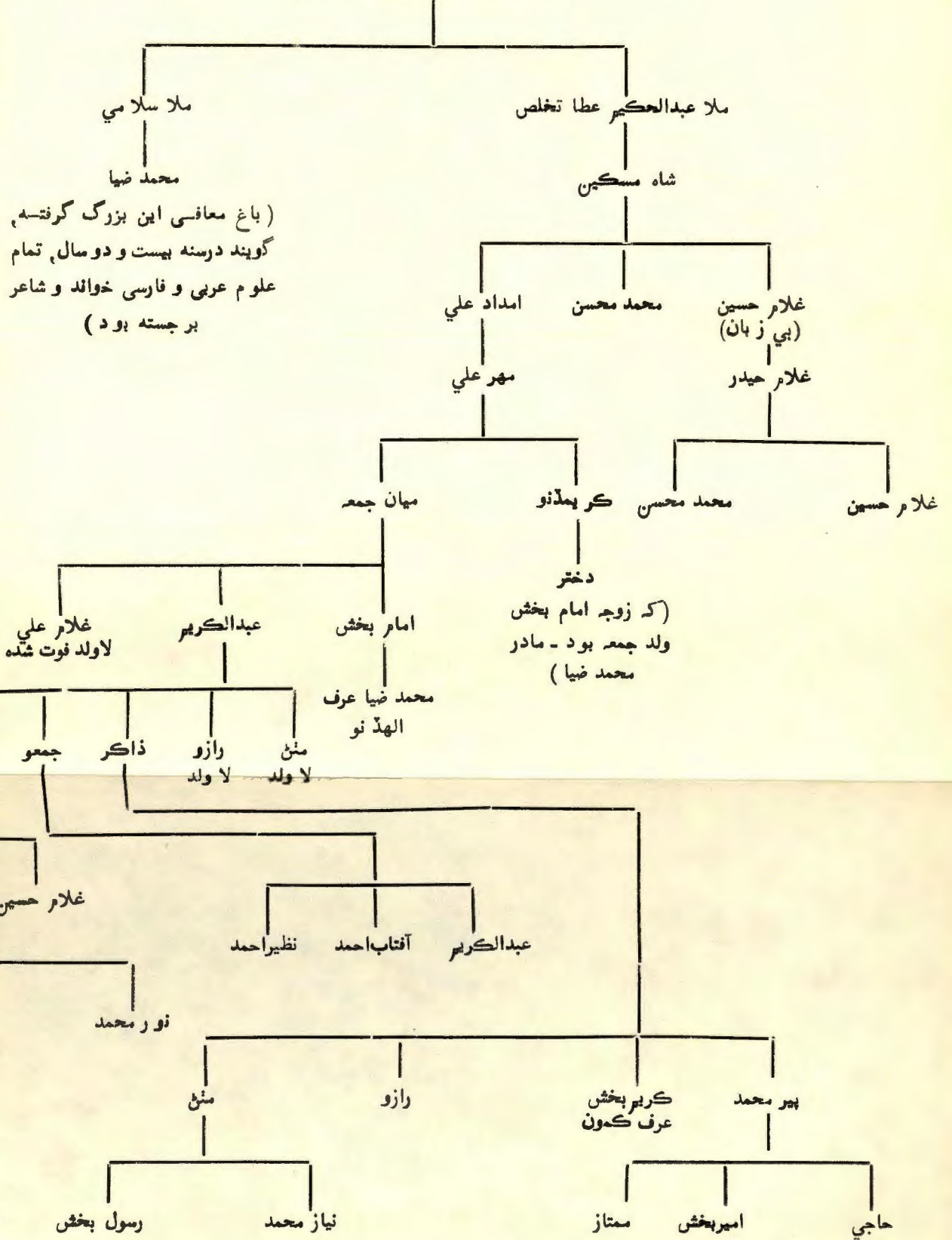
لاهور ۳۶ - جي - گلبرگ

۱۳ مارچ ۱۹۶۳ ع

نسب نامه عطا

محمد افضل سبزووش اسدي
(از اولاد حبيب ابن المظاهر الاسدي)

ہشت بہشت

از

عبدالحکیم "عطا" نقوی

سید جان علی شاہ نقوی

بن

سید سوار علی شاہ نقوی

گروٹ میر جان احمد شاہ نقوی

روپڑی شریف

نومبر ۱۹۶۴

هشت بهشت عطا

- ۱ - بهشت اول - روح رضوان
- ۲ - بهشت ثانی - حظ الجنان
- ۳ - بهشت ثالث - کنز الاحسان
- ۴ - بهشت رابع - نور الاعیان
- ۵ - بهشت خامس - حصن الامان
- ۶ - بهشت ششم - بحر العرفان
- ۷ - بهشت سابع - حرز الايمان
- ۸ - بهشت ثامن - عجز و نیاز

بهشت اول

مثنوی

روحِ رضوان

بهر حدیقه حکیم سنائی

سال تصنیف : ۱۰۸۵ هـ

سال اصلاح : ۱۱۰۷ هـ

... .. (۱)

ای نگهدارِ مصطفا فی الغار	[۳] ای نگهبان خلیل را در غار
ای خداوند دافع العاهات	تو نگهدارم از همه آفات
و قنا ربنا عذاب النار	دور دارم ز کینه اشرا
خیرِ دارین را نصیبم دار	یا الهی ببرکتِ اختیار
جای منزل بیو منو نم بخش	راه الا ^۱ لیبعدونم بخش
حالتهم ان ^۲ انکر الاصوات	بی تو گردم ز زم ز مزخرفات
منومنم کن نسازیم مشرک	یا الهی بحق ^۳ لا تشرک
بحق لا إلهَ إلاَّ الله	سازیم مصطفا شفاعت خواه

فی المناجات

کام پردازِ ای معین نصیر	کار سازی تو ای علیم قدیر
بیکسم بی رفیق آواره	کار من ساز کار بیچاره
یک نظر فضلِ تو همی شاید	هر نفس صد گنه ز من آید
زین گرفتاریم کند آزاد	که بد من ز من دهد بر باد
بندگی بر در تو آزاد است	بر من از نفس شوم بیداد است
بسته پی در کمند نفس مکن	[بنده ام] ساز بند نفس مکن
ساز از لوث نفس معصومم	نفس اثر در نموده محکومم

که تن عاجز از جفا برهد
 بی جلو هرزه گرد سخت عنان
 خاست افتاد چند میدانها
 نیست وسعت به تنگ میدانش
 وا دهانم بدست عقل زمام
 در نیندازدم بشور و شغب
 پس که کردم همیشه مشق گناه
 فضل توفیق بخش آسایش
 بهره ام ده ز لذت حسنات
 وز غبار خطای دل تبهم
 رو سفیدم تو سازی ای فیاض
 وز غبار دلم نما منحل
 ناجی از روی چون نگینم ساز
 بلکه طاعت [بنقص] پا تا سر
 عاجزم عاجزم بجرم مگیر
 خط آزادگی نمای عطا
 بر امید شفاعتم یا رب
 آن حبیب تو و محمد تو
 به محمد و صحبه الاخیار
 بنده پرگنه "عطائی" را
 ربنا عافنا برحمتک

نفس امّاره ام [امان] ندهد
 نفس شوم من ست در طغیان
 که در ادبار کرده جولانها
 بلکه بر بام حرص جولانش
 چقدر می دَوَد برین سر بام
 تا که از پا نیفتد این مرکب
 چون قلم نامه من ست سیاه
 عفو تو شست و شوی آرایش
 خجلم از مآثر سیئات
 از سواد گناه رو سیهم
 زین سوادم ببخش لَوْن بیاض
 ساز آئینه دلم صیقل
 همچو کافور کاغذینم ساز
 معصیت بیش و طاعتم کمتر
 [م] نیست یارا که طاعتم بپذیر
 خط عفویم بکش بحرف خطا
 ۰۰۰ بضاعت ز طاعتم یا رب
 که شفیع من ست مقصد تو
 به محمد و آلّه الاطهار
 بخش مداح مصطفائی را
 ربنا اشفنا بوحدتک

فی المناجات و نعت سید السادات علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات

از تو خواهم مطالب دارین	بحق نور سید الشَّقَلین
آنکه نورش ز جمله اول بود	ذاتِ او آخر و مکمّل بود
آفریدی طفیل او همه را	زیب دادی ز خیل او همه را
کل شی جزویات، او خود کُل	شاهِ لولاک مقتدای رُسل
اصل او، فرع اوست جمله جهان	واقف جمله آشکار و نهان
معرفت را خزاین کافی	دین او صاف، شرع او صافی
او بود خیر خلق و بحر کرم	آمَنَّتْش بر جمیع خیر آمَمَّ
خاتم الانبیا و ختم رُسل	اشرف الاصفیا و شمع سبُل
مصطفی و صف او، محمد نام	حبذا نیک نام فخر انام
یا الهی بعزت احمد	مصطفی آن مُمَجِّد امجد
بصفات و بذات و مدحت او	بکمال و جمال و رفعت او
بحق نور و برکت نامش	هم بدین نجسته انجامش
بحق روح و جسم اطهر او	بحق آل و صحب انور او
بخش بر حال زار من عاجز	ساز بر نیل مقصدم فایز
مقصد من رضای خاصه تست	سندم سید خلاصه تست
یا الهی رسان بخیر انام	صدهزاران ز من صلوة و سلام
وز سر عفو و رحمتم کن شاد	به محمد و آل الامجاد

فی المناجات

ای احد خالق همه اشیا	ای که اموات را کنی احیا
مالک الملک صانع الآفاق	ربِّ رزاق قاسم الارزاق

واهب الخیر واسع الرحمت
 ای و فی العطا کریم العفو
 [۵] قادرا قائما احد فردا
 ستر کن عیب بنده معیوب
 یوم نظوی السماء ای فاطر
 ای توستار عیب های همه
 در همه نیست چون من معلول
 جاهلم کاهلم بسا غافل
 که به پیرانه سرچو طفل رضیع
 نه بوضع وضع نی عاسی
 کودنم کول کودک بیکار
 بیکسم غیر تو ندارم کس
 ای کریم العطا و فی الجود
 اختیاری نداشتم از خود
 آمدن از تو بود آوردن
 مورکی ریزه چین تو بر خوان
 مثلی یاد آدم بر جا
 خواجه ای را اگر بود مملوک
 سالخوردی چو خورد سال سقیم
 نه سزای مبیم نی اعتاق
 باز نگذاردش ز دست رها
 ندهد خواجه مجاز غلام

واحد الذات واجب الوحدت
 کوه عصیان چوکاه سازی محو
 عیب امروز پوشیم فردا
 که ندارم هنر بغیر عیوب
 یوم تبلی السرائر ای ساتر
 ای تو دانای عیب های همه
 بنده پر گشته ظلم جهول
 عاصیم عاجزم بسا عاطل
 نه بقدر شریفم و نه وضع
 هیچ و پوچم بحال ناکامی
 بنده پیرانه سر چنین اطوار
 خالق من توئی تو دارم و بس
 خود تو آورده ای مرا بوجود
 اندرین جست و خیز آمد و شد
 هم بامر تو زیستن مژدن
 از مگس کمترم نه تاب و توان
 که بود مدعای عفو و نجا
 هیچ کاری، محقری، مفلوک
 چونکه باشد خریده زر و سیم
 از کف خود نمی کند اطلاق
 گر نه در خورد خدمت و نه بها
 وا نگیرد از و شراب و طعام

نه برو راه خیر خود بندد
 ارحما باعث شفیقی ما
 بنده تست جمله خاصه و عام
 و ز کرم پروریده ای ما را
 حرّ آزاد داه زاده تو ام
 بر در عجز سر فکنده تو
 از حسابم کن از عذاب آزاد
 بنده ات جمله خسرو و صعلوک
 میلک تو هست چیز و ناچیز
 حمد لله تو کافیم بالله
 بنده تست جمله شاه و گدا
 قادرا! شاهی نجاتم بخش
 باعث آزاد بنده پیر اند
 ای تو باقی و کل شی هالک
 وصلتیم ده بحلقه احرار
 طفل خو خاکباز این ویران
 در خور عتق نیستم نه مبیع
 هیچ در هیچ غافلیم ز بسیج
 پیر دیوانه بیخبر از خویش
 نه سر و ساز بر سبیل معاد
 بهره یابان ز فضل تورا جی
 ای خداوند قادر بکمال
 ختم بالخیر یا کثیر الخیر

بر وجودش گزند نپسندد
 ای که تو مالک حقیقی ما
 ای خداوند سابق الانعام
 از عدم آفریده ای ما را
 کمترین بنده از عیباد تو ام
 بنده ام بنده زاده بنده تو
 آدمم گرچه ز انتساب آزاد
 ای همه مالکان ترا مملوک
 مالکا! قادرا! معزز عزیز
 گرچه ناچیزم از تو ام والله
 [۶] ارحما! اکرما! خداوندا!
 من گدا عفو را براتم بخش
 هر کجا مالکان تحریر اند
 مالکان جمله را توئی مالک
 حریم بخش از عذاب النار
 بنده پیرم ز حال خود حیران
 برده ام عمر خویش را بتضییع
 بدو جو قیمتی ندارم هیچ
 هیچگه آگهه نه از پس و پیش
 نه سلوک معاش پیش نهاد
 تو توانی که سازیم ناجی
 ای خدای مَحْوَل الاحوال
 رب ارجو الیک لا بالغیر

ای خداوند دائم المعروف
من چگویم ز حال خود تکرار
حال من بر حکایتی ماند
یاد دارم چنین حکایت را
آن حکایت بحال من تمثیل
نظر عفو بر من ملهوف
ای تو عالم بجمله سر و چهار
که زبانم بعرضه می خواند
خواهم از فضل تو هدایت را
موقع حال آورم بدلیل

تمثیل فی العجز حالی و سوال حسن مآلی

این حکایت شنیدم از استاد
که بتقریبی از پی تمثیل
آنکه بوده مزارعی مسکین
از پی قوت جانفشانی را
اتفاقاً بقلبه گردانی
کز زمین کله ای شده پید
همچو کور منافقانه سیاه
کله کور و کرو گنگ و عمّا
همچو صندوق بی در و یاقوت
کاسه خشک و کوزه خالی
استخوانی سترده خسته
[۷] شاخ بادام و پسته ریخته ای
ظرف بی آب، کیکه بی مغز
از قضا کیکه راهزن آمد
گفت کای برزگر نگر کاس سال
نم ابرو نه آب سیلابی

آفرین بر روان پاکش باد
این سخن در میان کشیده دلیل
کار شد کار داشتی بزمین
صرف می کرد قلبه رانی را
دید اعجوبه نمایانی
دیر بوسیده سر سودا
چون دل عاشقانه زار و تباه
چون نی خامش و تهی گویا
حقله سر کفیده فرتوت
خفته بر خاک چون خطی قالی
زیر پای زمانه بشکسته
همچو غربال خاک بیخته ای
رفته دندان لی زبانش نفز
چون لب زنده در سخن آمد
ابر باران نیارد آب زلال
پشت و پهلو بخاک چون تابی

محنتِ تو عبث درین وادیست
 در تکلیفم ز کیلثه مرده
 هولِ حیرت عنانِ کار گرفت
 عقل از کلثه اش بدر کرده
 هشت آن جای کیشت را ویران
 کرد تصدیقِ پی سوال و جواب
 داشته ترکِ حرقتِ معروف
 شاید امسال در کم و کاست است
 موسمِ آب و فصلِ باران شد
 آب و باران شتافته هر سو
 در تماشای کیفِ یحی الارض
 نبضِ حیوان دم و زمین نم یافت
 برده از حالِ خود باو گیله را
 گفت کای کلثه کهن کذاب
 رخنه در روزگار من کردی
 زنده را نان ز لب چرا راندی
 گفت لعن ابد بتو واصل
 که منم کله از مشائخ هند
 حالیا جان تو ز من بی تاب
 اگر از جنس لانس و رطیر است
 صاحبِ خیر جای تحسین باد
 همچو آبِ فرات را اعدا
 ان شر الدواب عندالله

باش کین خشک سال آبادیست
 ساده دل زین سخن عجب برده
 مرد بیچاره را ز راه شگفت
 سخن کلثه اش اثر کرده
 ماند بیچاره زین سخن حیران
 قولِ قلاب کلثه کذاب
 رفت و بگذاشت قلبه را موقوف
 گفت اخبار مردگان راست است
 بعد چندی که غم گذاران شد
 فیضها دید بعد ما قنطوا
 عالمی در ادای شکر بفرض
 کوه و هامون بهار خرم یافت
 کافت و یافت زان زمین کیله را
 هدف لعن و طعن کرد و عتاب
 این چه نقصان بکار من کردی
 چون تو خود مرده بی کفن ماندی
 نا امید از مزارع و حاصل
 کلثه اش در جواب گفت چورند
 زنده بس خانه ها نموده خراب
 همچنان هر که مانع خیر است
 لازم صد هزار نفرین باد
 مانع فیض بر لب دریا
 صفت اوست در کلام الله

قول استاد میکنم تضمین
 زینهار از قرین بد زنهار
 ای "عطا" نفس تو چو آنکله است
 [۸] نفس کذاب در زمین خراب
 نفس اشاره راهزن داری
 گفته "نفس غبن فاحش دان
 قلبه" جهد بر خرابه تن
 آب ده آب زرع خود از اشک
 [قول سعدی] مگر نداری یاد
 "هر که مزروع خود بخورد خوید
 جهد کن تا زراعتی سازی
 چون زراعت رسد برفع کمال
 ورنه چون خوشه چین خرمن غیر
 جهد کن کز مالک فزون باشی
 شهر دانش اگر قلمرو تست
 هان بمیدان فکر جولان کن
 فاذا کترونی نخواندی از قرآن
 در طریقت شعار مردان بس
 ذکر حق بس، تو بس بکن از غیر
 خیر خلق خدا حبیب خدا
 رو براه نیاز و عجز آور
 که بری ره بمنزل مقصود
 حامد و احمد حمیده صفات

بهر امن و امان بخوان آمین
 و قنا ربنا عذاب النار
 که زمیزان عدل بی پله است
 مانع دل شود ز تخم ثواب
 دل غریبی جلا وطن داری
 دل بوحشت میر ز دیو ددان
 کش بران تخم اشک را افکن
 فارغ از مشک ابر شو وز رشک
 روح پاکش قرین رضوان باد
 وقت خرمنش خوشه باید چید
 وان زراعت ز طاعتی سازی
 صاحب خرمنی بجاه و جمال
 غیر درپوزه نیست باقی خیر
 چند در قید نفس دون باشی
 عرصه فکر در ته دو تست
 هر چه جزذ کر هست بطلان کن
 هست از کتر کم از پیش فرمان
 فکر بگذار ذکر یزدان بس
 هان روان کن صلوات صاحب خیر
 که برو از خدا صلوة و ثنا
 خوش بخوان ذکر نعت آن سرور
 از شفاعت محمد محمود
 که برو از خدا سلام و صلوات

سید القوم سرورِ آدم
بلکه باریک تر ز مو کردن
ای "عطا" زار تر بدیده تر
رو بدرگاه صاحب معراج
عرض بر صاحب صلوة و سلام

بر درِ حضرت شفیعِ آمم
رشته کردن بعجز آوردن
التجا بر در پیمبر بر
ذره مسکین سایلِ محتاج
باز گو مستمند پیر غلام

عرض حالی

حضرت خیر البریت نبی الرحمة شفیع الاممة کاشف النعمة صلی الله

علیه و آله و سلم

مصطفی افسر همه پاکان
عندلیبِ حدیقه اوحی
ای بقرآن ترا صلوة و ثنا
عرش را خاک پای تو بجین
ظفره خاک، طره افلاک
شاه معراج ساری اسرا
مرکز دور چون نقط در نون
ای نشان کمال تو یسین
وز الم شرح تو شرح صدور
فاستعد بر امان تو نابت
ذات تو مقصد مسلک بسجود
آخرین را تو مقصد پیدا
حق و صدق و از تکلم تو خیر
قبله اصفیا امام سبیل
اصل نور تو، فرع او عالم

ای صفا بخش مسند ماکان
سرور آزاد گلشن طاها
محرم خلوت مقام دنی
[۹] رونق تخت گاه عرش برین
رتبه آرای خطبه لولاک
سرور خلق خواجه دوس
باعث اصطناع کن فی کون
... لعمرك بذات تست یمین
از جمال تو والضحیٰ پُر نور
بر نهاد تو فالستقو ثابت
نور تو مظهر ظهور وجود
اولین را تو مبدع و مبدا
روی صبح از تبسم تو اثر
خاتم الانبیا و ختم رسل
ای طفیل وجود تو آدم

زمره^۱ خلق را غیاث و مغیث
 صدقه^۲ عشق تو خزینه^۳ روح
 معتصم در رکاب^۴ تو جبریل
 جان فزا از کرامت^۵ تو مسیح
 مترجم^۶ بوصف^۷ تو آفاق
 یافت از یاد^۸ تو شفا ایوب
 بنعیم^۹ تو ناز پرورده
 راه دان از هدایت^{۱۰} تو هود
 زجر^{۱۱} ابلیس از عدالت^{۱۲} تو
 حفظ^{۱۳} ذکر^{۱۴} صلوات^{۱۵} تو مونس
 برده یحیی^{۱۶} بعصمت^{۱۷} تو نیاز
 تازه مغز^{۱۸} گل از شمامه^{۱۹} تو
 عز^{۲۰} الیاس از یکی نظرت
 بهره مند از تو صالح و طالع
 که بعمر^{۲۱} دوباره یافته بار
 با عصا حاجب^{۲۲} در تو کلیم
 همگت^{۲۳} استقامت^{۲۴} هارون
 هم زامداد^{۲۵} تو خلاص^{۲۶} شعیب
 صد سلیمان ترا جنیبت ران
 یک زمان بود رب^{۲۷} هب لی خوان
 کعبه^{۲۸} عقل سمت^{۲۹} خانه^{۳۰} تو
 جمله^{۳۱} خاصگان هتو محتاج
 مشعل^{۳۲} عرش شمع^{۳۳} انجمنی

لعمه^۱ تو جلای جبهه^۲ شیث
 آمن از شوق^۳ تو سفینه^۴ نوح
 از نسیم^۵ تو باغ^۶ نار^۷ خلیل
 جان فدای^۸ محبت^۹ تو ذبیح
 متعشقی بشوق^{۱۰} تو اسحاق
 بوی تو نور^{۱۱} دیده^{۱۲} یعقوب
 یوسف از مصر شوق^{۱۳} تو برده
 از درود^{۱۴} تو فرحت^{۱۵} داؤد
 اجر^{۱۶} ذوالکفل از کفالت^{۱۷} تو
 بوده در بطن^{۱۸} حوت^{۱۹} با یونس
 زکر^{۲۰} یا بذکر^{۲۱} تو دمساز
 درس^{۲۲} ادریس عشق نامه^{۲۳} تو
 آبروی خضر ز خاک درت
 ناقه کش کاروان^{۲۴} تو صالح
 مرده از هجر^{۲۵} تو عزیز دوبار
 مامن از یمن غار تست رقیم
 مهر^{۲۶} تو شمع^{۲۷} سینه^{۲۸} شمعون
 لوط را عدل^{۲۹} تو مدد از غیب
 [۱۰] عقل در موکبت پیاده روان
 ملک شاهی ترا و شحنه^{۳۰} آن
 قبله^{۳۱} عشق آستانه^{۳۲} تو
 ای خداوند تاج و المعراج
 آفتاب^{۳۳} ازل مه^{۳۴} مدنی

بیت معمور ساز اقصا را
 آبروی مقام و هم زمزم
 عالم مُرده زنده از دم تو
 رحمة العالمین بعفو ذنوب
 شاهدِ معجزِ تو شقِ قمر
 مرسلِ اکبر و نبیِ کریم
 خیرِ خلقِ خدا و فخرِ بشر
 بالیقین معنیاً ترا پسر است
 محو باطل ز حق پرستی تست
 در نثارِ تو حج و عید و برات
 همه کمتر ز قدر پایه تست
 راحِ روحِ مهاجر و انصار
 بهوایت قیرانِ لیل و نهار
 از خدا بر تو افضل الصلوات
 سایه افکن شفاعت [طاهر]
 سندِ عاصیانِ شفیعِ آدم
 سیّد و سرور عرب و عجم
 از خدا بر تو احسن الصلوات
 عاصیِ مبتلایِ غم، زارم
 آدمِ مبتلایِ با همها
 وای گر یادِ آن جهان نبود
 هادی و رهنمایِ انسی و جان
 ای جمال و کمالِ ملکِ الله

مهرِ مکتبی سُهیل بطحا را
 ای صفا و بها، بیت و حرم
 صد صفا مروه را ز مقدم تو
 حاذقِ جانها طیبِ قلوب
 شاهِ الحمد صاحبِ کوثر
 امّی و اعلم از علومِ قدیم
 ای شفیع و مُشَفِّعِ محشر
 بوالبشر گر بصورتت پدر است
 هرچه هست از طفیلِ هستی تست
 کرده ایثارِ حق با کرامات
 فتدلیلی ز قرب مایه تست
 خاکِ راهِ تو سرمه، ابصار
 قهر و لطفِ تو چون خزان و بهار
 قرشی قومِ سیّد السّادات
 ای مُبرّقا ز سایه ظاهر
 سایه رحمتِ محیطِ کرم
 وارثِ بیکسانِ وادیِ غم
 ای صلواتِ تو اقرانِ نجات
 بصلواتِ تو التجا دارم
 در میانِ دو وادیِ غمها
 این مکانِ کاندرو مکان نبود
 ای خداوندِ خواجه، دو جهان
 باعثِ خیر، خیرِ خلقِ الله

عزّ اقبال جاودانم بس
 محو گردان تباه کاری من
 این چنین مبتلای غم ز چه ام
 جز درت مسمّنی نمی یابم
 امن و ایمان رهروانِ هدا
 از هوای دگر نگاهم دار
 آدم با کمالِ عجزِ قصور
 آدم در طریقِ فوز و نجات
 از پی کسبِ خیر آمده ام
 هست ذکرِ صلوة خوانی ها
 یافته آبروی از صلوات
 بصلوات صفا ست صلی الله
 فرع تن از صلوة تو بینا
 ای رسولی که از هدایت تو
 بیکسان را امیدواری ها
 و رهان از هوا برای خدا
 وارد منزلی شدیم چون طیر
 ذره زار مستمند نیاز
 دوری مدعا قیامت من
 گر بظاهر فتاده ام مهجور
 بصلوة تو دیده آسایم
 بگذرد روزگار جمله بهم
 همه حسرت ز وحشت پیدا

نظری از شفاعتِ اقدس
 عفو فرما بشرمساری من
 [۱۱] کیستم چیستم کجا و کیه ام
 بارِ عصیانِ بهشت پی تابم
 ای امینِ خدا امانِ خدا
 ۱۰۰۰ق - هدا براهم دار
 [ذره] خاکم که از ازل بظهور
 زان خوشم کز ازل خوردِ صلوة
 تا درین دار سیر آمده ام
 عملِ خیرِ جاودانی ها
 شجرِ طینتم بخاکِ نجات
 زان زمین کامدم بسانِ گیاه
 اصلِ جان از صلوة تو برجا
 ای کریمی که از حمایت تو
 عاصیان را ست رستگاری ها
 بیکسم عاصیم اسیرِ هوا
 از ره وارداتِ عالم سیر
 مانده ام کوجه بندِ کشور از
 "تته" شد منزل اقامت من
 از جناب مقدّست ره دور
 بر در فضل تو جبین سایم
 در مقامی رسیده ام که ز غم
 طرّفه طور زمانه پیدا

که نباشد درو مقام سرور
 نیست در "سیند" وادی خرسند
 ای مکان لا مکان ته نظرت
 ای مکن و مکان تصدق تو
 مانده اندوهگین درین صحرا
 عاجز بی نوا و بیچاره
 ملتجی بر جناب فیض و عطا
 نزد تو حال غربتم پیدا
 مضطر اندر هزار وهم و خطور
 حد و کد بر زمانه معلوم
 با که گویم غم دل ناشاد
 باز گویم ز حال زار سقیم
 یا نبی رحیم محض کرم
 مرخبا صاحب صلوة و سلام
 رحمة العالمین بفضل قدنیم
 نقش رد بر بضاعت مکشان
 خواستم از تصدق تو برات
 ذره ام پسر خطا، خطایم بخش
 بر چنین خسته جان و غافل تن
 ناکسم همچو من خسی نبود
 می تواند مرا ببخشاید
 بی نیازم ز این و آن دارد
 کرمت دستگیر غمناکان

مسکنم مسکن وحوش و طیور
 عرصه روزگار قافیه بند
 ای عرب هم عجم غلام درت
 رتبه کبریا تفوق تو
 بنده مسکین درین سپنج سرا
 ناتوان و ضعیف آواره
 متوسل بر آستان صفا
 ای حبیب خدا قریب خدا
 چون غریب درین دیار فتور
 طرفه حالی زمانیان ظلوم
 سنگدل شد زمانه بیداد
 مستغیثانه بر جناب کریم
 ای کریم مکرّم اکرم
 ای سپهدار انبیا کرام
 ای محیط حیا و خلق عظیم
 پرتوی از شفاعتم بفشان
 دعوتی را که از طفیل صلوات
 از قبول نظر عطایم بخش
 در چنین عالم و زمان و وطن
 که چومن هیچ بیکسی نبود
 در اگر رحمت تو بکشاید
 در پی حرص و آنگذارد
 ای رهت قبله رخ پاکان

پدر و جد و هم برادر هم
 نعت و صلوات تو وسیله من
 چاره پرداز اهل راز توئی
 عاجز افتاده ام ز بار گناه
 بحق آل پاک اطهر خویش
 خاصه آن چار یار .....
 وصف هر چار، چار وصف صفا
 حبسدا چار رکن کعبه دین
 بمثل چار طبع فیض افزا
 شجر شرع را چو شاخ و ثمر
 رونق کارنامه ازلی
 عقل کُل را هر آنچه معشوق است
 نور دلها حیای ذوالنورین
 بحق عز و رتبه سبطین
 بحق عیز فاطمه زهرا
 بحق یمن حمزه و عباس
 بحق اهل بدر و فتح حنین
 بحق اهل بیعت الرضوان
 که برین ذره وار پیر غلام
 گرچه لایق نسیم باین اسعاد
 یک نظر از توبس بهر دو جهان
 زانکه احسان تست عفو و نجا
 یا حبیب الاله خند بیدی

خویش و بیگانه خود بخود درهم
 دست عجز منست و این دامن
 خواجه بیگسان نواز توئی
 دست من گیر یا رسول الله
 بحق صحب خاص ازهر خویش
 محسن اخلاق مظهر اخلاص
 صدق و عدل آمدهست وجود وحیا
 بصفت چار فصل سال متین
 که بود مایه حیات بجا
 صدق ابو بکر بود، و عدل عمر
 حلم عثمان بحق، و علم علی
 صدق صدیق، عدل فاروق است
 رونق عقل علم بوالحسنین
 حسن وجه صفا حسن و حسین
 بضعه نور قدس، خیر نسا
 اشرف قدر و منزلت فی الناس
 بحق اهل صدق فی الثقلین
 صحب و تبعه علیهم الرضوان
 بخش ایمان سلامت اسلام
 نظر فضل بایدم امداد
 یا شفیع الامم نما احسان
 هم ز احسان تو بجاست رجا
 الرجای الیک بالمددی

یا نبیٰ مُمَجِّد و مرشید
 لِتَمَّا الْفَوْز وَالْفَلَاح لَدِیک
 بر همه حال و قال من آگاه
 روز و شب صبح و شام هر سه و سال
 بوده ام در ادای این طاعت
 ازلی این سعادتِ ابدی ست
 پر فوائد قصایدِ اطول
 از عبارات وارد و صادر
 تا باین وقت از حد تکلیف
 همه اذکارِ نعت و صلوات است
 خود تو اعلم چه حاجتِ تصریح
 هر چه از آشکار و مکتوم است
 از رسول الاله این مسئول
 نزد آن بارگاهِ فیض و کرم
 نا امید از کرم نگردد باز
 محنتِ کس نمی شود ضایع
 که شوم بهر روز فضلِ عمیم
 ذکرِ صلواتِ فیض گیرا هست
 نظری بر وظیفهٔ اعمال
 دعوتِ شوق رد نمی گردد
 الحق از هر زبان که می آید
 صلوات و ثنا تحایا هست
 هست مستوجبِ نجات و نجات

صلواتی علیک یا سید
 یا رسول الله السلام علیک
 کن عطا عفو یا نبی الله
 کز زمانِ شعور تا این حال
 دم بدم لحظه لحظه هر ساعت
 وصفِ تو عین طاعتِ صمدی ست
 همه اوزانِ مثنوی و غزل
 نظم و نثرِ غرائب و نادر
 نامه ها را نموده ام تالیف
 همه توحید با مناجات است
 عمرها صرف کرده ام بمدیح
 نزدِ علم تو جمله معلوم است
 از قبول الاله اجرِ قبول
 نزدِ فضلِ کریمت ای اکرم
 هر که رو آورد بعجز و نیاز
 گر بود عاصی و اگر طایع
 دارم امید زان جنابِ کریم
 نه مرا گر زبان پذیرا هست
 نه بمن قال لطف بر ما قال
 گر زبان انسی و اگر از دد
 صلوات قبول بخشاید
 هدیهٔ من همین هدایا هست
 اتحافِ صلوات و آتخیات

هرچه آرد کسی بهدیه^۱ خاص
 بر در کبریا اجابت اوست
 یاد دارم ز قصه^۲ سلمان
 عمرها بود گرچه هرجائی
 نوش جانها زخوان ایمان یافت
 گر نه من در قرینه سلم^۳ انم
 تکیه بر ذکر نام نامی^۴ تست
 هرکه در عمر نام تو یکبار
 پاک گردد ز کفر صد ساله
 حبذا بخت حاضران حضور
 بهره مندان معاصر بعثت
 سبق از جمله غائبان بردند
 اجر شان وصف لایموتونست
 حبذا بخت غائبان کز شوق
 آفرین بر صداقت ایشان
 بر رخت مال و جان نموده نثار
 آنچه ما قبل، آنچه ما بعد اند
 آفرین بهر تبیع و شامول
 که به پیش از هزار سال قدوم
 رخ نهاده بقبله^۵ اقبال
 عرضی ایمان شان قبول شده
 خاصه عیسی مسیح روح الله
 خاصگان در پناه^۶ رایت تو

از رخ عجز و ز سر اخلاص
 نظر فیض بر انابت اوست
 در زمان اجابت ایمان
 یافته هدیه اش پذیرائی
 عز^۱ مینگاز فیض احسان یافت
 آخر از نام تو مسلمانم
 حامیم عزت گرامی^۲ تست
 بر زبان می برد ز دل اقرار
 شود از اهل عفو فی الحال
 مقتبیس ز آفتاب فائض نور
 سابقان مداخل جنّت
 زنده اند ارچه ظاهرا مژدند
 ذکر شان تا بدو^۳ گردونست
 یافتند از شراب ایمان ذوق
 که بغیبت نموده جان افشان
 زندگی را به بندگی ایثار
 از سعادات جاودان سعه اند
 عز^۴ دین یافته ز فیض قبول
 از ره ماسوا شده معصوم
 یافتند بهره^۵ کمال و جمال
 جنّت عدن شان وصول شده
 شد بامت قبول آن درگاه
 می گریزند در حمایت تو

فی الامان اند در وقایه تو
 مَسْمَسْک بعروة الوثقا ست
 ملتجی در پناه تو عالم
 بر در بارگاه مصطفوی
 بصفا و رخا رخ آرایان

انیا مُسْتَطِیلٌ سایه تو
 هر که سر بر رخت نهاده بجاست
 ای بتحت لوای تو آدم
 بر جناب مقدس نبوی
 اولین آخرین جبین سایان

ذکر صحابه و تابعین رضوان الله تعالی

علیهم اجمعین

هر یکی بیه ز اختر سبعه
 در جهادات دل نشان بودند
 کرده تسخیر ملک ملک و بلاد
 برده اند اجتهاد سامانها
 کرده قطع مراحل بس ساق
 دشت گلگشت وار بنموده
 پاک شسته بآبیاری دین
 ریخته خون کافران با تیغ
 هشته شیران چو روبهان آجام
 باغبان را تهی دماغ شده
 پیشه ها را نموده راه بهی
 آتش اندر هلاک گبران کرد
 سوختند خان و مانِ گرگان را
 کرده ربقات در رقاب شهان
 طوق در گردن یهود و مجوس

آفرین بر صحابه و تبعه
 که بدین توجان فشان بودند
 صرف کردند مال و جان بجهاد
 کرده اند استحکام طوفانها
 کرده طی منازل آفاق
 گاه دریا چو دشت پیموده
 هر غباری که داشت روی زمین
 خاک را آبرو فزوده چو میغ
 که نهاده بکام شیران کام
 راغ از سیر شان چو باغ شده
 پیشه ها کرده از سباع تهی
 کف شان گوشمال ببران کرد
 پیش کرده ره بزرگان را
 حکم دین برده بر تمام جهان
 کرده در مصر و شام و روم بروس

کرده از اشتدادِ جان فرسا
 جبر کردند زمرهٔ اخیار
 روزِ شان در جهادِ اصغر تاب
 گه بضرَبِ سهام داده کشاد
 گه به تیغ و سنان حذر داده
 گه سیاحت کنان به بحرِ جهاد
 دادِ انصاف و عدل را دادند
 خفته بیدار کرده از تکبیر
 کشش و کوشش از ان نیکان
 از فتوحاتِ شان فتوحِ قلوب
 بیخِ شرک و فساد بریده
 خوش نخفته بخواب از غمِ دین
 بهر ایشان عواقبِ محمود
 ذکر ایشان بخیر و خوبی یاد
 ای جنابِ تو قبلهٔ ابرار
 جان نثارِ تو راستان بودند
 اجرهای جهاد بر ره دین
 هر جهادِ مجاهدانِ کبار
 آن همه از تصدقاتِ کریم
 از پیٔ جمله تبعهٔ ناجی
 گر ز اعمالِ خیر بی خبرم
 آخر از پیروانِ این قومم
 رو بمحرابِ سر بسجده نهم

خاک در دیدهٔ مستغ و ترسا
 جزیه و قتل و آسَر بر کفتار
 شب نکرد از جهادِ اکبر خواب
 گه بحکمِ کلام داده رشاد
 گه ز آیات حق خبر داده
 گه سیاحت کنان بعرضهٔ داد
 بر جهان بابِ فیض بکشادند
 هفت کشور گرفته در تسخیر
 خوانده گلپانگ دین مکان بمکان
 زان همه شان رضای حق مطلوب
 فوق جانها جهاد ورزیده
 پُر نخورده ز شوقِ سینه نشین
 هم خدا و رسولِ او خشنود
 اجر رضوانِ حق بر ایشان باد
 خاکِ راهِ تو سرمهٔ ابصار
 بر دوت سر بر آستان بودند
 همه هست از تصدقِ تویقین
 دارد اجرِ نعیمِ دارِ قرار
 بعد شان بهر تبعه فضلِ عمیم
 هست این مستمند هم راجی
 و ز راهِ صواب بی بصرم
 گرنه دابِ صلوات و نی صومم
 دل بوسواسِ نفس و دیو دهم

دل در اوهام صادر و وارد
 حسرتا تن کجا و دل بکجا
 ای شفیق اسم بعفو ذنوب
 در پی مقبلان مسلک دین
 خاصه خلفای راشدین اختیار
 یافته در مقام صدق وصول
 فارغ از جان و مال خود مطلق
 داشته اقدام امر حسن
 هر چه جز دین بوهم شان نرسید
 برضای خدای جل جلال
 رضی الله عنهم امین باد
 وجه ایمان خود پیاریم

تن بطاعت ستاده در مسجد
 حیف بر حال این دل بیجا
 ای حبیب خدا طیب قلوب
 نظر عفو بر من مسکین
 که شده ذکرشان باین تکرار
 که محب خدا و حب رسول
 هر یکی در خلافت بر حق
 داشته اقتدای فرض و سنن
 هر چه جز حق بچشم شان نچمید
 دین حق را رسانده حد کمال
 خاصه ارکان دین خیر عباد
 باز بر وصف چار یار آیم

در اوصاف خلفا الراشدین رضی الله عنهم

بحر آب حیات، فیض ازل
 ثانی اثنین فی العریش ثمار
 متصدق بامر صاحب دین
 سابقان را ست اول و احسن
 بیکی امر قابل دعوت
 قبله گاه مهاجر و انصار
 عشق گنجور، وجه او مفتاح
 که اولوالفضل از خدایش خطاب
 روح تصدیق، صاحب توفیق
 رضی الله عنه، و عن ابته

صادق الحق خلیفه اول
 ثانی اثنین اذ هما فی الغار
 متجرع رحیق صدق و یقین
 بالیقین اولین من آمن
 دین حق را یمین با قوت
 راحت دیده اولوالابصار
 صدق مشکوة جان او مصباح
 مرجع زمره اولوالالباب
 در خلافت خلیفه تحقیق
 حاصل او رضیت ربته

خایف و خاشع و شهـ صعلوک
 آنکه احسانش راه بدعت بست
 آنکه رسم فساد فرسوده
 آنکه مفتاح باب فوز و فلاح
 آن مروج امور شرع مبین
 آن گدازنده دل اشار
 زانست فاروق وصف آن کامل
 ملک دین را ازوست نظم و نظام
 آمر آیه و حدیث استاد
 رضی الله عنه و عن ابنا
 بری از شائبات ریب و ریا
 مجمع فیض و جامع قران
 در خور اجر خیر فی الدارین
 که کف جود اوست کنز الیسر
 مال و جان صرف فی سبیل الله
 آنکه از عهد او فتوح بلاد
 صبر بر فتنه داشت بر کسرت
 عاری از مهملات کون و فساد
 اهل اکرام صاحب تکریم
 رضی الله عنه و عن احبائه
 بهر او عرض عاد من عاداه
 صاحب ذوالفقار خصم فکار
 آنکه وصفش بآیه است خیر

ثانی، آن مقتدای اهل سلوک
 آنکه ایمانش پشت کفر شکست
 آنکه عمر عدالت افزوده
 آن کبشاینده در اصلاح
 آنکه او بازوی مقوی دین
 آن فرازنده سر اخبار
 آنکه او فاروق حق از باطل
 آنکه او بود ناصر اسلام
 صاحب اجتهاد و جبر و جهاد
 افتخار امثال و اشباه
 ثالث، آن بحر حلم و کان حیا
 منبع خیر و مظهر احسان
 آنکه او راست شان ذوالشورین
 آن مجهیز جهاز جیش العسر
 آنکه بنمود از دل آگاه
 آنکه اصلاح ازو مهمام عباد
 با وجود تیسر قدرت
 راضی از واردات هر بیداد
 از رضا رهرو ره تسلیم
 طایع امر حق بلا اکره
 رابع، آن اهل و آل من و الاء
 اسد الله حیدر کرار
 آن ولی و وصی پیغمبر

بهر جود و خزینه حلم است
 موج دریای رحمت ثقلین
 در امامت ولی علی الاطلاق
 حامی شرع صاحب قنبر
 ملتجای اکابر و احرار
 آن سخا را ست مبتدی اول
 رضی الله عنه و عن ابناه

آنکه باب مدینه علم است
 زوج خیرالنسا آب الحسنین
 در خلافت گزین باستحقاق
 ماحی کفر، قالع خیبر
 مقتدای مهاجر و انصار
 آن نبی را ست مقتدی اول
 کریم الله وجهه و ارضاه

ذکر ائمه^ع اثنا عشر رضوان الله تعالی علیهم

عافنا از طفیل آل علی
 هم به باقر محمد سجّاد
 بعد جعفر به کاظم و به رضا
 هم باعزاز و اقتدای تقی
 یمن مهدی دین حقانی
 بخش یا رب نجات یوم الحشر
 بحق پیروان راه یقین
 بخش هر درد بنده را درمان

یا رب العفو بالنبی و ولی
 بالحسن و الحسین و زین عباد
 هم به جعفر چو صبح صادق و صفا
 هم بتقوای و اهدای تقی
 به حسن عسکری حسن ثانی
 بحق این ائمه اثنا عشر
 بحق سالکان مسلک دین
 بیقین ده سلامت ایمان

ذکر تسمیه و تاریخ این نامه نزهت شمامه

که ببحر "حدیقه" یکسان است
 نظم این نامه اتفاق افتاد
 تازه اصلاح آن مجدد رفت

نام این نامه "روح رضوان" است
 در سنه الف و پنچ باهشتاد (۱)
 باز در سال الف و یک صد و هفت (۲)

(۱) ۵۱۰۸۵

(۲) ۵۱۱۰۷

یا الهی رخِ قبولش بخش   بحصول نجا و حصولش بخش
 ربنا کافی المہماتی   تو کریمی مجیب دعواتی
 از تو امیدِ نیلِ درجات ست   حلِّ حاجات فی المناجات ست
 چون بهشتِ اولینِ "ہشت بہشت"   نامِ این نامہ طبع باز نوشت
 در صفا چون بہشتِ جاویدان   با جابتِ مُحالیش گردان
 ای رجای الہک لا بالغیر
 بہ "عطا" بخش عاقبت بالخیر

بهشت ثاني

مسمی

حظّ الجنان

بحر بوستان سعدی

تاریخ تصنیف : ماه رمضان ۱۱۱۷ھ

الهی تو وهتاب عفو و عطا
 فرازنده گنبد بی ستون
 مَحْوَل ز قدرت باحوالها
 نگارنده نقش هر دو سرا
 همه خالق را آفریننده ای
 تو صنّاع این جمله نقش و نگار
 توئی جرم بخش و توئی عیب پوش
 توئی فاطر آسمان و زمین
 الهی تو معبود خلاق ما
 خدا یا خدائی همیشه تراست
 بذات تو حَقّاً ست دائم بقا
 توئی سکه نیه بر رخ مهر و ماه
 تو قبل از ازل نیز بعد از ابد
 توئی کافریدی ز یک مشت خاک
 پدید آور جمله عالم توئی
 رحیمی کریمی روف الرحیم
 غفوری شکوری حمید مجید
 محیطی حفیظی وکیل رقیب
 بدیم العجائب سریع الحساب
 پذیرنده عذر اهل خطا
 طرازانده صورت کاف و نون
 مَقْدِر بتقریر اعمالها
 مَبْرّا ز اوهام چون و چرا
 تو داننده ای حال بیننده ای
 تو پروردگار و تو آمرزگار
 تو مسکین نواز و تو دعوت نیوش
 که نام تو نقش نگین دل نشین
 الهی تو موجود رزاق ما
 ابد سرمد بادشاهی تراست
 ترا می سزد خطبه کبریا
 بتوحید تو جمله عالم گواه
 تو رب الاحد حی فرد الصمد
 تن آدم و جسم خاصان پاک
 مَعَلّی کن قدر آدم توئی
 علیمی حکیمی عفو حلیم
 عزیز می معزّی دلیل و رشید
 جلیلی جمیلی قریب مجیب
 علیک التّواکّل علیک المآب

فی التقدیس ذاته و عجز عن ادراک آیاته

توئی آفریننده	تو سبحانی ای پاک پروردگار
توئی قاهر از خشم دشمن گداز	توئی قادر از لطف عاجز نواز
تو داننده‌ای، راز بیننده‌ای	تو هر ذره را آفریننده‌ای
تو ذوالفضل‌ای داور ذوالجلال	تو سلطانِ عادل شه‌ لایزال
تو فیاض و هباب بی منتی	تو فتاح بخشنده بی منتی
تو مولی مساکین نوازنده‌ای	تو دائم بقا و ابد زنده‌ای
توئی آفریننده هر چه هست	توئی خالق خلق بالا و پست
سران بردرت کمتر از خاک پا	شهان بر درت عاجز و جبهه سا
جهان آفرین جسم و جان آفرین	توئی صانع آسمان و زمین
جهان را بترتیب دارنده‌ای	چنین نقش رعنا نگارنده‌ای
بهم آتش و باد و آب و تراب	بترکیب نظمت گرفت آب تاب
تو معبود مسجود ملک و ملک	تو برپا کن بی ستون نسه فلک
علی عظیم معین نصیر	کبیر قدیر سمیع بصیر
تو سبحان و سلطان و بدوح تو	تو دیوان و برهان و سبوح تو
تو محسن موجب بحسن صفات	تو قدوس اکبر تعالی بذات
بغیر تو شایان نه ما و منی	تو مستغنی و متعال و غنی
تو بی شبهه و بی هیئت و بی نمون	تو بیچونی و بی چه و بی چگون
ز حیرت ز فکرت شده لنگ و لال	خرد عاجز از درک کس نه جلال
ز لا یافته صدق لاسی تو	خرد در تفکر با لای تو
بر افروخت در وی سراج یقین	کشاده در دل بمفتاح دین
خرد جرعه می خورد از صاف دُر	ره نفی منزل باثبات بُرد

ز کیفیتِ بیهوشیِ شاه یافت   ره عشق با نور عرفان شناخت

فی العجز عن درک ذاته و تفکر فی العجائب آیاته

خدا یا منزه ز اوهام خلق   تو خلاق ارواح و اجسام خلق

چو ادراکِ صنعت ندانیم ما   کجا درکِ ذات توانیم ما

چوما از وجودِ خود آگه نه ایم   بقصدِ خود از خود مرفقه نه ایم

نداریم غیرِ تو مختارِ خویش   نباشیم خود واقفِ کارِ خویش

همه غافل از اول و آخریم   نه حال پس و پیش را ما هریم

رگ و پوست خون گوشت با استخوان   کز وهست تر کیب ما را توان

حواسِ ظهور و حواسِ بطون   مداخلِ مخارجِ درون و برون

جوارحِ باعضا و احشای تن   اماراتِ جان احتیاجِ بدن

ازین استخوان بندیِ قالبی   و زین نفسِ مغلوبی و غالبی

همه سستی و چستی کالبد   همه راحت و رنجِ حالاتِ خود

ز بیماری و صحت و نیک و بد   ز موت و حیات و جنون و خرد

ازین جمله اسرارِ احکامِ تو   هم از جمله انشا و ارقامِ تو

نداریم هوش و ندانیم حال   نباشیم واقف نیایم فال

خیال و گمان فهم و وهم و قیاس   چو نتوان بررد پی بدرکِ حواس

جهان آفرین را چه داند که چیست   شناسای کسنه جلالِ تو کیست

خرد عاجز آمد ز وجدانِ تو   رسیده بوجدانِ عرفانِ تو

صفاتِ تو شاهد بتوحیدِ ذات   بر اثباتِ برهانِ دوامِ ثبات

ز نظارهٔ صنعتِ پرِ صفت   شده عقل کُل عارفِ فیکنت

شناسا بیکتائیِ خاص شد   یگانه بمضمونِ اخلاص شد

همه از یکی دید یک بی همه   در انداخته بر همه زمزمه

ز کثرت بوحدت شناسا شده
 بجاروبِ لا راهِ الا^۳ بُرفت
 ز بینائی و صنّع دانا شده
 بملک و ملک درس توحید گفت

فی الحیرت الجلال و غیرت الکمّال

هو الله ربّی عظم شانہ
 ز حیرت در آلائی او عقل مسخ
 بهر کف که رشحی ازین یم رسید
 بهر جان که نوری ازین ماه تافت
 بهر سر که سرّی ازین حال بُرد
 درین عالمش عالمِ دیگر است
 رپوده که سرمست او بوده است
 دمِ بی غمی دوست کسی بر کشد
 خرد مرکبانِ مرکب ز عشق
 که در راهِ شوقش فرس رانده اند
 ۰۰۰ فتاده سران در رهش
 ۰۰۰ بیان درگه ز عجز و نیاز
 ندیمی که اولی مع الله گفت
 کلیمی که او دم ز ارنی زده
 نشد هیچ حائل سوال و جواب
 حبیبی که او را حجابی نبود
 هم از رویت خاص اعزاز یافت
 دمی جز بذکر خدا بر نزد
 کمال صفاتش نه داند کسی
 هو الخالق الخلق سبحانه
 عزیمت بجز معرفت دیده فسخ
 بهر دل که قرطی ز قلزم چشید
 بهر تن کزین مَرّوحه نشاه یافت
 بهر سینه کز این هوا داغ خورد
 غمش دیگر و آدمی دیگر است
 دل آشفته و از دم آسوده است
 ز هر دو جهان خیمه بر تر کشد
 مذهب ز عقل و مودت ز عشق
 سراپای محورِ صفت مانده اند
 توانا تران عاجز در گهش
 بلا آحصی و تبت و مانده باز
 بحضرت تحیّات الله گفت
 بلب لن ترانیش مَسهر آمده
 شده مجرمان را تحییر حجاب
 بجز قاب قوسین مآبی نبود
 بیا نور نوری سر و ساز تافت
 ز وی جز بعجز و ثنا سر نزد
 که با قرب بسیار حیرت بسی

کجافهم ووهم وقیاس وگمان
 بماندند چابک سوارانِ راه
 شناسندگان ما عرفناک کو
 نظر خیره ماند از تجلای نور
 خلیلانِ روشن دل دیده ور
 دل از بیم در لرزه هول جان
 ز خود رفته آشفته حیرت اند
 که از نسه فلک بر شده که بجا
 درین راه فکرت مشوش بود
 درین بحر چندین هزاران جهاز
 برین کوه روئین تنان سر بسنگ
 درین باغ چندین هزاران هزار
 درین میکده ای بسا رند و مست
 درین معرکه بس زبان آوران
 درین بزم، دانشوران بی خرد
 درین رزم گردان ز گردن شده
 مخوفست و بس مهلک این راه سخت
 سمومی ست جانکاه دام بلا
 ز سواس و خطرات بس رهنان
 ز پندار و ظن غول این ره بسی
 درین ره ز شبها دیو و دد است
 رهی بر دم تیغ ازان هوش دار
 ز حشرات آفات این ره پُر است

رسد در ره حضرتِ لامکان
 بیک گام نا کام زین عرصه گاه
 پرستندگان ما عبدناک کو
 بصرتیره از درک کمنه حضور
 جمیلان پر حسن احسن صور
 چو گو در زد و برد این ۰۰۰
 بری از ره غیرش [از غیرت اند]
 تحییر دواند کجا تا کجا
 درین راه خبیرت موحش بود
 فرو رفت و نامد یکی تخته باز
 زدند و شکسته شده شیشه رنگ
 بسُرد و نبردند بوی بهار
 که بی درد سرشان نیامد بدست
 بجز مهر آسکت نزد بردهان
 که باشد که هم تا خرد پی برد
 تنومند در جان سپردن شده
 نه آب و هوا سایه و نی درخت
 که جانها شده جذب این کربلا
 برند مایه و رخت شب خون زنان
 چسان جان سلامت بردزان کسی
 که آسیب کفر و بلای بد است
 رهی سد اوشیرو گرگست و مار
 توهّم تصو رکجا در خور است

پُراز خار و خارِه است این سَخْتِ اَرْض
 تَر دِ دَرین رَهِ آوَارگی سَت
 دَرین رَهِ بی مَنزَل و بی مَقام
 سَلوِکِ چَنین رَهِ ناسالکی سَت
 مَعاداللّهِ این رَهِ بی اَنتِها
 لَب اَز گَفت و گویندای طَبیعِ شوخ
 ز فِکرت نِیَهِ اَنگِشتِ حِیرتِ بَلب
 دَرین حَضرتِ اَقَدسِ کَبِریا
 بِخَوان اَز سَرِ صَدقِ و عَجزِ و نِیاز
 کِه مامِشَتِ خا کِیمِ ای رَبِّ پاک
 تَفکِکِرِ دَر آلايِ تُو پُترِ صَواب
 تُوئی هِرچِه باشَد، تُوئی هِرچِه هِست
 تُوئی کادَمی رَا کِراسی کِنی

فزون از ازل تا ابد طول و هرض
 توقّف درو آه بیچارگی ست
 خرد را قدم چون قلم شد تمام
 نرفتن بجای و بجان هالکی ست
 بیادِ خدا باش از خود رها
 زبان درکش و بر دهن نیه کلوخ
 خَمَمش باش ای دل ادب کن ادب
 بغیر از غم و عجز و زاری میا
 بدرگاهِ شاهنشهِ کار ساز
 چه وصفت کند ذرّه مُشتِ خاک
 تصوّر در ادراکِ تویی مآب
 که در دستِ حکمت همه زیر دست
 چو من ذرّه گم نامی کنی

فی المناجات و سوال الحاجات

خدایا تُوئی عالمِ غیبِ دان
 موافقِ نما باطن و ظاهر
 الهی تُوئی بر ضمائرِ گواه
 نگهدار اسرارِ ناموسِ من
 خدایا تُوئی داورِ مهربان
 خدایا تُوئی آبرو بخشِ خاک
 ز پا اوفتادم بمنزلِ رسان
 خدایا تُوئی خالقِ خیر و شر

تُوئی آگه از آشکار و نهان
 ز الواثِ عصیانِ نما ظاهرم
 تو داری همه را سرائرِ نگاه
 تو موزون بکن کارِ معکوسِ من
 بهرِ خود از کینه ام و رهان
 ز چرکِ گنه جسمِ من ساز پاک
 که من بیکسم ای کس بیکسمان
 ز شر دور دارم بخیر آر در

ز بد و رهان ساز نیکی مدد
 ز قبحم رهان بخش حسنم چو صبح
 کن آئینه صافم ز زنگِ ظلام
 ز احسن صورتم در هانم برات
 ز ماکول شبهه مریزم بحلق
 تو کارم بساز و کنم سرفراز
 تو یاری ببخشم بد دنیا و دین
 نواز از نیازم تو ای بی نیاز
 ز عفوم تو بخشا بفضل عمیم
 نگهدارم از شورش دشمنان
 بد اندیش بد کیش مرعوب کن
 ترحم دهان شان تحکم ستان
 ببخشا برین حال ناساز من
 رهانم ز شر دَد و دیو و ریو
 ز خصم نهانم تو بازم رهان
 دو رهزن بمن گاه و بیگاه شد
 پناه تو بس چون ندانم گریز
 پوشای عییم ز امداد غیب
 بگردارم اینک دو دشمن ز در
 مصاب از خطایم مددای مصیب
 پُر از خار سازان ز بار گناه
 بخندق نیندازیم سر نگون
 که چشم دلم خیره شد از خطر

خدایا توئی صانع نیک و بد
 خدایا توئی مبدع حسن و قبح
 خدایا توئی فالق صبح و شام
 خدایا توئی خالق کائنات
 خدایا توئی رازق جمله خلق
 خدایا توئی یاور کار ساز
 خدایا توئی مستعان و معین
 خدایا توئی نامرادان نواز
 خدایا توئی کردگار کریم
 خدایا توئی حافظ پاسبان
 نقیضان مبعوض مغضوب کن
 الهی توئی راحم دوستان
 الهی توئی واقف از راز من
 الهی توئی حارس از شر دیو
 پریشانم از دست خصم نهان
 دَد نفس با دیو همراه شد
 ز دزد بغل دشمن خانه خیز
 نگهدار دستم ز آفات جیب
 گره بر، دو تا دشمن کیسه در
 دو اژدر بپهلوی و تنها غریب
 کند دیو دَد بهر من حفرچاه
 پناه از تو می خواهم ای بی چگون
 بسر راه چاه ست و من بی بصر

نسیم شخص بینا ندارم عصا
 مرا زین غوایت هدایت نما
 دل و دیده از نور خود برفروز
 چو شب تیرهام گشت روز سیاه
 ز سوز دلم پرتو آه ده
 رخ دیده را پرده شرم بخش
 که آتش بخش زار عصیان زند
 نیاز دراز، از کوتاه ده
 ره معرفت بر دل من نما
 چه آید ز من بنده بنده ام
 ز شرمندگیها نجاتم دهان
 بشکر خودم سینه معمور دار
 نه همره نه توشه نه سامان نه رخس
 تهی دست در سئوق شوق آمدم
 رسیدم ز راه عدم ناشتا
 گرسنه چو خم تشنم ام چون سبو
 تو کلال ببخشا مرا ای مجیب
 قناعت بما میدهد خمز و ما
 چو تجار نادارم از سو بسو
 ز لائقنطو هیچ محروم نیست
 برات از تو خواهم باسفتحو
 بهر جا که هیئات وارد شود
 گدای تو ام تو خدایم خدا

توئی محسن احسن الی من اسا
 چراغ هدایت عنایت نما
 که شب در نظر آیدم همچو روز
 بهر خود از دل دهم مهر و ماه
 تب آه را لمعه ماه ده
 دم سرد را شعله گرم بخش
 کف آب بر تاب طغیان زند
 دلم را بعرفان خود راه ده
 در مرحمت بر رخ من کشا
 ز کردار بد نیک شرمنده ام
 شکر از شکرتم فشان در دهان
 بصبرم دل و دیده پر نور دار
 بفضل خودم هر چه باید ببخش
 ز امید فضلت بذوق آمدم
 بخوان ان تعدد ز بس اشتها
 بطعم و شراب کُلوا و اشربوا
 که خود نهن نرزق کم آرد نصیب
 هم از سفره آیه فی السماء
 طلبگار ایثار لائقنطو
 وزان هیچ کس نی که محروم نیست
 نجاتم ز هستی هستی ده از حق هو
 بمن امر احسان و رحمت رود
 شهان بردرت نیز چون من گدا

ز تو هر چه خواهم توانیش داد
مرادم ده از راحت معنوی
زدید دلم کن مبصر بفضل
ز نیکی ندارم کف پسر درم

بده ای دهنده ز عقوم مراد
همه حاجت دنیوی اخروی
همه کار من رب یسر بفضل
سراها بدم بر امید کرم

دلیل حال از کیف مال حنید فامی که در آخر

بعث و نشر یوم الحشر محسوب و مغفور شود

برین یاد دارم دلیلی متین
که بوده است بنام حنید
بسا بهره مند از صلاح و کمال
بسر برده در صدق عمر عزیز
بر اعمال صالح هنر داشته
همه عمر اندوخت حفظ حیات
نرفته ز دستش رقم بر خطا
ره مقبلان رفته ثابت قدم
بذکر و عبادات صافی نهاد
خط نامه اش مشق عصیان نداشت
بعصمت چو معصوم بود از گناه
بحسن عمل حسن ظنی که داشت
در آثار او آمده در شمار
که روز قیامت بوقت حساب
چو آید دران محکمه داوری
اگر حسن اعمال بر جا نهند

چنین خواندم از روضه الواعظین
بتقوی و ایقان مثال جنید
ملک سیرت انسان رضوان جمال
چو صبح صداقت بحسن تمیز
ز باغ اجابت ثمر داشته
بتحصیل درجات و نیل نجات
نه گشته بشانش قلم جز عطا
دم صبحدم داشته بی ندم
بآزادگی در طریق عباد
بشغل عمل سهو و نسیان نداشت
ولی داشت بر طاعت خود نگاه
رجا بر نجا خوف خاطر گذاشت
ز اخبار او آمده در اثر
بمیزان چو آرند جنس نصاب
کند محض فضل خدا یآوری
برحمت مگر اجر مجرا دهند

بجز عجز ناید دران بارگاه
 چه پروا دران حضرتِ بی نیاز
 کند چاره کار بیچاره گان
 کسی را بطاعت چه روی رجا
 قضا را در آخر دران روز حشر
 همه خلق حق بگذرند از حساب
 بانجام آن معرکه در شمار
 گذارند در معرض بازخواست
 شود امر حق در حق او چنان
 تعجیر بود خلق را زان جزا
 بحیرت بمانند مُلک و مُلک
 که هر جا که او خواست کشتی برد
 با مرش کرا چاره چون و چرا
 دران حال مسکین حنیند از مکان
 ملائک مَوکِیل روانش کنند
 قدم چند رفته بجا ایستد
 بگوید ز درماندگی در روش
 ازان برگ خیر و نوای عمل
 دهم نصف اجری بیک جام آب
 ملایک همه جام آبش دهند
 ازان پس دوانش به نیران کنند
 قدم چند رفته بنالد دگر
 چنان تشنگی چیره گردد بـوای

که بخشد بکوهی بگیرد بگاه
 غنی^۵ عن العالمین چاره ساز
 بجمعیست انداز آواره گان
 مگر بخشد از عفو رحمت نجا
 که بر جمعلگی بگذرد بعث و نشر
 بهر یک دهند از مقام و مآب
 حنیند آورند از ره گیر و دار
 شود رغم افزود او حال کاست
 که نیران برنش بعکس جنان
 که این بود اعمال او را سزا
 ز تقدیر فعّالِ فُلک و فلک
 فلک را توزی بچرخ آورد
 بفضالش خلاصی تـرا و مـرا
 برانند سوی جهنّم روان
 که جای مقرر مکانش کنند
 ز حال عطش تشنه بر پا فتد
 که ای دوستان العطش العطش
 ازان توشه و تکیه بی محل
 که تسکین دهد این عطش راشتاب
 عوض نصف طاعت مبعش نهند
 که تا خیمه اش در جهنّم زنند
 که سوزد عطش باز او را جگر
 که چون برگ خشک افتد از بادِ دی

کند باز بیع و شرا را به پیش
 که نیمی دگر نیز از من خرید
 که مستسقیم نوعی از تف و تاب
 ملایک دگر بار بارش خرنند
 تجرع کند چون دگر جام آب
 تن خشک خاشاک چون خس بیاد
 وجودش فرو ایستد چون جماد
 ملایک براهش دوآند باز
 زند نعره و ناله الفغان
 کند باز الحاح با التجا
 بگویند جای که از بهر تست
 تعلل نماید تقاعد کند
 که اکنون نه آن جای جائی منست
 بچیزی که املاک می داشتیم
 نمانده مرا زان بضاعت بکف
 کنون چشم بر رحمت خالق است
 نه موری بغرقاب سازد غریق
 که حکمش کند ما را مجبور مور
 نگهدارد از تاب آتش خلیل
 نگهداشت در رحم مادر مسیح
 نگهداشت در حبس تن مرغ روح
 نگهداشت ایوب در عین ضر
 نگهداشته جسم یوسف بچاه

بنصفی دگر طاعت اجر خویش
 دگر ساغر آب قیمت برید
 که هیچ از تحرک نماندست تاب
 دگر کاسه آبی به پیش آورند
 هنوزش همه تشنگی چون عذاب
 چون چوب خزان دید باز ایستاد
 حس و حرکتش ناتوان افتاد
 بصدقات مهلک برانند باز
 بفریاد و زاری کشاید زبان
 که گوئید اکنون بریدم کجا
 ازان حکم مبرم که بر قهر تست
 ز راهی که رفته تباعد کند
 بفضل الهی رجائی منست
 گذشتم ازان مایه بگذاشتم
 که طاعت عوض شد متاعم تلف
 خدائی که اصباح رافالق است
 نسوزد در آتش خسی را حریق
 بامرش کند پشه بر پیل زور
 کلیمی به تابوت در قعر نیل
 نگهداشت در تحت قربان ذبیح
 بطوفان نگهداشت کشتی به نوح
 دفین صدف داشته دانه در
 برون آرد از خسف چون مهر و ماه

نگهداشته جسم یونس بحوت
نگهداشت محبوب خود را بغار
خدائی که فرمان ده کاف و نون
خدائی که زد نقش بر لام و قاف
تن عاجزان را نگیرد بخشم
کنون چون نماندم دگر توشه ای
که از خرمین رحمتش خوشه ای
حنید این غرض غرض دارد بحال
که آیا چه گویند وی را جواب
که از اخذ او باز دارید دست
روانش سوی خلد باز آورید
چو اکنون نماندش دگر روی راه
چو اکنون نماندش ز برگ و نوا
بحمد الله از حسن این ماجرا
که در اصل بی زاد و بی توشه ام
نه در کف مرا توشه همچون حنید
در اول تهی دستم و بی نوا
بعصیانم از رو سیه موسفید

که بر السنه داد نطق و سکوت
تجیلات و صلوات بروی نثار (۱)
بگیرد همون و رهاند همون
حق و عده هایش بود بی خلاف
که بر عفو و احسانش داریم چشم
کنف یافتم حفظ او گوشه ای
رسد بهر مسکین بی توشه ای
ملایک بحیرت رود زین مقال
که فی الفور آید بانها خطاب
که دل بر کرم بست و ز قهر رست
باعزاز در عین جنّت برید
ز خوفش نگهداشت فضل اله
برو رحمت واسع آمد روا
که مسند قوی هست حال مرا
مگر حفظ حق بس بود گوشه ام
نه چشم امید است بر عمر و زید
نه وابسته هیچ آب و هوا
خدایا بفضل تو دارم امید

دلیل حال از قصه مال نیک مردی اهل نیاز
که بفضل حضرت دانای راز بی انباز بخشش یافت
دلیل سخن دیگر آمد بیاد که بر عجز احوال من داد، داد

(۱) نسخه: که صلوات حق باد بروی نثار

بیادم رسیده است نقلی شگرف
شنیدم و یا دیده‌ام در کتاب
که بوده است صاحب دلی پاک باز
مصارف بسر برده اوقات خوش
گرامی نفَس نیک نفس نفیس
بسر برده عمری باصلاح حال
ثمر داشته حاصل زندگی
ز حطّام دور، از زخارف بری
ز اهل حقایق معارف شناس
ولی باچنان حال در حال خوف
بعجز و انابت شدی مُعتذر
گذشته چو زین منزل دامگاه
ببُردند روحش بدرگاه پاک
سراندر سجود و لب اندر نیاز
ندا آمد از حضرت کبریا
چو بشنید مضمون فرمان حق
بمعرض رسانده چو مسکین جواب
کزین بنده مسکین ظلوم و جهول
تهی دست درویش در پیش شاه
غنی^۳ عن العالمین ای کریم
ندا باز آمد که ای بنده باش
کزین سان تهی دستی و عذرخواه
ندیدی ندانی که اهل مجاز

که در صدق این قول نافرته حرف
خوش است این لطیفه بهر فصل و باب
ز اهل تفضّل ز اصحاب راز
بطاعت بتسبیح چون اهل هُش
همیشه باشغال دعوت انیس
سبق بُرده تحصیل علم کمال
که از بندگی یافت فرخندگی
که عیش حیاتش هنی مری
فرشته صفت جوهر جنس ناس
تهی داشت از جنس پندار جوف
نبودی باعمال خود مفتخر
تنش ساخت در خاک آرامگاه
شده بین خوف و رجا هولناک
بنزد خداوند عاجز نواز
بیار آنچه آورده با خود بیا
ستاده بامید احسان حق
که جز عجز نبود بعاجز صواب
چه آید چه شاید سزای قبول
چه نذر آورد ای غنی اله
چه آید ازین بنده عاجز ائیم
چه بودت سلوک معاد از معاش
که بی مایه نفعی ندارد نگاه
چو باشند بر در گهی چاره نگاه ساز

بنذرِ خداست هدایا برند
 تو در بارگاهِ حقیقت به پیش
 دگر بار گوید فقیرِ حزین
 اگر در جهانِ مجازی کسی
 تواند برد تحفه بر قدر حال
 و لیکن درین بارگاهِ غنی
 بدرگاهِ شاهنشہ ذوالجلال
 گدائی چه آرد بدرگاهِ شاه
 شود باز امرِ خداوند گار
 که آموزش تست مشروط آن
 بعذرِ مکرر مگو عرضِ حال
 درین حال مسکین بحسن ادا
 بگوید که ای بادشاهِ غنی
 تو مستغنی از هرچه آرم پیش
 چه باید چه شاید درین بارگاه
 خسی را چه امکان بیحره کمال
 ز نور تو چون ذره آفتاب
 دو عالم کفِ بحرِ احسان تو
 تو قادر بهر ممکن و هر مجال
 دفاین ز تست و خزاین ز تست
 من الله ملک باین طول و عرض
 مفاتیح در یدِ تو مطلق است
 مقالید در قبضِ احکام تو
 که تا در خور آن عطایا برند
 چه آورده ای نذر مقدار خویش
 که ای داورِ ارحم الراحمین
 شتابد بمحتاج چون خود بسی
 که مسکین بمسکین نماید سوال
 چه آید ازین بنده دونِ دنی
 چه آید ازین بنده غیر از سوال
 بدریوزه ام بنده عذر خواه
 که ای بنده عذر دگر و امیار
 که بی نذر هرگز نیابی مکان
 که بی آن مقرر نجاتت محال
 کشاید زبانِ غرض چون گدا
 چه آرم درین بارگاهِ غنی
 بود هر کسی لایقِ قدرِ خویش
 چه آید ازین بنده کمتر ز کاه
 ز ذره چه بر آفتابِ جلال
 ز بحر کمالت جهان چون حباب
 همه مال و جانها ببود زان تو
 تو مالک بهر ملکِ جان و مال
 مداین ز تست و سفاین ز تست
 و لله ملک السماوات و ارض
 یدالله فوق از کلامت حق است
 که جان و جهان جمله انعام تو

چو عرش برین جمله افلاک تست
 که مملوک تو جمله بالا و پست
 ولی چیز کی نذر دارم که نیست
 همه هست گر نیست الا نیاز
 پذیری ازین بنده خاکسار
 بقیمت بسی نا مکرر بود
 نیازم قبول آید ای کارساز
 بقدرت ذکوة است و حج نیز قرض
 چه پرواست در حضرت کبریا
 بطاعت گریند یا در گناه
 بدرگاه بی شبه و چون و چرا
 احد لا مکانه عظم شانه
 باسمای موصوف قدسی صفات
 که گوید توان شکر الطاف حق
 رسد بر اجابت بمقصود باز
 باین هدیه از تو سراگدیه ای
 نیاز آور و عذر خواه آمده
 که ای بنده با هدیه نیک فال
 بآمرزش تست فضل اله
 بجنات عدن است ماوای تو
 خوش این هدیه تو پذیرا شده
 سلامت در آئی بدار السلام
 عطای مواهب برین مشتم خاک

همه زان تو جمله املاک تست
 میسر بتقدیر تو هر چه هست
 که در بارگاهت چه آرم که نیست
 بدرگاهت ای قادر کارساز
 من آن تحفه آورده ام نذر وار
 گر از بنده نذر محقر بود
 که در بارگاهت نباشد نیاز
 اگر روزه و گر نماز است فرض
 ز بنده شود تا شود گر ادا
 همه کائنات اربسا سال و ماه
 نه نفع و نه نقصان ازین ماجرا
 مسزّه خداوند سبحانه
 مبرّا و مستغنی از موجبات
 چه آید ازین بنده اوصاف حق
 مگر دست دعوت بذیل نیاز
 جز این نیست در دست من هدیه ای
 گدایم بدرگاه شاه آمده
 ندا آمد از حضرت ذوالجلال
 قبول است نذر تو در بارگاه
 ترا مرحبا در جنان جای تو
 ترا فضل حق دستگیرا شده
 باحسن رحمت بجنّت مقام
 بحمد الله این فضل و هاپ پاک

زهی باسط فاتح بابِ خیر
 باصحابِ خیر و باحبابِ دین
 کفِ خاک نمناک غمناک را
 گلِ خشک را ز آبروی عطا
 چو مورو سفیدم ده از آبِ عفو
 چو آن بنده با نیاز و قبول
 بان مُسند آورده ام از نیاز
 ندارم بجز عاجزی مایه‌ای
 کجا بر قبولم بود پایه‌ای
 سراپا گناهم بحالِ تباہ
 که آه از چنین حالِ پُراختلال
 بر احوال من حجتی واضح است

خداوندِ فیاضِ اصحابِ خیر
 عطا بخش بر قالبِ ما و طین
 شکسته دل و سینه چاک را
 چو گل تازه تر کن برآخ و رخا
 سیه نامه را ساز الواث محو
 نیاز و قبولم رسانی وصول
 رُخِ عجز در پیشِ عاجز نواز
 بعجز من از فضلِ توسایه‌ای
 مگر محض عفو کند دایه‌ای
 ندارم تمتع بجز اشک و آه
 بجز رحمت تو خلاصم محال
 که برهان نقلی دگر لایح است

تمثیل حال بر قصهٔ مآل جوانی عاصی عاجز که
 بر رحمت و اسعهٔ ازلی فائز بود

مگر خوانده ام از کتابِ سیر
 که بوده است وقتی جوانی اثم
 همه عمر در حالِ جور و جفا
 بحیف و تظلم بسا ماه و سال
 بازارِ خلق و بایندای خویش
 شب و روز در بند فسق و فجور
 بسر بسته از مظلمه بارها
 رساندی اذیت بهمسائگان

که حاکی نوشته چنین در اثر
 بعصیان سقیم و بطغیان مقیم
 بمشقِ معاصی جلا و خفا
 بآمالِ غافل ز کیفِ مآل
 نه اندیشه از پس نه پروای پیش
 بغفلت گرفتار قیدِ غرور
 ز اسراف اندوخت انبارها
 که شیرِ ستم خورده از دایگان

ز بس بود شخصی متمگر ظلوم
 نه جائی عناد و نه جائی عتاب
 باو نیز پروای پاداش نی
 بازار- موران چو بد نفس مار
 که حاصل فساد از جوانیش بود
 بغیر از تعدی نیاموختی
 شدش عمر ضایع ز بس غافل
 که اندر خرابی خود داد داد
 رسیده باو نوبت در گذر
 چون معلوم معدوم گشتن نمود
 تفکر کن از خواندگی راندگی
 شده فرش چون سایه بر روی خاک
 شد از صورت رحلتش حال پیش
 بسر دست حیف از تلف زنان
 و زین بود نابود مطلق شوم
 باوراز احوال خود و گذاشت
 کسی را مکن آگه از واقعه
 باسباب خواری و رنج و عنا
 بجز من که بر من بنوحه گری
 بافساد من بس گواهان بدند
 هلاک مرا داشته مدعا
 تو از مادری رحم احسان نما
 نهان از اجانب به خاکم سپار

بشهر و وطن بس مهان و ملوم
 بجانب اجانب ازو پیچ و تاب
 کسی را باو حد پر خاش نی
 شب و روز بدمست رنج خمار
 بلهو و لعب زندگانش بود
 بغیر از تظلم ننیدوختی
 بسر برده ایام بی حاصلی
 پس آنکه که اوقات برباد داد
 باخر نه از حال خود بر حذر
 چوا حساس وقت گذشتن نمود
 فتاده بفرش فرو ماندگی
 فتاده چو خس بر بساط هلاک
 به بیماری صعب بر جای خویش
 شبی در تردد تامسف کنان
 چو دیده کزین مرحله میروم
 مگر مادری پیرزالی که داشت
 که ای مامک مهربان راکعه
 که من میروم زین سرای فنا
 بسا عالمی بوده از من بری
 هلاک مرا خلق خواهان بدند
 بسا مرگ من خواستند از دعا
 کتون رفتنم راز پنهان نما
 که چون بگذرم هم بشب در گذار

ز حق خواه بخشایش از بهر من
 ازین خویش و همسایه آگاه ساز
 بتکفین و تدفین مدد از کسی
 مبادا فتد رخنه در کار من
 اعانت نخواهی ز همخانه گان
 بمنزل رساندن اعانت طلب
 بود کز دعای تو ای زال پیر
 کند عفو بر حال زارم مگر
 اگر رحمت حق حمایت کند
 چنانکه این ستمگار بد روزگار
 نموده بمادر که چون بگذرم
 چو در زیر خاک آید آسایشم
 پس آن گه که بگذشت مادر چنان
 ز خویش و محکمت نهان داشته
 دفینش نموده بشب زیر خاک
 زبان در مناجات دست دعا
 درین حال رویا برویش فتاد
 چه می بیند از خواب کز برده در
 که ای مامک از حال من غم مخور
 که حق مهربان است بر حال من
 بآمرزش رحمت خویش داشت
 در عفو بر روی من باز کرد

که بخشد بر احوال من ذوالمنن
 شماتت ملامت نمایند باز
 نخواهی که دارم خصیمان بسی
 که دشمن بمن هر طرف مرد و زن
 و گر حاجت افتد ز بیگانه گان
 مرا خاک پوشی نمائی بشب
 شود فضل فریاد رس دستگیر
 که جز رحمتش نیست راهم دگر
 رهائی بعفوم عنایت کند
 وصیت نموده بانجام کار
 ز درگاه حق خواه بر من اکر
 بخواه از خداوند بخشایشم
 نهان داشت احوالش از همگنان
 تنش را تیه خاکدان داشته
 باو خواست عفو از خداوند پاک
 بر افراشته بهر این مدعا
 که در خواب چشمی بهم بر نهاد
 ندائی شنید از زبان پسر
 مرا محض با فضل حق و اسپر
 مرا عفو فرمود بر جان و تن
 ز پاداش عیبان معافم گذاشت
 بخلد برینم سر افراز کرد

جو دید از عمل دست خالی مرا
 باسراف من کرد الطاف بیش
 برین بنده عاجز نموده نظر
 بفضل خودم عفو رحمت نمود
 که برعجز احسان نماید کریم
 وگر او بگیرد که آرد پناه
 که حقیقا جز او نیست صانع دگر
 وگر او رهاند چه داند کسی
 چو آن عاصی استم ز شرمندگی
 نه برگ و بضاعت ز طاعت مرا
 بصد درجه افزون ترم ذره خاک
 که بخشایشم هست امر محال
 محالات ممکن کنی میتوان
 توانی تو رحمت بعجزم بری
 نمائی نظر از کرم سوی من
 برین بنده عاجز کن احسان خویش
 که آورده ام در عطایت پناه
 شهان بر درت نیز چون من گدا
 بده ای دهنده مرادم مراد
 همه حاجت دنیوی آخروی
 همه کار من رب^سیر بفضل
 دماغ من از بوستان پسر گلاب

رسانده بدرجات عالی مرا (۱)
 بعصیان من کرد احسان خویش
 که او مهربان تر ز مادر پدر
 چو از هیچ راهی رهائی نبود
 بحمدالله از رحمت آن رحیم
 اگر او گذارد که دارد نگاه
 اگر بخشد او نیست مانع دگر
 اگر او بخواند نراند کسی
 خدایا من بنده بد زندگی
 نه در بندگی استطاعت مرا
 ازان عاجز و عاصی و عیب ناک
 شده صرف عمرم باسراف حال
 توئی قادرای و اهب مستعان
 ز اعمال من دوست دشمن بری
 بود مو بمو شاهد سوی من
 چو هر کس کند لایق شان خویش
 خدایا تو کافی مرا ای اله
 گدای تو ام تو خدایم خدا
 ز تو هر چه خواهم توانیش داد
 مرادم بود راحت معنوی
 ز دید دلم کن مبصر بفضل
 زهی قول سعدی در آخر کتاب

خدايا ز عفوم مکن نا امید	بضاعت نیاوردم الا امید
که والله غالب علی امره	تو حالم ده از قول مفتی به
نشان جای راست ارجح استاده ام	تو دست مرا گیر کافتاده ام
بی مدعا مدعی جند جند	یمین و یسارم رقیبان تند
که گویند تکذیب بر ما چرا	گواهان عدل اند بر ما چرا
نه بر مدعی احتیاج یمین	بید کرده خود مقررم چنین
ابر تبراً ز انکار کار	بر اقرار آثام دارم قرار
که جاری بود بر همه اصل و فرع	عیانست برجرم من حکم شرع
بید حال مستقبل و ماضیم	توئی قاضی از حکم تو راضیم
کرم گر ببخشی مضا ما مضا	چه چاره بهجرم ز امر قضا
پریشان و حیرانم و بی زبان	کریم کرم کن برین ناتوان
نظر بر قبول تو دارم بجا	زبانی که تاثیر ببخشد کجا

خاتمه مناجات

بتوسل نعت حضرت سرور کائنات اصطفای صفت صلی الله تعالی

علیه و له وسلم

امام رسول تاج اهل قبول	قبولم نمائی بحق رسول
صفی بهین قبله الاخرین	نبی امین سید الاولین
سر افراز سر دفتر اصفیا	سپه دار سر لشکر انبیا
رضی و رفیع و سخی و صفی	ذکی و مکی و نبی و وفی
عظیم و قدیم و کبیر و نصیر	سراج منیر بشیر نذیر
طفیلش بود هرچه مخلوق هست	زهی باعث خلق بالا و پست
ز اسری بر اوج دنی مرتقا	شهنشاہ فرمان ده دوسرا

حبیبِ خدا محرمِ رازِ حق
 زهی خاص معشوق عاشقِ خدا
 دمِ عشقِ او جز خدا حد کیست
 همه اختیارِ جهانِ زانِ او
 همه خلقِ زیرِ قضایِ خداست
 محمد که احد عاشقِ ذاتِ اوست
 محمد که آمد بخلقِ عظیم
 محمد که لولاکِ چون تاجِ اوست
 محمد که بر انبیا سرور است
 محمد که فخرِ همه انبیاست
 محمد که مرآتِ نورالله است
 محمد که بهر سعاداتِ اوست
 محمد که سرچشمهٔ رحمت است
 محمد که بر چرخِ اعجازِ اوست
 محمد که عرشِ برین فرش کرد
 محمد که کرسیش یک زیننه بود
 محمد بحق بود همسایه ای
 محمد محمد محمد بس است
 همه بحر و بر و اصفِ شانِ او
 زده سگّه در خطّهٔ نهٔ فلک
 زبانِ کته و سه پر اوصافِ اوست
 زهی شرعِ او رایتِ عدلِ حق
 صفاتش بجز حق نداند کسی
 گلی در کفِ عشقِ رب الفلق
 هدایت کنِ ما براهِ هدا
 چه معشوقی خوش چه خوش عاشقیست
 که یا نور نوریست در شانِ او
 رضایِ محمد رضایِ خداست
 کلامِ خدا وصفِ آیاتِ اوست
 نبیِ کریم و رسولِ حلیم
 هم از قابِ قوسین معراجِ اوست
 شرف بخش بر جمله پیغمبر است
 شفاعت کنِ خلقِ روز جزا است
 ز اسرارِ مکتومِ حق آگه است
 محمد که بهتر عباداتِ اوست
 محمد که بخشندهٔ نعمت است
 محمد که بر عرشِ آوازِ اوست
 قدم گاه بر دیدهٔ عرش کرد
 که از نردبانش فروزینه بود
 معراجِ او نهٔ فلک پایه ای
 مویّد مخلصِ معجزِ بس است
 جهان جمله ممنونِ احسانِ او
 ته خطبه اش جمله مملکت و مملکت
 همه عالم آباد انصافِ اوست
 خهی دینِ او آیتِ فضلِ حق
 چسان ذکرِ آن می تواند کسی

رسولی که او را خدا واصف است
 بنعتش کلام خدا در خور است
 فلک با ملک جن وانس و پری
 کجا نکته زان علم دانند گفت
 کمالات او جمله صدق و صفا
 خدایا چه نامیست این وصف کُل
 چو بوئی گل آمد بخوانم صلوات
 صلوة خدا باد بر جان او
 بحق محمد بیخشا نجات
 برات مرادات سازم عطا
 مکرر صلوة تو بر مصطفی
 بحق محمد و آل عظام
 نمائی کلام "عطائی" قبول
 ندارم بغیر از تو کس آشنا
 بفریاد من رس تو فریاد رس

بحق صفت نیز حق واقف است
 که ذرّه نه در خور بوصف خوراست
 اگرچه همه محور مدحت گری
 بجز شمه ای زان توانند گفت
 صفاتش بود ختم بر مصطفی
 که گُل گُل شگفتم ازین پوی گل
 علی حضرت سرور کائنات
 بر آل و بر اصحاب ارکان او
 خدایا مرا از همه مهلکات
 هم از لطف خود ساز عفو خطا
 مقرر بود مرحبا مرحبا
 و صحب کرام علیهم سلام
 بعقبش محشور کن یا رسول
 خدایا خدایا خدایا خدا
 مرا هر کجا حسبی الله بس

ذکر قسمیه این نامه نضارت نظامه مسمی

حظ الجنان

بود نام این نامه "حظ الجنان"
 که بحرست هم وزن با "بوستان"
 که خشنود از وسندی خوش کلام
 بر رمضان ماه مبارک سعید
 بود سال تاریخ بر غین وقاف
 کزو حظ دلهاست بر همگان
 بهشتی است ثانی پی دوستان
 که پادا بروحش جزای سلام
 ردیف دو عید این سیوم هر سه عید
 فزون یا و زا هر دو حرف مضاف

هزار و صد و هفدهم سال بود که این نقش معنی بصورت نمود
 خدایا برحمت نمائی قبول بیخشائیش از اجابت وصول
 ببرکت آیات خیر الکلام بحمد و بصلوٰۃ خیر الانام

ز آغاز این نامه آمد تمام

الهی تقبل له والسلام

بہشت ثالث

مسمی

کنز الاحسان

بحر یوسف زلیخا

سال تصنیف : ۱۱۱۷ھ

تاریخ تصحیح : ماہ شوال سنہ ۱۱۱۷ھ

<p>مَسْنُوزَهٗ پاكِ بِي هَمَّتَا تَوَانَا اَحَدٌ بِالذَّاتِ جَمَلُهُ بِالصِّفَاتِي تَرَا عِلْمًا قَدِيمًا اِي رَبِّ اَرْحَمِ كَمَالِ قَدْرَتِ تَبْدَا سَتِ يَا رَبِّ تَوُوِي بَاطِنِ تَوُوِي كَافِي وَظَاهِرِ بَهْرِ جَانِ دَلِ نَشِيْنِ وَبِي نَشَانِي بَهْرِ دَلِ سَارِي اَزِ سِ قَدْرَتِ خَوِيْشِ مَبْرَاثِي اَزِيْنَهَا يَكِ خَدَائِي تَرَا بَا كِي نَبَا شَدِ زِيْنِ هَمَمِ پَاكِ بِفِكْرِ ذَاتِ پَاكِتِ چُونِ تَوَانَدِ تَوِ پَا كِي اَزِ شَبِيْهَةِ وَشَكْلِ وَتَمَثَالِ</p>	<p>الْهٰٓءِ وَاَحَدًا اَحَدًا يَكَا نَا تَوِ خَلَاقٍ جَمِيْعٍ كَاثِنَاتِي خَدَاوِنَدَا تَوُوِي دَا نَا ي اَعْلَمِ خَدَا وَنَدِي تَرَا زِيْبَا سَتِ يَا رَبِّ تَوُوِي اَوَّلِ تَوُوِي بَا قِي وَ اٰخِرِ بَهْرِ مَكْمَنِ مَكِيْنِ وَ لَا مَكَا نِي بَهْرِ جَا حَا ضَرِي وَ غَا ئِبِ اَزِ پِيْشِ چِهْ گُوِيْمِ تَوِ چِهْ هَسْتِي دَرِ كَجَائِي زَوْ هَمِ وَ فَهْمِ وَ ظَنِّ وَ عَقْلِ وَ اِدْرَاكِ قِيَا سِ مَا حَوَا سِ مَا نَدَانَدِ خَرْدِ دَرِ كُنْهٖ ذَاتِ عَا جِزِ وَ لَالِ</p>
---	--

فِي الْمَنَاجَاتِ

وَعَجْزِ عَنِ ادْرَاكِ اَيَاتِ وَ تَعْبِيْرِ فِي الصِّفَاتِ

<p>صِفَاتِ تَوِ بَدَا تِ تَسْتِ شَاهِدِ سَبْقِ يَابِ اسْتِ دَرِ ذِكْرِ تَوِ بُوْدِنِ جَنُوْنِ هَمِ اَزِ فَنُوْنِ خَوِيْشِ بِيْزَارِ وَ گَرِ نَهْ بِيْ خَبِرِ زَا عُلٰى وَ اَسْفَلِ كَسِيْ كَا عُلٰى وَ اَسْفَلِ رَا نَدَانَدِ تَوِ كَرْدِيْ اَفْرِيْنَشِ هَرْ چِهْ بَرِ جَا سَتِ</p>	<p>تَوِ سَبْجَانِيْ بَدَا تِ خَا صِ وَاَحَدِ خَرْدِ دَرِ مَكْتَبِ فِكْرِ اسْتِ كُوْدِنِ خَرْدِ مِجْنُوْنِ شُوْدِ اَزِ عَكْسِ پَنْدَارِ زِ تَذْكَارِ الْفِ شَدِ عَقْلِ اَعْقَلِ زِ كُنْهٖ رَبِّيْ الْاَعْلٰى چِهْ خَوَانَدِ جِهَانَ عُلُوْى وَ سَفْلٰى كِهْ پِيْدَا سَتِ</p>
---	--

برازق کی رسد افکارِ مرزوق
 چه از دانش چه از اسرارِ بینش
 زچون بیچگون فهمش برون است
 چنین را چون تواند مُطَّلَع شد
 خرد را بر صفات رهنمونی
 بقدرت ساختی بر علمش آگاه
 بخود واله نمودی نیک و بد را
 هوای خویش در دلها نهادی
 بیادت هر گیاهی روید از خاک
 ز تو هر مرغزاری مرغ زاری
 درخت افکنده در طاعت مصلا
 که با ذکر توهریک آشنائیست
 لبِ قمری ز شوق پُر ضراعت
 کنی بادام گریان، پسته خندان
 ز شد کُرت برده شکر در دهانها
 پُر از خون غنچه سان نازک نهالان
 نهاده رو به تسبیح تو یکسو
 که از شوق تو چون سب و حیوان است
 بصد دستان هزار داستانش
 بالحنی که میدارد زبانی
 ورقها را بنامت جلوه داده
 که نور او ز پیراهن برون است
 بلب خندان سر اندازد بشوقت

چو عقل کل نداند سر مخلوق
 هزاران نکته های آفرینش
 نداند عقل کاینها چیست چون است
 خرد همچون جنین از خویش بیخود
 تو بیچونی بذات و بیچگونی
 تو عرفان دادیش، شد عارف الله
 شناسا ساختی از خود خرد را
 بهر ذره زبان ذکر دادی
 گل از عشق تو دارد سینه چاک
 بجان خار داده خار خاری
 دهان غنچه از تسبیح تو وا
 بشاخ برگ زان برگ و نوائیست
 ستاده سرو بر یکپا بطاعت
 نهادی گردنش را طوق فرمان
 همه گلها کشاد از هم زبانها
 عنادل را دل از عشق تو نالان
 کبوتر می سراید ذکر یا هو
 زبان فاخته کو کو زنان است
 همه مرغان بتانها در بیانها
 ترنم میکند هر یک بآنی
 دبیر باغ دفترها کشاده
 شعاع شمع از سوز درون است
 همی سوزد همی سازد بشوقت

رسیده و گشته با آتش فراهم
 چه خوانم قصهٔ مجنون و لیلا
 چگویم قصهٔ عذرا و سلما
 بعشقت فی الحقیقت عشق بازی
 که کوهسینه کند و جان همی داد
 همانا جان شیرین را فدا کرد
 کجا کو قطره زین قلمز ندارد
 ندارد هیچ شی پروای دیگر

ز تو پروانه را پروانهٔ غم
 ز حسنِ یوسف و عشقِ زلیخا
 ز عشاقان و معشوقانِ رعنا
 که هر یک داشت از راه مجازی
 بود افسانهٔ شیرین ز فرهاد
 هوای مهرِ تو بر وی ندا کرد
 چگویم چیست کز تو غم ندارد
 ز سرت هر سری سودای دیگر

فی ذکر صنایعه و عجایب بدایعه

هم اول در غمِ خود آزمودی
 غمِ اِنَّا عَرَضْنَا بِرِ دَلِ او
 چو عاجز شد زمین و آسمانت
 ز انسان دیگری کامل نگشته
 تو بخشیدی بوی قدر مُعْتَلَا
 برتبت از ملایک فوق گشته
 که ذوق کاسِ غمِ انسان چشیده
 ولی چون آدمی گنجور هم نیست
 که "کر" منا" و را تاجی بتارک
 چه طبقاتی خلاق طرفه پتی هم
 ز میه تا کیه چه از نو و چه دیرین
 همه بنوشتهٔ کلکِ کریمت
 مکرر از تو میگردد مقرر،

چو آدم از عدم خلقت نمودی
 ز جمله بر کشیدی منزلِ او
 تو دادش طاقتِ بارِ امانت
 چو آن را هیچ شی حامل نگشته
 تو کردی جوهرِ آدم مُصَفَّاتَا
 که سفلی از همه علوی گذشته
 غمِ تو خاصه بر انسان رسیده
 اگر چه هیچ شی خالی ز غم نیست
 غمِ تو بر دلِ آدم مبارک
 ز قبل و بعدِ آدم تا باین دم
 عجایب نوعِ مصنوعات رنگین
 همه انموذجِ صنَعِ قدیمت
 غرائب نقشهای نا مکرر

فلک از حکمِ تو طاسِ مُطبَّق
 معحاب از بحرِ لطفِ تستِ مَقْتَب
 چمن از صنعِ تو فرقِ مکمل
 خزان از صنعتت رویِ مطبلا
 جهان از صنعِ تو خوشِ فردِ جسته
 صفاتِ خاصِ و مصنوعاتِ عامت
 کیه و میه، رطب و یابس، کهنه و نو
 ز کوس و وحدتِ تو بیخِ نوبه
 همه ذراتِ همچونِ پیشتات اند
 ز نفی^۱ لا اله اثباتِ الا^۲
 خدا کافی خدا شافی خدا بس
 الهاء، واحدا، احدا، کریم
 علیما، خالقا، مَلِیکَا، معینا
 بحق^۳ حب^۴ آن محبوبِ خاصت
 بتصدیقِ کمالِ رتبه^۵ او
 بیمنِ ذروه^۶ قرب و قبولش
 بتنصیصِ صفاتش نص^۷ قرآن
 که در دعوتِ اجابت کنِ قریم
 بنذر آورده ام تحفِ تحیات
 بتهلیل و بتحمید و بتسبیح
 شگفته غنچه^۸ جانم بصلوات

زمین از حکمتِ طشتی معلق
 لبِ برق است مضمحک وی مِبکک
 بهار از فیضِ تو فصلِ مکمل
 نموده صحنِ بستان را مُحششا
 که دستِ صنعِ تو گلدسته بسته
 دلیلِ قدرتِ عالی مقامت
 همه برهانِ صدقِ وحدتِ تو
 بقطعِ کفر گشته فرق کوبه
 که بر اثباتِ وحدتِ شاهدات اند
 هو الله الذی خلاقِ اشیا
 غنی از انتها وز ابتدا بس
 قدیما، مالکاء، ربّاء، رحیما
 بحق^۳ وحدتِ حقِ الیقینا
 بصدقِ آن رسالتِ اختصاصت
 بتحقیقِ جلالِ خطبه^۹ او
 بعز^{۱۰} اوجِ معراج و وصولش
 بتخصیصِ صلواتش صدقِ ایقان
 کلامش را قبولیتِ نصیبم (۱)
 بنظم آورده ام نعم الهدیات
 نمودم باطن و ظاهر بترویج
 کشوده نافه^{۱۱} طعمم بنفحات

(۱) بر حاشیه: عطا ده از قبولیت نصیبم

نسیم۔ فیض بر طبعم وزیده
معطر شد بهر نفعه مشامم
عرض آورده ام تحفِ تحایا
تفضل منک یا رب البرایا
بروی طالعم صبحی دمیده
اجابت بخش بر حسنِ کلامم
بنعتِ خاص این قدسی هدایا
تقبّل عنسی اوصاف و ثنایا

سوال المناجات بتوسل اوصاف حضرت خیرالبشر

شفیع المحشر صلی الله تعالی علیه آله و سلم

نیاز و راز و اعجازِ محمد	خداوند باعزازِ محمد
بحقِّ باعثِ فضل و عطایا	بحقِّ حضرت خیرالبرایا
بحقِّ آفتابِ چشمِ بینش	بحقِّ نورِ اصلِ آفرینش
بحقِّ فیضِ بخشِ دین و ایما	بحقِّ صاحب جنات رضوان
بحقِّ رهنمایِ دینِ صافی	بحقِّ باعثِ عفو و معافی
محمد رحمة للعالمین است	بحقِّ آنکه تاجِ مرسلین است
بحقِّ آنکه نامش دل نشین است	بحقِّ آنکه اوحقِّ الیقین است
بحقِّ مظهرِ فضل و مفاخر	بحقِّ آنکه او اول و آخر
بحقِّ آن مخاطبِ قم فانذر	بحقِّ آن مبشرِ هم مدثر
بحقِّ مقصدِ اولادِ آدم	بحقِّ صاحبِ معراجِ محرم
بحقِّ سیّدِ ساداتِ عالم	بحقِّ آن حبیبِ حق مکرّم
فکان اطهر مکان ممدوح ماکان	بحقِّ آن امامِ جمله پاکان
بحقِّ آن رسول الله بالحق	بحقِّ آن امان الخلقِ مطلق
بحقِّ مظهرِ انوارِ ایقان	بحقِّ منبعِ آثارِ احسان
برین عاصی کیهن از خلقت خویش	که احسان کن بعفو رحمت خویش
با صحابِ کرام اربابِ ارشاد	الهی بالنسبی و آله امجاد

و بالفاروق اهلِ عدل و تحقیق
 بحق^۳ مرتضیٰ آن صاحبِ علم
 ابو بکر و عمر عثمان و حیدر
 ابو الحسنین اسدالله غالب
 بآن خیرالنساء خاتونِ جنت
 باعزازِ حسین از حُسنِ اشفاق
 باخوانِ علی آن اعلیٰ الناس
 بفضلِ نیک نامیها گرامی
 به جعفرِ صادق الاوصاف با فر
 تقی و هم نقی اهلِ تقایش
 بآن مهدی^۴ هادی صاحبِ اکرام
 که آمد ذکر نامِ نیک نامان
 باکرام این همه اهلِ مکارم
 بیمنِ فرقه^۵ انصارِ ناصر
 اولوالالبابِ دین با حسنِ آداب
 علی برهانهم نور الهدایا
 بطبعِ تابعین اربابِ توفیق
 بحقِ عارفانِ اهلیِ اخلاص
 بحقِ عاشقانِ درد ناکان
 بحق^۶ واصفانِ قل هو الله
 بحقِ حج و برکاتِ زکوة است
 بحقِ قبله^۷ توحید و تسلیم
 بحقِ مسجد و محراب و منبر
 باصنافِ ملائک عالمِ نور

خصوصاً خالصاً بالصّدقِ صدیق
 بذی الثّورین نورِ دیده^۸ حلم
 بصدق و عدل و حلم و علمِ اشهر
 علی آن عالی القدر و مناقب
 بحق^۹ فاطمه باحق بضع
 باعزازِ حسن باحسنِ اخلاق
 باعمامِ نبی حمزه و عباس
 عقیل و جعفرِ طیّار نامی
 به زین العابدین سجاد باقر
 به موسی کاظم و حبِ رضایش
 بآن محسن حسن خو و عسکری نام
 باین اثنا عشر دینِ را امامان
 بحق^{۱۰} چارده معصومِ عاصم
 بحق و حرمت و اجرِ مهاجر
 بحقِ جمله^{۱۱} اصحاب و احباب
 علی ارواحهم تحف التّحایا
 بحقِ تابعین اصحابِ تحقیق
 بعز^{۱۲} و برکتِ خیر الامم خاص
 بحق^{۱۳} جمله^{۱۴} نیکان و پاکان
 بحق^{۱۵} قاطعانِ ما سوی الله
 بحق^{۱۶} فطرت صوم و صلوة است
 بحقِ کعبه^{۱۷} تعظیم و تکریم
 بحقِ زمزم و اعزازِ کوثر
 باوصافِ مقدّس بیتِ معمر

بحق اهل تقوی اهل نجوی
 باسعاد هلال و هیئت البدر
 بحق جمله اخبار و اخبار
 بهر حالی امانم بخش یا رب
 میان عاصیانم عفو فرما
 بفضلت ساختم خود را حوالات
 نگارم نقش حیرت شکل تمثال
 که پیش آمد محاکا قصه پیش
 ز بهر یادگاری نقش ادوار
 ببخش از عفو خطسی از عطایم

بحق عید فطر و عید اضحی
 بحق شهر رمضان لیلۃ القدر
 بحق جمله ابرار و احرار
 که خیر جاودانم بخش یا رب
 طفیل ناجیانم عفو فرما
 الهی میکنی ممکن محالات
 درین بحر حقایق نامه حال
 که چون آئینه دارم بر رخ خویش
 بعیرت نامه دارم درس آثار
 الهی عفو کن سهو و خطایم

[رآب صفحه ما سبق " فی العجز " -

اغلباً یک ورق این جا افتاده است]

خلیلی ابن آذر را در آرد
 بلالی از حبش بنمود مسعود
 ابولهب از عنایت کرده محروم
 گهی بیگانه را هم می نوازد
 و من یضلل بود برهان مطلق
 کشاد افزای کار بستگانی
 که با حکمت بدانی کار خود را
 مجال سازگار خود نباشد
 که جز فضل نباشد خوبی کس
 که گل را خار سازی خار را گل

که ابن نوح را کافر بر آرد
 ابو جهلی ز مشکه ساخت مردود
 صهیب از روم سازد بر مرحوم
 گهی از آشنا بیگانه سازد
 بود فرمان من یتهدی الله الحق
 خدایا هادی گم گشتگانی
 تو دانی علم غیب اسرار خود را
 کسی را اختیار خود نباشد
 درین وادی بیان فضل توبس
 الهی اختصار تست در کل

کنی از قدرتِ خود هر چه خواهی
 قل اللهم مالک محض کافی

دهد هر ذره بر وحدت گواهی
 بحمد الله شهد الله شافی

[آمدنِ جدِّ اعلیٰ مصنف به تهته در عهدِ ترخانیان]

بحمد الله که جدِّ بنده معذور
 پس از ایمان و اسلام از تورع
 رخ فرخنده اش فرخندگی یافت
 بحق صدق ایمان با سلامت
 بیمن درجه تحقیق و تصدیق
 طفیل صدق دین آخرت است
 چنانکه از حسن اعمال مبارک
 سعادت مند گشت از حال و اعمال
 نصیبش از توالد و تناسل
 بطالع یافته اخلاف مطبوع
 ز اخلاقی کز اهلش گشته پیدا
 نمود از صلب او جدِّ نمودار
 محمد اسم فی الرسم محامد
 بتقوی از پدر بهتر گذشته
 پس از وی والد مرد موحد
 که با اخوان دیگر داشت اقران
 پدر مرحوم با اعمام مغفور

به تهته گشت وارد از ره دور (۱)
 موفق شد بطاعت از تضرع
 بلی فرخندگی از بندگی یافت
 شده مذکور نیکی تا قیامت
 بدعوات اجابت یافت توفیق
 ثمر از باقیات الصالحات است
 مال کار و آمال مبارک
 بعالم بهره مند از نسل و مال
 رسیده قوت بازو تقابل
 کز آنها می شود احوال مرفوع
 یکی شد اب جدِّ من هویدا
 که بوده شخص صالح مرد دیندار
 فجعل الله جدِّی من اماجد
 بلی دیندار خلف الصدیق گشته
 چهارم صلب با ایمان مویبد
 که با جد و پدر مدخول رضوان (۲)
 ز عمر و علم و طاعت بوده ماجور

(۱) این مصرعه ثانی در حاشیه نوشته است که اولاً بجای آن مصرع
 ذیل در متن نوشته بود — تو کردی از عطاء خویش مبرور

(۲) مصرعه ثانی در حاشیه نوشته است — اصل مصرعه این طور است ؛
 — شد اخلاف پدر مدخول رضوان .

خداوندا تو دانی حالِ شان را
 بائینی کزین عالم گذشتند
 الهی آگهی از حالِ آنها
 سعادت روزی آنها نمودی

که کردی خلقت و اعمال شان را
 چنانکه از رزقِ خود مرزوق گشتند
 که مالک هست بر مملوک دانا
 بطاعت روزی آنها فزودی

[حالِ پدرِ مصنف]

شنیدم از پدر (۱) کیفِ حقایق
 که من با چند اخوان مانده ایتام
 دهم صد بعد نهصد سالِ هجرت
 مقیم ملکِ سند از عهدِ ترخان
 میان الف هجری از مواقع
 درین شهر و وطن گشته مقیمان
 درین جولانگه اقوام و احزاب
 بهر صنفی است حرقت اکتسابی
 نسب را هیچ مدخل منصبی نیست
 ز مکتب خانه دانش مناصب
 نتایج یافتیم از علم اقبال
 ببالش بالش اقبال مندی
 ترشح یافتیم از ایر احسان
 چو انسان کامل از دین هم زد دنیا
 گرفته پیشه منشی گری را
 جمال حال وفق حسن اعمال
 ثمر از عمر پیری وز جوانی

که گفته آنچه دید از حال لایق
 پس از نقل پدر در دور ایقام
 درین مهمان سرای جای رحلت
 که بوده مرزبان این دهستان
 شدیم از واردات غیب واقع
 میان حوزه اسلام و ایمان
 چو هر حزبی است با اسباب و آداب
 نصیب هر کس از جنس نصابی
 حسب را فخر همچون مکتبی نیست
 نصیب من باخوان با مناسب
 ز فضل حق عنایات پر و بال
 ز اقران بر فراز سر بلندی
 تمتع بهره اقبال انسان
 بهم آرایش صورت بمعنا
 طریق حرقت دانشوری را
 کمال طاع از فیروزی بال
 نمود از کامرانی زندگانی

(۱) حاشیه مصنف: اسم آن مرسوم مَلا سلیمان

با مسئدِ معاد از روی^۱ ارشاد
 بحمد الله والمنته كز اول
 نه این از زورِ بازونی ترد شد
 بحسنِ طاعت و تهذیبِ اخلاق
 بسر بردیم عمری روزگاران
 بفضل و نصرت من جانب الله
 چو بر ما بود فضلِ لایزالی
 باجرِ خیر ازین عالم گشتیم
 شنیدم از پدر این خوش حکایت
 صفا بر وجهِ او نور^۲ علی نور
 محاسن همچو صبح صادقش صاف
 صفای^۳ نورِ سیما هم بفامش
 صفای^۴ ان^۵ اگر مکم^۶ برویش
 مستنجج^۷ مکرماتِ یومنون را
 الهی با نبی محشور بادا

فی المناجات قصه^۸ حال والد مغفور و اعمام

مبرور بر سیلِ عبرت

الهی اعلیٰ بر کیفِ احوال
 خدایا از پدر دارم مَحَا کا
 شنیدم از زبانِ والدِ پیر
 که آن دیرینه پیرِ بنده^۹ تو
 که آن مردِ مُحَقَّر از عبادک
 الهی آگهی بر صدقِ اقوال
 تو دانی اعلیٰ بر حال حَقًّا
 که پسر از فضلِ تو بوده بتصویر
 باجرِ بندگی فرخنده^{۱۰} تو
 مَوْجِه با کراماتِ رشادک

فجعل الله ابني من امجد
 که خود بوده است در حال کبر سن
 ز دینی دنیوی محسود اقران
 باوراد و وظایف با سعادت
 بسا اندوختم اسباب عقبا
 عملها ساختم شایان تحسین
 که دیدم نفع ایمان فی الحقیقت
 اجانب آشنا از بنده خرسند
 شدم خوش مصالح اخوان صالح
 باخوان نافع امداد و اسباب
 نبوده همسری در عیش زنده
 بامداد گزین در حق اعوان
 برادر یک پدر باشند باهم
 نه کس با کس بطالع در برابر
 بود مقدار خود را و رسائی
 تفاوت در بعید است و قریب است
 یکی شاه است و آن دیگر گدائی
 برای هر یکی مقسوم امداد
 بحکمت هست درویشی و شاهی
 تفاوت همچو لعل است و خرفها
 بسا همچون شبّه ظاهر عیار است
 نموده نوع نوع خلاق صنعت

فقیری اضعف عابد مسوحد
 چنین گفتا بمن وقت صغر سن
 که من بودم وسط مابین اخوان
 بتوفیق عبادت بر زیادت
 زا کرامات دین و دخل دنیا
 که از محصول دنیا در ره دین
 براه یسفقون بردم طریقت
 عزیز و اقربا از من رضامند
 که از تحصیل اعمال مصالح
 ز تعلیم فزودی نفع احباب
 در اخوان چون من محتاج بنده
 بعیش دین و دنیا به ز اخوان
 بلی اخوان اگر همزاد و توام
 موافق نی برادر با برادر
 ز تقسیم ازل هر یک بجائی
 منازل با مراتب از نصیب است
 یکی را بر فراز جاه جائی
 گر از یک بطن و یک صلب اند اولاد
 بامداد ازل بعضی مباحی
 اگر بخشند دُرها در صدقها
 بسا دُر شاهوار و آبدار است
 حکیم حق عز وجل بحکمت

بهر احوال نقشی بر نگارد
 زهی خلّاقِ برحق فاطر الخلق
 همه آنعام را اوضاعِ آنعام
 نوشته بر جبین احوال و اعمال
 به حکمت اتفاقش بی خلاف است
 بهر حرفی کشیده بس غرائب
 ز صنعِ پاک بنماید مقرر
 زهی صنع آفرین بر وجهِ لایق
 ز فضلِ خود نموده روزی ما
 بروحِ رحمتی ای ذوالمنن فضل

بهر جزوی هزار اجزا بر آرد
 زهی نقّاشِ قدرت قادر الخلق
 صُورها ساخت با انواع و اقسام
 سر رشته از حکمِ ارزاق و آجال
 صُور با امزجه بر اختلاف است
 بهر ذره نهاده صد عجائب
 هزاران نقشهای نا مکرر
 فسبحان السّدی خلق الخلائق
 بحمد الله و المنته بنعمه
 خدایا بر آبِ مسکینِ من فضل

[فرزندانِ ایامِ جوانی پدرِ مصنف زنده نه ماندند]

که از فضلِ خدایت طالعِ سعد
 که بردم تا پیبری زندگانی
 ز فضلِ کارسازِ کام پرداز
 بتحصیلِ معادِ خیر باشم
 بسا دیدم بچشمِ عاشقانه
 نمودم با حلاوتِ زندگانی
 گره از کارِ من مین وجه نکشاد
 ولی راهی براهِ پیشتر بود
 گذشته گرچه اولاد از حدِ بیست
 ازان اولادِ من واهس نمانده

شنیدم از پدر مغفور زان بعد
 شنو کز وقتِ ایّامِ جوانی
 عجائب دورها دیدم باعزاز
 بمسکنت بود اوقاتِ معاشم
 تماشای تصاریفِ زمانه
 زعیشِ عمر و فیضِ کامرانی
 ولی درخواهشِ اعقاب و اولاد
 تناسل در حیاتم بیشتر بود
 ز فرزندانِ من دیری نمی زیست
 ز اخلافِ جوانی کس نمانده

[حال تولد مصنف و برادرش در ایام پیری]

چو عمر از شصت و هفتادم گذشته
 در آخر از عطایای الهی
 دعایم مستجاب آمد بدرگاه
 باوقات عبادت در دعاها
 عطاها خواستم اندر مناجات
 بعهد شیب از بعد شبایم
 ز اعطای خدای و اهب الجود
 شده موجود امری کآرزو بود
 گمانم این نبود از طالع خویش
 که از من باز اعقابی بماند
 که بعد از من بماند باقیاتم
 خداوند کریم و اهب الخیر
 که از سیر جهان خالی نرفتم
 ز بعد نا امیدها مرادم
 ولی آن دولت و مسکنت ز کف رفت
 بتصدیق خبر آثار دیدم
 که المومن خبر عین یقین بود
 ز لایخلوا خبر عن قلّة را
 کنون اولاد و اعقابم پدیدار
 بدیوار عناصر نقش معلوم
 که باشد حرف حک کالنفس معدوم
 که وقت پیریم مشهود گذشته
 بفرزندان شده بختم مباهی
 که دیدم این عطایائی من الله
 ز حق مطلوب حاصل مدعاها
 بفضل حق میسر گشت حاجات
 دعای خیر آمد مستجابم
 تقدس شانه معبود مسجود
 که پیدا کرد حق از غیب مقصود
 که یابم مرهمی بر سینه ریش
 که از من یاد اصلاحی بماند
 گذارم یادگاری از حیاتم
 عطا فرمود بر من توشه سیر
 بکشت آرزو گلها شکفتم
 ز اولادم نموده طبع شادم
 محاصل از تمول در تلف رفت
 ز ایمان بهره انوار دیدم
 بیادم امر نقش دلنشین بود
 بهم او علة او ذلّة را (۱)
 نماند از دولتکم جز نقش دیوار
 که باشد حرف حک کالنفس معدوم

(۱) حاشیه مصنف: حدیث اصح — المومن لایخلوا عن قلة او علة او ذلة

که ظل^۳ زایل است این نقش رنگین کجا بر آب مانند نقش سنگین
 بوقت پیری از دور زمانی بناداری موافق ناتوانی
 ولی فائز بنور چشم روشن نهالی تازه روئیدم ز گلشن
 که دیدم صورت اولاد و اعقاب ثمرها را ز فضل رب^۳ ارباب
 بحمد الله عند الله ماجور بحسن الحال عند الناس مشکور

[اعمام مصنف اولاد داشتند]

سر افراز آدم مابین اخوان که هر یک داشت از اخلاف اعوان
 شدم ممتاز در قوم و قبائل هم از اعقاب با حال فضائل
 فضائل داشتم از علم و تقوی و لیکن خویش را دیدم مسافر
 و تمسح آن قدر سرمایه ام نیست توقع خویش وز همسایه ام نیست
 که بعد از من پردازد بایتام یتیمان پرورش سازد با کرام
 نظر در روی^۴ فرزندان نمودم ولی در حسرت حالت فزودم
 که بگذارم چسان این بیکسان را یتیمان غریب و مفلسان را
 بهر تقدیر استظهار کردم ز وهم غیر استغفار کردم
 که حق کافی است خلاق و دایع که پیدای می کند نقش بدایع
 که امرش خالی از حکمت نباشد که خوانش خالی از نعمت نباشد
 مواهب لقمه از خوان نوالش مراتب بهره از فیض کمالش
 جهان یک قطره از بحر عطایش زمین و آسمان رشحی سخایش
 همه نعمای کفی دریای^۵ جودش همه ذرات در حال سجودش
 بوحدت وحده، موصوف و مبعوت غنی العالمین سلطان لاهوت
 خداوندی که وصفش جل^۶ جبروت ببخشد ذرها را قوت و قوت

چو افشا کرده، او جمله ناسوت
بمالک خالقِ رزاق متعال
مقدّر بر همه احوالها اوست
تو کسّل بر کریمِ اعلم الحال
درین فکرت چرا در حیرت آیم
مگر از رحمت او دستگیر یست
تو کسّل هم بفضلِ اوست بهبود
توسّلنا الی الله هادی

چو پیدا کرده، او ملّک و ملکوت
سپارم امرِ خود در جمله احوال
محوّل بر جمیع حالها اوست
افوض بر مفیض فیض و افضال
حوالت هم بفضلِ او نمایم
درین حالی که حالِ ضعفِ پیریست
چو بخشیده مرا اعقابِ موجود
تو کسّلنا علی ربّ العبادی

فی المناجات و عرض حال غربت و افتقار خود بدعوات اجابات

که بر احوالِ زارِ من علیمی
تو دانائی چه حاجت از مقالِم
که چون بگذاشت ما را در تاسّف
چه عرضِ حال را حاجت باظهار
خطی از عبرتِ خود وا نوشتم
نمی دانم ازین کم یا زیاده
دو تا فرزند بی مقدار بگذاشت
یتیمان بی پدر مانده نه مادر
درین ویرانه مسکن غیر تسکین
هم از میراثِ آدم بی نوائی
بسانِ مفسانِ بی نان و آبی
ازان احوال، آها ثم آها

خدایا یاد دارم از یتیمی
تو آگاهی ز کیفِ حیفِ حالم
ز احوالِ پدر دارم تلهّف
تو میدانی خدایا جمله اسرار
ولی اظهارِ حالِ سرگذشتم
که چون شد سنِ عمرِ من نهوده
پدر ما را یتیم و زار بگذاشت
من عاجز دگر مسکین برادر
فقیر و بی نوا طفلانِ مسکین
هم از ارثِ پدر ویرانه جائی
مقیمِ منزلِ کسّجِ خرابی
پزیشان ذرّها سر بر هواها

نه استظهار از خویش و اقارب
 بسالی چند در اهداد خانه
 عزیزتی چند بود از خویش و جانب
 پس دیوارِ شان دیوانه واران
 اجیرانِ شکم بودیم چندی
 بآنها کز آبِ این ذره عاجز
 نمودند آن همه عکسِ تلافی
 سلوکِ نامعاش افکنده در پیش
 جفاها دیده ایم و ابتلاها
 زمانی ابتلا یک چند بگذشت
 پدر ما را بفضلِ تو حوالت
 رهائی یافتیم از بینوائی
 زمانی چند در زندان نشستیم
 نه از کس بود تعلیم و نه تلقین
 بسالی چند در گزرانِ احوال
 گذشتِ صورتِ اوقات بوده است
 ز کسبِ ارث وضعِ خط نگاران
 گهی در بند جامه پیچِ دستار
 گهی مشغول در آثام و عصیان
 گهی در هزّه گردی های بی بهر
 گهی در صورتِ انسان باشغال
 خداوندا تو دانائی بهر حال

عزیزان چون افاعی و عقارب
 بهم پیوسته از دورِ زمانه
 بصورت آشنا، معنی اجانب
 فتادیم از ضرورت خاکساران
 زمانی مبتلایِ خانه بندی
 بدی پیوسته بر اقبال فایز
 عوض حق^۳ نمک وضعِ خلافی
 ز خود بیزار خویش از آنچنان خویش
 ازان خویشان خلاها و ملاها
 فلک از دورِ مفلو کیم بر گشت
 نموده فضلِ تو کرده کفالت
 بآن خویشان فتاده در جدائی
 بفضلت ای خدا زان بند رستیم
 بفضلت یافتیم اسبابِ تحسین
 برزقِ قسمتِ خود از مه و سال
 تو میدانی که چون حالات بوده است
 فتاده در تردد روزگاران
 گهی اندر قرار و گاه آزار
 گهی مشغوف اندر سهو و نسیان
 گهی آواره در صحرا و گه شهر
 گهی در حالتِ حیوان باغفال
 چه بودیم و چه بنمودیم اعمال

بسویم خوش گمان نادیده سویم
 شدی چون صبح خندان در تبسم
 ز علم و عقل میگردد خردمند
 یقین نمود در چشم عیانش
 چنین بی آب نا گوهر نمی بود
 قبولیت نه دیده در جبلت
 که بر من جز هوا خواهی نبودش
 که در چشم پدر سمره در آید
 رسد نادیده در سودای رویم
 بحسن حال میداده گواهی
 بفضل خود بشیخوخت نوازش
 ولی حال نگشته رو نمایش
 چه میگویم بد از من خرنباشد
 بیه از نا آدمی چون من قبیح است
 شده بر راه نیکی ره نوردان
 مگر من کم ز سگ فریاد فریاد
 سگی با استخوان بر در نثار است
 شتر با خار چینی بارکش شد
 که نی در زیر بار استم نه بر در
 بسر گردانیم آواره یاره
 بقدرت آفریده برده حق
 وجودی عاجزم را قدرت آورد

پدر در صغرسن چون دیده رویم
 شدی هر گاه با من در تکلم
 همی گفتا که این فرزانه فرزند
 که بود از صورت این حسن گمانش
 که این کمبخت بهتر گرنمی بود
 بظاهر داشت چشم قابلیت
 ز علت هیچ آگاهی نبودش
 پسر گر توده خاکستر آید
 اگر چون سمره می دیده است سویم
 نمی دیده برویم روسیاهی
 پدر میگفت یا رب پیر سازش
 قبول آمد بحق این دعایش
 که از من کافری بدتر نباشد
 خر عیسی که مرکوب مسیح است
 سگ اصحاب کف از نیک مردان
 ز سگ کمتر نباشد آدمی زاد
 خری با کاه و جود زیر بار است
 بآب و کاهکی خر خارکش شد
 ز سگ کمتر منم و ز خر زبون تر
 مگر همچون شتر زیر کجاوه
 بصد نعمت من ام پرورده حق
 غلام پیر نعمت خانه پرورد

بعریانی رسیده غیر چادر
 هیولای عناصر ذره زار
 گرسنه تشنه با آب و نان ساز
 مگس چون گربه گردِ خوان نشینان
 با سرِ قدرتش انس آمده باز
 خوش اندر جنسِ انسم آوریده
 بهر حال نموده دستگیری
 هم از خوابِ شیم هشیار کرده
 زبان و دست و بازو پاوسر گوش
 بشمع طبع بخشیده زیانه
 بعقل ادراک فهم و فکر بخشید
 برزق قسمتم نوش و خورش داد
 برنگِ موسفید آرایشم داد
 سیاهی از خطِ شبرنگِ من برد
 ز عهدِ صغر تا پیری رسانده
 که احسانهای فضلش بیکرانست
 چه منتها برین عاصی غلامش
 ز دابِ بندگی حق ناشناسی
 بطغیانهای عصیان سرفکنده
 لب اندر ذکر و فکر اندر کجها
 بهر شی اصل را میلانِ عتوت
 اگر مردم نباشد آدمی نیست
 که سگ بدتر بود از جمله حیوان

هم از صلبِ پدر و ز بطنِ مادر
 سرشتِ قطره آبی خاکِ فخار
 برهنه خسته آمد از عدم باز
 بخوانِ نعمتِ حق ریزه چینان
 ز خوانِ نعمتش پرورده ناز
 خدایم چون بقدرت آفریده
 ز طفلی در جوانی تا پیری
 هم از خوابِ عدم بیدار کرده
 وجود و شکل و قد و فکرت و هوش
 به تن جان داده و دل درمیانه
 کلامِ صدق و نطق ذکر بخشید
 بنعمت‌های خویشم پرورش داد
 سکون و حرکت و آسایشم داد
 بیاضی بر سوادِ رویم آورد
 ز شامِ عمرِ من صبحی دمانده
 به تن هر موز شکرِ او زبانست
 چه حدِّ حصر نعمتهای عامش
 غلامِ پیر چون من ناسپاسی
 بکفران نعمتی شرمنده بنده
 سر اندر سجده و دل بر هواها
 مقرر هست در ایجاد فطرت
 شعارِ آدمی بی مردمی نیست
 بود در جمله حیوان افضل انسان

ز انس بی وفا بیه سگ وفادار
 نه سگ هرگز در منعم گذارد
 بظاهر گر نهد سر نیز اجریست
 سگ پرورده گر بر در نباشد
 سگ از شکرانه نعمت شناسی
 مبالغه ها درین تکرار چون است
 که در عصیان شده عمر عزیزم
 تصور میکنم چون از مصارف
 ز حال سالها فکر است حیران
 ازین منزل چه ساز برگ و ساز است
 بسا سال و مه و روز و شبان رفت
 چه صحبت های عالم یاد مانده است
 چه صورتهای رنگین از نظر شد
 کدامی چهره را آئینه دارم
 شد و بود و گذشت و رفت عالم
 مگر از فرط حیرت قصه از یاد
 تو آگاهی بتصدیق حقایق
 که با یاران فتاده بر در غار
 ز سگ بدتر که بر در سر ندارد
 بمعنی گر نباشد اهل زجر یست
 که در خور بهر آب و خور نباشد
 بضر و طعن نآرد ناسیاسی
 که چون من بنده از سگ هم زبون است
 ز خود ناچیزم و در کف نه چیزم
 که چون بگذشت در بند زخارف
 که چون بگذشت در بیگانه ویران
 مگر روی گریز اندر نیاز است
 که از مدنظرها بیگمان رفت
 که بر خاطر خط نقشی نشانده است
 چه اوقاتی عزیزان را بسر شد
 کدامی قصه را افسانه آرم
 چه یاد آید ز خوابی و ز خیالم
 ز بهر عبرت خود دارم اسناد
 که خالق هست اعلم بر خلائق

فی المناجات و ذکر احوال اعمام و احوال بدعوات

عفو و نجات

الهی اعلمی بر جمله اسرار
 تو میدانی بیان جمله احوال
 که بهر عبرت خود می نگارم
 تو آگاهی گواه از کشف آثار
 که نقلی دارم از اعمام و احوال
 بر عالم چه ز آنها عرضه دارم

پستی تنبیه نفس غافل خویش
خیال ماسوا اندیشه ام نیست
تو دانائی بمجنتهای عالم
بهر افسانه ذکر تست باقی
که دیدم قدرت حق را عجائب
که هرچه از امر احکم مینماید
که آنچه از قدرت حق مینماید
فسبحان الذی فطر السماوات
بهر ذرّه عجائب را نهاده
بهر ذرّه نشان حکمت حق
چه سرها سیرها دارند باهم
کسی بر راز حکمت نیست واقف
مواقف هر چه دیدم در موافق
درین مدت ز حالات آنچه دیدم
ز عهد خورد سالی پادم آمد
چنین دیدم عزیزانی گذشته
ز اولاد جدم اعمام بودند
ندیدم جز یکی از جمله اعمام
که هر یک نادر عالم گذشتند
عفا الله الغنی عنهم جزاهم
ازان اعمام آن یک (۱) را که دیدم

نمودم این محاکا ذکر در پیشی
سوای ذکر صنعت پیشه ام نیست
تو بینائی بافکار خیالم
بهر قصه عجائب اتفاقی
نمودی هرچه در چشمم غرائب
اولوالالباب را دل میکشاید
اولوالبصار را عبرت فزاید
و ارض و الجبال و کل ذرات
بهر اسری غرائب و کشاده
بهر سر سرها از قدرت حق
بهر ذرّه بود رازی فراهم
مگر چیزی که بنماید موافق
تماشا هرچه بنموده ز واقع
بعبرت نامه خود در کشیدم
که دل در سالخوردی شادم آمد
که نقل هر یکی ملحوظ گشته
نیکو مردان خیر انجام بودند
شنیدم حال هر یک را با تمام
که از نیکی بنیکی یاد گشتند
بفضل الله عز و جل نجاهم
ازو احوال زارش را شنیدم

(۱) حاشیه مصنف: کنایه از شاه محمد مرحوم

بهر حالی شکیبائی نموده
 چو شاگرد یافتم آخر نجائی
 جفاهای بمن از حد فزون بود
 که از فضل تو گردد دفع زحمت
 که هم با فضلت استظهار بهتر
 کنی دفع بلا عفو خطایا
 که از فضل تو گردد دفع عصمت
 که نبود غیر فضلت دستگیرم
 ز نفس شوم خود خاطر پریشان
 بتو ظاهر عیانی و نهانی
 نمودم قصه را بالخیر اتمام
 مفصل را نمایم قدر اجمال
 که با فضل تو بادا جمله واصل
 که بوده حال زارم را مزاحم
 که عفو جرم و عصیانم توانی
 که چون نیکان نیک اعمال بودند
 که آن از علم اعلم نیست مکتوم
 شده ناحق حق ایتام غاصب
 گنه از طالع من باعث این بود
 تعصب را عجب وضع سبب بود
 حسد حسرت گران باشد بدلها
 تعصب ظاهری هم بی ضرورت
 که حسب و بغض درد لهاست سایر

تحمل طاقت عاجز نموده
 چو صابر ساختم با هر هوائی
 خداوندا تو میدانی که چون بود
 الهی عفو شان فرما برحمت
 ازین تکرار استغفار بهتر
 توئی یا واهب خیر و عطایا
 خدا یا فضل کن بر حال عصمت
 از آن عصمت عاصی تر فقیرم
 کشیدم عمرها آزار خودشان
 که حال بنده خود را تو دانی
 ز اهل جدی و اولاد اعمام
 ز جد مادری احوال احوال
 چه از تفصیل و ز اجمال حاصل
 سلوک صلیک رحم بی مزاحم
 چنان بوده که ای اعلم تو دانی
 مرا احوال نیک احوال بودند
 ولی از بهر قدری وجه معلوم
 یوجهی از وجوه نا مناسب
 علاوه کار شان با مهر کین بود
 سخن بر عکس حالی بس عجب بود
 عداوتها نهان باشد بدلها
 بطینت صاف بودند از کدورت
 خداوندا تو دانا بر ضمائر

بزرگان مرا دل مهربان بود
 که حیرت دارم از افراط تفریط
 سلوکِ ظاهری بی اعتدالی
 که حیران بودم از وضعِ اسالیب
 بهالم گرچه بدخواهان نبودند
 کزان بی مهریم غیرت نموده
 سلوکی طرفه‌شان اعجوبه بوده است
 ز ظلمِ ظاهری طوفان نمودند
 اگرچه دشمنِ جانی نبودند
 مرا وقتِ صغیری زان کبیران
 بهر حالی عجب گذران نمودم
 که از فضلِ تو ای وهّابِ اکرام
 چنان واقع شد از احوال دائر
 تو قادر قدرتم دادی بران حال
 عجائبِ واقعاتی پیشِ شان بود
 بهر واقع بانها شد مددها
 بدیهای که با من می نمودند
 بوقتِ حاجتِ اسبابِ دشوار
 که از تشویشِ خاطرشان رهاندم
 که با آن حال میخواندند دعاها
 صفای دل نه بندِ انتقام است
 غبارِ دل دهد بارِ وخامت
 ز دل صافی بسا کردم تلافی

سلوکِ ظاهری چون دشمنان بود
 تعجب هست در تفریق و تخلیط
 ولی از مهرِ دل دلها نه خالی
 باین ترتیب آن نیکو ترا کیب
 ولی ظاهر تعصّب‌ها نمودند
 ز نیکو خواهیم حیرت فزوده
 شعار نو بنو منسوبه بوده است
 که با صد داستان دستان نمودند
 ولی بر طرزِ احسانی نبودند
 جوان آزاری^۱ بوده ز پیران
 تقابل با بدی احسان نمودم
 که در حق^۲ یتیمان است انعام
 که حیران گشت از آن چشم بصائر
 که نیکبها نمودم در حق احوال
 کزان اسباب دل‌های ریش‌شان بود
 نکوئیها تدارک شد پیدها
 از آن بر خود ندامت می‌فزودند
 شدم با استقامت شان مددگار
 غبارِ حالِ شان بردل نراندم
 برای^۳ من حصولِ مدعاها
 که از دل سادگی دلها بکام است
 بود با نیّتِ صافی سلامت
 که بوده باعثِ دل‌های صافی

که از ماضی باستغفار گشتند
 ففي الجنة عدنا مرحبا هم
 بفضل الله طاب الله ثرا هم
 نبوده مدعا جز عجز اطوار
 جراحتها که دیده می کند یاد
 عبارتهای عبرتهای احوال
 کزینسان بود صرف ماه و سالم
 ندیدم هیچ آرام دل آسا
 چنین سان شورهای دورها چند
 سلوک خیر با این سیر گردان

ز من راضی ازین عالم گذشتند
 بخیر عاقبت یا رب جزا هم
 فجعل الله فی الرضوان جزا هم
 ازین تکرار حال و عرض آثار
 که این مسکین درین بنگاه بیداد
 نه بهر قصه خوانی رانده اقوال
 که مطلب بود بل از حیف عالم
 درین دارالخراب بی مواسا
 چنین بوده سلوک خویش و پیوند
 الهی عاقبت بالخیر گردان

فی المناجات و تأسف بر حیف کیف حالات

که بدحالم چه سود از حسنِ قائم
 غرائبها فسانه بر فسانه
 و زین افسانه افسون تماشا
 که خواب از دیده می گردد گریزان
 ز پوشیدن نماید پاس دیده
 و زین افسانه ام هشیاری بخش
 عجائب داستان بر داستان را
 چه حالتهای عالم را شنیدم
 ز بیهوشی نیارم یاد یاران
 بجز حسرت ندیدم زان گذرها
 که وا بینم گذشت آفرینش

الهی آگهی بر حیفِ عالم
 عجائبها که دیدم در زمانه
 فسانه خواب آرد آدمی را
 که بی خوابی ازین افسانه خیزان
 که این افسانه چون الماس دیده
 ز خوابم نشاء بیداری بخش
 بسا دیدم تماشای جهان را
 چه صورتهای رنگین را که دیدم
 ز غفلت بر سرم باریده باران
 جهانی رفت از پیش نظرها
 ندارم در تماشا چشم بینش

که چون رفت از نظر طبقات نیرنگ
 نه از خود فکر و نه عبرت زادوار
 که بر دیوار تا کسی نقش زائل
 نباشد صورت دیوار بینا
 ز صورتها که در عالم نموده
 بهر تصویر چون آید تصویر
 که عکس دیده و مانده بدیده
 بهر شکل که چشم آرد تماثل
 مگر شکل هیولا یاد آرد
 که نقشی دیده را صورت بیاد است
 که شکل اصل دیدن باز مشکل
 در یغازین تماشا حیف صد حیف
 بجز نشاه چه از سیر گلستان
 خزان غفلت اگند ا بهارم
 چه حاصل آید از کوکب شماری
 بصیرت را اگر آئینه صاف ست
 که چشم عبرتم گر وا کشاید
 درین وادی مرا نقلی بیاد است
 خدایا اعلمی بر مدعا یم
 بهر نقلی مرا تاثیر بخشا
 فی مناجات و کیف حال جوانی مبرور
 بن الاخت بدعواة عفو و نجات
 الهی آگهی از هر محاکا
 بهر صورت ببخشا چشم معنا

چنانکه از حال و عم گفتیم حکایت
 ازین نظم سخن مقصد تو دانی
 پیاد بنده هست از بنده تو
 که میدانی که مخلوق تو بوده است
 جوانی داشتیم همشیره زاده
 بحسن روی و خوی و وضع و قامت
 مبارک وجه با حسن خداداد
 توئی دانی خدا یا حال او را
 که بوده آن جوان از بدو فطرت
 جوانمرد جواد از وقت ایجاد
 سخا را ابر با سرمایه ای بود
 بهم بوده تهوّر با جمالش
 چو آن نادر وجود آمد بایجاد
 در آمد دودمان را صورت نور
 باوضعی که شاید آدمی را
 وجود آن جوان آراسته بود
 ز تائید ازل با بخت یاور
 بسا مطبوع الفاظ و معانی
 ز طفلی تا جوانی بهره ور بود
 بعهد عنفوان در عیش و مستی
 میان سی و چل عمر عزیزش
 که عمر زود رو در عیش لذات
 که از وقت صغیری چون جوان شد

بعبرت از بدایت تا نهایت
 جزائی اجر بخشیدن توانی
 ببند بندگی فرخنده تو
 بچشم صورتش عکسی نموده است
 که با وجه حسن نادر فتاده
 بسا مطبوع با طبع سلامت
 چو گل خندان و خوش چون سرو آزاد
 مآل حال با اعمال او را
 بحال فهم و فکر و فضل و فطرت
 که از اطوار او حاتم شدی یاد
 کمال حسن را پیرایه ای بود
 موجّه بود صورت با کمالش
 صفای داد بر اصلاب اجداد
 که جوهر بود قابل وضع منظور
 کمال مقبلی و مردمی را
 بمعنی صورت پیراسته بود
 هیولا باطن و ظاهر منور
 بفطرت پیر دانش در جوانی
 ولیکن زود سیری در گذر بود
 نه بیم نیستی غافل ز هستی
 نمانده آرزو از هیچ چیزش
 سر برده بکیف حیف اوقات
 ز خود کامی بنا کامی روان شد

پدر را مایهٔ روحِ روان بود
 و لیکن از ره افراطِ اطوار
 زبدمستی نه پروائی ز کس داشت
 پدر مادر ز وی آزار دیدی
 اب و عم از ادب دیدش چو بی برگ
 ز طاقِ دل فتاده بر نخیزد
 عیاذاً بالله از آزارِ دلها
 تجارب هست عالم را ازین حال
 مالِ مردم آزاری بزاری ست
 خدایا آگهی از حالِ زارش
 اگرچه داشته افراط در پیش
 بانفاق و باشفاقِ مصارف
 که با اوضاعِ رندِ لاوبالی
 بدخل و خرج یکسان بوده ناساز
 غرض بود آن جوانی طرفه معجون
 ز خوردی یاد دارم حالِ او را
 گهی هم مجلس و هم کاسه بودیم
 گهی رقعات از منظوم و منثور
 گهی یکجا بتدریس و بتعلیم
 بآخر تفرقه افتاد یکبار
 سفر کرد او به هندستان ز قسمت
 ازان کاندر وطن بوده مجاور
 بسا افسانه‌های داستان ست

اعزّه را همه نورِ عیان بود
 بدر از اعتدال افتاد هر کار
 که بر آزار دلها دسترس داشت
 که گاهی یار هم اغیار دیدی
 همی گفتند بهر او جوان مرگ
 بریزد هر که با دلها ستیزد
 که مرهم نیست با افکارِ دلها
 که در آزارِ دلها نیست اقبال
 کم آزاری نشانِ رُستگاری ست
 که آخر چون رسیده کیف کارش
 نمی گشته تهی زو دست درویش
 نبودش در نظر قدرِ زخارف
 بهمت داشته اطوارِ عالی
 پیِ اعمالِ دین دنیا بر انداز
 پریشان کاملی، هشیار مجنون
 برای العین دید اعمالِ او را
 که دور و درس با هم می نمودیم
 بیک دیگر نوشتیم از ره دور
 بهم همخانه و هم بزم و تقسیم
 جدا افکنده مانده یار از یار
 که هم واصل همانجا شد برحمت
 وزان حالت که بگذشته مسافر
 که در تکرارِ آن طول بیان ست

گذشته عاقبت زین بیوفا جا
 خدا بخشایدش از رحمت خویش
 سفر کرده بغربت درمفاجا
 که اسمش این دو اسم مسقیم است
 شهادت را سعادت بخشدش پیش
 علیه العفو و الرحمت من الله
 جوانمردی عجب بوده نکو خواه
 فی المناجات و کیف حالات قسمت نعمت و
 نصیبه بخت از واردات

الهی آگهی از کیف حالات
 تو دانائی بهر راز خفایا
 علیم عالم السر و خفیات
 تو علامی ترا علم قدیم است
 صفات تو بحق صدق ثنایا
 ز بهر علم تو رشحی علوم است
 که بر عصیان ز توفضل عمیم است
 ز کلک صنع تو نقش رقوم است
 که باشد هر رقم نقش عجائب
 که هر نقش است با چندین غرائب
 خداوندا تو دانی سر هر نقش
 که بخش نقش نقش از وضع اشیا
 که بنوشته قلم بر لوح محفوظ
 حظ روزی و وضع و خلق و اطوار
 ز نقش قاف بر لام است آلا
 الها خالقا یا عالم الغیب
 تو دانی وضع عالم سر آدم
 الهی آنچه از نقش صنایع
 بهر نقشی مرا نقلی بیاد است
 ولی بر وی ندارم عقل دانا
 کزان اعجوبه تاثیر بیابم
 علیما عالم السر و خفیات
 صفات تو بحق صدق ثنایا
 که بر عصیان ز توفضل عمیم است
 ز کلک صنع تو نقش رقوم است
 که هر نقش است با چندین غرائب
 صنعت آمده هر نقش را بخش
 که طرح صورت اموات و احیا
 ازان هر یک بود مخلوق و محفوظ
 بامر کاف و نون کردی پدیدار
 که داند سر آن ایزد تعالی
 تو میدانی بقدرت علم لاریب
 نمی داند کسی والله اعلم
 نمودی بنده خود را بدایع
 که بهر عبرت من داد داد است
 بجز حیرت ندارم چشم بینا
 مگر ذکر هست مکتوب کتابم

(۱) اسم ابن الاخت "عطا" فضل محمد بود [م-ح-ر]

قط افسانه^۱ افسوس دارم
 چنین یاد است از عهد جوانی
 که در عهد شبابم از خرابی
 بحکمت اتصالم شد بجائی
 عزیزانی که گشتم وصل آنها
 تناسب شد باهل پیر مردی
 چو شد در خانه^۲ او نسبتم راست
 که از آوارگی آسوده گشتم
 که ترک عالم آزادگی بود
 خوشا وقت جوانی حال تجرید
 قلاوه چون سگم در گردن افتاد
 سگم کمتر ز سگ دلخسته جانی
 و گر هم استخوان خوان حلال است
 مرا زین استخوان فر^۳ همانیست
 تزوج گرچه بر انسان و حیوان
 بانسان از توالد وز تناسل
 ولی در نفس من انسیستی کسو
 مگر از احتیاج نفس شومم
 مصائب دیده در بند علائق
 بهر حالی که بود از روزی^۴ بخت
 بغفلت هرچه بوده در گذر رفت
 ولی زان حال این افسانه مانده
 که در عهد شباب و سین سی سال

که بهر عبرت خود یاد آرم
 که حالم تا پیری نیک دانی
 پی^۵ تزویج بودم اضطرابی
 که از حکم قضا دیدم رضائی
 مساوی اصل من با اصل آنها
 براه صلح و تقوی ره نوردی
 بنسبت نکبت آوارگی خاست
 دلی در بند سودا سوده گشتم
 خوشا وقتی که در افتادگی بود
 که افتادم بخود در بند تقلید
 سگ^۶ نفسم براحث رهزن افتاد
 گرفتار از برای استخوانی
 ترد^۷ هم برای آن ملال است
 چوسگ جز حاصلی رنج و جفانیست
 برای^۸ راحت نفس است نی جان
 محاصل باقیات آرد تقابل
 بآن طالع مرا جنسیستی کسو
 بپشریست جهولم هم ظلوم
 نوائب رفته در عقد مضایق
 زجنس شور و شیرین سست یاسخت
 تماشا روی داده از نظر رفت
 که بر لوح بیان مشقی نشانده
 چو دیدم عکس طالع را بتمثال

بهر صورت که در دنیا فتادم
 غرض چون وا رسیدم در تزوُّج
 بصورت اعوجاجی رفته در کار
 ز قسمت شکر نعمتها فراوان
 که بی کسب و هنر از رزق مقسوم
 چها در کارها تلواسه دیدم
 چو نسبت شد ازان پیر عزیزم
 ببند زن شدن قید غلامی ست
 ز نقش طالع خود یاد دارم
 که در ترتیب تزویج نخستین
 کشیدم بس که مدت ابتلاها
 که بوده مدتی حال تعشقی
 بسا اندوه ماه و سال بگذشت
 پس از رنج و ملامتهای بسیار
 که سال غین و فی جیمش اضافی (۱)
 که بودم بر مراد خویش فایز
 نبود از طالع آن چشم مقصود
 خداوندا تو دانی سر آن حال
 محال کار را ممکن توانی

ز صورت دور از معنا فتادم
 کشیدم حال خود را در تعوُّج
 بکثرت احتیاجی دیده دشوار
 ز تصدیع و تردُّد نیست تاوان
 همی یابم ز فضلش رزق معلوم
 غم از هم کیسه وهم کاسه دیدم
 غلامم ساخت چون داده کنیزم
 بعدری غم، زمانی شاد کامی ست
 خط نیرنگها زان می نگارم
 غرائب حالها رفته بمسکین
 جفاهای خنلاها و مَلاها
 باخر شد توصل از تشوق
 که روی مدعا ملحوظ من گشت
 شدم بر آرزوی طالع یار
 شده درس لام آن تلافی (۲)
 ز قسمت یافتم وجه جوایز
 که فضل حق (۳) مرا اکرام فرمود
 که چون بودم دران احوال و اشغال
 که نقشی بر مراد دل نشانی

(۱) حاشیه مصنف: غ-۱۰۰۰، ف-۸۰، ج-۳ [۱۰۸۰-۳=۱۰۷۷هـ]

(۲) حاشیه مصنف: ل-۳۰

ازین سنین سال ولادت "عطا" ۱۰۷۷-۳۰=۱۰۴۷هـ

بر می آید [م-ح-ر]

(۳) فضل حق اسم خیر "عطا" (۴)

پس از غمهای عمری کرده شادم
 بتوفیقِ ازل زوج شفیقه
 شده زایل ز احوالم غمی چند
 جوان بختی ببختم مانده حاصل
 ثمریاب از نهالِ کامرانی
 که باد از عمر و دولت فائده مند
 جوانمردان قریبانِ وصولت
 بفضلِ خود به شیخوخت نوازش
 بطولِ عمر برخورداریش بخش
 بصلح آسایش جانِ پدر باد
 بصدقِ حقِ یسین و تبارک
 بهم دیدارِ نورِ دیده دیدم
 نشان از نام ماند نیک نامی
 عطا ده باقیات الصالحاتم
 ببخش ای قادرِ قیوم خلاق
 بصلحِ صالحان من دیده بکشا
 خلف بالخیر از جد و پدر باد
 تزوّد روزی اقبال پیوند
 بفضلِ حق بحق النّون والصداد
 چو باشد نقشِ عبرت را نشانند
 که چون رویا بروی کار بنمود
 که باز این رنگِ حیرت بر فرودند
 چو بگذشته بالفِت روز کی چند

تو بخشیدی بنومیدی مرادم
 که سالی چند با وصلِ رفیقه
 زدم با مونسِ همدم دمی چند
 که در وقتِ جوانی از تناسل
 که فایز گشتم از عهدِ جوانی
 ز قسمت یافتم فرزانه فرزند
 خداوندا به پیرانِ قبولت
 که از عونِ عطایت پیرسازیش
 الهی از هدایت یاریش بخش
 بتائید عطایت بهره ور باد
 پس از میلادِ آن طالع مبارک
 ز بختِ خوش بکامِ دل رسیدم
 نصیب از صلبِ اعقابِ گرامی
 خداوندا بفضل و التفاتم
 بصلحِ حال مقرونِ حسنِ اخلاق
 الهی حسنِ اعمالش ببخشا
 بارشادِ الهی بهره ور باد
 نهالِ طینتش با دا برو مند
 تسلسلی باد ازو اصلاب اولاد
 کنون مقصود ازین اقسامه خواندن
 چنین از بخت خود پیش آمدم بود
 مگر این نقش در خوابم نمودند
 که بعد از دولتِ میلادِ فرزند

گذشته از سرم طوفان غمها
فلک از امتزاج وقت بر کنند
بنعمت بوده ام بی شکر حانث
که از کف شد تلف آن جنس راحت
رفیقه بر موافق از کفم رفت
انیس عمرها از من سفر کرد
که "بادا داخل جنت" بسالش (۱)

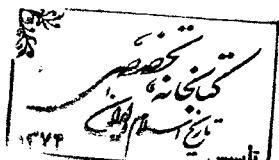
۱۰۸۳

الهی بالعطا مبروره سازش
پس از فوتش که در غربت نموده
نشستم سالها همچو مجاور
چه گویم حال ایثام و لیالی
بهر تقدیر بر حالات صابر
بگرد افشانی صحن مزارش
هم از جاروب مژگان جا فراشی
ز آه سینه ام شمع مزارش
پسر بر دوش سر بر خاک بی هوش
که صوتی سرنه زد زان دخمه خاک
غریو نعره بر افلاک رفته
گزیدم مرقدش گنج تواری
چه گویم زان جفاهای گذشته

عَلَمَهَا بر زده دست آلمها
حجر بر شیشه جمعیت افکند
بناگه تفرقه گردیده حادث
بنقدم نقش زد داغ جراحت
چهار بر سر زرنج آن الم رفت
که بادا داخل جنت گذر کرد
همین تاریخ سال ارتحالش

که باخیرالنسا محشوره سازش
باو تربت مرا کربت نموده
بان تربت در آئین مسافر
دران ویرانه بر گشته حالی
اقامت بود بر خاک مقابر
بچشمان چیده شد خاشاک و خارش
ز اشک دیده کردم آبیاشی
بدست و دیده می رفتم غبارش
صدازان خاک پوش آمدنه در گوش
نه آوازی ازان مطموره پاک
ندای من نه زیر خاک رفته
بعریانی لباس سوگواری
که بعد از وی بمن مرفوع گشته

(۱) حاشیه مصنف: "بادا داخل جنت" سنه ۱۰۸۳ هـ

بحالِ غربت و غم گریه زاری
 که عمری در تمنّایش جفاها
 چو آمد، رفته پروازی چو طیرش
 نه آن مدت که در خواهش جفارت
 الهی آگهی زان حالِ مسکین
 خداوندا تو دانی ماجراها
 بسازی، بشکنی، بدهی، ستانی

فی المناجات و صفتِ علمِ حق بتذکرهٔ غرائب و عجایب حالات

الهی اعلمی بر عالمِ غیب
 خداوندا تو ستار العیوبم
 تو دانائی بهر حالی که دارم
 توانائی که سازی هرچه خواهی
 همه خلقِ تو از تو نیست مکتوم
 تو کردی از عدم موجود معدوم
 ز نقشِ قدرتِ تو جمله اشیا
 بهر که از هرچه روزی امر گشت است
 ز علمِ الله اعلم کیست آگاه
 ز بحرِ علمِ حق هر قطره دریاست
 و ما اوتیتّم الحق علم والا
 باو معلوم هر پنهان و پیدا
 همه مشهود او ما فی الضمائر
 خطایم بخشی و می پوشیم عیب
 خداوندا تو غفار الذنوبم
 تو بینائی بهر عرض گذارم
 بصدقِ قول آگاهی، گواهی
 که نزدِ علمِ تو مکتوم معلوم
 ز کلکِ صنّعِ تو هر نقش مرقوم
 با سرِ کاف و نون کردی مهیّا
 بهر یک سرنوشت و سر گذشت است
 همه لایعلمون قد یعلم الله
 که هر دریا پراز لولو لا است
 که آخر آیه اش الا قلیلا
 باو ما فی الصدور ما هویدا
 که دانا اوست بر تبلی السرائر

همه مخلوق باو دائر و سائر
 که ره بر علم او حدس رهی نیست
 همون داند جز او غیرى نداند
 همون خواهد که خواند یا براند
 همون خواهد که سازد یا نسازد
 یکی را بعد لى لن ترانى
 یکی در عرضه انسا ظلمنا
 یکی را قرب عزى آدن منى
 یکی در عجز حال ما عبدناک
 همه در بندگی ابرار و اختیار
 نه کس را اختیاری فی الحقیقت
 بهر امری که او مامور سازد
 بید قدرتش جمله مقاتبج
 قل اللهم مالک فاطر الخلق
 نداند علم او عالم نه آدم
 همه محکوم او واقع و طائر
 که بر علمش کسی را آگهی نیست
 که هست و نیست کردن میتواند
 که نقش جزو و کل رامی نشاند
 که یا رد سازد و یا می نوازد
 یکی را امر افرغ فی جنائی
 یکی اندر سوال واهف عننا
 یکی را قول اللهم انسى (۱)
 یکی در بند هول ما عرفناک
 همه محتاج مجبور اند و مختار
 مگر امری که بخشد در طریقت
 اگر مختار ور مجبور سازد
 ز نور قدرتش جمله مصابیح
 فسبحان المقدر قادر الخلق
 همه لایعلمون والله اعلم

فی المناجات و بیان حال از عهد شباب تا شیب

از امور اکرام مقسمات

الهی آگهی از هر محاکا
 کنون نقل سخن بر قصه دارم
 نه حصه ارث از آبا و آجدا
 نه سهم ترکه با اعدا آودنا

[علیما]، اعلما، حقنا و پا کا
 که هم از قسمت خود حصه دارم

(۱) حاشیه مصنف: اللهم انسى اعوذ بک

نصیب طالعم از ذوالجلال است
 بهر صورت که بنماید موصوّر
 بود شکرِ نعم ذکرِ عطایا
 ز حالِ ماضی آمد قصه‌ام یاد
 مرا یاد است از عهدِ جوانی
 خزانها دیدم از دورِ حوادث
 تلاطم بوده از امواجِ غمها
 بهر آب و هوای ناموافق
 که رَد نتوان نمودن سابقه را
 نصیب نیک و بد لارَد لا کَد
 رضینا ما یشاء الله کانا
 نشانِ یفعل الله ما یشاء است
 کلامِ حق عطاء^۱ غیر مجذوذ
 چنین یاد آمدم نقلی بواقع
 که در آغازِ ایامِ جوانی
 بذکر آورده ام بر طرحِ اجمال
 که ذکر آن درین اوراق بگذشت
 کنون نقل آورم بر صفحه^۲ حال
 کشم مدّ^۳ سخن آوارچه را
 اگر دست سخن در آستین است
 قلم در دست خود می افتم از دست

(۱) مصرعه^۱ ثانی این طور نوشته بود که در حاشیه بدل نمود:
 که مضمون بلند و فکر من پست -

شدم بیخود ز بوی^۱ این پیاله
 بود هر حرف حرفِ این رساله
 نه بل شیر افکن ست، آتش شراره
 که چون خاری خستد در دل چو خارها
 که حیرانم ز رنگِ این مقاله
 چو مرد افکن شرابِ دیرساله
 شرارِ دل شکافِ سنگِ خاره
 نهان سوز است برقِ آشکارا
 بود زین آتشِ دل سینه چقماق
 که دل زین کهر باخس برهوائی ست (۱)
 که در حالی کنم مشقِ حکایت
 که در ایامِ انجامِ جوانی
 چنانکه از پیش رفته قصه خوانی

[ازدواجِ ثانی مصنف با خواهرِ زوجه^۱ اول]

چ گذشته بغربت آن رفیقه
 پس از مدت که در بیت الحزن رفت
 همان پیری که با او بود پیوند
 ز روی مهر و ز راهِ ترحم
 چو بوده از بُناتِ او بقیه
 کشید او را بعقدِ ازدواج
 بفضلِ حق مرا نعم البدل داد
 که من وجهِ بجمعیّت قرین شد
 که عمری ابتلای^۱ او^۱ لاین بود
 بیحر رحمت و غفران غریقه
 بآئینی که در ذکر سخن رفت
 که داده اولین بنتِ جگر بند
 نموده نسبتِ ثانی تکمّم
 که حاضر داشته دیگر صبیّه
 بآن مرهمِ جراحت را علاج
 نصیبِ من چو بوده از ازل، داد
 تسلاهی^۱ پستی^۱ خاطر حزین شد
 چه چاره چون ارادت این چنین بود

[اختلافِ طبعِ زوجه اول و دوم]

اگر چه بوده از یک صلب و یک بطن
 صدف صافی بود هر چند پُر دُر
 برابر کتی بود با حاشیه متن
 برابر دُر به دُر هر گز نه درخور

(۱) مصرعه^۱ ثانی این طور بود: - سانِ کهر با هوشم گزائی ست -

نه هر خوشه بود باهم برابر
ولی هرچه از نصیب قسمت آید
بشکر حق زبان و دل کشایم
بحکمت هرچه بخشد حق عطا یاست
که هرچه از حکمتش بر بنده جایز
بحمدالله والمثلله کز احسان
خدای مهربان مسکین نواز است
همون بخشد ز بند غم رهائی
بحال تفرقه جمعیت آرد
بقدرت هرچه خواهد عین حکمت
شود گر هر سر مویم زبانی
نداند شکر و نتواند بیانش
مگر این بی زبان در حضرت پاک
الهی فضل تو بر بنده وافی
کفایت میکند لطفت بهر کار
بهر دشوارم آسانی کرم کن
که این ناچیز از فضل تو چیز است
عزیزانی که از لطفت عزیز اند
بچشم عجز خود را می شناسند
ندارد قدرتی این ذره زار

ذکر نکته عجیبه و لطیفه غریبه فی قسمت النصیبه
درین جا نکته ای آمد بیادم
کزین نیکو لطیفه طبع شادم

مساوی کسی بود هر دانه گوهر
سزای شکر نیکو نعمت آید
ادای شکر واجب کسی نمایم
کزوفیض عطا، عفو خطایاست
ز قسمت بر نصیب خویش فایز
نماید مشکل این بنده آسان
که ما بیچاره گان را چاره سازاست
رساند برگ و ساز بی نوائی
بهر خوف و خطر امنیت آرد
ز ما عصیان است از حق فضل و رحمت
که شکر نعمتش سازد بیانی
که باشد فضل و احسان بی کرانش
ز حق شکر گوید ما شکرناک
که هرچه از تست بهر بنده کافی
کفایت میکند در امر دشوار
نگاه رحمت خود بر سرم کن
چون خواری ز لطف تو عزیز است
ز حال خود شناسی در تمیز اند
بهر قدرت که بخشی در سپاس اند
مگر قدری بمقدارش سزاوار

که شخصی نزد شخصی رفت زائر
 که ششصد نفر از مخاطب در مقالات
 پرسید از مخاطب در مقالات
 که چونى بر چه حالت بگذرانی
 چگونه هست حال روزگار
 جوابش داد نیکو بر صوابش
 که ای اهل نظر در بند اسباب
 که او دارنده ملک جهان است
 بگفتا سائلش باز این مکرر
 بگفتش ای برادر این چه گفتار
 خداوندم غنى العالمین است
 زمین و آسمان او را خزائن
 زهی قادر بهر ممکن محالات
 چنان دارد مرا کان لایق من
 ندارد بنده از خود اختیاری
 عنان بنده در دست خداوند
 بهر حالی بود این بنده مجبور
 بهر قست که بر لوح از قلم رفت
 برین قائل هزار احسنت بادا
 چه خوش گفت آن نکو گوئی نکوفال
 نموده در میان این نکته دائر
 ز حال ماند و بود و کیف حالات
 چه سان داری معاش زندگانی (۱)
 نه حیلتنی وسیلت کسب و کارت
 که حیران ماند از حسن جوابش
 مسبب بس در او باز دریاب
 چنانکه او دارم حال چنان است
 که چون دارد ترا بر گو مقرر
 ازین چون و چرا خود را تو باز آر
 که او جسم آفرین جان آفرین است
 خزائن زیر فرمانش دفائن
 محول جمله حول و جمله حالات
 لیاقت نیست در من فایق از من (۲)
 نه قدرت بنده را بر هیچ کاری
 اگر بنده و گر بکشایدش بند
 بهر کاری بود این ذره معذور
 نصیب بنده نی بیش و نه کم رفت
 که قول بی غلط کرده مود^۱
 که باشد حال حاصل در خور حال

(۱) متن : چه سان داری معاش آب و نانی -

(۲) شاید درین بیت در ردیف سهو کتابت واقع شده - بعد از قافیه "لایق"

و "فایق" ردیف در هر دو مصاربع یا "من" باید یا "از من"

حقیر و عاجزیم اندر خلائق
سزائی هر یکی روزی ست واصل
گلِ شکرانه چینم این چمن را
بلب تسبیح و حمد و شکر باری
زهی و هبابِ انعام و عطایا
مزید نعمت از شکرش بشا کر
شود در شامتِ کفران گرفتار
باحسان و بغفران است ماجور
که باشم بر نصیبِ خویش راضی
قضایش را همه اشیاست راضی
رضی از حال و ماضی می توان بود
تو کسنا علی نعم الوکیل است

بهر حالی که ما باشیم لایق
بآن حال است بهر ما محاصل
بجا باز آدم سر سخن را
شگفتم چون گل از باد بهاری
فسبحان اللّٰذی ربّ البرایا
زبان و دل بذکر اوست ذا کر
* اگر شا کر نباشد این خطا کار
* و گر شا کر بود راضی بمقدور
چگویم غیر ازین از حال و ماضی
چو امر اوست بر هر حال قاضی
بهر تقدیر راضی می توان بود
چو فضلش بنده خود را کفیل است

فی المناجات و کیف حالات اعزه^۱ خویشاوند

بعبرت و تلهفات

که معلومت همه اعمال و آمال
تو دانائی و بینائی بر اسرار
که بسطِ علم بر عالم بسینط است
بعلمت هر چه دائر بر بساط است
که از اعجوبه^۲ صنعت بیان شد
ز عبرت نامه^۳ خود درس دارم

الّٰهی علم تو اعلم بهر حال
چه حاجت در بیان کیف اخبار
بهر معلوم علم تو محیط است
برین برهان نشان قد احاط است (۱)
بساط این سخن تمهید زان شد
بهر حرفی که نقش آن نگارم

* ابیات حاشیه

(۱) حاشیه^۱ مصنف: قد احاط بکل شی غلما

کنون از ذکر حال آرم بیان را
 که بعد از ازدواجِ بارِ دیگر
 زمانی چون ازان وصلت گذشته
 که از اخلافِ خسرِ پیردانا
 که بودندی پرستارانِ شاگرد
 بهر یک داشتم دستِ رعایت
 دران بقعه که بوم وزادشان بود
 به پیش آورده از جبر و تحکّم
 سلوکِ شیوهٔ افساد کردند
 بوعظِ ناصحان تن در ندادند
 بنا مشروع بسپرده شوارع
 بکشت و کارِ بدکاری عمل شان
 چنان بردند ترکِ امرِ معروف
 بدستِ دیو داده رشتهٔ کار
 چنان فسق و فجور افکنده درده
 چنان بیگانه وش از نهیِ منکر
 چنان مدبر بری از پیش بینی
 بخرمن خرمن انبارِ ذمّایم
 برین اطوار می بودند مغرور
 چواهلِ ده بران فریاد دادی
 درین حالت پدر راضی نه راضی
 چوقاضی پیرِ ده با آن جوانان
 تغافل بر زده از جورِ آنها

نمایم شرح طرح داستان را
 زمانه و نمود اطوارِ دیگر
 عجب منصوبهٔ ملحوظ گشته
 خسر پورانِ بی پیرانِ برنا
 سبقِ خوان چاکرانِ گیرد برگردد
 بهر حاجت ز بهر ایشان حمایت
 مکانِ بودن و بنیادِ شان بود
 مظالمِ پیشهٔ جور و تظلم
 بزورِ دست رس بیداد کردند
 زده سر باز پایِ کج نهادند
 بهر تخمِ بدی کشته مزارع
 بخوبیها بدیشان در بدل شان
 عنان از اختیارِ خویش معطوف
 که دیواز ریوِ شان گردیده بیزار
 که سکهٔ کتان بر جلای خود رضاده
 که باشد آشنا منکر بمسکر
 نه از اصلاح کرده خوشه چینی
 بهم بر بستگان از نا ملایم
 بکیفِ حیف و متهیّاتِ مخمور
 بایدا شان مکرر داد دادی
 بدولت خود دران ده بود قاضی
 نمود اعراضِ عرضِ ناتوانان
 چو در افساد دیده دور آنها

بچشمِ ناز پرور حالِ شان دید
 پدراز کارِ شان غافل نشسته
 از [ان راه] سفاهت خیره گشتند
 بیدکاری بد آموزی فزودند
 شده در غایتِ اسراف ظلال
 شدند از عدل بی پروا و بی باک
 باخذ و قبض و جذب و مسخ ادوات
 کزین اطوارِ بد آخر چنان شد
 نقوشِ شومِ شان بر خود خرابی
 شد از اسراف اطراف و جوانب
 در آن اثنا چو از اسبابِ قسمت
 بآن پیوند از نسبت مجدد
 ز ایذا شان فغان ها می شنیدم
 گهی از بهر آنها سرزنیش بود
 گهی در وعظ و پند از راه انصاف
 از آنها چو شدی مردم بنالش
 چو میگفتم نصیحت بی اثر بود
 بید بردن ز بد گوئی بغیبت
 خیانت خائب و خاسر چو در جلال
 ادب اعزاز را یکسو نهادند
 ندیدم نیکی زان بدنهادان
 بنادانی ره زشتی گرفتند

(۱) مصرعه ثانی در متن این نوشته بود —

دران ده داشتیم من هم اقامت —

پدرشان پیرده قاضی نکوکار
 بفرزندان دشمن خو مسخر
 بنازش پرور اخلافِ خلفی
 خبیثان با پدر اغوا نمودند
 مرا بر خود ملامت زین ندامت
 پی^۱ نقل مکان جستم اجازه
 بظن^۲ فاسد از آزار فرزند
 شدند آغشته^۳ الواث طغیان
 چه گویم زان ترد^۴ آه صد آه
 بغربت آن جفای^۵ غصه و غم
 خداوندا تو آگاهی ز حالات
 خداوندا تویی دانی که چون بود
 خداوندا تو آگاهی بر آن حال
 که روزی روز عاشورا گذشتی
 که آن بقعه چو دشت کربلا بود
 که آن مشت زیاد از روی افساد
 غبار آلوده دلها از تکدر^۶
 بسا احداث غوغاها نمودند
 * پدر را رشته در گردن فگندند
 * که با من رفته زو بی اعتدالی
 * چو بودم در حقیقت شان هواخواه
 * از آن حالت بخود بردند خذلان

نکرده هیچ فرق از یار و اغیار
 چو خرکار از پی^۱ آن گلله^۲ خر
 بناصح یافته نا سینه صافی
 که کلفت در میان برپا نمودند
 که چون انداختم رحل اقامت
 شده خبث^۳ کهن را غازه تازه
 ره نقل مکان را ساخته بند
 نمودند افترا، طوفان، بهتان
 دواز است این ملالت قصه کوتاه
 بتنهائی ردیف بیکسی ضم
 بحفظت داشتیم خود را حوالات
 بتشویش درون ضعف برون بود
 ز گذران شب و روز و سه و سال
 که هر شب چون شب یلدا گذشتی
 یزیدان را رخ^۴ خوف و بلا بود
 همه ابن زیاد آسا ز بیداد
 بهم پیچیده دیده از تنقیر
 اداهائی چو اعداها نمودند
 پی^۵ آزار حال من فگندند
 زمن هم شد برو آشفته حالی
 تنازع ساخته با من با کراه
 که خسرو و خسرو پوران برده خسران

بیکبار از عنایات الهی
 بر آن نامردمان چون شیر مردی
 پتنهائی در اهل روستائی
 باستیلائی ظاهر یمن باطن
 بهر جا بوده منصور و مظفر
 بصلوات رسول الله بر حق
 بحق مدح خیرالناس راجی
 در آن حالات از مرد دل آگاه
 بدین کامل بدین منزل بدین جا
 بروزی صحبت او یاد دارم
 به چشم پاک بین حال عیانش
 باین نکته غبار از خاطرم رفت
 "عطائی غالب آمد بر خطائی"
 بگفتا "مصرعی دیگر تو بر خوان"
 "یمن فیض فضل مصطفائی"
 یقینم بود کز هاتف ندائی ست
 بحمدالله محفوظ از مخافات
 بتائید ازل رستم ز آزار
 چو آن خصمان فساد اندر عزیمت
 چو واقف گشت خسرو نیک کردار
 ازان پس در تاسف زین عزامت

بامداد ازل از بی گناهی
 جوانمردانه همت ره نوردی
 بنصرت یافتم راه رهائی
 بزور ناتوانی در موطن
 مرا فضل الهی بوده یاور
 بیمن آل واصحابش مصدق
 شدم از خوف جان و جسم ناجی
 صواب اندیش بودم گاه و بیگاه
 که باد از فضل حق هر جاش منجا
 که الهام زبانش می نگارم
 در اثنای سخن گفته زبانش
 برویم از تکرّم دیده و گفت
 دگر جسته ز من طبع آزمائی
 سروشم بر زبان آورده فی الان
 باین مصرع فزوده جان فزائی
 که بر اصلاح عالم رهنمائی ست
 سلامت یافتم از جمله آفات
 قراری یافتم زان حالت زار
 غنیمان را هزیمت شد غنیمت (۱)
 بحقیقت عالم خبردار
 فرو بردی سر از روی ندامت

(۱) مصرعه ثانی در متن این طور است: بخود دیده هزیمت را غنیمت

باخلافِ خلافی معترض بود
ازان اظهار استغفار گفתי
زیادش رفته نیکی های احقر
ز فرزندانِ نا فرمان برعاق
تیرا کرده زان افساد پیشه
بدیها شان بلایِ خان و مان شد
ازان پس رویِ راحت را ندیدند
همی نازم ز عدلِ قدرتِ حق
که هر یک کیفر کفران رسیده
بهر که از هر چه آمد بر زبانم
یکی آواره تیره هلاکت
پیاپی مات ازان کج راه تازی
ثریسا وار جمع و لیک بی جا
بدلها سوختن هنگامه شان گرم
چو گرگانِ درنده رو بهان سان
بهر سو در تکاپو این آوا
بسانِ وحشیان بی آشیانه
شده بی آشیان چون کرگس و بوم
ز مرتع بی چرا همچون بهائم
چه خوش گفته است دهقانی پسر را
در آخر بدر وی چیزی که کاری
نهالِ حالِ شان آخر ثمر داد

که این تقصیر زان اهلِ غرض بود
بمسکین نیز استغذار گفתי
زیادش حسرت آمد غصه کمتر
شده آزرده دل بر عکسِ اخلاق
که برده هم پهایِ خویش تیشه
که ده ویرانه سان زان مفسدان شد
یکایک با جزایِ خود رسیدند
مکافاتِ عمل شان کرده مطلق
ازایِ هر اذیت شان رسیده
بانندک وقت شان دیده عیانم
یکی سر گشته حالِ فلاکت
چو فرزین بند ازان شطرنج بازی
بنات النعش گشتند از مفاجا
فسرده آتشان خاکستر نرم
شغالان سایه خود را هراسان
چو زنبوران نی مسکن نه ماوا
مگس نه خانه و نی آب و دانه
زیبختِ نحس خود و ز طالع شوم
ز مزرع بی نصیبان چون غنائم
که ای نورِ بصر جان پدر را
که جو را کشته مگند بر نیاری
نه حنظل کشته بار نیشکر داد

که شد زیر و زبر از ناصوابی
 ازان نامردمان برگشته حالان
 سموم قهر برگ و بارش افشاند
 باندک مدتی وحشت بیابان
 بجای کِشتِ خارِ دل خراشی
 بجای شیر حیوان خون بیستان
 نمانده غیر اشک چشم آبی
 شده زین صورت اهلک مسلک
 زقریاتِ ثمود و مدین و عاد
 شده چون موضعاتِ آلِ ساسان
 شده مستوجب خسف و مفازع
 شده لزالِ ناموسِ بزرگان
 شده از شامتِ اخلاف رنجور
 که سامع را منغض می شود عیش
 کزین احوال حاشا ثم حاشا
 مگیراد از جزای سوء احوال
 که عفو تست به از جمله نعمت
 توئی یا رب خطاپوش و عطا بخش

چنان از شورشان ده را خرابی
 شده در مرز و بومش بوم نالان
 بجای نارن پس خار بن ماند
 که بنموده ازان خرّم خیابان
 نه نم در زرع و نی دم در مواشی
 زمین شد شوره از شیرین گلستان
 بجای آب شد عکس سرابی
 غرض آن قریه چون قریات مهلک
 چنانکه آیات قرآنی خبر داد
 درین وادی همین قریه چنین سان
 که از اسراف آنها آن مواضع
 غرض زین شور بختیهای گرگان
 پدرشان پیر ده قاضی مذکور
 چه شرح آرم ازان احوال زین پیش
 برای العین دیدم این تماشا
 خدا بخشاد شان اسراف اعمال
 الهی عفو شان فرما برحمت
 بنعمتهای بخشایش نجا بخش

خاتمه حال پیر بزرگوار خسر نیکو کار علیه الرحمة

من الملك الکریم الغفار

نمایم عرض حال پیر قاضی

کنون از ختم شرح حال ماضی

دگر زان نیک مرد آرم بتکرار
 کزین حالات ماضی بودمین بعد
 خضر صورت، مسلک سیرت، رخ صبح
 ز بعد این وقوع حال مسطور
 که غفران الهی روزیش باد
 ز رخس چون صبح صادق بودرخشان
 جمالهن مطلع نور سعادت
 صلاح و تقویش پیرایه نور
 کزان پس تا که عمرش بود باقی
 ز نیسیان نکوئی های مسکین
 بلی یاد از زمان سابقه داشت
 که در تزویج اولی نیز ثانی
 بسا حاجات او را در تردّد
 بسا کارش ز اهل روزگاران
 نیاسودم شب و روز از خدمات
 فتایج آن همه بز عکس بوده است
 چه گویم زان نکوئی ها که کردم
 گذشت آن ماجراهای گذشته
 نمود آن پیر مصلح عذر ماضی
 خصوصاً بود خود هم پیر قاضی
 که بعد از آن سلوک نامناسب
 که بعد از آن معاشی بهر خادم

بیان کیف کار از حسن کردار
 بحال معذرت آن اختر سعد
 که حسن صورت و معنیش بی قبیح
 باندک مدتی بگذشت مغفور
 بادخال جنان فیروزیش باد
 جبینش همچو شمع پرتو افشان
 کمالش در علوم و در عبادت
 رخ خویش چو گوش از چشم بد دور
 بمن هر گه که می گشتی ملاقی
 تاسف خورده و می کرد تسکین
 چو حال لاحقہ بی وجه پنداشت
 نمودم در خدمات زندگانی
 نمودم ساز و سامان از تودّد
 نمودم حاصل از اغیار و یاران
 خدمات را ثمر بود این ملامت
 ز شرّ فرقه بد نفس بوده است
 چه گویم تعب و تصدیعی که بر دم
 چو اکنون حاصلش افسوس گشته
 بسان معترف در پیش قاضی
 بحق الحق که حق زو باد راضی
 شده بر عذر جرم خود محاسب
 پس آن تا زنده بوده، بوده نادم

که بعد از آن جفاهای خلافتی
 عفاة الله خوانم اجر وی را
 الهی بخش فی الجنة مقامش
 نموده در رضامندی تلافی
 جزاه الله رب العرش خیرا
 مقام روضه دارالسلامش
 فی المناجات و تاسف بر احوال حیات و معصیات
 بدعوات منجیات

الهی اعلمی بر حال آگاه
 خداوندا تو دانی جمله حالات
 ترا علم همه درس رسالات
 بجز عبرت مرا زینها چه حاصل
 چه میخوانم چنین وحشت حکایات
 بتر از نفس من نبود بعالم
 ز حال دیگران افسانه خوانم
 که با این تیره بختی های آتام
 چه بودستم چه خواهم شد درینجا
 ز عمر و زید دارم قصه خوانی
 غم از تنس و آنفسکم ندارم
 نمی بینم بخود حال خرابی
 نمی دانم چه بودم تا چه باشم
 زخود غافل سخن از دیگران چیست
 زخود بیخود (۱) بذکر آن و اینان
 زشب خوابی کشایم دیده از خواب
 که چون من یاوه گریزی هرزه گو کیست
 که خود غرقم غم از ساحل نشینان
 چه وجه صبح بنمایم ز جلاب

بناخن سینه غفلت خراشیم
 نیابم کلبه تن تیره روشن
 بینم شکل خود در جام شفاف
 که از وقت سحر بادی وزیده
 بشنم گشته خاک تیرام تر
 سیه خاکم نه‌اشد آبرویم
 ز رنگ رو سیاه خود بنالم
 بر آمد موسفیدی را امیدم
 سوادم را نمی‌تابد بیاضم
 کند سیلاب اشک از چشم جریان
 نمی‌شوید لباس سوگواری
 سیاهی از رخ من بر نگشته
 که خود برحالت خود دادخواهم
 چه عبرت از کثیر است و قلیل
 که او یلان در تحصیل بگذشت
 نمی‌دانم چه آمد از وجودم
 که نقشی بر مراد کار نمود
 که می‌بخشد خبر من کان‌الله
 نه از بهر خودم حاصل بجائی است
 بخود ظالم بود اظلم همانا
 که در شانم ظلوم است و جهول است
 که بی‌حسنت معروفم بسلیات

ز اشک دیده بر رخ آب‌پاشم
 باه دل کشم دودی ز روزن
 نهم آئینه در پیش رخ صاف
 که از شام خطم صبحی دمیده
 که برف غفلتم باریده بر سر
 بآب گریه نتوان رخ بشویم
 کف حسرت بروی خود بمالم
 نه شسته رو سیه از موسفیدم
 سخن سر زد گراز سوسن ریاضم
 شوم بر حال خود چند آنکه گریان
 ز فرقم بگذرد این سیل جاری
 ز پیری گرچه آب از سر گذشته
 بحال موسفیدی روسیاهم
 که حسرت مانده بر حال ذلیم
 قلیل العمر در تملیل بگذشت
 چه بودم؟ هیچ بودم، چون نبودم
 چه سود از آمدن آوردنم بود
 نه از بهر خداذکری ست دلخواه
 که کان‌الله له اجر جزائی است
 بود ظالم بظلم کس توانا
 که بر خود ظلم اثبات عدول است
 مرا از حال خود هیئات هیئات

نمی دانم چه خواهم شد دریغا
 بغوغا گاهِ وحشت کورم و کَر
 مرا ای کاشکی (۱) مادر نمی زاد
 که کاش از حق پدرم رانمی خواست
 پدر مادر ندارند اختیاری
 بلی از اختیارِ قدرتِ اوست
 که آرد بنده از نابود پیدا
 بسا مردم ز فرزند اند محروم
 نمی گویم که حق چون آفریده
 که بی حکمت نباشد نقش کاری
 اگر ناچیزم و گر چیز فطرت
 الهی حاکم احکم حکیمی
 الهی حافظِ ترسندگان
 الهی مهربان تر از آب آم
 چو در آوردنم بود اختیارت
 بامرِ تست ایجاد و سرشتم
 همان کردی که کردی سرنوشت
 به خلقم بود اسباب سه گانه
 بقدرت آفریدی برده خویش
 سوم رحمت که آن هم اختیار است

چه حاصل زین تماشا گاهِ غوغا
 ندانم تا چه خواهد رفت بر سر
 چو زاد از شیر شور آبم نمی داد
 نمی افزود در غمهای جان کاست
 بعقم و در توالد اقتداری
 نباشد بنده را آری جز او دوست
 و گر نآرد نمی گردد هویدا
 بسا از کثرتِ اولاد موموم
 درین حیرت سرا چونم کشیده
 که بی صنعت نباشد پُود و تازی
 نباشد فطرتِ خالی ز حکمت
 غنی با رحمتِ واسع رحیمی
 ز خوفِ هر دو عالم وا رهائی
 بحالِ بنده خود کن ترحتم
 بعفوم نیز قدرت بر بشارت (۱)
 بفضلِ تست عفو کار و کیشتم
 که غافل هم ز دوزخ و ز بهشت
 که باشد این سه باعث درمیان
 بنعمت کرده ای پرورده خویش
 بلی هرورد گار آموزگار است

(۱) حاشیه: مرا بایست گر (۲) متن: بر قرارت

خدایا هم بشکرت لب کشودم   حوالت با خدا خود را نمودم
 الهی خواهم از عفوت معافی   الهی عافنی الله کافی

مناجات کلیم و جواب لیبیک از حضرت رب الرحیم

و دعای عفو کریم

<p>شنیدم که موسی در مناجات نخستین یا اله العارفين گفت بھر باری شده یکبار لیبیک چو موسی یا اله العاصيين گفت شده موسی بحیرانی ز تکرار ندا لیبیک آمد در جوابش بگفتا در جواب این بار یا رب ندا آمد که یا موسی همی دان بعشق خویش تکیه عاشقین را که آنها را بلطف ما ست امید بندها عارفان و عاشقان را که آنها تکیه بر اسباب دارند الهی رحمتت بر عاصیان ست برین تقدیر بر تصدیق این قول کم از جمله فریقان عاصیان اند ز جمله عاصیان کمتر فقیرم بحمد الله و المنه کز الحاق</p>	<p>کلیم الله وقت عرض حاجات پس آنکه یا اله العاشقین گفت چنانکه آید سلامی را که وعلیک خدا لیبیک لبیکش قرین گفت که در اول دوم بارش یکبار درین باری مکرر شد خطابش چه حکمت اندرین تکرار یا رب که باشد عارفین را چشم عرفان نظر بر فضل باشد عاصیین را دگرها را بان اشیاست امید مدد از رحمت ما، عاصیان را که اینها چشم (و) بر رحمت گمارند در آنها نام من هم در میان ست بعضی خاصه رحمت هست مشمول که محض از رحمت تو ناجیان اند مگر فضل تو باشد دستگیرم بر رحمت عاصیان را رتبه فاق</p>
---	---

برین عاصی ترین بیچاره قاق
ندارم بهره‌ای از حسن اخلاق
مگر بخشای از احسان رحمت
تهی دستم ندارم توشه زاه
که مسکین است در انفس و آفاق
دارم هیچ استحقاق اطلاق
خطِ عفو مده از دیوان رحمت
بجز لا تقنطوا من رحمة الله

فی المناجات و اعتذار از عجز حالات بدعوات

عفو و نجات

الهی آگهی از حال بنده
موافق ده مرا کردار و گفتار
تضییع وقت در عصیان نمودم
نکردم هیچ نفعی در تجارت
کنه چه در ره ندارم چشم بینا
غریبم مستمندم عاجزم زار
مرا این نفس سرکش کرد ضایع
سگ نفس است سد راه تقوی
مرا زین زندگی شرمندگیها
بغفلت مانده ام نفس معطل
نه در فکر معادم نی معاشم
ندارم هیچ جز خواب و خیالی
شب و روزم بغفلت در گذار است
اجل در پس عمل در پیش دارم
نه زاد راهم و نی راحله هم
عطا کن عفو بر اعمال بنده
سلوکم بخش در اطوار هموار
ندارم رنج و در خسران فزودم
چه سودم جز خسارت بر خسارت
بحال خسر خسراناً مبینا
پریشانم گنه گارم تبه کار
منم نادار و این کلب است جایع
تورع را چسان دارم تمنّا
که قاصر گشته ام در بندگیها
وجود مهملم نقش مبطل
بفضلت مستحق عفو باشم
نباشد کس چومن بیهوده حالی
هوس در دیده حسرت در کنار است
جگر صدچاک و دل صد ریش دارم
فتادم در پس و شد قافله هم

ندارم توشه‌ای از جنسِ طاعت
 چون کسی بی بضاعت نیست حقیقا
 رُخم گرچه بمحرابِ نماز است
 تنم در طاعت است و دل بی‌بازار
 بظاهر گر ادا کردم عبادت
 عبادت کز تن آید جانم گیر است
 مرا زین هرزه گیها شرمساریست
 ز ناقص جز بنقص آخر چه آید
 سراپا جاهلم غافل چو جهّال
 ز عصیان نامه عمرم سیاه است
 گهی خندان بخود دیوانه وارم
 گهی گریان چو ابرم شمع سوزان (۱)
 چه مفتونم درین دادی چه معجون
 گهی از عقل راه صدق پویم
 زمانی از رجا سر بر فرازم
 گهی از حال خود بی خود نشینم
 گهی در مشغله، گه در تماشا
 گه از آغاز کاه خود باظهار
 گه از حطّام دنیا در تکلف
 گهی از حیرت ادوار خاموش
 گهی بر عمر ضایع کرده نادم

ز دستم رفته تقدِ استطاعت
 که کارم جز شناعت نیست حقیقا
 دلم در کوچه گردیهای آز است
 مرا زین کوچه آزار بازار
 نباشد همچو عادت را عادت
 عبادت از حضور دل پذیر است
 همه بیکاریست و هیچ کاریست
 چو من ناقص درین عالم که آید
 ز زشتیها ندارم حسن اعمال
 چو کلکم سر بسر مشق گناه است
 گهی گریان ز غم مستانه وارم
 چونالان رعد و چون برق فروزان
 گهی مجنون صفت گاهی فلاطون
 گهی از جهل کار فسق جویم
 گهی از خوف در عجز و نیازم
 گهی از رفتگان عبرت گزینم
 گهی در بازی و گه بر مصیلا
 گهی اندیشه مند از آخر کار
 گهی از امر عقبی در تاسف
 گهی از یاد یاران در فراموش
 گهی مخدوم، گاهی کم ز خادم

(۱) مبرعه متن: گهی گریان و خندان شمع سوزان

گهی از حالت و حیلت در افسوس
 گهی در اعتدال و گه بافراط
 گهی در کار خیر و گاه بیکار
 گهی طفلم، گهی برنا، گهی پیر
 گهی چون آدمی ز افکار و اذکار
 چه گویم، گه چنینم گه چنانم
 گهی در فکر کار پیچ در پیچ
 پریشانم درین افراط و تفریط
 بنیکی بخشش و بر بد هم میگیرم
 معاذ الله که سر پا پا بدم بد
 چو فضیلت عفو عصیان را ضمان است
 من از لا تقنطوا امیدوارم
 دلم را زان امید و ترک بیم است
 رهی را بر درت روی نیاز است
 میان عاجزان عاجز ترینم
 فکن بر حالم از رحمت نگاهی
 خداوندا ارحم الراحمینی
 الهی نور رحمت ده عطایم
 الهی آگهی بر حال زارم
 رجا بر عفو، نی حال و نه حیل
 تو کمال تکیه بر فضل خدا بس

گهی از نام در تحصیل ناموس
 گهی نادان صرف و گه چو بقراط
 گهی در بند جامه پیچ دستا،
 گهی در ناله، گاه از غم گلوگیر
 گهی چون خر بقید پوز و افسار
 گهی در بند این و گه در آنم
 همه هیچم، همه هیچم، همه هیچ
 میان نیک و بد بنموده تخیل
 که عاصی عاجز و مسکین فقیرم
 کدامین نیکی از من در کف آید
 مرا از عفو تو امن و امان است
 هم از استفتحا درخواست دارم
 که عفو عاصیان کار کریم است؛
 که باب رحمت بر خلق باز است
 سر اندر سجدهات رو بر زمینم
 ندارم توشه ای جز اشک و آهی
 احد واحد الله العالمینی
 بکش از عفو خطی بر خطایم
 نظر از لطف بر شخص نزارم
 نجا بر اعتماد این وسیله
 توسل با صلوة مصطفاس

استدعای عفو و نجات بتوسل نعت و صلوات حضرت حبیب‌الله صلی‌الله علیه و آله و سلم

بفضلم بخش ای واحد تعالی	بحق مصطفی یا رب مولی
الهی بخشم از نام محمد	بحق دین اسلام محمد
ز امر کن فکان مطلوبِ خاصیت	محمد مرسل و محبوبِ خاصیت
محمد آفتابِ اهل بینش	محمد اصل و فرعی آفرینش
مراد از امر حرفِ کاف تا نون	محمد مرکز این دور موزون
محمد آن طفیلش جمله عالم	محمد تاجِ فرقِ فخرِ آدم
محمد طغرهٔ این فیض منشور	محمد آیتِ نورِ علی نور
محمد نو بهارِ باغِ ما زاغ	محمد خیرِ خلق و حسنِ این باغ
محمد درِ بحرِ ماء و الطیقن	محمد مقصدِ طه و یس
محمد شمس بر اوجِ طریقت	محمد در از بحرِ حقیقت
محمد مشعر و اللیل مویش	محمد مطلع (۱) و الشمس رویش
محمد سرو در بستانِ افلاک	محمد صدر در ایوانِ لولاک
محمد زیرِ پایش عرش چون فرش	محمد خاکِ پایش سرمهٔ عرش
ز هر بالا ست بالاتر چه پرسی	محمد بادشاهِ تختِ کرسی
محمد احمد و حامد مُمجّد	محمد بس محمد بس محمد
محمد زیب بخش نه ارائک	محمد بود مسجودِ ملائک
محمد سرورِ احرار و انصار	محمد سیّد و سرخیلِ ابرار
بجمله بهتر و بر جمله مهتر	محمد انبیا را افسرِ سر

رسل را مقتدا ملجا و منجا
 که زیب مسند پیغمبری اوست
 خدا فرمود شرح نص فرقان
 که سبحان الذی اسری بعبده
 مع الله بود قرب قاب قوسین
 شفیع المذنبین یوم التّمامه
 بذات اقدس و قدر مرفّع
 بمطلوبات احسن ساز فایز
 بر آل و صحب ارباب صفا باد

امام انبیا در بیت اقصا
 سپه دار رسل با سروری اوست
 صفاتهن اول و انجام قرآن
 بود یک شمه از معراج آن مه
 حبیب حق تعالی جد سبطین
 امان مومنان یوم القیامه
 خداوندا بحق آن مشفّع
 که بخشا بر من عاصی عاجز
 صلوة الله بروح مصطفی باد

ذکر تسمیه این نامه اجابت نظامه و سال و ماه

تاریخ انتظامه

که گنجوریست از احسان ایمان
 که این گنج حقائق چهره بنمود
 که این بحر نوادر یافت تلویح
 دو عید اندر سیوم این عید با هم
 تراویح بیان نعت و صلوات
 بود مفتاح فتح الباب الباب
 اولوالالبصار را مرآت عبرت
 ز جامی نسخه یوسف زلیخا
 حکایاتی است در ضمن مضامین

زهی این نامه نامش "کنز احسان"
 بسال غین و قاف و یاوزا بود (۱)
 هزار و صد بهفده سال تصحیح
 میان ماه شوال المکرم
 بتوحید و تسبیح و مناجات
 "بهشت ثالث" آمد بهر احباب
 اولوالالباب را دستور خیرت
 که بحر شمسست با وزن محاکا
 ز احوال سلف و ز حال مسکین

(۱) حاشیه مصنف: غ ق ی ز = سنه ۱۱۱۷ هـ
 ۱۰ ما ۱۰ [اعداد غ ده صد = ۱۰۰۰]

که درسِ قصهٔ هر داستانش
 الهی بخش از حسنِ قبولش
 که بعد از درس برخواند دعائی
 اگر سهوی ببیند باز پوشد
 نه بر نقشِ سخنِ حرفی بگیرد
 بتوفیقِ دعائی آورد یاد
 الهی عفوکن سهو و خطایم
 الهی نقشِ عجزم را صفا بخش
 الهی اعلیٰ بر عالم آگاه

بود گلبانگِ گوشِ راستانش
 بملحوظِ نظرِ اهلِ وصولش
 بعفوِ این فقیری پسرِ خطائی
 که در افشایِ عیبِ من نکوشد
 زمسکینِ عذرِ نسیانِ در پذیرد
 که اجرِ آن دعاهم روزیش باد
 تو بخش از رحمتِ خطِّ عطایم
 برین عاجز بجزبِ مصطفایم
 بفانی بخش باقیِ حسبی الله

تم

تم

تم

بهشت رابع

مسمی

نور الاعیان

(بحر تحفة العراقین)

تاریخ تصنیف : اتمام ہوقت چاشت، یوم چہار شنبہ،

ماہ ذی قعدہ ۱۱۱۷ھ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ای واحدِ واهبِ العطایا	ای فردِ احدِ لکِ الثنایا
ای خالقِ فاطرِ بدایع	ای قادرِ صانعِ صنایع
قیومِ صمدِ همیشه قایم	ای حقِّ حمیدِ حیِّ دایم
خالقِ فلکِ مَحْوَلِ الفلک	ای ربِّ مجیدِ مالکِ الملک
ای دائره بندِ مهرهٔ خاک	ای جاعلِ بی عمدتِهٔ افلاک
نقاشِ چنین نگارِ خانه	ای فاعلِ وضعِ هر زمانه
غفارِ ذنوبِ سهوِ والعمد	سبحانِ لکِ البقا لکِ الحمد
پاک از چه و چون چگون توجیه	سبحانِ منزّه از تشابیه
اعلم بامورِ کشف و مستور	سبحانِ غنیِ غفورِ غیور
جامعِ بصفاتِ کلِّ اسما	ای نقشِ نگارِ این معمّا
معدوم کنِ جهان ز موجود	موجود کنِ جهانِ نابود
هادی و حفیظِ ساترِ العیب	یتّحی و یّمیتِ عالمِ الغیب
ای مخترعِ طلسمِ فطرت	ای صانعِ این نقوشِ صنّعت
ای مبدعِ این بدیعِ انشا	ای فاطرِ این جمیعِ اشیا
تو قادرِ عاجزانِ نوازی	سلطانِ سریرِ بی نیازی
از دیدهٔ نهران به دل هویدا	ذاتِ تو احدِ بوصفِ پیدا
بر جملهٔ جهانِ حفیظ و ناظر	بر جملهٔ مکانِ محیط و حاضر
بخشندهٔ بخاکِ سرفرازی	فتّاحِ کریمِ کارِ سازی
وز لطفِ تو رزقِ با حیات است	از صنّعِ تو وضعِ کائنات است
روزی بخشِ مطیع و کافر	فیاضِ ازلِ بفیضِ وافر

هر ذرهٔ بیدر قدرتت قبض
پیوسته توئی معین و ناصر
نظم از کرم تو نبض (۱) در نبض
در وصف تو نطق عقل قاصر

فی المناجات و تنزیه ذات قدوسی صفات

ای ذات تو از همه مبرر
اوصاف تو بیحد و بیان است
گفتند هزار داستانها
یک شمشه تمام نارسانده
یک جترعه از آن یم است در کف
آری ز ازل اگر زبانها
یک حرف ازین کتاب نتوان
گر جمله جهان باستقامت
از وصف ز صد یکی ندانند
ذرات دو کون اگر بیکجا
طومار قصص بگسترانند
دریا همه چون میداد سازند
وز روی زمین بیاض آرند
افکار چو کلکها تراشند
وصفت ز بیان ما منزه
اثبات بوحده تو پیدا است
در یک صفت هزار وصف است
هر ذرهٔ زبان حال دارد

وز فکر و خیالها معر
اسمای تو ذکر هر زبان است
از وصف تو خیل راستانها
یک فقره هنوز هم نخوانده
احببت رسانده تا آن اعرف
جمله به آبد کند بیانها
سازند بیان بغور و الحان
وصف شوند تا قیامت
امسا ز یکی دگر نخوانند
سازند ز شرح وصف املا
دانند هر آنچه باز خوانند
صحرا همه پر سواد سازند
اشجار ورق ورق نگارند
حاشا حرفی نوشته باشند
بی حد و مقدس و موجه
آثار همه صفت هویدا است
امسا نه همه شمار وصف است
کاندر صفت مقال دارد

اسمِ صفتِ بهر یکی یاد
 غافل ز تو نیست هر چه شده است
 الحق که صفاتِ خاصِ ذات
 آن را که ثبات هست، آن تو
 بخشندهٔ جان و کیل و وارث
 وهابِ قدیم ربِّ مطلق
 دانم که توئی هر آنچه هستی
 حیّ ابدی و باقی فرد
 غیر از تو همه چو صفر هیچم
 مملوکِ تو ایم جمله ماخوذ
 خوانند همی همیشه اوراد
 از نیست کنش تعریفی هست
 هستند گواه بر ثبات
 آن کو ابدی حیات، آن تو
 اعجوبه نمای مُلکِ حادث
 تو اب حکیم حقِّ بر حق
 امّا نه بدانت چه استی
 عالم زدرِ تو یک کفِ گرد
 وابستهٔ این چهار پیچیم
 داریم بدرگهٔ تو مالوذ

فی المناجات و تذکرة الصفات بتفضل علی المصنوعات

ای عرضه نبوشِ بی زبانان
 ای مرهمِ ریشِ مستمندان
 ای از تو امیدِ نامرادان
 ای لطفِ تو یارِ بیکسان را
 ای عدلِ تو فرق خیر و شر را
 ای قهرِ تو ماحیِ خلائق
 ای رحمتِ تو پناهِ ذرّات
 ای از غضبتِ اعوذ بالله
 ای حکمِ تو نافذِ زمانه
 دردِ تو دوائِ خسته جانان
 دلها بغمت چو غنچه خندان
 از راست نمای کج نهادان
 یادِ تو سرور، غم رسان را
 فضلِ تو بهار خشک و تر را
 لطفِ تو کشایشِ علایق
 از قدرتِ تست دفعِ ضرّات
 ای از کرمِ تبارک الله
 فیاضِ توئی دگر بهانه (۱)

(۱) این شعر بر حاشیه نوشته قلمزد کرد، است :

ای سامعِ دعوتِ نهانه بحرِ کرمِ تو بیکرانه

ای خیرِ محض، محض احسان
 ای رحمتِ تو برات در کُل
 ای حلِّ معضلات از تو
 ای آنکه مُسهِّل است و صفت
 ای آنکه ز غم دهی خلاصی
 ای فاتحِ هر دری که بند است
 ای برگِ رسانِ بینوایان
 ای مونسِ بی دلانِ مسکین
 ای مایهٔ جان مجاوران را
 ای همدمِ ذاکران [و] تنها
 ای کامِ دلِ امیدواران
 ای قوتِ جانِ ناتوانان
 ای معنیٔ لفظِ آشنائی
 ای زمزمهٔ زبانِ ذرات
 ای در دلِ هر وجود ساری
 ای صافِ نمای سنگِ فرهنگ
 پُر بادِ سرانِ بخاک افکن
 ای نَشآهِ دهِ دماغِ مستان
 ای غالیهٔ بیزِ باغِ هر سو
 ای مرجعِ عشقِ پاکِ بازان
 برهم فگنِ همهٔ محافل
 ای مفضلِ عین، عینِ آسان
 خوشنودیٔ تو نجات در کُل
 آسانیٔ مشکلات از تو
 ای حق ز توحق بود نصفت [؟]
 بخشندهٔ عاصی و معاصی
 ای یاورِ هر که مستمند است
 ای بادشهٔ همه گدایان
 ای واهبِ عز و جاه و تمکین
 ای توشهٔ دل مسافران را
 پیوسته رفیقِ جان و تنها
 ای رَوِّحِ روحِ خاکساران
 ای سرِّ ضمیرِ راز دانان
 ای نورِ بچشمِ روشنائی
 ای طنطنهٔ روانِ حشرات
 با ذکرِ تو هر زبانست جاری
 پیدا کنِ آتش از دلِ سنگ
 ناشی کنِ آب را ز آهن
 بخشندهٔ رنگ و بویِ بستان
 ای لخلخهٔ ریزِ نافِ آهو
 مسجودِ جبینِ سرفرازان
 معبودِ اعالی و اسافل

فی المناجات و ذکر کمالِ قدرتِ الحق علی الموجودات

ای لایقِ رتبهٔ خدائی
 طرازِ تفرّجِ زمانه
 صنّاعِ عجائباتِ رنگین
 ای قادرِ نادرِ الغرائب
 در جمله مکان و لا مکانی
 ای بحرِ کرم، محیطِ رحمت
 ای عشقِ تو در نهادِ بلبل
 شمع از تفِ مهرِ تو فروزان
 در طاعتِ توقیامِ سرواست
 هر کس بدرِ تو عذر خواه است
 ای راحتِ جانِ بیقراران
 بینش ده چشمِ پاک بینان
 مهرِ تو صفای صبح خیزان
 مدِّ نظر از تو باغِ باغ است
 هر سینه که از تو یافته گل
 بیدار دلان فسانه دانان
 موسی صفتان بذکرِ اونی
 از قرب تو قُرب و بُعدِ سائل
 خوبان همه در جمال حیران
 پاکان ز غمِ تو سر بزانو
 تو مالکِ مُلکِ کبریائی
 یکتا، احدا، یکی، یگانه
 بقایِ عمارتِ نو آئین
 حاضر بدل و ز دیده غائب
 با جمله نشان و بی نشانی
 قسّامِ بعنمِ خوانِ نعمت
 داغِ غمِ تست بر دلِ گل
 پروانه ز عشقِ تست سوزان
 گلبانگِ تو برب لبِ تذرواست
 هر ذرهٔ بپاکیت گواه است
 ای شغلِ شبانِ زنده داران
 ذکرِ تو انیس شب نشینان
 آبِ گهرِ سرشکِ ریزان
 صحنِ جگر از تو داغِ داغ است
 خونِ جگرش اثرِ دهد مُل
 با سازِ غمت ترانه خوانان
 مانده پس کتمِ لن ترانی
 حیرت بنظرِ حجابِ حائل
 آباد دل اند خانه ویران
 خاصان همه محورِ معنیِ هو

شیران همه روبه تو
شاهان بره تو چون گدایان
محتاج در تو بنده و شاه
کسیهان همه سر بدرگه تو
پیشانی در سجود سایان
گویان همه خلق ربی الله

فی المناجات و بیان کیف حالات بشریات

سبحان الله خدای واحد
آگاه ز حال و قال بنده
قالم همه در ره صواب است
قولم همه با عطا موافق
شرمنده ز عکس فعل و قولم
محبوب مسازم از بهین حال
گفتار مرا بحسن کردار
بیکارم و روزگار بگذشت
عمری بهوای تلوسه رفت
زین عمر که خواب یاخیال است
غفلت زده ام مثال نائم
وحشی صفتم درین خیابان
گرچه گل باغم آفریدی
از معنی آدمم اثر بخش
از بخت بد خودم زبون فال
ادبار من است عادت من
رفته است سعادت از سه عادت
فسق است و فجور خوی زشتم

ای بار خدا بحال شاهد
بخشای چو قال حال بنده
حالم ز صواب در حجاب است
فعلم همه با خطا مطابق
ترسنده ز خوف روز هولم
محروم مسازم از چنین قال
مقرون موافقت بهم دار
در خوابم و روزگار بگذشت
اوقات ادای وسوسه رفت
بیداری آن همه ملال است
بند خور و خواب چون بهائم
سرگشته چو غول در بیابان
در صورت آدمی کشیدی
خارم چو گلم صفا ثمر بخش
خواهم ز تو ذوالجلال اقبال
عادت ندهد سعادت من
خواب و خور و حرص بر زیادت
بیکاری هرزه کار و کیشتم

گشتم نه به نهی و امر طایع
 نی توشه طاعتم بضاعت
 پا بسته‌ام از پی زخارف
 در فکر معاش سر بی‌ادم
 خوار و خجلم ز قبح اطوار
 حیران ز نفاق نفس رهزن
 نفس بد من بسند طغیان
 آشفته گیلیم بلوث اجرام
 هستم بستیز نفس معروف (۱)
 از غصه و غم فزود رنجم

[بعد این ورق دو ورق (۸۰) و (۸۱) افتاده اند]

[ورق ۱/۸۲]

شکر است طلیعه [فیوضات]
 در ذکر امید [رستگاریست]
 از ذکر اجابت عبا [دات]
 ای واحد شاکر علیما (۲)
 ای منعم نعمت حیاتم
 در هر نفسم [بشکر تنها]
 کفران ..... گذشته
 از خوان عطا نعیم وافر
 در مرتج رزق چون بهائیم

شکر است ضمیمه فتوحات
 [در] شکر مراد بختیار است
 [از] شکر نتیجه سعادات
 بر بنده کرم نما کریم
 ای واهب نعمت نجاتم
 توفیق ادای شکر بخشا
 اوقات بسا تزییع گذشته
 پوشیده و خورده نفس کافر
 ... است و چریده بس غنائم

(۱) کذا در اصل — مصروف؟

(۲) حاشیه مصنف: آیه کریمه — إن الله شاکر علیما

..... غنیم .....
 نی جان بیهائی خود خریده
 نی بخت ... نعمت اندوخت
 نی بر نفسی معیات قادر
 نی بر بد و نیک اختیارش
 [نی ... مرض ... شفامیستر]
 نی هستی و نیستی نه خود کام
 نعمتا که بقسمتش نصیبه
 ادوار زمانه در تنعم
 اقسام نعم نمی شمارد
 حیف است بنفس نا ...
 چون بردهٔ هیچ کاره پرخوار
 بی شکر ز عیش زندگانی
 هیئات چه نفس نا نفیسم
 ننموده ادا حقوق طاعت
 با این همه نعمت الهی
 کاوسل ز عدم نمود موجود
 چون نعمت جان و [زندگانی]
 پیوسته جوانیم بپیری
 بنموده بجنس انس پیدا
 ننموده عیان بجنس خنثا
 بخشیده ز فضل وضع مردان
 پرورده بعیشم از صبغیری
 .....
 نی طعمه بمزدر خود چریده
 نی حرقت قوت خود بیاموخت
 نی آگه وارد و نه صادر
 نی بر کج و راست اقتدارش
 نی فقر و غنای را مصور
 نی سستی و جستیش بخود رام
 ... ت لطیفه و عجیبه
 ..... انتعاش پی هم
 ..... نه آن نمی گذارد
 ... با جمله ... گریز پائی
 [از] عهدهٔ شکر نا وفادار
 بی قدر ز عمر و کامرانی
 بر .....
 نی ساخته شکر را بضاعت
 با این همه فضل بادشاهی
 ..... جان و جسم فرمود
 [بخشید] ..... جوانی
 فرموده بفضل دستگیری
 در صنف ... ل نو هویدا
 نا کرده هم از عقیم و انثا
 پیوسته ..... سالخوردان
 .....

بخشید و دین و دانشی افهام
 محفوظ ز رحمت برحمت
 ... ن که شماره بر نگارم
 ... ال بحال در موطن
 بخشیده بحفظ خویش برکات
 فرموده هزار مشکل آسان
 بس نعمته دون و بیرون
 سازد چه ادای شکر واجب
 کو شکر بطبق ان تولوا (۲)
 با صورت اگر بجا ست سیرت
 بی شکری خویش را هراسان
 سازد بنجات خود تبرک
 بر بنده بسعی اختیار است
 کو شکر بواجب و توکل
 مختار، ولی بعجز مجبور
 بودم همه سال و ماه و ساعات
 شکرانه ندید نفس اعما
 ناین نه سها بدیده نی مه
 این نفس بجز عصا ست درچاه
 نشناخته خویش را کوضیق

تخصیص ز خیل اهل اسلام
 فرموده بصد هزار نعمت
 بخشیده نعیم بی شمارم
 از ظاهر حال و هم ز باطن
 هم در سکنت و هم بحرکات
 در هر نفسی هزار احسان
 احسان حق از شماره افزون
 این بنده چه داند از مواهب
 کو حصر بوفق ان تعدوا (۱)
 باشد بصارت ار بصیرت
 این نعمتها بخود شناسان
 با شکر توسل و تمسک
 توفیق بدست کردگار است
 با این همه نعمت و تفضل
 پیرانه سرم غلام معذور
 ..... که در تضییع اوقات
 ..... نشد بشکر نعمتا
 ره راست ولی ندید اکمه
 اکمه بعصا همی رود راه
 نا یافته چون عصا ز توفیق

(۱) حاشیه مصنف: آیه کریمه — ان تعدوا نعمة الله لاتحصوها

(۲) حاشیه مصنف: آیه کریمه — ان تولوا

در ضیقِ ضلالت است و غفلت
 نایب و گدای در سوال است
 فریاد رسِ کریم دانا است
 ای سامعِ دعوتِ مناجات
 فریاد رسا ترحمی کن
 از ذکرِ جمیل بخش توفیق
 ای بارِ خدای فضل بخشای
 بخشای بحقِ ذکرِ الله
 از عجزِ بعفو در مسیلت
 فریاد بفضلِ ذوالجلال است
 بینا بحق و بحال شنواست (۱)
 ای واحدِ کافی المتهمات
 عجزم بنگر تکرمی کن
 وز شکرِ جزیل بخش تحقیق
 بر عاجزِ پیر عفو فرمای
 ارشاد نما بشکرِ الله

فی المناجات و صفت الصبر فتیجه المرضیات ثمرة البرکات

ای فاطرِ ارض و السموات
 ای ربِّ احد مجیبِ دعوات
 ای خالقِ خلقِ ربِّ رزاق
 ای مبدعِ هر بلند و پستی
 ای نقشِ وجود را صفا بخش
 گر نیست وجود من محقق
 دارم نه اگر شعارِ زیبا
 دارم نه ادای شکرِ نعمت
 نا رفته ره رضا و تسلیم
 مشغوف بعلمِ رسمیاتم
 ای قادرِ ممکن و محالات
 ای واهبِ خیر اقصِ حاجات
 توفیق نمای حُسنِ اخلاق
 ای ... نقوشِ هستی
 بر بندهٔ پُر خطا عطا بخش
 ..... شگرف نا موفق
 هستم همه حال نا شکبیا
 نی صبر و سکون بهیچ حالت
 نا یافته ام ز عقل تعلیم
 عاری ز علومِ عاملاتم

(۱) متن : بینا بحقیقت است و شنواست

غُولم که بخواب و خورِعَ جَولم	بی صبر، ظلوم و جهولم
بی تاب ز اختلافِ اعمال	بی صبر بوارداتِ احوال
صبر است مقامِ ره نوردان	صبر است نشانِ نیکِ مردان
صبر آیتِ فیضِ محسنات است	صبر آیتِ فوزِ منجیات است
صبر است وفا معاهدان را	صبر است سهر معاهدان را
صبر است دویِ درد ناکان	صبر آمده اختیارِ پاکان
صبر است ذریعهٔ کرامات (۱)	صبر است نتیجهٔ سعادات
از صبر جزایِ خیرِ اخیار	[صبر است باصطبار] ابرار
با خیر اسم صواب فاصبر (۲)	... .. صبر
حق است جزایِ خیرِ مردم	از امرِ خدا لئن صبرتُم
از صبر بود صفایِ عالم	از مردمی است صبر [آدم]
موعود جزایِ خیر اگر هست	از آیهٔ انّما یوفّی است (۳)
صبر است وقایع در نوائب	صبر است نجات از مصائب
صبر است کلیدِ بابِ احسان	صبر آمده از شعارِ خاصان
از صبر بود بهر جفا قصر	با صبر بود خبر مع النّصر (۴)
از صبر بود صفایِ یعقوب	از صبر بود شفای ایّوب
ارشاد بصبر جابران را	صبر است ستوده صابران را

(۱) حاشیه مصنف: — آیه کریمه: و اصبر و ما صبرک الا بالله

(۲) حاشیه مصنف: — آیه کریمه: فاصبر صبراً جمیلاً

(۳) حاشیه مصنف: آیه کریمه:

انّما یوفّی الصّابرون اجرهم بغير حساب -

(۴) حاشیه مصنف: حدیث اصح: " الصبر مع النّصر -

از دولت صبر جبر نقصان
 ای راهبر طریقت صبر
 از صبر جمیل بهره بخشا (۱)
 توفیق شکیب کن نصیبم
 دعوات بصبر را عطا کن
 بر غربت و عجز صبر زیباست
 عندالله است صبر ماجور
 این بنده پیر عاجز و زار
 لایق نه اگر باین عطایم
 توفیق صبوریم عطا بخش
 کافی است بصبر اجر دلخواه

فی المناجات و صفت التوفیق مفتاح الفتوحات

ای داور بارگاه لاهوت
 ای نافذ امر ملک جبروت
 ای حق یقین عین تحقیق
 ما توفیقی است آیه حق
 توفیق رفیق در مطالب
 توفیق بهاصل و محاصل
 توفیق عطیه الهی است
 توفیق رفیق امر معروف
 توفیق بعافیت مستقر

فرمان ده کارگاه ملکوت
 ای مالک ملک جمله ناموت
 بر علم یقین تو بخش توفیق
 الا بالله امر آصدق
 نور دل و روح و قالب
 باشد بجزای خیر واصل
 برهان اوامر و نواهی است
 توفیق بفوز و فیض موصوف
 تفریق بود به نهی منکر

(۱) حاشیه مصنف: آیه کریمه: قصیر جمیل -

توفیق	بهر صفت مقدّم	با صدق بود صفای هر دم
توفیق	بآدمی است زیبا	زینده تر از هزار دیبا
توفیق	اساس پاکبازان	توفیق لباس سرفرازان
توفیق	کلید باب خیرات	توفیق دلیل بر عبادات
توفیق	بهر وظیفه آغاز	توفیق بهر ترانه دمساز
توفیق	بهر عمل قرینه	در خاتم مدعا نکینه
توفیق	سند بعفو و احسان	توفیق بمشکلات آسان
توفیق	مصاحب مدارس	توفیق خلاصه مجالس
توفیق	صعود جمله درجات	توفیق حصول جمله حاجات
توفیق	بزرگ جمله اخلاق	توفیق بانفس و بافاق
توفیق	نتیجه معادات	پیرایه حسن جمله عادات
توفیق	طلیعه مواکب	توفیق ذریعه مآرب
توفیق	عطا ز حق تعالی	توفیق طلب نما ز مولی
ای واهب فیض و فوز توفیق		توفیق عطا نما بتحقیق
ای اکرم اکرمین کرم کن		توفیق بحین و حال ضم کن
هر حال بحال و حین موافق		توفیق [بان] نما [مطابق]
توفیق بذکر و شکر و اخلاق		اکرام کن ای کریم خلّاق
توفیق عطا نمای دلخواه		قدّ و فقی بفضل الله

فی المناجات و صفت برکات الطاعات

ای خالق خلق، قادر پاک	ای نعبدو نستعین ایّاک
ای رب رحیم فرد معبود	موجود بحق همیشه مسجود
ای واجد ماجد مهیم	ای ذوالمنن احد معین

صنّاع، صمد، مَحْوَلِ الحَال
 فِتّاحِ اِبْدِ، لَطِيفِ و قَاهِرِ
 اِی قَهْرِ تو بر امورِ غَالِبِ
 مَحْرَابِ زِ جَانِ سَیْنِه چَا کَانَ
 عَرَفَا بِصِدَائِی مَا عَرَفْنَاکَ
 دِلْهَا بِسُجُودِ دَرِ مَسَاجِدِ
 بِنَهَادِی زِ عَجْزِ رُویِ بِرِخَاکِ
 اسْتَادِی چُو سُرُو دَرِ قِیَامِ اِنْدِ
 اَزِ بِنْدِگِیِ تو بِرِ جَبِیْنِ دَاغِ
 اَزِ رِشْحِیِ طَاعَتِ تو سِیْرَابِ
 اَزِ آبِ رِخِ سِجُودِ نَمْنَاکِ
 خَمِ پِشْتِ چُو چَرِخِ دَرِ رِکُوعِ اِنْدِ
 چُونِ مِهْرِ و نِجُومِ دَرِ سُجُودِ اِنْدِ
 دَرِ طَاعَتِ حَقِ جَمِیْعِ اِحْیَا
 دَرِ پَرْدِیِ غَیْبِ سَرِ بَطَاعَاتِ
 اَوْرَاقِ بِسُجُودِ سَرِ نَهَادِی
 دَرِ سِجْدِیِ بُوْدِ جِبَالِ چُونِ لَاحِ
 پِیُوسْتِیِ وَضُوسْتِ کُلِّ بَطَاعَاتِ
 بِرِخَاکِ سِجُودِ سَرِ چُو اِنْفِلَکِ
 اَفَاقِ بَطَاعَتِ اسْتِ چُونِ نَاسِ
 مَآنَنْدِیِ نَسِیْمِ دَرِ تَرَاوِیْحِ
 دَرِ بِنْدِگِیِ اِنْدِ زِیْنِ طَرِیْقَتِ

رِزَاقِ، اَحَدِ، مَعِیْنِ، مَتَعَالِ
 فِیاضِ اَزَلِ، غَنِیِ قَادِرِ
 اِی اِنْقَاطِفِ تو مِیَا تَرِی مِثَالِبِ
 اِی طَاعَتِ تو صَفَایِ پَا کَانَ
 خَاصَانَ بِه نَدَایِ مَا عِبْدِنَاکَ
 دَرِ سِجْدِیِ تو رِخِ اِمَا جِدِ
 خُوبَانَ بِسُجُودِ حَضْرَتِ پَاکِ
 دِلْهَا کِه بِدَاغِ لَالِیِ فَا مِ اِنْدِ
 جَانْهَا چُو کُلِّ شِکْفَتِیِ دَرِ بَاغِ
 تَنْهَا چُو گِیَاهِ خُشْکِ پِه تَابِ
 هَرِ ذَرِیِ چُو خُسْ فِتَادِیِ بِرِخَاکِ
 هَرِ جَا کِه اِصُولِ بَا فُرُوعِ اِنْدِ
 ذَرَاتِ جِهَانَ کِه دَرِ وُجُودِ اِنْدِ
 هَرِ بِنْدِیِ بِبِنْدِگِیِ مَسْهَبِیَا
 هَرِ ذَرِیِ خَاکِ پَاکِ اِمَوَاتِ
 اِشْجَارِ بَطَاعَتِ اِیْسْتَادِی
 هَرِ بَرِگِ بَرِگِ شَاخِ دَرِ شَاخِ
 صَفِ بَسْتِیِ چَمَنِ چَمَنِ جَمَاعَاتِ
 هَرِ خُشْکِ و تَرَا سْتِ و خَا رِ و خَا شَاکِ
 اِنْفَسِ بِسُجُودِ هَمِچُو اِنْفَاسِ
 بَلْبَلِ بَتَرَنَمِ تَسَابِیْحِ
 خَلْقَتِ هَمِیِ گَرِچِیِ فِی الْحَقِیْقَتِ

از آیه^۱ ما خلقت برهان (۱)
 این خاصه کمال یومنون است
 در طوعِ تو سر نهاده ادیان
 در طاعتِ یک وجود گشتند
 گشتند باعوجاجِ اعمال
 چندانکه بوضعِ نا مطابق
 چون رشته^۲ بندگی است زنتار
 مذکور یکی بوحشی و طیر
 مسجود یکی بکعبه و دیر
 در بندگیش صنوفِ ناسوت
 اعمالِ سرشتگان تعبَّدد
 سرمایه^۳ طاعتش باحرار
 در سجده^۴ حق چو جان و مردم
 حیوان و جماد با نباتات
 در سجده چوانسی اند و جانی
 با سجده قعود فرشیان را
 در بندگی است هست هم نیست
 فارغ نبُوند رفتگان هم
 بالای زمین بطاعت احیا
 شاهان همه بنده در عبادت
 سجاده^۵ آسمان ببالاست

تخصیص بود بجن^۶ و انسان
 فرمان بحق لیعبُدون است
 ای طاعتِ تو نشانِ ایمان
 هفتاد و دو ملت ارگذشتند
 هر چند باختلافِ احوال
 بر جاده^۷ بندگی موافق
 در سجده جبینِ نور و هم نار
 یک صانعِ این همه شر و خیر
 مقصود یکی سلوک با میر
 در سجده^۸ حق صفوفِ ملکوت
 اشغالِ فرشتگان تعبَّدد
 آدابِ عبادتش بابرار
 افلاک و بروج و مهر و انجم
 جن^۹ و بشر اند در عبادات
 اقوامِ زمین و آسمانی
 سرها بسجود عرشیان را
 غافل ز مسجود هیچ شی نیست
 بیدار بسجده خفتگان هم
 هم زیرِ زمین مسجودِ اشیا
 هم مُرده و زنده در عبادت
 بر روی زمین همه مُصلَّاست

(۱) حاشیه مصنف: آیه کریمه- ما خلقت الجن والانس الا لیعبُدون

هرچه از ازل آمده صناعت دارند بعالم شهادت یاد آدم این شنیده واقع گویند بچهارمین ارایک (۱) آیند بسجده الهی در طاعت حق به بیت معمور کز روز الست تا قیامت قامت بقیام طاعت آرند کی جمله شود شماره شان را حیرت حایل درین مقام است [بعد ازین دو ورق ۸۸ - ۸۹ یعنی چهار صفحات مخلوطه افتاده الذا]

تا حد ابد بود بطاعت چون عالم غیبیان عبادت نقلی که رسیده بر مواقع هفتاد هزار از ملائیک هر روز بروی عذر خواهی هر روز صفر دگر بدستور هر روز همان عدد بقامت پیوسته دوام طاعت آرند از سجده حق گزاره شان را کی حصیر ملائیک کرام است یاتینک صدق آن نشان است فی الفور شده حیات ایشان با هیئت و هیکلش نموده هر یک بسرشت خویش مربوط در پیش خلیل بر پریدند کز قدرت حق بود هزاران بی شک زشک است و شبهه حاشا هر یک بهمان قدر که لایق کاند روه طاعتش نثار است

خذ اربعة نشان آن است افکنده که بر جبل پریشان هر یک بهمان نشان که بوده آن لحم و دم و جناح مخلوط پرواز کنان فرا رسیدند مقصود ازین مقدمه آن اعجوبه حیرت و تماشا اعجوبه و کثرت خلایق پهلایش آفریدگار است

(۱) حاشیه مصنف: ارائک = مفرد اریکه یعنی تخت، عبارت از آسمان -

ایضاً ذکر خلیل الرحمان بمقام العرفان و تعرف الایمان

از عهد خلیل وقت آغاز
 در نص صحیح خواندم آیات
 چون دید بنجم در مقابل
 چون از نظرش افول کرده
 رو از رُخِ نجم باز گرداند
 بر روی فلک چو مَه بر آمد
 چون دید قمر بچشم پندار
 مَه هم بافول از نظر رفت
 هم از رُخ مَه کناره فرمود
 چون گشت بچرخ مهر ساطع
 چشمش چو بچهره مهر آشت
 او نیز چو غرق غرب بوده
 انّی وجهت وجهی ازبر
 بشناخت چو فاطر السماوات
 دانست که خالق همه اوست
 دانست که آفلین نپایند
 آن را که بقای جاودان است
 اینها همه آفرینش اوست
 امتداد بسمت قبله راست
 رو راست بسوی کعبه دل
 از غیر بغیرت و تبراً

او آمد این مقدمه باز
 آنجا که خلیل در مقامات
 در بندگیش نیافت قابل
 از طاعت او عدول کرده
 هم آیه لا احب بر خواند
 شکل قمرش بمنظر آمد
 هذا ربی نمود تکرار
 چون نجم نموده در گذر رفت
 تکرار به لا احب بنمود
 دیده رُخ او بنور لامع
 هذا اکبر ز دیدنش گفت
 قطع نظر از رُخش نموده
 بر خواند بذکر حق اکبر
 خلاقی خود و جمیع آلات
 بیگانه گذاشت یافت آن دوست
 باقی حق و این همه فنایند
 تحقیق همه خدایگان است
 احرام بسمت قبله یک روست
 بیزار ز شرک از چپ و راست
 محراب حقیقتش مقابل
 بنمود ز جملگی ابراً

از کثرتِ غیر گشته بیزار
 سر را بسجودِ حق نهاده
 بگذشت ز لعبتانِ بی فر
 اصنامِ بطلی چو کرد پدرود
 چون روی بطاعتِ خدا داشت
 بنمود چو قطعِ ما سوا الله
 چون آمده وحدتش نمودار
 پندارِ هوا بباد داده
 بشکست همه بتانِ آذر
 گلزار شدش ز نارِ نمرود
 از غیرِ خدا نظر جدا داشت
 پیوست بخلافتِ هو الله

ایضاً - فی ذکر خلیل الله تعالی در آغاز دعوت
 و اصطبار کُربت و فوز روضه خلّت

این واقعه خوانده ام بتذکیر
 کز عهدِ بلوغ و حینِ ابلاغ
 در آزمینهٔ صنم شکستن
 انداخت بلا بجانِ نمرود
 چون در پدرش شقاق بوده
 تفریقِ طریقِ بت پرستان
 هر چند ره جفا سپرند
 افراطِ بکافری نمودند
 بردند بسببِ پرستی اسراف
 از راهِ ضلال و قبحِ نیست
 کردند بهر چه وضع ایذا
 هر قصد که در جفا نمودند
 چون پیش نرفت هیچ اضرار
 آن را که خدا نگاهبان است
 از حالِ خلیل در تفاسیر
 کز نار شگفته شد بسوی باغ
 وز رشتهٔ کفرشان گسستن
 رد کرده دودمانِ سردود
 در قومِ بطل نفاق بوده
 در حلقهٔ کفر مکر و دستان
 در حقِ خلیل جور بردند
 در کلفتِ بت شکن فزودند
 اسرارِ بجهل غیر انصاف
 بردند به بت شکن اذیت
 بر عکس فتاده زان تمثلاً
 نو میدی ازان بخود فزودند
 عاجز گشته ز کیفِ این کار
 آری چه ضرر ز دشمنان است

از شیوه^۱ نا معاش هاداش
 گمراه روان خراب حالان
 انواعِ تخیلات آن حال
 بُردند بتعبیه نشانی
 باشد که کند علاج تاثیر
 آن کوره^۲ آتش آزموده
 کردند تنور تفته و حار
 کردند بخود سیاه روزی
 آتش زده هم بخرمن خویش
 هم بر رُخِ شان رماد افتاد
 در گرمی کوره شان ترقیب
 بی دیدان فکر نرم دیدند
 چون آتش و دود چهره افروخت
 هم خانه^۳ دشمنان بسوزد
 و یافته فرقه^۴ مفرق
 بُردند بسی ز هر کرانه
 بُردند بجانِ خویش تخریب
 از حمل بهم توان فشاندند
 از کینه چو باز ایستادند
 اصلاح درین غرض همانا
 زور پدرش فقط گزیدند
 هرگز نه دگر هزار تنها

فی الجملة نموده وضع کنکاش
 بردند بدان و بد مسکالان
 از فرط ضلال فرقه^۵ ضال
 آتش دانی ز فکر دانی
 گفتند بهم که این چه تدبیر
 آن محرقه را بپا نموده
 آن گلخنیان بگلخن نار
 آن سوختگان بهیمة سوزی
 احراق بدوست کرده در پیش
 آن آتش و دود رفته بر باد
 بردند زمانی از تعصب
 آتشدان را چو گرم دیدند
 هم گرمی^۶ شان دماغ شان سوخت
 مشعل که بنور حق فروزد
 القصه چو کوره شد محرق
 تحمیل خلیل را بهانه
 کردند بمنجنیق ترتیب
 دروی چو خلیل را نشانند
 یکسر همه ناتوان فتادند
 جستند ز کاهنان دانا
 تحمیل نه حد^۷ بخویش دیدند
 برداردش او فقط بتنها

تحمیل طلب کنان ز آذر
 تکلیف چنان ستم نمودند
 عالی عتلم فضای خصلت
 برداشته کمال احسان
 هم از پدرش بحمل آن نور
 از روی عناد گشته باعث
 آن سنگ تراش سنگ بر دل
 آن مظلومه کوش بی ترحم
 آن بی جگر از غم جگر بند
 این ظلم بخود قبول بنمود
 آن دشمن حق زدوست بگسست
 برداشته منجنیق از جای
 از مهر پدر چو دیو ر کند
 زو جانب آتشین مکان کرد
 آن نور بصرز کف فشانده
 آن وقت که از کفش جدا شد
 مابین هوا هنوز بالا
 جبریل امین برش رسیده
 گفته که حاجتی که داری
 هر چیز که احتیاج باشد
 بر گفت خلیل در جوابش
 ای روح امین چه گفتن است این

هم از پدرش که بود اکفر
 اغلاقی چنین عتلم نمودند
 والا هم مقام ملت
 افرخته عروج ایقان
 انداختنش بنار مزبور
 بردند طریق جور حادث
 آن بت گر بت پرست غافل
 آن بیهوده کیش پر تحکم
 فرزند گسل بکفر پیوند
 بازوی شکسته باز بکشد
 برجست بقصد آن ستم چست
 برده بهوا بغیر پروای
 گردانده فراز دستش افکند
 انداخت دوا زد دست بی درد
 بی دیده چو منجنیق مانده
 یعنی که خلیل بر هوا شد
 کامد پیشش سفیر والا
 احوال خلیل باز دیده
 فرما که کنم غرض گذاری
 فرما که بران علاج باشد
 بنمود چنین ره صوابش
 با بی خبران چه رفتن است این

جز دوست بکس نظر ندارم
 آمیخت نه با کسی مزاجم
 جان و دل من بجانب الله
 بینا بصلاح من توانا است
 می داند حالتی که در پیش
 از غیر علاج من نیاید
 کافی ست غنی که سازدم ناج
 هر حال مرا رضای او بس
 الراجی التجا الی الله
 جبریل شنید ماند خاموش
 با قوت خلقتش باقبال
 مشغول بذکر حق تعالی
 مستودع رحمت خدائی
 بی خویش از آن سلوک وان سیر
 جز قید دگر مقید یار
 جبریل مخاطب صدا شد
 اقرار جواب را شنیدی
 احسنت که داد حال خود داد
 از وحی بخوان دران مقامش
 امنیت و عافیت پناهی
 اظهار طلب سواه بنما
 گفته که شنو بوحی و تنزیل

بگذار ز خود خبر ندارم
 با هیچ کسی نه احتیاجم
 طبعم نه ز گرم و سرد آگاه
 او بر همه حال بنده دانا است
 می بیند حال بنده خویش
 کافی ست خدا بهره چه شاید
 محتاج چه می دهد به محتاج
 عرض غرضم نماند باکس
 تفویض بفضل اوست دل خواه
 دارم بخدا ز خود فراموش
 از فضل خدا در آن چنان حال
 از حال خودش نبود پروا
 مستغرق بحر آشنائی
 با دوست تعلقش نه با غیر
 نا داشت توجهی باغیار
 از حضرت کبریا جدا شد
 کز حال خلیل باز دیدی
 از غیر نخواست هیچ امداد
 از جانب ما رسان سلامش
 کز ما بطلب ز داد خواهی
 امداد طلب نمای از ما
 باز آمده بر خلیل جبریل

از بعدِ سلامِ حق بفرمان
 و اخواه ز حق هر آنچه دلخواه
 گفتا که خدای من سمیع است
 از حضرتِ حق خدای قادر
 تو واسطهٔ نفاذِ فرمان
 از عرضِ غرض بتوجه آم
 خود عرضِ غرض بحق گذارم
 دانایِ نهان و آشکارا
 فی الفور خلیل در مناجات
 آگاه بجملهٔ سرائر
 ای اعلم سرِّ و الخفیات
 می بینی حالِ زار مسکین
 این بنده ز حالِ خود چه گوید
 یارایِ چه بنده را بخواهش
 بیچاره بخود چه چاره آرد
 فریاد رسا ز عالم آگاه
 مقصود مرا رضایِ تو بس
 من بی کس زار در چنین حال
 هر حال رضایِ تست شافی
 ای فضلِ تو بنده را هوا خواه

معروض سوالِ حال بر خوان
 آید مددِ بتو من الله
 درجاتِ عنایتش رفیع است
 آری بعباد وحی صادر
 ای وحی رسان بنامِ خاصان
 تا با تو عریضه و سپارم
 با غیر نه احتیاج دارم
 کافی شنواست حالِ ما را
 گفته که تو ای مجیب دعوات
 دانا بحقایقِ ضمائز
 حاجت بتوجیست عرض حاجت
 می دانی کیفِ کارِ غمگین
 جز فضلِ ره دگر نپوید
 نی دخل فزایش و نه کاهش
 عاجز چه مجال عرضه دارد
 خواهم چه بخود ز پاک درگاه
 ای فضلِ تو دستگیر بی کس
 عرضم برضایِ تست اقبال
 عرضم برضایِ تست کافی
 کافی بالعبد حسبی الله

نزول فضل رب^۳ جلیلی در حق خلیل و فرمان شدن بر نار بتبديل حال و تمثيل گلزار

<p>خود را بخدای خود حواله من محض رضا مراد خواهم کونی برآدا^۴ که گشت گلزار کز برکت آن سلامت اوست با فضل بهار باغ و بستان رسته گل و شاخ شاخ بالان روئیده ز شاخ بزرگ بر بار صحن چمن از بهار رفته گلگونه^۵ گرم از کرم شد فواره^۶ بهر زکال پاره هر شعله^۷ نار نار بن رست چون سزور^۸ سهی میان گلزار دیده بر جا مکان منجا آثار موافق از مواقع هر چیز باعتدال پیوست آن آتش و هیمة کاه گیل گشت چون حر^۹ خطر بحال گردد دارد هر یک ز گرم و سرد با طبع^{۱۰} نموده سازگاری</p>	<p>*خوش خواند خلیل آن رساله *گفتا که بحال داد خواهم فرمان خدا رسیده یا نار آخر آیه سلام بر دوست آتشدان کشته چون گلستان هر هیزم و چوب نونهلان گل گل شده خار خار اشجار چون جنت خلد بر شکفته آن کتوره^{۱۱} چو روضه^{۱۲} ارم شد چون غنچه دمیده هر شراره چون سبزه دهان خار بن رست ادخال خلیل در چنان نار در عین فتادن اندر آنجا در آیه سلام بود واقع چون برکت آن بحال پیوست آن حر^{۱۳} چو برد معتدل گشت گر برد ز اعتدال گردد در طبع بشر اثر حر و برد گردید هوا چنان بهاری</p>
---	--

* این دو بیت بر خاشیه نوشته است

از ربّ جلیل جلّ قدرت
تا گردد مثل برد نادر
در آیه سلام اگر نبودی
کز هیبت حکم نار خاموش
زان قسم اشدّ برد گشتی
آن نار که بدّ اشدّ واقد
از امر بنار با سلامش
بهنشست خلیل در خیابان
بهنشست ولی بطاعت استاد
در طوع چو سرو ایستاده
چون خاک نهاده روی بر خاک
فرخنده کیش ز بندگی یافت
آنجا که مقام پاک بازان ست
از خاصان سنت عبادت
طاعت که نیاز با نماز است

فی المناجات وصف الطّاعات و غفلت و

کسلت الانسان بامتثال فرمان

ای طاعت تو شعار پاکان
اهلاک که یافتند اقوام
انکار ز امر حق بادوار
از راه عناد ترک فرمان
از غرقه و حرقه خسف و صیحه
برهان همه آیت صحیحه
بی طاعت تو مگر هلاکان
ادیان گذشتگان اعوام
بر اهل اسم نموده ادبار
بنموده اشان جزای حرمان

آثارِ زمانه‌ها گذشته
هر قوم بهر صفت که رفتند
از آن همه مرحبا بران قوم
الدنیاء ساعة فساعت
الدنیا یوم به بود یوم
هرچند بطاعتی که شاید
ای طاعتِ تو نه طاقتِ خلق
عباد گر از ازل بطاعت
مُزجات بود بضاعتِ خلق
سبحان جلیل جل و عظمت
از طاعتِ خلق بی نیاز است
چون بنده بیندگی ست مامور
مزدور صفت بخدمت آمد
حقِ نمک است بندگیها
یک حقِ نمک بصدخدمات
در خدمتِ خواجه مجازی
در طاعتِ مالکِ حقیقی
خلاق که خلق آفریده است
آورده ز کتمِ غیب پیدا
انفاس و نفوس کرد موجود
فرمان بعباد بندگیها ست
بر بنده بود حقوق بسیار

مذکور با مر و نهی گشته
پاداشِ معاشِ خود گرفتند
کائار اشان صلوة با صوم
احسنت که بگذرد بطاعت
کو صرف شود بطاعت و صوم
از صوم و صلوة ما چه آید
نبود بادا لیاقتِ خلق
اندوخته تا ابد بضاعت
حق مستغنی ز طاعتِ خلق
اسع بعطای فیض و رحمت
مستغنی روزه و نماز است
با مُزد بخدمت است مزدور
مستوجبِ رزق نعمت آمد
با بندگی است زندگیها
واجب باجیر بی عزامت
از خدمتِ حسن سرفرازی
از نارِ سقر بود عتیقی
با نعمت و ناز پروریده است
این نقشِ وجود را هویدا
باعث بوجود طاعتش بود
آن باعثِ خلق و زندگیها ست
کز لطفِ حق آمده پدیدار

از خوانِ کریم آب و نان یافت
 آخر بامیدِ عفو و رحمت
 بی ذکر کدام دین و مسلت
 حمال بمایه و بال است
 بس نعمتِ زندگی مهیا
 در عیش و حیات بسط با قبض
 احشای امعا و معدة و هضم
 خال و خط و دست و پهلو و پشت
 با جفت دو چشم ابروی طاق
 شفها و فم و فراست و هوش
 در هیکل تن بود مهیا
 فکر و ادب و قیاس بخشید
 بخشیده بحفظ خود حمائل
 بخشیده لسان بنطق قائل
 افروخت بنسور مشعل دل
 بخشیده ذنوب بندگان را
 آراسته اسم با مسما
 با این همه صنعت عظیمش
 کاری که برستگاریش یار
 تخصیص اطاعت است و اذعان
 باشد چو جماد نقش دیوار
 کز بنده اطاعت است مطلوب

بی مزد و بها بجسم جان یافت
 پرورده شده بناز و نعمت
 حیفاست که دم زند بغفلت
 بی طاعت اگر بجان و مال است
 از تارک فرق تا کف پا
 پیوند وجود نبض در نبض
 اعضا و قوا مقوی النظم
 پیوند عظام و بند انگشت
 با زانو و کتف ساعد و ساق
 سوی و مژه و محاسن و گوش
 چندین نعمت و قسم اشیا
 فهم و خرد و حواس بخشید
 بخشیده شمایل و خصائل
 بخشیده مکارم و فضائل
 حرکت بوجود دابه گیل
 پوشیده عیوب بندگان را
 احسانش فزون ز حصر و احصا
 با این همه نعمت عمیمش
 توفیق نیافت بنده در کار
 کاری که بآن وجود انسان
 بی طاعت اگر بحسن اطوار
 بی طاعت اگر نیامدی خوب

خود بهره نه از کمال دارد
 انسم که کم از ددان و دیوان
 پُر بارِ عفونتم عَرابه
 سرگشته بحرکتِ تردّد
 معلول غلام پیر فوتوت
 دلریش بخاطرِ پریشم
 لایق نه بطاعتم ز بد حال
 محروم ز باطنی طهارت
 از زیورِ ورع نا محلا
 بر بخاک نهاده روی بی آب
 هوشم بهوا جسد بمسجد
 از پاسِ حواس دل نه هشیار
 نا شسته رُخم ز آب دیده
 دورم ز حضور دل فتاده
 لیکن چه مراد دل نه بر جا
 بر ریش سفید خاک پاشم
 زین روی سیه نه رو سفیدی
 لیکن چو تراب روی بر در
 چون خاک جبین و دیده سایان
 در یوزه اشان حضرت پاک (۲)

بی طاعت اگر جمال دارد
 فی الجمله (۱) چومن جماد حیوان
 افتاده چو پا شکسته دابه
 و مانده ز طاقت تعجب
 نی قوتِ طاعتم پی قوت
 با روی میه سفید ریشم
 هر چند بطاعتم نکو قال
 مغرور بظاهری مهارت
 استاده نشسته بر مصلا
 سر گر بسجود رو به حراب
 دل در خفقان و تن مقید
 افتاده بخواب و چشم بیدار
 چون سیل سرشکم اردویده
 تن گرچه بطاعت ایستاده
 هر عضو بطاعت ارچه برپا
 گر لایق بندگی نه باشم
 حیف است بحالِ موسفیدی
 مانند ذباب دست بر سر
 ای بر در تو رخ گدایان
 شاهان چو گدا فتاده بر خاک

(۱) متن : القصه

(۲) متن : سرها بسجود حضرت پاک

من پیرِ کهن گدای آن در
 ای بارِ خدای بنده پرور
 بردستِ تهی و دیده گریان
 خواهم نظرِ کرم ز اکرم
 از بنده که مشتق است از بند
 از رویِ رضا عباد امجاد
 از خواجه اگر غلام پیراست
 هر بنده هیچ کاره معذورا
 ای قادرِ مالکِ حقیقی
 آزادیم از گناه بخشا
 ای مستغنی غنی ز طاعات
 گر توشه طاعتی ندارم
 با این همه یاس اتفاقی
 حق بر همه حال زارم آگاه
 با کاسه خشک و دیده تر
 بر عجزِ غلام پیر بنگر
 بر حالِ ضعیف سینه بریان
 رحمی بکن ای خدایِ ارحم
 جز عجز چه آید ای خداوند
 سازند غلام پیر آزاد
 آزاد ز قیدِ دار و گیر است
 از اخذ معاف شد بمقدور
 بخشای بمن خطِ عتیقی
 آه ست مرا بآه بخشا
 از رحمتِ تست عفو عَصَمَات
 جز جرم بضاعتی ندارم
 امید بفضلِ تست باقی
 العبد مُرَّجو عفا الله

فی المناجات و ذکر کیف حیف حالات و

مسئلت الدعوات بفوز اجابات

ای دائمِ ملک لا یزالی
 ای صاحبِ بارگاهِ تقدیس
 ای واحدِ متصف بتوحید
 ای اولِ اولین و آخر
 ای خالقِ خلق و مالکِ ملک
 بر فلکِ فلک نموده برپا
 ای قایمِ اوجِ ذوالجلالی
 ای پاک ز هر مثال و تجنیس
 ای ماجدِ ذوالمدیح تمجید
 ای باطن و در صفات ظاهر
 ای نقشِ فلک نگار چون فلک
 خورشید چو بادبانِ زیبا

وآن فلک میان بحر قدرت
 امواج بروج هر کناره
 وان فلک فلک پسر از عجائب
 در بطن فلک بسان کشتی
 گردش زده این فلک سفینه
 گردانده فلک بسان دولاب
 دولاب روان بمرکب باد
 چون حربه ضرب برق رخشان
 در هر فلکی بسا نوادر
 ای جاعل این جمیع آلات
 فی الفور کنی هر آنچه خواهی
 ای فضل تو عافی گناهی
 این پیر گدای عاجز زار
 عفو تو بس است یا الهی
 ای عذر پذیر عاجزان را
 من خشک نهال نا برومند
 رشعی طلبم ز ابر احسان
 پژ مرده گیاه طینت من
 کتی از خس خشک سبزه روید
 لطف تو چو سبزه ام دم‌انده
 وز سبزه من سمن دمیده
 از مشک دمیده رنگ کافور

مانند حباب در سباحه
 قطرات بروج چون ستاره
 پسر بار نوادر غرائب
 اقسام لطیفه ها سرشتی
 چون آب میان آبگینه
 گردش ز سحاب کاس پسر آب
 بر بست برشته های اوتاد
 شد ضارب ابر وعد غران
 ممکن ز محال ساخت قادر
 ای فاعل جمله اختراعات
 بخشی بگدا کمال شاهی
 عفو تو بیه از هزار شاهی
 گر نیست بشاهی سزاوار
 پذیر ز بنده عذر خواهی
 لطف تو بهار ده خزان را
 بی آب چو خاک در هوا بند
 تا بر شگفم چو گل چمن سان
 چو خس نمود زینت من
 تا از نم آب رخ نشوید
 بر خاک نم عطا فشانده
 برفی بگیاه من وزیده
 سوسن شده یاسمن بدستور

لیکن نه برنگ رو سفیدم
 وز ریحان ضیمران زرافشان (۱)
 بر خاکه کشیده نقش بیرنگ
 نوری ز بیاض نا هویدا
 عفو تو مگر غبار شوید
 چون گل زغم تو سینه چاکان
 وز چاک دلم کشاد دل بخش
 نی بهر معاد فکر دارم
 از صرف سخن نه صرفه بردم
 بی نحو صواب ره نوردم
 دلریش بخاطر پریشم
 در بند گیم دواب سستم
 عاصی بهمه فصول و ابواب
 غافل ز معاد چو مواشم
 بد نفس خجل ز نیک مردان
 خناس قیاس نا سپاسم
 از پاس وجود نا خبردار
 بی قدر ز سال و ماه و ساعات
 کی آدمیم بتر ز خر من
 بی توشه ز عالم حواصل
 بیگانه ز عقل جاهلانه

یعنی ز سیاه مو سفیدم
 سر زد ز بنفشه برگ ریحان
 از سبز خطم بلوح شب رنگ
 بر لوح همان سواد پیدا
 زین لوح سیه چه نقش روید
 یا رب بحق آبروی پاکان
 با آب رُخم صفای گل بخش
 نی بهره ز شکر و ذکر دارم
 عمری ز پی هوا سپردم
 صرف از پی هرزه یاوه کردم
 با روی سیه سفید ریشم
 چندانکه بخورد و خواب چستم
 عاجز بهمه جهت در اسباب
 آواره بحرفت معاشم
 چون گربه بخوان ز کرس گردان
 نسناس صفت ز جنس ناسم
 بد نفسم و از نفس نه هشیار
 بی آب رُخم ز فیض طاعات
 ناورده جوی عمل بخرمن
 نی خوشه ز مزرع محاصل
 دیوانه بقید آب و دانه

اسراف نموده در مصارف	غافل ز حقایق و معارف
در پنجهٔ نفسِ خود اسیرم	دیوانه صفت غلامِ پیرم
از پنجهٔ نفسِ سازم ایمن	ای مالک مستعانِ مهیمن
مملوکِ تو آم بعفو بنواز	وابستهٔ بندِ بندگی ساز
ای خالقِ جملهٔ حر و قین (۱)	ای قادرِ هر مجال و ممکن
قین نیز چو حر کنی سزاوار	ای از کرمِ تو عتیقِ احرار
فضلِ تو برات حر و قین را	عفوِ تو نجات انس و جن را
نی قین صفتم بیندگی شاد	نی حر صفتم ز جرم آزاد
نی در حر و قن برو شماره	* این بندهٔ پیر هیچ کاره
بر راهِ رجا نبرده ام پستی	بیهوده ام از وجود لاشی
باشم بعنایتِ تو ناجی	إلا بعنایتِ تو راجی
خطیبی ز نجات کن عظیم	بر کش خطِ عفو بر خطایم
دلشادیم از صواب بخشا	آزادیم از عتابِ بخشا
ماشا الله یفعل الله	دارم بوظیفه در همه گاه

مناجات بسوال العفو و النجات بحضرت قاضی الحاجات
عز اسمه و جل ذکره

ای فالقِ صبح و جاعلِ شب	یا فاطر یا کریم یا رب
ای دائره سازِ مرکزِ خاک	ای خیمه فرازِ هر نه افلاک
ای دیده فروزِ نورِ بینش	ای خالقِ جمله آفرینش

(۱) حاشیه مصنف: حر = آزاد — قن = غلام

* شعر حاشیه

ای نقش نگارِ این صنایع
 ای رنگ ده رخِ بهاران
 ای مشعله بخشِ جمله آجرام
 ای صانعِ این جمیع ذرات
 ای مالکِ مُلکِ عالمِ غیب
 ای سرِّ غمت وجودِ آدم
 ای بخششِ تو نجاتِ جاوید
 بخشای که بس تباه کارم
 یا باسطِ یا غنی خداوند
 یا سهوِ خطائیم و بالعمد
 بندهِ بخطای خویش قائل
 گر بنده عطا بسا خطاکار
 حالی که مرا نهان و پیداست
 یا ربِّ بحقِّ وحدتِ تو
 یا ربِّ برونِ انبیایت
 تخصیصِ بحقِّ آن پیمبر
 بالحقِّ شفیعِ عذر خواهی
 بخش آبِ رخِ باین کفِ خاک
 اولاکِ لما خلقتُ افلاک
 استدعاً عفو بتوسلِ نعتِ حضرتِ نبوتِ نصرت
 حبیبِ قریبِ حضرتِ حقِ تعالیِ صلی الله علیه
 و آله و صحبه و سلم
 آن احمدِ حامد و محمدِ محمودِ مُشَفِّعِ و مَسْمُوعِ

صاحب مقر - مقام محمود
 سلطان رُسل حبیب - خاصیت
 آن اول و اصل - آفرینش
 آن مقصد - کاف و نون مکمل
 آن شمس - نه رواق والا
 آن سرور - کائنات در کُل
 آن سیّد - خاتم النبیین
 آن آیت - رحمت الهی
 آن ناسخ - کیش و ملکت پیش
 آن صاحب - دین پاک اسلام
 دیباچه - کلیات اجزا
 گنجور - سرائر خدائی
 فرمان ده - ملک هر دو عالم
 موصول بقرب - قاب قوسین
 بایسته - اوج - مجتباتی
 فهرست - جریده مفصل
 آن میهر - هدا سپهر اجلال
 شق القمری - ز معجزاتش
 پیرایه - محسنات آنسی
 مجموعه - خیر و فیض و احسان
 وصفش بجز از خدا که داند
 وصفش نتوان تمام گفتن
 در حضرت - خاصش این ثنا بس

الحمد لوا و حوض مورد
 معراج روی قریب - خاصیت
 آن شمع - ازل، چراغ - بینش
 آن باغ - پسین بهار - اول
 عالیشان - نشان اسری
 آن باعث - ممکنات در کُل
 آن فاتحه - کتاب آمین
 مختار که آمر است و ناهی
 آن بر همه پیش بر همه پیش
 آغاز - بهین، ستوده انجام
 پیرایه - مکرّمات اسما
 عنوان - کتاب کبریائی
 محتاجانش خلیل و آدم
 مقصود - خدا، رسول ثقلین
 شائسته - شان مصطفائی
 سر لوح - سفینه مکمل
 آن ماه - رخا سهیل اقبال
 در کفر زده - ز معجز آتش
 خورشید - تجلیات قدسی
 مفتاح - بفتح باب آسان
 قرآن بزبان - خاص خواند
 صلوة - خوش و سلام گفتن
 مجمل همه وصف مصطفا بس

و اصحابِ کرام نیک اعمال	حقا بحق محمد و آل
هم داخل دین بخالدین کن	توفیق هدایتم قرین کن
وز فاعتبروا مبصرم ساز	با دیده و دل منورم ساز
بنمای رهی بیومنونم	بکشای در لیعبد و نم
در مسلک مخلصین شتابم	تا فیض ز طاعت تو یابم
سبب برضاک یا مسبب	بخشای غرض من متعجب
فتح بعطاک یا مفتوح	ده از بس غم مرا مفرح
فرج برجا ایا مفرج	راست آر دل من معوج
سهل بالفضل یا سهیل	کن کار من وجود بیدل
فا غفر ذنبی و اقض حاجات	ای خالقنی مجیب دعوات
و الطف بعنایتک علینا	فا نظر بکرامتک الینا
فرمای هدایت از عنایت	بخشای خلاصم از غوایت
رحمت نظر آر یا الهی	بر عاجز زار یا الهی
و اصحاب هدا خجسته تمثال	صلوات علی محمد و آل
تعویذ تن و روان من باد	این ورد که هست ورد امجاد

مناجات و ذکر عجائب المصنوعات و سکوت

عن حیرت الغرائب

آگاه همه نهان دلها	ای اعلم رازدان دلها
ای عفو تو عافی معاصی	ای فضل تو آیت خلاصی
ای شکر تو جان فزای اشباح	ای ذکر تو راح بخش ارواح
اسرار تو در صدور جاری	ای شوق تو در قلوب ساری
با نقش غمت نگین جانها	ای داغ تو بر جبین جانها

موجود توئی بهر قرائی
 فیاض توئی بهر قرائی
 پرکار ز امر تو نمودار
 داده است بقدرت گواهی
 مطبوع بحکمت مهیّا
 از وحدت حق دهد گواهی
 هر چیز که وارد است و صادر
 هر نقش بصد هزار الوان
 ای صانع طرفه تر غرائب
 اقسام غرائب بدایع
 در جمله جهان بسا جهانها
 اعجوبه حوادث دما دم
 در هر مد و سطر لفظ و معنا
 مصنوع ز قدرت قدیم اند
 بس رنگ طلسم بوالعجب ساز
 از فکرت و فهم عقل حاشا
 غرق است تفکر از تموج
 افکار دران حباب آسا ست
 چندانکه ز موج می براید
 محو است حباب گرد و اوج
 طوفان حوادث و حلول است
 بحر است نه ساحل و نه پایان
 در غوطه شناوران الباب

معبود توئی بهر مکانی
 مذکور توئی بهر لسانی
 از عرش بفرش نقش پرکار
 هر نقش سپیدی و سیاهی
 هر شی ز ثریا ست تا ثریّا
 از ذره ز ماه تا ب ماهی
 پیدایش تست این نوادر
 هر ذره بصد هزار جولان
 ای خالق عالم عجائب
 انواع عجائب صنایع
 بر روی زمین و آسمانها
 در عالم صنع بس عوالم
 در هر رقمی نکات غرّا
 اینها همه صنعت عظیم اند
 در این همه پرده ها یک آواز
 حیرت ز تفرّج و تماشا
 مسخ است خرد درین تفرّج
 هر موج ازین محیط دریا ست
 بر موج کجا حباب پاید
 خود منشأ فکر است زان موج
 غرقاب سفائن عقول است
 آید نه شنا ز آشنایان
 هر قطره ازین محیط گرداب

بر ساحل بحر مانده صف صف
 همچون شده عقل هوشیاران
 بی تابی فکر کین چه صحر است
 گفتند و نوشته داستانها
 اخبار عیان نموده آنها
 ماندند بخاک خامشی گنگ
 بشنیده هزار داستانها
 مانده همگی بغور حیرت
 هر قصه تمام نا رسانده
 حیرانی فهم حرف حرف است
 از تذکره یادگار ماندند
 یا قصه ز راویان شنیده
 فهمیده نه حالت معانی
 طبع از پی قصه می خرامد
 بیهوشی حال بی خروشی ست

هم از کف بحر باد بر کف
 مجذوب صفت خرد شعاران
 حیرانی عقل کین چه دریا ست
 تاریخ جهان که قصه خوانها
 آثار جهان زده محاکا
 نا گفته هنوز حرفی از جنگ
 دیدند عجائب زمانها
 نقشی زده بر بیاض فکرت
 یک حرف ز قصه ها بخوانده
 گرفت مهندسان شگرف است
 منزل چو بخامشی رساندند
 هر یک ز عجائب آنچه دیده
 تکرار کنان سخن بیانی
 اینجا سخنی بیادم آمد
 ز انجا که دلیل بر خموشی ست

حکایات علی دلیل الحیرت و تمثیل جذب الفکرت

کوهی ست که اندران بتقدیر
 اغرب ز غرائب مواقع
 با سطح مشیبه نمودار
 ویرانی هر طرف باو نیز
 دریافت بلا گرفته جا را
 از صورت حال او بحاشا

گویند که در مضاف کشمیر
 اعجوبه طرفه هست واقع
 حائی ست محوطه چار دیوار
 از یک طرفی درش بدهلیز
 دروی چو کسی رود قضا را
 مردم ز برون بی تماشا

افتاده اسیروش بزندان
در خنده و در دوش باواز
جون شکل پری میان شیشه
مردم ز برون چه حد و یارا
صوت د د و خنده اش بد انسان
از حیرت حال جمله مدهوش
آنجا نه مجال سامعان را
آن غلغله از درون شنیده
از صوت د و ش صدای خنده
آفت زده درون بلا خند
آن حال برو فزون نباید
ور ز انکه بچار روز یا پنج
در عین دوش میان آنجا
از جاذبه سر کشد سوی در
بی حرکت و حس چو نقش دیوار
بی صوت چو گنگ خواب دیده
زین طرفه نگر که مرد مضحک
پرسند چو حال زار او را
زان حال شود جو شمع گریان
در گریه دو دیده و زبان بند
یا آنهمه خنده پریشان
در گریه جواب غصه گوید

بیخویش دوان دوان و خندان
آوازه او برون خبر ساز
تن گردان جان ریشه ریشه
کز هول درون نهند پا را
بیرون شنوند بس هراسان
نابینا چشم و پُر صدا گوش
تا در نگرند حال آن را
دست از حیرت بلب گزیده
ماند شنونده نیم زنده
تا هفته بماند اندران بند
جان نابر و زنده بر نیاید
پیوست افاتش ازان رنج
آید سوی در ازان مفاجا
آید بدر از کور مجد ر
بی لهجه و لب بهیمه اطوار
لب خشک دلی پُر آب دیده
با آنهمه ضحک و حالت حک
کیفیت سر گذار او را
پروانه صفت ز سوز بریان
گریه پس ازان همه لب خند
یا اینهمه گریه سینه ریشان
هرگز بزبان نه قصه هوید

حیرت زده بین چه دیده باشد
یا خنده چو برق و ناله رعد
خوابی دیده بچشم بیدار
آمد چه بروی او خیالی
کانجا همه خنده بود بیتاب
ای رفته بچیرت از عجائب
بس نقش درین نگارخانه است
اعجوبه طرفه زین هزاران
دلها سازد گداز حیرت
عالم جذب از عوالم صنّع
منع است ز خوض این سرائر
محو است بصارت و بصیرت
حیرانی عقل ازین تماشا ست
در پرده بود هزار نیرنگ
دو قطره بود هزار دریا
هر ذره خاک صد جهانیها
پننده بجز هوا چه بیند
در عین سکونست بحر جوشان
میکشا بسخن آب خموشی
در جوش و سکون چو بحر پیخوش
هر ذره نگر چو مهر جان سوز
پروانه بی صدا همی سوز

بر وی چه بلا رسیده باشند
یا گریه چو ابر کرده زان بعد
با آنهمه گیر و دار بسیار
آیا چه بدیده دیده حالی
وینجا همه گریه های دل تاب
زین پیش بود بسی غرائب
بنگر که چه طرفه کارخانه است
آید چو بچشم دل نگاران
هم مسخ عقول و جذب فکرت
انسان چه بود حریض ما صنّع
اسرار نه بیند این بصائر
آرد چه خرد سواي حیرت
نادانی فکر ازین تغنیاست
یک ساز بسا نوا و آهنگ
یک خطوه و صد هزار صحرا
هر حرف هزار داستانها
داننده سکوت می گزیند
لب بسته چو عالم خموشان
بی سوز درون چه می خروشی
می جوش بذاکر ورنه خاموش
چون شمع ز سوز دل رخ افروز
چون عود مباحش ناله آموز

از بحال بحال شویمه و سال
از فکر بیا بعالم ذکر
زین قال و مقال لب فرو بند
دانائی خویش را ندانی
دانستن دیدن ست در حال
پیوسته بکار و پیشه مشغول
آری بسخن چه دمدمه ساز
سبحان له الثنا له الملک
سبحان له البقا له الحکم
سبحان مصور صنایع
اوبر همه خلق خویش داناست
در قم لسان بجسم جان بخش
تذکار زبان بذکر او بس
قدوس، قوی، قدیر، سبوح
راح همه روح ذکر مولی ست
در ذکر جزا ست بارک الله

روز و شب و صبح و شام خوشحال
بی ذکر عبث بود همه فکر
بی معنی حال تلفظ تا چند
بینائی صنع کئی توانی
دم در کفش آزین مقاله قال
مشغول هنر و لیک چون غول
در ذکر بیا بزمزمه ساز
ملاک ملوک جاعل الملک
ناطق بشناه صمیم و هم بمکم
خلاصق مقدر بدایع
بر هر چه عطا دهد تواناست
ایمان و امان و آب و نان بخش
او بس که کفی حق مقدس
بدوح غنی مفضل الروح
کافی همه حال حق تعالی ست
ورد دل و جان تبارک الله

مناجات ختم الدعوات بحضرت کافی المهمات

جل آلاوه و عم نعماه

ای ارحم فیض بخش ارواح
ای اکرم مهربان یاور
ای بی همه فرد پاک سبحان
ای این همه را احد خداوند
ای عذر پذیر عجز و العاح
ای بر همه ممکنات داور
ای با همه حافظ و نگهبان
باری و بری ز مثل و مانند

در قبضه^۱ امرِ تو مقالید
 صنعِ تو همه نبات و حیوان
 در قبضه^۲ قدرتت مفاتیح
 این جمله تراست ملک و میراث
 ای این همه از تو گشته موجود
 کردی ز عدم وجود دائر
 هم اینهمه را کشی بافنا
 ای مالکِ این همه ممالیک
 شاهان بره تو پارسایان
 ای حاکمِ کاف و نون باعجاز
 لله خزائن السماوات
 از امرِ تو هست کوه چون کاه
 تحقیق به آینما تولتو (۳)
 ذاتِ تو بوصف قل هو الله
 از حفظِ تو قل اعوذ کافی
 اوصافِ تو حق خیر اسما
 ای فرد احد منزه اکبر
 بالوحدتِ تو غنی ز کثرت
 بالحق همه صفات و اسما

وز حکمِ تو صنعتِ موالید
 با جمله جماد نقش الوان
 از پرتو نورِ تو مصابیح
 امرِ تو همه نموده احداث
 از خواهشِ تست بود و نابود
 عشقت بهمه قلوب سائر
 با تست معاد، از تو مینا
 شاهان برهت همه صعالیک
 سایان سرِ طوع چون گدایان
 ای آمرِ قاف و لام ابراز
 والارض بمتقضای آیات (۱)
 بر فوق همه بود یدالله (۲)
 لا غیرک یا اله یا هو
 لا مثلک لا سواک والله
 یا معوذتین فضلِ شافی
 سبحانک یا احد تعالی
 اسما و صفاتِ تو مطهر
 بالعزتِ تو عظیم قدرت
 آن جمله ز شرک و شک مبراً

(۱) حاشیه مصنف: آیه^۱ کریمه — لله خزائن السماوات والارض -

(۲) " " : آیه^۲ کریمه — یدالله فوق ایدیهم -

(۳) " " : آیه^۳ کریمه — اَیْنَمَا تَوَلَّوْا فِثْمَ وَجْهِ اللَّهِ -

بالحق همه کریمه آیات
 بالحسب^۱ حبیب حق رسولک
 ای عز و جل، کریم، غفار
 یا رب بگرام پیر بخشا
 از جمله جفا رهانم ای دوست
 قل کل^۲ "یعمل است برهان (۱)
 ای بر همه حال و قائم آگاه
 بالحق یقین، بحق صلوات
 بالکعبه و قبله قبولک
 بخشای به بنده عاجز زار
 بر ذره بس حقیر بخشا
 هر کس کند آنچه لایق اوست
 با عفو خودم ز اخذ برهان
 رب^۳ ارحمنی باسمک الله

تسمیه نامه و تاریخ تالیف نقش شگرف خامه

نزهدت شمامه

این نامه بنام "نور آعیان"
 درحصر "بهشت رابع" است این
 هم وزن به "تحفة العراقین"
 مشعر بوظایف مناجات
 مشحون بمقاله های اذکار
 اتمام به چاشت چار شنبه
 تاریخ سنه هزار و یک صد
 ذی قعدة مه و میان عیدین
 گلزار حدیقه حقایق
 هر کامل مقبلی کز اختیار
 یاد آورد از دعا بتوفیق
 حرفی نبرد ز سهو و نسیان
 کز طبع ضعیف یافت تسبیان
 از "هشت بهشت" نظم مسکین
 تعویذ دل و قرار عینین
 مخبر بنفایس تحیات
 مملو بلطفه های افکار
 افضال قرین فیوض جنبه
 هفده باضافه معدد
 بر اهل کمال درس او دین
 گنجور نوادر دقایق
 سازد بوظیفه درس تذکار
 انصاف دهد ز روی تصدیق
 کز سهو نه خالی است انسان

(۱) حاشیه مصنف: قل کل^۲ "یعمل علی شاکتہ -

معدور بود ز لغو حالات	بیچاره بشر بصد کمالات
تاثیر بُرد بنشأه شوق	ماچور بود کسی که از ذوق
عفو تو بسَم بِعذرِ خواعی	بپذیر بفضل یا الهی
مشمول بدرجه اجابت	این تازه عریضه انابت
اقبال له تَسَبُّل الله	بالکلمات یعزل الله

تم

تم

تم

بهشت خامس

مسمی

حصن الامان

(بحر مخزن الاسرار نظامي)

تاریخ اختتام تصنیف :

بوقت ظهر دوشنبه، ماه محرم سنه ۱۱۱۸ هـ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ذاتِ تو بی آخر و بی ابتدا
 تو ز ازل قبلی و بعد از ابد
 طاعتِ تو آیتِ ایمانِ ما
 نطقِ زبانِ جسمِ بجانِ آفرین
 امرِ تو نافذ بصُدور و ورود
 صُنْعِ تو سازندهٔ بالا و پست
 نقشِ زدی دائرهٔ کاف و نون
 بر رُخِ آوراچهٔ لام و قاف
 با همه حیوان و جماد و نبات
 ای تو مصوّر همه ارقام را
 گرد زمینِ فرشِ بساطِ بسیط
 ساخته گلزار ز انجمِ سپهر
 سبز افقِ سرخِ شفق در نگاه
 رومی و زنگی بهم آمیخته
 داده شب و روز فروغش بیجمع
 چرخِ چوباغ است ازین لاله داغ
 داشته این مّهْرهٔ ساکن بجا
 هفت و شش و پنج و چهار و سه دو
 هفت فلکِ هفت زمینِ هفت دور
 هفت یم و هفت شررِ هفت روز

ای صفتت بی حد [و] بی انتها
 ای احد الواحد فرد الصمد
 ای ز تو نظمِ جسد و جانِ ما
 ای کرمت نقشِ جهانِ آفرین
 ای ز کرم کرده عدم را وجود
 ای تو بقدرت کنی از نیست هست
 ای ز تو قائمِ فلکِ بی ستون
 ای که ز صنْعِ تو شد این نقشِ صاف
 ای ز تو حادث شده این کائنات
 ای تو مقدّر همه احکام را
 ای ز تو این گنبدِ گردانِ محیط
 ای ز تو اعلامِ فلکِ ماه و مهر
 ای ز تو بر نقشِ سپید و سیاه
 ای ز فلکِ مهر و مه آویخته
 ای ز تو فانوسِ فلکِ راد و شمع
 ای ز تو قنديلِ فلکِ پر چراغ
 ای ز تو این حقهٔ گردونِ بها
 ای ز تو یک این همه را رنگ و بو
 ای ز تو هر هفت بود در سرور
 ای ز تو هر هفت بود دلِ فروز

هفت ته از پرده عصمت پذیر
 شش جهت از هر طرفی شاخ شاخ
 مرتفع از چارستون پنج در
 از سه مواید سه پیوند بند
 وز تو همه را حرکات و سکون
 طشت زمین را زده مسمار کوه
 از حجر سخت شجر شاخ شاخ
 ذکر بهر ذره که هولا سواه
 سوخته در میجر شب عود راز
 سوخته کافور بکانون روز
 بر کف اشجار هزاران چراغ
 غنچه لب بسته کشاید دهن
 سر که هم اندر شکرستان کنی
 صبر هم از نیشکر آری بدر
 چوبه شمشاد کنی شوره گز
 سینه دریا ز تو شد موج خیز
 میکنی از قطره ای در در صدف
 جرعه که از صلب رود در رحم
 خاک کفی خشک چو عمتان کنی
 خار چو گل سازی و خواری عزیز
 از شرر نار کشی نار بُن
 حلیه گل بسته بازوی شاخ

ای ز تو در دیده بسان حریر
 ای ز تو بر دوره این دیر کاخ
 ای ز تو شد کاخ وجود بشر
 ای ز تو شد لوح وجود ارجمند
 ای ز تو آراسته شد هر دو کون
 ای بفلک داده ز انجم شکوه
 ای که کشد امر تو در سنگلاخ
 ای که بتسمیح تو روید گیاه
 ای بمناجات تو اهل نیاز
 ای ز تب مهر غمت اهل سوز
 ای ز بهار کرمت صحن باغ
 ای ز نسیم کرمت در چمن
 ای که ز شورابه گلستان کنی
 ای تو سرشتی بنمکدان شکر
 ای که بهار از تو بود رنگرز
 ای که کنی دست خزان رنگریز
 ای که ز تو ابر شود بحر کف
 ای که کنی صورت گوهر شیم
 ای که رخ سنگ چو سرجان کنی
 ای که کنی ذره ناچیز چیز
 ای که رخ گل کشی از خار بُن
 ای که کشی لعل ز فیروزه لاخ

دائمه باقوت بمینائی سبز
 بر رخ شنگرف و خطر لاجورد
 آبه ز آتش کشی آتش ز آب
 خاک ز باد آوری از خاک باد
 موج شرر بر فلک آب گون
 بر همه احوال توانا توئی
 بنده گدا قابل شاهی کنی
 حکمت محض است و افادت بود
 عین صواب آمده فعل حکیم
 هر چه کنی نیست ز حکمت تهی
 تعبیه صنم هزاران هزار
 هست بسا صورت نقش و نگار
 روی نما آئینه های عیان
 ای ز تو اقسام بدایع غریب
 ای ز تو اکرام مواهب بحق
 منک سوالی و الیک الرجاء

ای که بهر برگ دهی بار نغز
 ای که کشی مورچه بر لوح ورد
 ای تو بهم داشته برق و سحاب
 ای که تفاوتی نهی اندر مضاد
 ای که نهی آب بکاس نگون
 ای تو خدا قادر دانا توئی
 ای تو خدا هر چه تو خواهی کنی
 ای تو کنی آنچه ارادت بود
 ای تو کنی آنچه بعلم قدیم
 ای همه حکمت بصواب و بهی
 ای ز تو بر صفحه لیل و نهار
 ای ز تو در دایره روزگار
 ای ز تو بر چهره دور زمان
 ای ز تو انواع صنایع عجیب
 ای ز تو احکام مواجب بحق
 ای کرمت باعث عفو و نجا

فی المناجات و ذکر عجائب المصنوعات

ای ز تو آرایش این واردات
 فرش زمین ساخته ای چون غمد (۱)
 خاق بان داشته ای در میان
 داشته ادوات دران صد هزار

ای ز تو پیدایش این کائنات
 سقف فلک ساخته ای بی عمد
 مژگ چو صندوق بعینه عیان
 شکل جهان ساخته ای درج وار

(۱) حاشیه مصنف: عمد = ستون -- غمد = نیام

ساخته هر قسم بهر قسم ربط
 داشته هر جنس بهر بسط و قبض
 گاه کنی بسط جهان چشم موو
 که بری قبض به بسطی عیان
 خسته بگردش سر چرخ بلند
 از تو شود ساخته هر خواسته
 امر تو در جوفه هر دانه
 حکم تو گر خوشه به خرمن نهد
 حارث صنع تو که این کشت کاشت
 صنعت صباغ چنین رنگها
 دست قضا جمله بحکمت سرشت
 بنده حکمست چه نیک و چه بد
 حکمت حق آنچه که بایست ساخت
 صنع تو سازد همه از خاک خشک
 صنع تو از خاک کند سبزه زار
 برگ گیاهی بنوا آورد
 تازه نهالی که نشاند بکار
 نزد تو آسان همه دشوارها
 فضل تو سازد همه حاجت بحال
 ای تو خداوند جلال و جمال
 مالک حر و قن و مسلک و مسلک
 صانع خشک و تر و باغ و بهار
 قاعل آلا بقضا و رضا

بآنهمه انداخته در قید ضبط
 نفس و نفس دم قدم و نبض نبض
 قبض کنی خلق چو درخسف هور
 خردله را وسعت ملک جهان
 بسته بموئی همه پیوند بند
 خواسته و ساخته آراسته
 خرمن ها ساخته کاشانه
 توشه هر دانه بقسمت دهد
 قسمت هر دانه بنامی نگاشت
 حکمت نقاش بنیرنگها
 در خور معجونست چه خوب و چه زشت
 از خط فرمان چه قبول و چه رد
 عین ثواب آنچه که شایست ساخت
 میوه سیراب به از بوی مشک
 بر کشد از برگ خسی شاخسار
 بر سر وی آب و هوا آورد
 شاخ و بن و برگ رساند بیار
 فضل بجمعیت آوارها
 ممکن امر تو امور مجال
 اعلم اعمال بعز و کمال
 خالق انس و جن و فلک و فلک
 فاتر بحر و بر و لیل و نهار
 جاعل اشیا جعلا ما یشا

قادر فیاض بفوز و مزید
 یا صمداء و اهاب فیض و نعیم
 جامع اسما بجمیع صفات
 بیستنه بر کثرت الطاف تو
 وصف مسماست بوجه اختصاص
 صدق تشفی ست بهر تعمیه
 ظاهر و باطن بفیوض و فتوح
 بهره و جدان بود از معرفت
 ذره کیه و معرفت آن کمال
 عفو کن از فکرت هر ناجرا
 رحم بفرمای که ارحم توئی
 هر چه کنی میشود از اقتدار
 هر همه صنعت که هویدا شده
 قطره ازان لولوع لالا شود
 جمله زاکرام تو اشهاد یافت
 عجز ز عفو تو بفوز نجات
 هم ز مسبب همه اسباب یافت
 هر چه تو خواهی همه حقا بود
 آتشی از سنگ بر آری بدر
 دشت بانعام تو عثمان شود
 قوت سر پنجه بازو نهی
 از قدر سروی بری آرام دل

حاکم احکم حکم ما یرید
 ای تو خدا رب العرش العظیم
 رب تعالی و تقدس بذات
 هر صفت از جمله اوصاف تو
 معنی هر اسم ز اسمای خاص
 وجه کمال است بهر تسمیه
 معنی هر تعمیه دارد وضوح
 مخبر هر اسم بهر یک صفت
 بنده چه داند ز صفات جلال
 ای صفتت پاک ز چون و چرا
 ای تو باوصاف خود اعلم توئی
 هر چه تو خواهی کنی از اختیار
 این همه از امر تو پیدا شده
 پست ز امداد تو بالا شود
 خلقت اعدام که ایجاد یافت
 بنده ز تو یافته فیض حیات
 خاک ز بهر کرمت آب یافت
 هر چه کنی واقع بر جا بود
 آب ز آهن بکنی جلوه گر
 سنگ زاکرام تو مرجان شود
 نرگس غمناز باهو دهی
 صورت بادام کنی دام دل

قامتِ موزون کنِ بنیادِ سرو
 لعلِ شکر ریز بخوبانِ دهی
 کرده هزاران دلِ شیدا فدا
 برده بنظر آارهٔ مه پاره‌ای
 کرده سراسیمه دلِ سروران
 کرده بسا فکرِ عطارد رقم
 کرده خمِ زلفِ پری زادگان
 شیشهٔ بی طاقتِ پیر و جوان
 کرده نشانه زدلی زاهدان (۱)
 هیئتِ گلگونه کنِ مَه خدان
 کرده بسا یوسفِ دلها گِرو
 کرده بسا اهلِ جنون و جنان
 در دلِ بس در زده جوشِ فراق
 داشته بس در تگ و دو جست و جو
 کرده سراپا همه مشغولِ کار
 کیست که سودای تو اش سود نیست
 هر چه درین دایرهٔ نقشِ کار
 وانچه نهانست در اسرارِ غیب
 جمله ازانِ تو ترا بنده ایم
 ماهمه هیچیم کم از صفر هیچ
 شورِ قیامت نیهِ جانِ تذرو
 هستهٔ خندان بگلستانِ دهی
 بر سر یک غمزهٔ شیرین ادا
 صبر و سکون از دلِ آواره‌ای
 در شکنِ کاکلِ سیمین بران
 از هوسِ زهره جبینی دژم
 سلسلهٔ گردنِ آزادگان
 داشته بر طاقِ کمان ابروان
 از بیٔ تیرِ مژّهٔ شاهدان
 آفتِ دل کرده ز بالا قدان
 در چهٔ سیمین ذقنان سر فرو
 بستهٔ زنجیرِ سمن ساعدان
 از غمِ موزون روشی سیم ساق
 از بیٔ طاؤس بیٔ کبک رو
 شیفته بفریفتهٔ روزگار
 کیست کس از عشقِ تو مقصود نیست
 آمده از حکمتِ تو آشکار
 کانهمه را جز تو نداند حسیب
 بر درِ حکمِ تو سر افکنده ایم
 کرده غمت ما همه را گرد پیچ

ذرهٔ زاریم وجودِ نزار در کفِ غمهای دل ببقار
جز تو نداریم خدایا پناه عذر پذیری تو و ما عذر خواه

فی المناجات و ذکر عجز الحالات

بار خدایا کرمت یار ما	صاف کن جوهر عیار ما
ما مسر قلبیم نه چون سیمیا	ذرهٔ خاکیم تو کن کیمیا
ای کرمت مایه ده بود ما	لطف تو حاصل کن مقصود ما
ای کرمت راست کن راست و چپ	ضل تو بس فارق رنج و طرب
ای در تو مرجع شاه و گدا	درگه تو بارگه کبریا
ای ره تو راه نجات و رشاد	ای تو نگهدار عباد و بلاد
یاد تو دل شاد کن غم رسان	جز کرمت نیست کس بیکسان
بی کسم و دادرس من توئی	بی کسسیم بین چو کس من توئی
بنده ام و گنده و شرمنده ام	بند گیم هیچ سر افکنده ام
کسی ز من آید روش بندگی	عاجزیم باشد و شرمندگی
سر بزمین می نهم و رو بخاک	برد در امر تو خداوند پاک
نیت فرمان بریم پیش نی	آگهی از حال پس و پیش نی
حق عبادت نبدانسته ام	داب اطاعت نتوانسته ام
هرزه گر و یاوه و بیهوده ام	در خور توفیق کجا بوده ام
هیچ ندارم بجز از فضل خاص	فضل کن از عدل بیخشم خلاص
خوف و رجایم ز یمین و یسار	رد و قبولم بود از هر کنار
خوف رد از خاطر من دفع کن	بیم بد از سینه من رفع کن
حسن قبولم برجا باز بخش	مشغله ذکر خوش آواز بخش
پیش کیه گویم عرض کار خویش	هم بتو گویم بنگهدار خویش

بار خدایا! بتو دارم نیاز
 راه نمایا! تور هم راست بخش
 کام روایا! ز تو خواهم مراد
 کار کشایا! بتو دارم امید
 بار خدایا! ز تو خواهم عطا
 بار خدایا! تو نوازنده‌ای
 ای کرمت چاره بیچاره گان
 چاره من ساز که بیچاره ام
 ای تو نگهدار زمین و زمان
 خاک ضعیفم تو نگهدار من
 جز تو کسی نیست که یاری کند
 گرچه بعرض توجه یاراء یار
 بلکه درین نام امید تمام
 ... اسم معین است این
 [الحق] ازین اسم مرایاوری است
 اول و آخر ز ازل تا ابد
 [یاوری] تست توئی یار ما

ای که توئی کام‌ده و کارساز
 بی هوسم هرچه تمناسست بخش
 بستگیم را تو نمائی کشاد
 از بس فضل تو مرا اعتماد
 فیض عطا بخش بعفو خطا
 کار همه باب تو سازنده‌ای
 لطف تو جمعیت آواره گان
 تفرقه بردار که آواره ام
 وی تو مدد بخش مکین و مکان
 یار دگر نیست تو بس یار من
 کیست که رحمی به نزاری کند
 گفتن این ذره خاک نزار (۱)
 هست بعون کرمت بر دوام
 اسمی ز اسمای گزین است این
 یاری فضل تو بیاد آوری است
 باطن و ظاهر ز معین الصمد
 از همه اضرار نگهدار ما
 فی المناجات فی سوال حسن آمالی و ضعف احوالی

[ای] تو بمن بنده زمن مهربان
 [مهر] تو بر من ز بدایت بسی
 [لطف] تو بیش از پدر و مادر است
 من چه و کیه هیچ تو بس جاودان
 فضل تو بر من بنهایت بسی
 مهر تو در جان و تن ما در است

(۱) متن: گفتن ازین ذره صفت خاکسار.

۰۰۰ بی تو ندارد وفاق
 [مهر] پدر شفقت مادر کجاست
 ۰۰۰ غم بود و حال خال
 ۰۰۰ جد رد نیاثر کنان
 [دشمن] خویش اند اقارب همه
 [یاری] یاران جهان گم شده
 کس نشده یار کز اغیار نیست
 سایه دیوار وفا با که کرد
 قول "نظامی" چه خوش آمد بیاد
 مردمی از آدمیان برده اند
 قافله شد واپسی من بین
 بار خدایا! تو مرا یار بس
 نیست چو فریاد رس من دگر
 رفته رفیقان و من از پی دوان
 معرکه شد بیکسی من بین
 عمر عزیزم بملالت گذشت
 منفعل از ماضی و حال خودم
 تذکره رفته ام از یاد رفت
 آمده را داشته ام مغتنم
 صورت آینده ندانم بهیچ
 دی و پری از غم امروز خویش
 حالت فردا بتو باشد عیان
 در پدران در پسران هم نفاق
 عشق برادر برادر کجاست
 خالی مهر است سراپا و بال
 عکس صغائر بکبائر کنان
 بلکه افاعی و عقارب همه
 مردمی از طینت مردم شده
 یار بجز سایه دیوار نیست
 الفت اغیار بقا [با که کرد]
 گفته بانصاف که مغز ۰۰۰
 آدمیان را ز میان [برده اند]
 ای کس من بیکسی [من بین]
 بنده خود را تو بفریاد [رس]
 قادر من عاجزی [من نگر]
 مانده چو دستک زن ۰۰۰
 ای تو کسم غم [رسی من بین]
 وقت غنیمت [بجهالت گذشت]
 مستقبل چیست ۰۰۰
 خواه بغم خواه بد [لشاد رفت]
 گر بنکویش شوم [محترم]
 در غم آن فکر [به بند بسیج]
 یاد ندارم که چه رفته [به پیش]
 آنچه ندانم نتوانم بیان

فرد غم از غمِ فردای خود
یا رب مولی نظری از عطا
سائل محتاج ز نزدِ کریم
بنده معذور سقیم بحال
بوده‌ام از اصل یتیم حقیر
از کرم آوردیم اندر جهان
نامده خود محض تو آوردیم
از کرمِ واسع تو قائم
شکر که حکم تو ولاتنهر است
تکیه بفرمان تو دارم بجا
اصدق اقوال کلام تو بس
بر در تو سائلم ای کردگار
هرچه کنی هرچه دهی ای کریم
گرچه نه چون خاص نه چون عامه‌ام
آمده‌ام روسیه و مو سفید
قائمِ فضیلت نه بخود قائم
هر که بوم هرچه شوم از تو ام
لاشک و لا شرک خداوند پاک
قادر آئی که رهانی مرا
آن بنما آنچه ز تو لایق است
ای صفتت ارحم عاجز نواز
بنده اگر ناقص و گر کامل است

دست بدریوزه ز مولای خود
دست تهی باز مدار این گدا
کسی شده محروم بحال سقیم
شکر که دارم ز تو اکرم سوال
گشته ز افضال تو برنا و پیر
از عدم کرده وجودم عیان
از نعمت خویش تو پروردیم
پیر گدا بر در تو سائلم
حجت این مسئله لاتنهر است
هم بکلام تو بجایم رجا
هم بکلام تو که فریاد رس
عفو تو خواهم بسر انجام کار
اکرم ارحم کرم تو عمیم
بنده بیکار سیه نامه‌ام
فضل که چون موشودم روسفید
بنده بیدار و گر نائم
تا که چه نمائی چه روم از تو ام
خالق من مالک من مشیت خاک
از در رحمت نبرانی مرا
گر همه از لایق من فایق است
چاره بیچاره ز تو چاره ساز
فضل خداوند برو شامل است

اول و آخر بتو کارِ رهی
گرچه رهی نیست شهی راسزا
ای تو که بخشی بگدائی شهی
بنده گدا عفو تو خواهد جزا

فی المناجات و ذکر حالات الحادثات

ای تو بستم جز تو ندارم کسی
ای تو غنی با تو نیاز گدا مت
وارث من جز تو نه ام و اسی
بر در فضل تو نیازم ادا ست
استغنائیم بده از احتیاج
فارغ و قطع نظر از ما سوا
محض خداوند معین و نصیب
از تو رجا امر معافی مرا
نیست مرا غیر تو ای بی نیاز
اینهمه ها بنده به بند بسیج
آنکه نه محتاج بود جز تو کیست
بر در لطف تو سر افکنده اند
عاجز و آواره پی کار خود [؟]
جمله بخود عاجز و درمانده اند
چون نه ز خود رسته نه در بند خویش
بیخبرانیم ز بیم و رجا
بند درد بقلیل و کثیر
امزجه سائره متغائره
نیست بانصاف کسی و اسی
مانده سلوک همگی از معاش
نیست ولا در پسر و در پدر
ای تو بستم جز تو ندارم کسی
ای تو غنی با تو نیاز گدا مت
ای که نهی بر سر محتاج تاج
تا نرم همچو خسی بر هوا
زانکه ندارم دگری دستگیر
ای تو احد حسبی و کافی مرا
سائل محتاج به غیرم مساز
این همه هیچ اند چه آید ز هیچ
چاره محتاج بمحتاج چیست
اینهمه محتاج چو من بنده اند
اینهمه هر شاه و گدا نیک و بد
زین همه گر خوانده و گرانده اند
بنده که حیران بود از بند خویش
جمله سراسیمه ز سر تا پیا
غافل و مدهوش بغفلت اسیر
طرفه درین دوره درین دائره
نیست مدارات کسی با کسی
قدر هنر نیست تمیز معاش
رفته ترحمم ز طبایع بدر

خویش چو بیگانه^۱ نا آشنا
 بیخبر از عمر بود عمر و زید
 سنگدلان سخت تر اند از حجر
 خار دل آزار و رخ گل نما
 بوی بهی ناید از ایشان برون
 بدله^۲ انفاق بوضع نفاق
 منکر و معروف که دانسته اند
 بل شده معروف بامثال آن
 آمده بی مهری^۳ شان را دلیل
 حاتم طی شهره بجود و سخا
 اشعث طماع بطمع است دال
 طرفه درین ازمنه بی دست و دل
 گرچه ندارم بکسی احتیاج
 حال زمانه بقلم برده ام
 ای کرمت عفو کن ماجرا
 فارغیم بخش هم از این و آن
 راه نجا بخش مرا هم ز من
 بخش معافی بمن نفس شوم
 سنگدلیهای جهان بر شگاف
 از دم سرد آه دلم بر فروز
 سوز و گداز دل من گرم ساز
 گاه ز غم گریه کنم زار زار

خسست بسیار در اهل غنا
 در پی دنیا طلبی مکر و شید
 شیخ شده چون شاخ تهی بر شجر
 رنگ بنیرنگ تجمّل نما
 مختلف الحال برون و درون
 عکس بتوفیق نما انفاق
 فرق در اینها نتوانسته اند
 تجربه باشد که بود همچنان
 این دوسه امثال ردیف و نزیل
 سیرت عرقوب بخلف وفا
 بیخل به قارون بهمان امثال
 سنگدلان اند بسختی سچل
 شکر که نبود بطمع امتزاج
 مشق سخن را بیخط آورده ام
 باز رهان زین همه چون و چرا
 وا برهانم ز جفای جهان
 ما و من از هر سخنم بر فکن
 بد بترم من ز همه سنگ و موم
 کینه وران ساز همه سینه صاف
 گرچه بدم شمع بمیرد ز سوز
 سنگدلان موم صفت نرم ساز
 گاه ز تب ناله کشم بار بار

گریه ام از جوش و خروش دل است
اشک مرا ده اثر آبروی
که ز تب غم بدلم خار خار
ضعف تنم را بصفای نغم ساز
من چه بگویم که چه ساز و چه کن
هر چه بود خوبی من آن بکن

مناجات فی ذکر تقدیم الذات و تقدیس الصفات
حضرت رب البریات جل جلاله

ای علی الشان ولی الرشد	مینک مبادی و الیک المعاد
ای احد الذات جلیل الصفات	ای ازلیتا ابدی الحیات
ای که ازل تا ابد احداث تست	مسلک و مسلک ذره ز میراث تست
ای که ازل از ازلت بی خبر	وی که ابد از ابدت بی اثر
از تو ازل هم ابد آمد رهی	هر دو بود مبتدی و منتهی
نی ازلت زانکه تو بی ابتدا	نی ابدت زانکه تو بی انتها
جل جلاله صفت ذات تست	عم نواله ز عنایات تست
ای همه تو با همه و بی همه	جان بتن از یاد تو در زمزمه
ای ز تو آمیخته شد آب و گل	وی ز تو آراسته شد جان و دل
ای ز تو پسر، دست و دل بحروکان	وی ز تو خوش جان و تن انس و جان
ای ز تو هر ذره دل پرز فکر	وی ز تو هر شی و لبی پرز ذکر
ای ز تو پیراسته شد جزو و کل	رنگ ز تو یافته و بوی گل
ای همه اجزا ز تو شیرازه بند	پشت خم از سهم تو چرخ بلند
ای ز تو آرایش حور و پری	کرده بلوح و قلم انشا گری
حفظ تو سر داده بهم مار و مور	حکم تو آورده بهم نار و نور

ای ز تو نابود همه بود شد
هم ز تو نابود شود هر چه هست
کیست درین دایره پُر غلو
جز تو همه فانی و فرسوده اند
توده اشان نیز رود بر هوا
ما همه هیچیم هم فانییم
زندگی زایل ما تا بچند
هست بما گر همگی عمر نوح
ما همه القصه که هیچیم هیچ

فی بیان غفلت الانسان و طلب الاحسان

بیخبرانیم درین دامگاه
بر سرِ جسریم بخوابِ گران
بیم نداریم ز سیلِ فنا
گرچه ازان سیل بدر رو که برد
حفظ تو خواهیم که آسان شود
نشاه هستی که بود مستعار
رحمت تو صندل این دردِ سر
مستی هستی که ندارد وفا
رشته طولِ املی کوتاه است
بسته این رشته مکن عقل ما
ای همه دان هیچ مدانیم ما
آنچه بود به ز کرم آن بده

مرحله پنداشته آرامگاه
ره همه طوفان ست کران تا کران
حفظ تو بس، احفظنا ربنا
کیست کزین هستی فانی نمرد
فضل که تا دل نه هراسان شود
دردِ سری دارد و رنجِ خمار
دفعِ خمار است ز لطف نظر
طولِ امل کرده بما رخ نما
ترک چنین رشته کوتاه است
تا نشود عقده پی نقل ما
عرض غرض هم نتوانیم ما
هم بدان مینت نیکی بینه

پیشه، ما جمله بدی هست و بود
 تو مگذر از سرِ عفو و عطا
 کارِ تونیکی ست تو آن بر گزین
 گر همه از لایقِ ما فایق است
 لطفِ تو هم فائد و هم سابق است
 لطفِ تو اصلاح کنِ رخت ماست
 کاهش سرمایه، احوالِ ماست
 لطفِ تو رائج کن قیمت فزا
 رختِ تهی حاصلِ ما را قماش
 شکر که ایمان بسلاست بریم
 قیمتِ کالای زبون نیز پیش
 با همه رختِ عملِ ناروا
 ما همه مفلس بگدای، علم
 گدیه نما آمده ایم ای اله
 بر کس و خص میکند اکرام را
 قطره ز بحرِ کرمِ تو بحار
 رشحه فشان بر همه صحرای، فیض
 ابر ازان بهره رسانی کند
 می شود از بحرِ کرم فیض بار
 رشحه ز ابرِ کرم در نگاه
 خاک کند سیر ز بحرِ زلال
 هم بنامی سیر کند عالمی
 باز فشان رشحه برین مشیتِ خاک

کارِ تونیکی بود و لطف وجود
 خیرِ محضی تو و ما پسر عطا
 بر سرِ کردارِ بدِ ما مبین
 آن بنما آنچه ز تو لایق است
 ای کرمت سابق و هم لاحق است
 لطفِ تو بیش و کمی از بخت ماست
 رخت خسارت که ز اعمالِ ماست
 گر نبود رخت همه خوشنما
 گرچه نباشد ز معاد و معاش
 تا چه ببازار قیامت بریم
 لطفِ تو گر مشتری آید پیش
 گرچه زبونیم بقدر و بها
 رخت کجا قابلِ بیع و سلم
 دست بدریوزه دران بارگاه
 ای کرمت عفو کن آثام را
 ای که بود خلق تو هر برد و حار
 ابر چو سقا است ز دریای، فیض
 امرِ تو چون فیض فشانی کند
 بر همه شیرین و همه شوره زار
 هست رجا از کرمت ای اله
 تا فکند رشحه بما شوره حال
 ای که زلال ازیم، لطفت نسمی
 ازیم فضل ای تو خداوند پاک

في المناجات و بيان مصارف الاوقات و استدعاء

عفو و النجات

ای تو همه حسن و همه قبح ما
 ما که درین شامِ غریبانِ شدید
 یادِ تو ما را بچنین شوق تیز
 گر اثری از مَسّی دوشینِ دل
 ماهِ زندِ غوطه بدامانِ شوق
 روز و شبِ ما که برابر شده
 عمرِ کزینسانِ گذرد در مدار
 فیضِ بهارانِ بسحر دیده ایم
 ما که چو مرغیم درین گلستان
 مرهمِ شبِ ادویه داغِ ما
 ما که گرفتیم صفا زین چمن
 این همه از مشعله یادِ تست
 هم بقبولِ تو نظر دوختیم
 تیره شبِ ما ز کرم روز کن
 ناله ما شد نمکِ چشمِ خواب
 این نمکِ آبِ دلِ پر شور ما است
 ثابت و سیاره بسیر و سکون
 روی ترِ خاک که از شبنم است
 تازه گیّی چهره گلهای سحر
 شب نه پستی دیده بیداری است

شام صفت تیره مهل صبح ما
 صبح و شب از مهر تو خندان شدید
 شام نشین ساخته و صبح خیز
 نشاء دهد بر لبِ نوشینِ دل
 مهر کشد سرز گریبانِ شوق
 فصلِ بهار است که یاور شده
 منتتِ لله به است از بهار
 دامنِ پر گل بنظر چیده ایم
 کسی شده منتت کش هر باغبان
 ملکِ سحر گاه بود باغِ ما
 میل نداریم بهر انجمن
 این همه از دولت ارشادِ تست
 شب ز غمت تا بسحر سوختیم
 کاخِ تنِ تیره دل افروز کن
 گریه ما بُرد جهان زیر آب
 قوتِ دل ضعف پُر از زور ما است
 دیده پُر خواب بود سرنگون
 گریه بیدار دلان برهم است
 این همه از رشحه چشمانِ تر
 دیده جاری و لبِ زاری است

زمزمه^۱ بلبل با زاری است
 چون شب و روزش گذر بی غمی است
 کرده جهان با همه پیوند بند
 شام و سحر روز و شب و مهر و ماه
 طرح جهان را ز ازل تا ابد
 دائره بر بست باین عرض و طول
 کرده جهان منحصر سال و ماه
 مجمل آوارچه^۲ روز و شب
 کرد تعیین سبعة آلف عام (۱)
 ساخته هنگامه^۳ گیتی فروز
 رهگذران میگردد از نگاه
 هفته قطارات بهم بسته است
 هست همین روز همین شب...
 هست بهم پرده دار و پرده دار
 چهره^۴ شب روی نما آورد
 ریزش انجم فکند در نظر
 هست فقط قدر شب و روز یاد
 زین شب و روز از چه تغافل هنوز
 شب ز پیغمبر گذر کاروان
 شب بفرماندگیش در شود
 حیف که فی بدرقه نی راحله

روز نه بر گرمی^۵ بازاری است
 گر اثر مردمی^۶ آدمی است
 این رقم نقش که زد نقش بند
 صنعت حق کرده درین کارگاه
 خامه^۷ تقدیر چو این نقش زد
 وضع خلائق بحدوث و حلول
 خط بنقط مد برقم رو براه
 ساخت بفهرست مفصل طلب
 مدت دنیا ز پی^۸ خاص و عام
 آن همه را مشتمل شب بروز
 یک شب و یک روز بسا سال و ماه
 این شب و این روز که پیوسته است
 اشهب و ادهم که بهم هم کنار
 این دو مخالف چو موافق گذار
 روز چو از فرق جهان بگذرد
 شب چو هم از انجمن آید بسر
 عمر اگر کم نبود بر زیاد
 کین همه عمر است همین شب و روز
 روز باشغال ترد روان
 روز مسافر بمسافت رود
 راه دراز است و بشد قافله

(۱) حاشیه مصنف: یعنی هفت هزار سال -

توشه نه از آب و ززاده بخویش
 بیکسی و مفلسی* برگ ساز
 بو که پی* راهنمایی بریم
 فضل تو بس یاورِ منزل رسان
 دل بکفِ بیخبری داده ایم
 دیده* بیدار چه آید بکار
 حیف ازین زندگی* ناصواب
 این شب و این روز چنین در تعب
 غیر ندم چیست ازین غافل
 صرفه نه از مصرفِ لیل و نهار
 لطفِ تو سرمایه* بیحاصلان
 از کرمِ تو بنجا واصلیم
 با کرمت خطرهُ تعلیل هیچ
 حاصلِ اعمال برند از حیات
 آن همه را چیست نمود و نما
 باز شوند از کرمش عذر خواه
 آن همه را هست جزای* نجا
 جزِ نظر و رحمتِ فضلِ اله
 در همه احوال تو بس شافیم
 امر اهم سهل بود نزدِ اهل
 یا ولی العون کریم العطا

مرحله* بادیه خونخوار پیش
 منزلِ دور و سفری بس دراز
 آه چه سان راه بجائی بریم
 ای کرمت راهبرِ بیکسان
 ما که بغفلت ز ره افتاده ایم
 بخت نه بیدار و نه دل هوشیار
 روز به غمخوارگی و شب بخواب
 ... منحصر روز و شب
 ... از بی بیحاصلی
 ... افسوس ازین روزگار
 ... تکیه گیه غافلان
 ... غافل و بیحاصلیم
 ... حاصل و تحصیل هیچ
 ... تا بابد کائنات
 ... ل و جبروت خدا
 ... عالم بهزاران گناه
 * در نظرِ رحمت و فضلِ خدا
 ... خوف که دارد نگاه
 ... یا کرمت کافیم
 ... شفا بخشِ مریضانِ جهل
 ... جلالت عظمت کبریا

وای برین مشّت خطا پیشه گان
فضل برین مشّت ظلوم و جهول
عاقبت حال نیندیشه گان
عاجز و مجبور حدوث ۰۰۰۰۰

فی ذکر فیوض اللیل و تسلط النّوم

عالمی افتاده چو وحشی چران
شب که جهان مقبره مرده گان ست
شب چو دیاری ست که دیپار نیست
دم نبود در بدنِ خافلان
گر می هنگامه اینهاست شب
دامن شب را چو بدست آوریم
بزم فلک منتظر بزم ما
شاهد ما انجمن آسمان
شب که بیاد تو گذر میشود
شب سفر دولت آزادگان
شب که بود منزلی از راه عشق
ورنه مه چرخ ندارد وفا
شب که بود سُرْمه چشم فلک
شب که بود پرده ستر جهان
دولت شب باقی و پائنده است
بارِ خدایا بشب واصلان
دولت بیداریم ارزان نما
من که و بیداری شب دم زنم
حائل چشم است غنودن مرا
بیخبر از مرگ بخواب گران
معرکه خون جگر خورد گان ست
شب چو مزاری ست که بازار نیست
غم بود اندر دل صاحب دلان
وقت زد و برد کمینهاست شب
بهره ز انوار الست آوریم
خیل ملک معتقد عزم ما
ماه و کواکب بسوی ما چران
خود سخن ما ز همین میرود
شب حضر الفت آفتادگان
روشنی او بود از ماه عشق
که بجلا آید و گه در خفا
شب که بود راحت مسلک و مسلک
شب که بود آئینه عارفان
ز همه جوئنده و یابنده است
کار کشایا بشب کاملان
همّت هشیاریم احسان نما
دم بدم از غم مژه برهم زنم
درد سر از دیده کشودن مرا

لحظه بلحظه سر و زانوی من
 مرد نیم تا ره مردان روم
 مردی دنیا نه چنان مردی است
 شب که بود عابده مرد آزما
 من که شکم سیر بخواب اندرم
 این شب معشوقه ز من بر کنار
 ای همه شیران چوسگان بر درت
 من مگسم از سگ بیدار کم
 این چه وجودیست چو نابود من
 سگ همه شب ناله و بیداری است
 من چه مگم کمترم از جنس سگ
 گرچه من از آدمیان آدم
 خفته شب و روز چو خرگوش خوار
 دیو چو روباه بود فتنه گر
 چیست گزیرم ز چنین رهنان
 گر سگکی خیل سکانت شوم
 ذره توفیق سگم می سزد
 سگ شده با شیر دلان یار غار
 هیچم و پوچم همگی هرزه ام
 آدمیم ساز که آدم نیم
 من چه و که نیست مرا این توان
 هر چه پسند تو بود آن بکن

شب چو پری کسی شده بانوی من
 در عقب راه نوردان روم
 مردی تجرید ز خود فردی است
 عار برد از نظر همچو ما
 از بغل شب بحجاب اندرم
 نیست مرا چاره بوس و کنار
 چون گسان اند نیم پرورت
 مرده صفت خفته خواب عدم
 خود ز خور و خفت چه بهبود من
 بر در خاوند بهشیاری است
 نی اثر ناله نه آهنگ تگ
 غافل و حیوان بمیان آدم
 نفس چو گرگم که بر آرد مار
 آه نمانده ست مرا در جگر
 در تو گریزم ز ره دشمنان
 همسفر راه روانت شوم
 تا سگ نفسم بقناعت رسد
 من چه سگم در پی مردار خوار
 چون سگ معلول بتب لرزه ام
 مردمیم بخش ز مردم نیم
 تا بتو گویم که چنین کن چنان
 کار تو احسان بود احسان بکن

في المناجات و ذکر تحمید و تمجید صفات و بیان افضال و عنایات

ای صفت خاص باحسانِ عام	ساز قبولم ز کرم ابن کلام
ای کرمت عام بآئینِ خاص	از غم و هم ^۳ غصه مراده خلاص
ای بطی الطیثس سریع الکرّم	ای خفی اللطف عمیم النعم
ای وفی الجود قریب العطا	یا رب ذوالفضل عفو الخطا
ای ز تو راست آمده تقدیرها	معحوز تقدیر تو تدبیرها
ای بره عشق تو شد عقل لنگ	گنگ زبان است خرد فهم تنگ (۱)
عقل چه، کز عشق تو دم برزند	فکر چه، تا تار تفکّر تَسَنَد
عقل و گمان فهم بوهم و قیاس	حدِ سپاس تو همه ناشناس
کیست درین دایره ششدری	کو نگردد حدّ ستایش گری
حمد و سپاس تو ز غایت فزون	هم ز بدایت ز نهایت برون
غوطه خورد عقل درین بحر ژرف	کی بزبان حرف برآرد شگرف
هم ز تو ارشاد توان یافتن	در ره تحمید تو بشتافتن
حمد ترا گر همه کائنات	تا بقیامت بشنا و صفات
ذکر نمایند بصد داستان	جمله زبان گشته بنطق بیان
غوطه خوران گر بدرآند سر	قطره ازین بحر نیارند بر
عقل نه غواص بان بحر دُر (۲)	در خور ذرات کجا وصف خور
بر حد وصف تو کرا فایزیست	عاجزی و عاجزی و عاجزیست
معترف عجز و قصوریم ما	دور هم از قرب حضوریم ما

(۱) متن : ای ز بس اوصاف تو شد فکر گنگ

(۲) متن : عقل همه چون خرف و لاف در

قرب تو نزدیک ز جبل الورید (۱)
 ذره زاریم زبون خاکسار
 بعد ز عبّاد نباشد بعید
 ما ز تو دوریم تو نزدیک ما
 بنده چه و قرب خداوند گار (۲)
 روشن تو کسلبه تاریک ما
 مهر تو بس مامن و ماوای ما
 روشنی کاخ هیولای ما
 ز سره خاطی ز کرم واگذار
 ما همه عاصی و تو آمرزگار

فی المناجات و بیان کیف حالی و سوالی بالعفو والنجات

ای تو معین یاور و یار و نصیر
 ای کرمت واسع و ملک وسیع
 رب لک الحمد الیک المصیر
 ای صفتت رافع و شانت رفیع
 ای تو نیازم بود ای بی نیاز
 ای تو خدا قادر عاجز نواز
 هم ز کرم و هب عطایا کنی
 ای تو ز من دفع بلایا کنی
 در دو جهان مظهر صدق و صفا
 بخش خطایم بحق مصطفایا
 بخش زرنج دو جهانم خلاص
 بار خدایا بحق نور خاص
 بخش بجان از خلیجانم نجات
 بار خدایا بحق معجزات
 بخش قبولیتِ حالم ز قال
 بار خدایا بحق اهل حال
 حال و خیالات که مصروف گشت
 قال و مقالی که زمانها گذشت
 دعوتِ عمری که گذشت از نگاه
 روز و شبان شغل همه سال و ماه
 دور و وقایع که گذشت از مرور
 حالِ نمودم چو ز اوقاتِ خویش
 حالتِ ماضی که گذشته ز پیش
 آن همه اشغال باقبال بود
 شکر که در مصرف اشغال بود

(۱) متن : قرب تو با ما ست ز جبل الورید

(۲) متن : بنده زاریم ز بس خاکسار کو همه را قرب خداوند گار

هرچه بظرف است تراود ز ظرف
 هست عطایت همه بایسته ام
 ای بتو معلوم همه قالها
 غیب و شهادت همه معلوم تست
 طینت اصلی بچه آموده ام
 آتش و بادی بهم انگیخته
 مشتم عظام از عظمت برگذشت
 ذره ناچیز تماشای صنع
 ای که نمائی مرجان سنگ را
 با حلیه غالیه پیراسته
 قطره ز انعام تو دریا شده
 لطف تو بخشیده برین عجز زور
 حالت نابود بعد ولود
 علم تو داند که چگونه و چسان
 وارده آزمنه تا کبر من
 آن همه معلوم بعلم مصیب
 عاقبت کار بفریاد رس
 یافت ز لطف قفس تن اساس
 بیشتر از خلقت من بیشتر
 عمر بغفلت گذران بی خبر
 فضل ترا با نفسم هر همی است
 حال مرا فضل تو رحم آوراست

مایه اقبال بامر شگرف
 گرچه نه ظرفیت شائسته ام
 ای توئی آگاه همه حالها
 حال وجود و عدمم از نخست
 علم تو داند که چها بوده ام
 آبی و خاکی بهم آمیخته
 نطفه نتن از علقه مضغه گشت
 گشته کف خاک هیولای صنع
 نقش زدی خاکه بی رنگ را
 شکل وجودم بنو آراسته
 از کرمت ناشده پیدا شده
 گرچه بضعف جسم کم ز مور
 کیف عدم تا بزمان وجود
 قبل وجود بشر و بعد آن
 بعد وجود از عمل صغرسن
 قسمت احوال بقدر نصیب
 ای همه دان فیض رسان داد رس
 قوت روح و تن و طبع و هواس
 فضل تو از حد بیان بیشتر
 با همه غفلت که نه دور از بشر
 سر و عیان علم ترا آگهی است
 هر نفسی فضل توام یا وراست

بر همه احوال تو دانای راز
 آنچه بخود فضل تو یاد آیدم
 لیک زبان کو که نماید بیان
 حکمتِ حالات چسان گفتن است
 در کشفِ حفظِ تو در جمله حال
 نعمتِ تو در حقِ این بی نوا
 تا عملِ شیب ز بادِ شباب
 گرچه زمانها شده در بیهوشی
 شکر بدرگاهِ تو لله حمد
 گرچه زمانی بجرانم گذشت
 فضلِ تو ام همره توفیق داشت
 کز مددِ فضلِ تو در بدو حال
 این همه سال و مه و لیل و نهار
 پیشه وری شیوه خیر العمل
 وجد بتوحید و مناجات بود
 دم بدم بود وظایف گزین
 خاصه قصائد بمدیح و ثنا
 تحفِ تحیات بدرگاهِ پاک
 عمر باشغالِ نکو در گذار
 پاس باوقات همه پاس و روز
 حاصل اوقات بنعت و صلوات
 در همه اوزان و بحورِ حروف
 یافته ثمرات بخوش زندگی

بنده نوازا که توئی بی نیاز
 تذکره آن همه می بایدم
 شمه ازان در سخن آرم عیان
 وسعتِ احسان تو نهنفتن است
 می گذرانم گذرِ ماه و سال
 رحمتِ تو بر همه دردم دوا
 گرچه بغفلت شده در خورد و خواب
 داشته فضلِ تو بخیر و خوشی
 عفوِ تو بس برگنه سهو و عمد
 غفلتِ احوال چونانم گذشت
 مصرف اوقات بامری گذاشت
 داشته ام زمزمه این مقال
 مشغله بوده است بسر و چهار
 ذکرِ ثنا و صفتِ لم یزل
 زمزمه عمر بصلوات بود
 از سخنم بود تحایف متین
 هدیه تحمید دعا مدعا
 زمزمه طبعِ من ذره خاک
 در همه احوال باین پاسدار
 هر شب و روزان بمشاغل هنوز
 در همه حین و همه حال حیات
 نقشِ قصائد بالف و صنوف
 اجرِ عمل بهره فرخندگی

این همه احسان توای ذوالجلال
 این همه اکرام مواهب زتست
 ای احد از برکت خیر الکلام
 بالحق صلوة و صفات رسول
 رُشد سخن محض زارشاد غیب
 بوکه ز فضل تو نظر بر "عطا"
 گر نه خطا رفت مصارف هبا
 بار خدایا بجمال و کمال
 بالحق اعزاز حبیب قدیم
 اجر بخیر از همه اعمال بخش
 روی رجا بر در فضل رحیم

فی نعت حضرت سیدالثقلین مقرب مقام قالب قوسین

صلي الله تعالى عليه و آله و سلم

بار خدایا به حمد رسول
 نزد توای خالق رب الرحیم
 آنکه بود مطلب و مقصود تو
 اوست که او خاصه و مطلوب تست
 آنکه بود واسطه کاف و نون
 آئینه وجه حقیقت نما
 آیت ایجاد وجود از عدم
 صاحب دین مالک هر دوسرا
 تاج سر جمله فرستادگان
 عرض سوالم ز عطا کن قبول
 هست حبیب تو شفیع کریم
 آنکه بود احمد و محمود تو
 اوست که او محرم و محبوب تست
 اصل، کزو فرع بود هر دو کون
 باعث پیدایش ارض و سما
 مایه اظهار حدوث از قدم
 عارج آسری بدنی مرتقا
 در قدمش جمله سر افتادگان

طغره منشور همه جزو و کتل
 اول دیاچه فرمان عشق
 خاصه حبیبی که خدا عاشقش
 مکی مختار بذات الکمال
 عین عیان نور ده مردمی
 آن مدنی منزل و مکی مقام
 سرور احرار دوام الحیات
 بالحق و بالصدق حیات النبی
 منظر حق مهبط روح الامین
 فخر بشر شاه مدتی دثار
 معنی و الشمس نکو روی او
 هست مراد از خبر والضحی
 سوره طه ز جمالش خبر
 لمعه یا نور هم از شان او
 فاتحه فیض کتاب فتوح
 خاص خدا پیش رو انبیا
 هر که خلیل است چو مهمان او
 در جلوش همچو سلیمان بسی
 داشت چو داؤد بسا مدح خوان
 خضر ز خاک قدمش سرفراز
 یوسفش از خیل غلامان یکی
 صحت ایوب ز امداد او

ختم رسل راه نمای مجبل
 خاتمه رونق دیوان عشق
 عشق ازل بر صفت صادقش
 امی اعلم بصفات الجلال
 آن قرشی، ابطحی و هاشمی
 خواجه کونین علیه السلام
 سید ابرار علیه الصلوات
 شاهد اعجازش صب و ظبی
 معجز او بر فلک و بر زمین
 خیر و ری میر زمثل شعار
 مقصد واللیل خط موی او
 آیتی از مرتبه مصطفا
 مدحت آیس ز کمالش اثر
 نفحه یا سرهم از آن او
 مقتدیش آدم و ادیس و نوح
 در دوسرا او همه را مقتدا
 هم بعضا موسی دربان او
 چاکر و شاگرد چو لقمان بسی
 سائل فضلش همه نیکوان
 دیده یعقوب ازو دید باز
 آمده از مصر بها اندکی
 بخشش ابوالبشر از یاد او

صلبِ سماعیل ازو مفتخر
 فدویانِ صفتش بس ذبیح
 چند چو ذوالکفل کفالت سپار
 یونس و هارون چو جنیبت کشان
 کوکبه از نُه فلکش برتر است
 مهر و مه از غاشیه دارانِ او
 نُه فلک از منزلتش پایه ایست
 منبعِ دین، مظهرِ احسانِ حق
 مشرق و مغرب بسجودِ درش
 ملکات او هم عجم و هم عرب
 رفته صدایش بجنوب و شمال
 شاهِ رُسُل اول و آخر زمان
 شاهِ فلک تخت، ملایک سپاه
 انجمِ راجل بر کابش دوان
 حلقه بگوش از مه نوچون هلال
 هست غلامش قمرِ داغدار
 شَعَشَعَه مکه و بیر و منا
 خاصِ رسولی که کسش جنس نیست
 اوست که خود عارف جل الله است
 قافله سالارِ سبیلِ هدا
 هرچه شد و هرچه بُد و هرچه هست
 مدحتِ او بس بکلامِ خدا

ذرّه وش اسحاق باو معتذر
 مقتدیانش همه همچو مسیح
 چند چو الیاس بود آبدار
 جمله ز جامِ صفتش سرخوشان
 موکبش از خیلِ ملایک پر است
 لوح و قلم مدح نگارانِ او
 هشت بهشت از قدمش سایه ایست
 مرجعِ کل، مطرحِ رضوانِ حق
 هر دو علمدار هم از لشکرش
 خاک نشینانِ رهش روز و شب
 مملکتِ او ابد الاتصال
 نورِ ازل وارثِ جمله مکان
 عرش بزیبرِ قدمش فرشِ راه
 جمله چو جبریل براهش روان
 چرخِ کهن بنده او چون بلال
 شمس کهن بنده او ذرّه وار
 مروحهٔ مروه و بیت و صفا
 مثلِ وجودش ملک و انس نیست
 اوست که شایستهٔ صل الله است
 بیش بود بر همه، کم از خدا
 جمله بزیبرِ قدمش خاکِ پست
 حد نبود بیحد و بی منتها

بر صفتِ اوست چو قرآن گواه
 بنده چه داند ز صفت‌های او
 عقلِ کُل از مِدحت او عاجز است
 ذرّه و این راه کجا تا کجا
 تا بدل و جان و تن آید صفا
 باغِ گلِ مِدحت او مصحف است
 بوی گلِ مِدحت او در دماغ
 بوی گلشن چون برسد در مشام
 ما همه را فوز و فلاحاً لدیه
 رحمت و صلوة فزون از شمار
 باد بر آلِ عظامش درود
 بخش خدایا به محمد حبیب
 فضل نمائی بحقِ آن رسول
 عفو نمائی بحقِ آن نبی
 بهره توحید عنایت نما
 تحفه صلوة بخیر الانام
 روز و شبم ذکر صبا و مسا
 بخش خدایا به محمد کریم
 بخشش تو قالِ حکیمانام
 امن و امان بخش ز عدلِ خودم
 در دو جهانم بتو باشد رجا
 دولتِ توفیق براتم نما

واصفِ او هست کلامِ اله
 عقلِ بادراکِ صفاتش گرو
 هم بصلوتش دل و جان فایز است
 کتّیه بس زمزمه مرحبا
 مجملِ اوصافِ بخوان مصطفی
 ای دلِ حافظا گرت در کف است
 برشگف ای دل همه تن باغ
 تازه بخوان تازه صلوة و سلام
 از بر حق صلّ و سلّم علیه
 باد همه حضرتِ او را نثار
 هم بسرِ صحتب کرامش درود
 در حقِ من عاصی زارِ غریب
 در حقِ من خاطی خوارِ عجول
 در حقِ من هیچمدانِ غبی
 مسلکِ تحقیق هدایت نما
 وردِ دل و جانِ "عطا" بردوام
 صلّ علی سیدنا المصطفی
 در حقِ من اسم "محمد حکیم"
 بخش بر احوالِ سقیمانه ام
 مغفرتم بخش بفضلِ خودم
 از درت ارم بکجا التجا
 منزلتِ راهِ نجاتم نما

چونکه ندانسته‌ام از اضطرار صورت آغاز و سرانجام کار
 عافیت بنده ز بهبود بخش عاقبت و خاتمه محمود بخش
 فی المناجات و ذکر غرائب الصنع و تنزیه الصفات
 و معرفة الحق و حال القلوب

ای رب واحد غنی العالمین
 غارص این گلشن فیروزه فام
 فاطر این حقیقه مینا طراز
 نقیض نگارنده این گلستان
 غالیه انداز دماغ نسیم
 دائره سازنده این طشت و طاس
 معرکه آرای بهار و خزان
 سرو چمن ساز ز برگ گیاه
 کرده لب غنچه بتسبیح و
 چوب تهی ساخته شکل زبان
 یافته ترتیب ز صنعت بکار
 از کرمت نرگس شهلا نظر
 مرغ چمن کرده ترنم گذار
 کرده سبک روح گل از بوگران
 ای ز تو آرایش این انجمن
 ای تو مرکب کن این کائنات
 ای همه اجزا ز تو شیرازه بند
 ای که توئی قادر اعجوبه ساز
 ای چمن آرای زمان و زمین
 حارس این دائره خاص و عام
 صانع این مهره پُررنگ و ساز
 خیمه فرازنده این سایه بان
 حلیه گل بند بشاخ و نسیم
 لوح طرازنده جسم و حواس
 نشاء فگن در رگ و برگ رزان
 بر رخ لاله زده خال سیاه
 داده بهر برگ زبان نوا
 خشک لب سوسن رطب اللسان
 هرشجر و شاخ و بن و برگ و بار
 هیزم خشکی شده چون چشم تر
 ساخته قمری چو قمر شعله بار
 صوت حزین بر لب خنیاگران
 ای ز تو پیرایش این گل چمن
 ناظم ترکیب همه مفردات
 روی افق را ز شفق غازه بند
 ای که توئی واهب مسکین نواز

بر من مسکین نظری از عطا
 صورت مسکینم و بی معینم
 هیئت انسانم و حیوان صفت
 معرفت حق بکجا من کجا
 آنکه بخود نیست شناسای حال
 قسره علی هذ الحال القیاس
 من عرف از نفس خودم بهره نیست
 حسن وجود منی و حسن عمل
 ای توشناسا کن گم گشتگان
 ای که ز بیگانه کنی آشنا
 معرفتم بخش که بیگانه ام
 خانه که منزلگه جانان شود
 خانه که از بهر عبادت بود
 خانه دل را که پیر از یار شد
 خانه جانانه بوسعت سراست
 حجت واقع بود و واضح است
 رشته تسبیح نه سنجید دگر
 خانه که منزلگه یکی والی است
 خانه بوحدت مقرر دلکشاست
 خانه یکی، یار یکی، دل یکی
 کعبه (۱) دل هست که عرش خداست

عفو کن از بنده عاصی خطا
 بی خبر از خویش ندانم کیتم
 نی اثر از عقل نه لاز معرفت
 با همگی خوف رهین رجا
 معرفت حق چه نماید خیال
 من که خود از خویشتم ناشناس
 من عرف از رب^۳ وقع زهره نیست
 تا چه نوشتند بمن در ازل
 از تو رفاهیت آشفتهگان
 ای تو کشاد افکن هر تنگنا
 بخش کشاد دل بی خانه ام
 واهمه غیر دران نا رود
 بسط مصیبتی سعادت بود
 خالی از اندیشه اغیار شد
 منزل اغیار مضیق هواست
 نکته تحقیق چه خوش لایح است
 دل گذر یار نکنجد دگر
 چون حرم از دخل دگر خالی است
 خانه کثرت همه جا تنگناست
 جای دوئی نیست چون منزل یکی
 منزل معروف ز منکر جداست

بار خدا یا بحق بیت پاک
 آن حرم خاص تورب الجلیل
 یکجهت پاک ز قید جهات
 من دخل هست بوصفش دلیل
 بالحق ارکان و مقام و حطیم
 بالحق مروه بصفات صفا
 بالحق حرّاً و بحق شبیر
 بیت دلم را بصفا ساز صاف
 قبله نمای دل من راست دار
 از کف غیری بکش آئینه ام
 سینه چو صندوق باین آئینه
 آئینه ام را بزدا از غبار
 آئینه واکن ز حجاب نمد
 دل که بود آئینه جان نما
 سینه چودرج است درودل چودر
 خاک نشین گوهر من صاف ساز
 از کف هوشم مفکن این زجاج
 سنگ فسان ساز چو چماق تیز
 ساخته براق ز حرقش چو برق
 مست کن از راق این شیشه ام
 جلوه فشان ساز چو روی غرر
 ای که کنی حیرم سها را چو ماه

ناف زمین کعبه مقصود خاک
 مسجد معموره دست خلیل
 قبله دین مقبله طیببات
 طهر بیتمی بصفاتش نزیل
 بالحجر الاسود زمزم ضمیم
 بالحق بطحا و بیمن منا
 بالحق معمور و مقدس منیر
 بالشرف کعبه قدسی مطاف
 حرز مرا از دگران وا گذار
 بر مفکن آئینه از سینه ام
 آئینه در منزل خود کائینه
 تا ز رخ دل نشوم شرمسار
 آب دهش تا بفشاند رمد
 جان چه بود طلعت جانان نما
 زین دُر شهوار نما سینه پُر
 خانه فروزنده شفاف ساز
 باز بر افروز بنور این سراج
 تا شود از سوز درون شعله ریز
 باز رهائش ز همه خرق و غرق
 صاف کن از [ریشه] اندیشه ام
 شمع صفت ساز بروشن شرر
 مشعلم افروز بیک شعله آه

ای که کنی سبز فلک کشت، زار
 خرمین مه خوشه ثریا کنی
 این دلم افسرده، یک قطره خون
 ای تو که طوفان بکشی از تنور
 میوه، تر میکشی از چوب خشک
 غنچه، دل نافه کشایم نما
 روی، مرا دار بمحراب، دل
 واهمه، غیر ز دل دور دار
 دل نبود منزل بیگانه را
 خانه، دل منزل دلداری بس
 تن چه اگر در صف طاعت ستاد
 ای دل وحشی بکجا می دوی
 بیخود ازین حال بخود گفتگوست
 حیف بحال، دل من خسته حال
 دل که نه باخویش، چو بیگانه ایست
 دل که نه باورد چو افسانه ایست
 دل که ز تن دور براه، دراز
 دیده ز اغیار به بندش چو بار
 هیچ نیارد بنظر غیر دوست
 سرخ چو گل نقش، کواکب نگار
 ذره چو خور قطره چو دریا کنی
 صاف چو فواره ز جوش، درون
 ز آتش آب آوری، از نار نور
 گیل چورخ، گل کنی از خون چومشک
 نفحه، زین نافه عطایم نما
 ده برخ، دیده، من آب، دل
 جانب، دل عکس، اجانب برار
 صاحب، هر خانه سزد خانه را
 قطع ز اغیار، فقط یار بس
 چون دل آواره ز مسجد فتاد
 یار بخاله تو کجا می روی
 با دل غافل چه ازین جستجوست
 بر دل، بیهوش سزدم گوشمال
 دل که نه با هوش، چو دیوانه ایست
 دل که نه با دوست چو بتخانه ایست
 قصد، تک و تاز کند باز باز
 تا چو کند باز صفت دیده باز
 پوست بهل مغز، سخن ذکر، اوست

فی المناجات و ذکر عرفان حضرت السبحان و سلوک سبیل الحق بالایقان

شوقِ تو سوزِ جگرِ مقبلان	ای تو مقیمِ دلِ صاحبِ دلان
منزلِ اقبالِ تو باشد دلش	آنکه قبولِ تو کند مقبلش
از خودِ و از هر دو جهان برگذشت	آنکه باقبالِ تو مقبول گشت
ترکِ خودی هست بهر رتبه پیش	مرتبه عالیست گذشتن ز خویش
دور ز عرفان الهی بود	گر بخودی دولتِ شاهی بود
شاهی وافی بود آن مستقیم	معرفتِ الله تعالی عظیم
اصل همان فرع مجازی نشان	توتی الملک است حقیقت ازان
جز حق عرفان همه بازی بود	تنزعُ در حقِ مجازی بود
نیست تبدیلِ بچنین مکرمت	نیست تغیرِ بچنین مملکت
طاعت و تقوی همه بر نفعِ خویش	معرفت است از همه اوصاف پیش
مقصدِ عرفان برضا مطلق است	معرفتِ حق برضای حق است
طاعت عرفان برضای خداست	من عرف الله مقامِ رضاست
هست ملکِ ملکه بتجنیس ناس	عارفِ مولی که بود حق شناس
هر چه جز این است هوا و خیال	معرفتش سلطنتِ بی زوال
گر بهوا رفت نه شد جبرئیل	اهلِ هوا را بود این بس دلیل
خواب و خیال است و هوا و هوا	غیرِ خدا هر چه بود ما سوا
هیچ خیالی نبود بی وفات	هیچ هوایی نبود بر ثبات
هیچ نماند بجز ایزد تعال	خواب و خیال است همه جان و مال

في المناجات و بيان حالى بالمعصيات و سوال افضل العفو والعطيات

ای ملک العرش خداوندِ پاک
دایم معروف بخیرِ کثیر
واهبِ افضل کریم العطا
جرم و خطایم ز عطا درگذار
بیخبرم از همه سیئاتِ خویش
هم تو توانی که بستیاتِ من
هم ز کلامِ تو ستد آورم
امرِ تبدل که به نص^۱ اندر است
آیه^۲ کافی است درین مسئله
ای ز تو آید که نمائی مدد
بند بنکوئی متبدل کنی
ما که باسراف بدی کرده ایم
فردِ ردی را رقمی از قبول
خط بخطا نامه^۳ اعمالِ ما ست
نامه که داریم چو خامه سیاه
رشحه^۴ عفوی بفشان برسواد
دفترِ عصیان که چو دف ترشده
نیست درین دفترِ مباحرف نیک
چند مفصل بکشم یاد داشت
صفحه^۵ آوارچه^۶ سال و ماه

لیسک ضد لم کفو و لا سواک
قائم قدوس قدیمِ قدیر
ارحم بخشنده جرم و خطا
ای که توئی غافرِ آمرزگار
از چه توان زد دمِ حسناتِ خویش
در بدل آری خطِ حسناتِ من
مسندِ آمیید مدد آورم
دافعِ سیئات بحسنات هست
رحمتِ وافی است درین مرسله
فضل بعصیان و نکوئی بستد
عفو باسراف منزل کنی
روی گنه فردِ ردی کرده ایم
از کفِ کلکِ کرم آری وصول
مشقِ گنه در همه احوالِ ما ست
مغلط و مغشوش بمشق گناه
پاک فرو شوی^۷ رقومِ فساد
چونکه ز دف تر نه صدا پترشده
بد عملی ها ست سراسر ولیک
مجمل آن را نتوان وا گذاشت
بسکه سیاه است بثبت گناه

بر رُخِ آن چند پوشم غطا
 زان که گذشته بشمار از کتاب
 باز بهم خورده متاع و بها
 بدعتِ معمول بعکسِ عمل
 در صفتم صفر بمقدار هیچ
 در هذیان و بطلان خرج بیش
 کثرتِ اجناسِ فساد و مزاح
 طفلِ رسن تاب صفت پس ز پیش
 پسرِ بَعَسَل بند بسانِ مگس
 مرغِ پستی دانه بدامِ کمند
 تارِ گره بافته چون عنکبوت
 چون خرقم پیرکِ کودک مزاج
 رویهم شب ز مَه ابرو سفید
 قیر بکافور خضاب انما
 تکیه زده برگِ سمن بر گیاه
 برق بر آهیخت هم از خرمنم
 عنبرِ اشهب شده مشکِ تتار
 فکرِ معادم نه ز فکرِ معاش
 چهره زنگی شده چون روم و روس
 نیل بصابون بشده پی سپر
 ریخته سیلاب بر یک سیاه
 نامدهام آب بروی امید

هست سیاقِ سخنم بر خطا
 چند بمیزان گیروم زین حساب
 حشو خطا بارز آرزو هوا
 مدّ گناهانست بطولِ امل
 طرفه که در کشمکشِ هیچ هیچ
 دخل کم از نیکی اطوار خویش
 با همه افلاس ز نقدِ صلاح
 هزل کنند نفسِ بدم هم بخویش
 قصد کند پیش بیفتد ز پس
 چون مگس از حرص گرفتار بند
 موئینه ریش بیادِ بروت
 هم بکفِ خویش درین اعوجاج
 کودنِ پیرانه سرم مو سفید
 بلکه سیه روز سفیدی نما
 برف فرو ریخت بخاک سیاه
 یاسمن انگیخت سر از سوسنم
 شد ز پلاس سیهم پنبه زار
 حبشه بر آورده برنجم ز ماش
 عاج بر آورده سر از آنوس
 از شبهام رسته همه دانه دُر
 تیره شبم را زده سر صبح گاه
 آه که با اینهمه رنگ سفید

حیف که نا رفته سیاهی ز رو
 صورت اصلی نرود از لحاف
 لاله صفت داغ سیاهی همان
 چهره بتقلید نگردد گیاه
 موی بجلباب خضاب آورند
 هیچ خضابی نبرد رنگ رو
 گر بخزان گر بهاران چمن
 وضع بترکیب تنزل کند
 روی سیه فام نگیرد خضاب
 نیک نماید بملاحت جمال
 جمله بجا و بمحل ساختند
 جمله بترتیب موجه وجه
 آمده در شان بشر مستقیم
 حسن بمعنی بعطا جلوه گر
 ورنبود معنی لاعن شی است
 در حق وی هست یحب الجمال
 خوی نکو مایه محبوبی است
 حسن عمل معنی زیبا بود
 صورت و معنی متساوی بود
 بخشش و بخشایش فضلش متین
 هر نمط نقش و تجمل ازوست
 یا صفت عشق کند دل کشا

رنگ بدل کرده بدین مثل مو
 چرک گراز چهره توان شست صاف
 رو سیاهی نقش حجر همچنان
 لحنیه بتلبیس نماید سیاه
 اهل جهان چون بتجمل روند
 گر بخضاب است سیاهی بمو
 رنگ بنفشه نشود چون سمن
 رنگ بتقلید تبدیل کند
 رنگ سیاهی نبرد هیچ آب
 گرچه بصنوع است صباحت کمال
 هر چه بتصویر ازل ساختند
 مختلف آمد صور و امزجه
 احسن تقویم کلام قدیم
 حسن بصورت بصفا در نظر
 حسن خوش ارصورت و گرمعنی است
 حسن اگر هست بحد کمال
 روی نکو آئینه خوبی است
 صورت زیبا رخ دیبا بود
 هر که باین حسن چو حاوی بود
 شکر خداوند جهان آفرین
 هر صفت حسن تفضل ازوست
 یا صفت حسن کند رخ نما

یا رقمِ چهرهٔ خوبان کشد
 یا صفتِ صورتِ پاکان دهد
 یا صفتِ حسن کند دلربا
 هرچه کند هرچه دهد اختیار
 حسن برخ طفرهٔ عنوان کشد
 مروحهٔ سینهٔ چاکان دهد
 یا صفتِ شوق کند جان فزا
 طالعِ بی بخت کند بختیار

فی المناجات و ذکر حسن المصنوعات و کیف

حیف حالی برجا و التجا التجات

ای که زدی نقش بکلکِ قضا
 ای که کشی از پیٔ تصویر کار
 ای که عجب نقش کشیدی بر آب
 ای که نمودی رقم لوحِ خاک
 ای که زدی این خطِ خاکِ نهاد
 ای بهوا بسته چنین دایره
 نائرهٔ معصیتم سرد ساز
 صافیٔ سر بخش ز بادِ غرور
 خاکِ وجودم نکشی بر هوا
 آبِ رخم بخش ز خونِ دلم
 رشحهٔ از ابر کرامت ببار
 نستعلیقِ سخنم را صفا
 حال شکسته بچنین پیچ و تاب
 بخش بمسوق سخنم نسخِ عفو
 روی سیه نامه چو ریحان نما
 هم بَجَلِی نامه سیاه آمدم
 صورتِ پر معنیٔ هر دو سرا
 خوش خطِ این نامهٔ لیل و نهار
 این همه خطِّ و نقطِ انتخاب
 رنگ تماشا عجب از صنعِ پاک
 داشته چون تختِ سلیمان بیاد
 خاک و خس آبیخته با نائره
 رویٔ سیاهم چو رخِ ورد ساز
 ساز دماغم تهی از این بخور
 کن بسر افکند گیم خاک پا
 بخش ز چشمِ ترم آبِ کلم
 چهرهٔ من شوی ز خطِ غبار
 بخش بنسقِ اثرِ مدعا
 ساز چو نظمِ سخنم کامیاب
 کش رقمِ محو بهر حرفِ سهو
 بر رخِ حالِ خطِ نشو و نما
 هم بختی حال تباه آمدم

روی سیاهم بگفته محضراست
 صاف کن از چرک تن خاکیم
 پاک کن از غش تن آلوده ام
 از مس فرسوده کنی سیمیا
 گر مس من قابل اکسیر نیست
 فضل تو نور آورد از عین نار
 از همه آلودگی صاف ساز
 حیف که پیرانه سرم چون رضیع
 زار و زبون ترز همه خاص و عام
 رو سیهی سوی سفیدم چو دیو
 با همه دانی همه نادانیم
 روز و شب از خواب و خورش دابه ام
 عمر بیازیچه ز کف داده ام
 موی چو شیر و چو جنین شیرخوار
 دست بپا بسته چو طفل قماط
 بی حس و بی حرکت حیوانیم
 گوی سراسیمه بچوگان وقت
 وقت ادا را بقضا واگذار
 ز اول و آخر همگی بی خبر
 تا چه شد و آمده و آیدم
 ای بهمه اعلم عاجز نواز
 گر همگی هیچ ندارم بدست

چون خط شهرم بخطا مشعراست
 ساز صفا پاکی و نا پاکیم
 صاف رخ مس رمد اندوده ام
 خاک و خسک سوده کنی کیمیا
 درخور کافور رخ قیر نیست
 لطف تو سازد ز خزانی بهار
 از شبهام کوهر شفاف ساز
 نبی چو شریفم نه بوضع وضع
 عام نباشد چو من مستهام
 در گرو نفس پُر از رنگ و ریو
 حاصل اعمال پیشمانیم
 در بغل غفلت همخواه ام
 همچو جمادی بره افتاده ام
 خفته چو خرگوش ندارم قرار
 خسته بگهواره بی انبساط
 در کشش مهد پریشانیم
 خیره ز فقدان نه بوجدان وقت
 هم ز قضا هم ز ادا شرمسار
 العذر از حال بدم العذر
 یک نظر فضل تومی شایدم
 ارحم بخشنده تومی چاره ساز
 چون نظر فضل تو دارم بس است

في المناجات و بیان کمال الصفات و عجز عن اسراف حالي بمصارف الاوقات

ای بصفات احدی ذوالجلال
 ای ببقای آبدی لا یزال
 ای بارادت مسلک بی وزیر
 ای بعظمت احد بی نظیر
 ای تو باکرام جواد^۳ حلیم
 ای تو بالطف لطف^۳ رحیم
 ای تو بحکمت همه را کردگار
 بار خدایا بعطا یک نظر
 ای احد فیض رسان دادگر
 حال من زار و نزاری نگر
 بی دلی از بهر تهی دستیم
 نی ز عدم باخودم آورده هیچ
 می نتوان گفت چرا آمدم
 آمدنم بود نه خود اختیار
 هم نتوان گفت چه سان میروم
 نی بود از آمدنم حاصلی
 حکمت محض آمدن و رفتنم
 دم نتوان زد ز چنین و چنان
 من نه بدم بود جهان برمدار
 آمدن و رفتن من بر گذر
 ای بشای صمدی بیهمال
 ای بعطای مددی بر کمال
 ای بمشیت حکم بی مشیر
 ای بجلالت صمد بی ظهیر
 ای تو بافضال غنی^۳ کریم
 ای تو باوصاف حمید^۳ حکیم
 ای تو بقدرت همه را پاسدار
 در حق من بنده پیرانه سر
 دادگرا جز تو ندارم دگر
 بی دل و بی دست رسم بی جگر
 بی ثمر از نیستی و هستیم
 نی ز وجود آذقه راه بسیج
 چون نه بخود چاره کیرا آمدم
 گوی بچوگان رود از اضطرار
 بیخود و بیچاره روان میشوم
 نی بود از رفتن من واصلی
 بی خبر از خود چه بود گفتنم
 چون بکف خویش ندارم عنان
 نیز نباشم بسرانجام کار
 هست درین مرحله یک نظر

آن نظر از راست روی برصواب
 ای ز تو مبدا و بتو منتها
 بنده که در بند ارادات تست
 هم بجلال و جبروت و کمال
 عفو کن از بنده عاجز اسیر
 فضل تو کافیست بهر کار من
 علم تو آگه بود از حال من
 نیست باعمال بدم نیکوئی
 بر همه اعمال که دارم ز پیش
 طرفه حکایت که بحالم دلیل
 حیف درین مسئله ام لا جواب
 عفو کن از تهلکه سازم رها
 گرچه نه در بند عبادات تست
 هم بزرگی خود ای ذوالجلال
 با کرم و فضل خودم دستگیر
 تا نشود اخذ بکردار من
 نزد تو ظاهر بود اعمال من
 قادر بخشنده عالم توئی
 یاد رسیدم مثلی حال خویش
 هست بموقع سخنی زین قبیل

حکایت فی التمثیل حالی و سوال العفو والعطا بحسنات اعمالی و خیر آمالی

خوانده ام از درس کتابی صحیح
 آنکه ز اینای زمانه یکی
 داشت طبیعت ز زمان رضاع
 روز و شب آن خورشی داشتی
 همچو شکر داشته گیل سر بدست
 خوش مزه اش داشته چون گلشکر
 گیل سرش از گلشکر آزاد داشت
 گرسنه می یافت چو حب الحصيد (۱)
 یا شده مسموع ز نقلی صریح
 بوده عجب ساده دلی کودکی
 خوردن گیل سر بحد ارتفاع
 دست و دهن فارغه نگذاشتی
 کام و دهان را ز غذایش نه بست
 ذایقه زان داشت چو گل تازه تر
 چون عسل این راتبه معتاد داشت
 آذقه می ساخت بسان قدید

(۱) حاشیه مصنف: حب الحصيد — دانه خرمن

چاشنیش بهتر از آبِ حیات
 در تگ و دو از پی تلواسه اش
 فائده پنداشت ازان بر دوام
 خوی بدش یافته زان نفسِ شوم
 ذوقِ فواکه نه چنان در دلش
 آهکِ تفته زده احشای او
 داشته لوزینه هم از دیدنش
 داشته آن خوچو جوان نیز گشت
 حاجتش افتاد بدکشان مگر
 گرچه سرش بود ز گل سربجوش
 تا بکند وزن ترازوی خویش
 داشته گیسر پی هاسنگِ وزن
 گیسرش آهسته کشیدی بدست
 زان سوی پله همه نقصان زده
 داده بدل جنسِ جواهر بسنگ
 زان پله کم این پلهات کمتر است
 گل بیگل و صیرعوض در عَسَل
 حاصل ازین اخذ توانسته ای
 غافل امروز ز فردای خویش
 کین سخن از حالتِ من روشن است
 آن قدر از جانبِ صلحم بلاست
 از پله صلح خمیدن بخویش

حب بآن داشت چو حب نبات
 زان نه تهی کیسه و نی کاسه اش
 مائده زان داشت بجای طعام
 شور ندانست چو شیرِ زقوم
 گیل سرشوشسته وجود گیش
 ریخته در معده و امعای او
 داشته دندان پی چاودنش
 مدت ازان خوی بدش در گذشت
 روزیش از بهر خریدِ شکر
 رفت بدکشانچه شکر فروش
 ظرفِ شکر داشت دکاندار پیش
 یک پله میزان ز پی سنگِ وزن
 مشتری ابله ازان پله بست
 در دهن و جیب و گریبان زده
 گفت دکاندار که ای ساده رنگ
 طرفه طبیعت که ترا در سراسر است
 داده چه چیزی بچه چیزی بدل
 نفع و ضرر فرق ندانسته ای
 دیده زیان سود بسودای خویش
 آه هزار آه ز حالِ من است
 هر قدر از جانبِ نفسم هواست
 بر پله نفس کشیدن بخویش

پیشتر از برگ نوامی روم
غافل از کیف و کم و اصلی
غافل سال و مه و ساعات را
بر عمل خویش ندارم نگاه
وقت غنیمت پی هذیان گذشت
بی نظر و بی بصر از مشکلم
هر نظری منصف حال گذر
ناشده ام منصف اعمال خویش
مصلح و محسن همه اعمال را
عفو و عطا مخیر آیات تست
در گذران از من خاطی خطا

في المناجات و دعا مدعا العفو و التَّجَات

ای اکرم اعلم سر و عیان
عفو و عطا بخش ز اوصاف تست
ای که توئی واهب عفو و عطا
ای که توئی جامع این مفردات
ای که توئی صانع هر طول و عرض
ای که توئی قسم بقسم آفرین
ای که توئی کافی مقصود ساز
اینهمه حر و قن و بالا و پست
پست ترین در همه این مستمند
عفو نما بر من کهنتر غلام

آنچه پی حرص و هوامی دَوم
حیف بر این حالت بی حاصلی
داده ز کف حاصل اوقات را
هیچ ندارم بجز از اشک و آه
عمر بباز بچیه عصیان گذشت
بی اثر و بی جگر و بی دلم
مشکل هر کار بود در نظر
بی نظرم از گذر حال خویش
ای تو محوّل همه احوال را
حسن عمل هم بعنایات تست
بار خدایا ز تو عفو و عطا (۱)

ای ارحم عفو کن عاصیان
ای که عیان اینهمه الطاف تست
ای که توئی مالک ملک بقا
ای که توئی خالق این کائنات
ای که توئی نور سماوات و ارض
ای که تو جان بخشی و جسم آفرین
ای که توئی اینهمه موجود ساز
جمله ز تو جمله ترا زیر دست
پست چو من از کرم تو بلند
ای تو عطا بخش من مستهام

(۱) متن : بار خدایا ز تو خواهم عطا

پیر غلامم برهت خاکسار
 ذره نه موهوم وجود من است
 گر نبود همچو من اندر جهان
 ور بود این ذره دمی چند هم
 هیچ نکاهد نفزاید بخلق
 گر بجهان یاوه نمی آمدم
 مقتضی مصلحتم به بدی
 یا من و بی من بجهان کم زیاد
 مصلحت صنعت ازین بنده چیست
 زینکه نه چون خارج و نی داخلم
 علم تو آگاه ز ایجاد من
 فضل تو کافیست باعدام من
 نام و نشانم نه بدی در جهان
 ای که تو بس باقی و پائنده ای
 ای که توانی همه را بسط و قبض
 گر تو کشائی نبیند کسی
 من چو خستم بر سر آب روان
 خست نگذاری که بطوفان رود
 بلکه هم از مور و خسی کمترم
 یک نظری عفو تو بر حال من
 من همه هیچم چه زخم دم ز من
 رشته بگردن سگکی بنده ام

یک نظر مهر برین ذره وار
 سود چه از بود و نبود من است
 کم چه شود از همه خورد و کلان
 با المی چند غمی چند هم
 ذره محقر چه نماید بخلق
 بودمی آسوده همان در عدم
 نی زجهان از خستگی کم شدی
 نیست نه حاجت پی یاد و مباد
 با عثه معلوم نه از مرگ و زیست
 وز همه نیک و بد خود غافلم
 یاد تو کافیست چه از یاد من
 نام تو شافیست چه از نام من
 باز نمانم چو فلان بن فلان
 در حق من عفو نماینده ای
 امر تو پیوند کن نبض نبض
 و تو ببندی نکشاید خسی
 مورچه آواره بهر سو دوان
 مورچه چند بمیدان دود
 این قدرم بس که بخلقت درم
 کافی و وافیست بر اعمال من
 کم ز سگم هم بگلویم رستن
 خاک بروی سیه افکنده ام

روی سیه سوی سفید آمدم
 سائل عقوم ز خداوند خویش
 ای تو کشاننده ابواب خیر
 خیر عطا بخش بغير الامور
 خیر مختار توئی ای اله
 سلطنت تست بری از زوال
 ای لمن الملك ترا بر دوام
 بخش سلامت بسلامم ضمان
 هرچه دهی هرچه کنی قادرا
 از نظر عقو رهائیم بخش
 جز تونسیم از دگری داد خواه
 داد رسا، داد گرا، داد بخش
 بخش باین فرد عطایا کریم
 فاتحه آرای کلام قدیم
 اول طغرای کتاب کریم
 آخر دعوات بیمن عظیم

سر بسجود تو رُختم بر زمین

ارحمی یا ارحم راحمین

تاریخ و خاتمه نامه "حصن الامان"

ختم شد این نامه نزهت نشان
 شهز محرم سنه غین و قاف
 ظهر دو شنبه بسعادات قال
 آنکه مسمی است به "حصن الامان"
 یاء دگر حاء حروف مضاف
 الف و صد و هژده هجری بسال

وقتِ خوش و ساعت فرخنده روز
 خامه که این نامه نامی نوشت
 به روش بحر بوزنِ جزیل
 از دُرر فیض نوادر نکات
 ذکرِ مناجات و صفاتِ حق است
 گل گل ازهار چمن بر چمن
 ساخته دلها همه تن باغ باغ
 مظهرِ آثارِ عجائب بود
 رشحه تحقیق بهر داستان
 قبله نمای نظرِ اهلِ حال
 بار خدایا با جانبِ رمان
 گشته بنورِ ازلی دل فروز
 حصر عدد آمده پنجم بهشت
 "مخزنِ اسرارِ نظامی" دلیل
 آمده بر طبع بهین واردات
 بحرِ عطا ابرِ صفا مطلق است
 نفعه فشان چون سمن و یاسمن
 تازه بهارانِ معطر دماغ
 منبعِ افضالِ غرائب بود
 عوده توفیقِ همه راستان
 تذکره معنی اهلِ کمال
 قبلة الله بوجهش نشان

تم

تم

تم

1. The first part of the document
 discusses the importance of
 maintaining accurate records
 for the company's financial
 health. It highlights the need
 for regular audits and the
 implementation of strict
 internal controls to prevent
 fraud and ensure compliance
 with all relevant regulations.

2. The second part of the document
 focuses on the company's
 strategic goals for the next
 five years. It outlines the
 key areas for growth and
 innovation, including the
 development of new products
 and the expansion of the
 company's market reach.

100

100

100

بهشت ماس

مسمی

بحر العرفان

(بحر سبحة الابرار)

تاریخ تصنیف : ذی قعدہ سنہ ۱۰۹۰ھ

تاریخ اصلاح : شنبہ ۱۸ - صفر سنہ ۱۱۱۸ھ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

بصفاتِ اَحَدِی بی همتا
 انت سبحانِ مجیدٌ ماجدٌ
 انت رحمانِ رحیمٌ رازق
 انت مَلَاکِ لیک الملکِ ملکِ
 ای بتوصیفِ تَقَدَّسِ موصوفِ
 اَحَدِ الذَّاتِ غنیُّ الاوصافِ
 صانعِ ما همه از قدرتِ خویشِ
 منعما عام بود نعمتِ تو
 بود و نابود سر افکندهٔ تست
 بیکسان را تو سر و ساز دهی
 رزقِ بخشی بمطیع و کافر
 صنعِ تو مخترعِ ارض و سما
 فاطر و فاتحِ ابوابِ توئی
 نار و نور از تو بود نام آور
 کعبه و دیر سجود آورِ تو
 قابلِ التَّوْبَةِ و تَوَابِ توئی
 ملکِ تو مسجد اگر میخانه
 آشنایِ تو اگر بیگانه
 هر سرِ موز تو شاگرد باشد
 در ره تو همه عالی سافل

ای که ذاتِ تو بوحدهت یکتا
 اِنَّکَ اللّٰهُ اِلٰهٌ و احد
 اِنَّکَ الحقُّ خدایِ خالق
 اِنَّکَ الفردِ بفردیّتِ یک
 ای بتعریفِ توحدِ معروف
 ای تو ذوالفضلِ خفی الالطاف
 ای کریمی که کرمهایِ تو پیشِ
 ای رحیمی که بسا رحمتِ تو
 ای قدیمی که قدم بندهٔ تست
 ای معزّی که تو اعزازِ دهی
 ای معینی که ز لطفِ وافر
 ای که فضلِ تو بود هادیِ ما
 واسعِ الرحمتِ و هابِ توئی
 لطف و قهر تو شدید و یاور
 کفر و دین هر دو غلامِ در تو
 مقصدِ منبر و محرابِ توئی
 مستِ تو مست، و گر دیوانه
 معوی تو شمع و گر روانه
 ذره ذره ز تو ذاکر باشد
 هیچ شی از تو نباشد غافل

جزو و کل قطره ز بحرِ کرمت
 ای تو آراسته بیش و کم را
 بد و نیک آیتی از حکمت تو
 ذره بر ره تو ملک و ملک
 بیستون واله سرگردانت
 از غمت کوه جگر پر خون است
 عین الماس ز غم اشک افشان
 تازه از جوش غمت مغز بهار
 شد پزان در غم تو جان خزان
 داغ داغ از غم تو سینه باغ
 گل عشق تو بود بر دل گل
 دم هو بر لب هر فاخته ای
 وجد یا هو که کبوتر دارد
 بوم بی بوم بود دیوانه
 بانگ زاغ ارچه بگوید آقا
 همه دلهاست چو طوطی ذاکر
 مرغ خاکی و اگر مرغابی
 کس و خس، مور و ملخ، مار و مگس
 ثابت و سایر و برج و افلاک
 به سوایت همه طائر طائر
 چشم انجم ز غمت بیخوابست
 مهر و مژه از غم تو دل چو قلم

کاف نون رشحه ز ابر قلمت
 رنگ و بو از کرمت عالم را
 روز و شب صورتی از صنعت تو
 بسته طاعت تو فلکی و فلک
 با سکون سر بخط فرمانت
 دیده خاک ز تو جیحون است
 جان مرجان شده خوننا به چشان
 وز غمت پوست کمان سینه ناز
 برگ ریزان ز غمت شاخ رزان
 چاک چاک از غم تو سینه راغ
 دم دود تو سراید بلبل
 هست با ذکر تو و ساخته ای
 دل سوزان مژه تر دارد
 بسته کنج غمت از ویرانه
 معنیش محض ز ذکر آقا
 همه اشیاست بهالا فاکر
 دارد از تاب غمت بیتابی
 همه را هر نفسی ذکر تو بس
 از غمت جامه جان همه چاک
 بر ره تو همه دایر سائر
 دل گردون ز غمت بیتابست
 نزد فرمان تو بر دوش علم

زوز و شب سر بدهت آواره
گلگل از داغ غمت سینه خاک
همه را سر تو باشد در سر
همه از یاد تو دارند پناه
همه عالم چه سفید و چه سیاه
ذکر اشیا بخلا و بملا
هر دو نظاره گران بیچاره
خارخار از غم تو هر دل پاک
چه شجر چه حجر و خاک و مدر
خس و خاشاک و گل و خار و گیاه
همه ذرات بصدق تو گواه
نبود غیر تو حاشا و کلا

فی ذکر قدرت کامله و حکمت بالغه

ای منزه آید بی ابتاز
ای خداوند قوی قادر
ای ز کلمت رقم کن فیکون
ای ز صانع تو خط قاف بلام
سر اوصاف عن اسماء الله
یا الهی تو خداوند غنی
قادر هر چه کنی بشوایی
قدرت تام تو دارد آسان
می توانی کنی از امر رفیع
معرفت را چو دهنی منزل و کاخ
برگ کاه از تو بساط خضرا
خاک خشک از نظرت زر گردد
پنجه شیر کنی پوست پیاز
غازه چرخ کنی رنگ شفق
دیده فکر کنی دور نظر
بی نیازا صمدا! بنده نواز!
نافذ الامر بصرع نادر
ساخته نقش جهان بو قلمون
ثبت کرده رقم خاص و عام
بی شک و شائبه ماشاء الله
اختیار آنچه تو خواهی بکنی
سر هر حکمت خود میدانی
ملک در بیضه مرغ کنجاق
دانه خردله را ملک و سلیم
ذره خاک کنی شهر فراخ
بطن مور از تو بسیط غبرا
تار مو مید سکندر گردد
دهن پشه کنی چنگل باز
جگر قیل کنی طعمه بق
سینه ذکر تو شایع و مبر

سفر وهم ز تو سیر دراز
 غفلتِ ذکرِ تو در جوفِ جماد
 اثرِ عشقِ تو در جانِ نبات
 ذاکر از تستِ صریرِ خامه
 غمِ تو سوزِ درون در حیوان
 هر چه در دائرهُ هستی هست
 همه در عشقِ تو آشفته سران
 شیشه را سنگ کنی سنگ زجاج
 قلب را آئینه طین سازی
 قادر را قدرتِ تو کامله است
 خاک را تاجِ سلاطین سازی
 هر چه خواهی کنی از قدرتِ خویش
 زال را زستمِ دستان سازی
 چرخ را خوشه پروین داری
 هر چه در عقل نکنجد هرگز
 و آنچه در فهم تصّور نرسد
 دردمی ساخته سازی بی عیب (۱)
 که جهان محو تحیر سازد
 نقش بندِ ازلی تا بآید
 قطره را بحر کنی جذر به مد
 نقش بندی ز تو زیبا آید

کنبد گنگ ز تو پُر آواز
 قلقلِ فکرِ تو در کلک و مداد
 پر غمِ تست همه موجودات
 نامی از نامِ تو شد هر نامه
 همه در کُتِل چه بشر چه دیوان
 چه بد و نیک چه بالا و چه پست
 همه از یک دگر آفته تران
 نور را داج کنی نور ز داج
 نجم را رجمِ شیاطین سازی
 حا کما حکمتِ تو بالغه است
 طعمه حوتِ خراطین سازی
 طبعِ راعیش کنی عیشِ چوطبعش
 گوی را غالبِ چوگان سازی
 ماه را خرمنِ تمکین داری
 فکرِ میزانِ نبسنجد هرگز
 بخیالاتِ تفکّر نرسد
 بی غلط نقض و نکاری لاریب
 همه را جذبِ تفکّر سازد
 ای احد واحد خلاق صمد
 ذره را مهر کنی زر ز رمد
 صنّع تو جمله جهان آراید

(۱) متن: از عیب -

همه صورت که بعالم پیدا است
 کرده‌ای آنچه همه می بایست
 کرده‌ای طرفه نظامِ عالم
 غیر حکمت نبود هرچه که هست
 زهره چون و چرا هست کرا
 عقل حیران شده در آلیت
 عالم از عالمِ صنعت حیران
 نبود مرغِ خرد را پرواز
 چشمِ عقل است درین جاخیره
 خیره و تیره چه داند که چه است
 عقل محو است درین حسن و نظر
 کرده‌ای وضع جهان قسم بقسم
 عالمی مستِ تفرُّج گشته
 طرحِ این معرکه رنگارنگ
 بتماشای عجیب آمده ایم
 دیده دید نداریم ولی
 چشمِ آنها که اولی ابصارند
 صنع را آئینه صافان نگرند
 پی بمعنی نبرد چشمِ صُور
 عین خفاش چه با عین الشمس
 چشمِ ما چشمه خورشید کجا
 صنعتِ تو چو هزاران هور است

نیک بد جمله ز تو بامعناست
 داده‌ای هر چه بما می شایست
 که هم ابلیس کنی هم آدم
 آنچه از فعلِ حکیم است به است
 ز تو موزون شده صنّعِ دوسرا
 همه عاجز بدرِ والایت
 بسر افتاد خرد از طیران
 بال بشکسته بعجز آمد باز
 فکر و فهم است درین جا تیره
 محورا مرتبه صحو کجا ست
 هوش جذب است درین راه و خطر
 همه حیرانِ چنین طرفه طلسم
 غرقِ این بحرِ توج گشته
 می رُ باید همه هوش و فرهنگ
 بهر نظاره غریب آمده ایم
 تابِ نظاره نیاریم بلی
 بینش بینشِ صنعت دارند
 نه چو ما دیده غلافان نگرند
 خیره گی شد رمدِ دیده تر
 دستِ آلوده کجا لایقِ لمس
 گر نظر کرد نیفتاد بجا
 دیده ما چو شبِ دیجور است

شب و خورشید نباشد باهم
دیدنِ صبحِ ترا دیدهٔ ما
بیخود از معرکهٔ خاکی را
بر زمین چون نبدانیم که چیست
گر بظاهر نظری دوخته ایم
نظرِ تیز و اثر ناپیدا
تا بدل نشاه نباشد چه اثر
ناظرانیم ز نظاره برون
گرچه دیدیم فلک را انجم
نگرانِ همه اشیا گشتیم
چیست حاصل بجز آوارگئی

فی المناجات و عجز عن ادراک آیات مصنوعات

ای احد نورِ سماوات و ارض
نورِ بینش بدل و دیدهٔ ما
دیدهٔ دل بده و دیدهٔ سر
هر چه بیند ببصارت بیند
صورت دید بسیرت بخشا
ز تو هر ذره بهارستانست
هر کفِ خاک چو شهرستانی است
بر همه تبصرهٔ دیدن بخش
گر تو بخشی اثرِ کیفیت
ما که از فاعتبروا بی بصریم

ماه در روز همی باشد کم
این تفاوتِ ز زمین تا بسما
نرسد عالمِ افلاکی را
ناظرِ صنعتِ افلاکی کیست
جگر از تابِ نظر سوخته ایم
بی اثر شد نظرِ ناشیدا
دیده را دید نباشد چه نظر
بی بصر مانده دل آواره درون
ور بدیدیم زمین را مردم
هر طرف سیر و تماشا گشتیم
همگی حیرت و بیچارگئی

ادراک آیات مصنوعات

غرضِ ما همه دانی بی عرض
دمبدم تازه کرامت فرما
که شود دور نگه تیز نظر
همه ویرانه عمارت بیند
که بصارت ببصیرت بخشا
وز تو هر حرف نگارستانست
هر دل پاک سرا بستانی است
اثر از دیدن و گردیدن بخش
آید از بی بصری امنیت
و: ره فانتشروا بی اثریم

بخش ما را نظر فاعتبروا
 کآنچه بینیم ز تو و بینیم
 گر نشست است و گرخاست مرا
 ورنه زین بنده چه باشد خواهش
 خواهش از امر خداوند بود
 بنده از عجز بخود معذور است
 هرچه خواهد رهی از راه سوال
 شود از تو بمقاصد فائز
 حاش لله بقضا چاره کیست
 ای خداوند عطا بخش کریم
 برضای تو مرا استظهار
 اول و آخرم از حال و مضای
 ای مقتدر بکمال تقدیر
 ای قضا و قدرت نافذ امر
 عمر و زیدی که بعالم مخلوق
 هر کرا هر چه نصیب ازلی است
 همه محکوم بفرمان تو اند
 از قضای تو کسی سر نکشید
 هر چه در دایره کن فیکون است
 ای قضایت ز ازل تا به ابد
 امر تو بر همه انفس و آفاق
 آنچه امر تو علی الاطلاق است

ده اثر از خبر فانتشروا
 تا نخیزیم ز غم بنشینیم
 برضایت همه درخواست مرا
 چاره نبود بفزود و کاهش
 بنده مجبور بخود بند بود
 بهمه واسطه نا مقدور است
 گر دهد امر تو اش حاصل حال
 خواهش خویش ندارد عاجز
 جز رضائی تو دگر نافذ چیست
 نا فذ الامر جهانبان حکیم
 بعطایت ز خطا استغفار
 برضای تو مرا استرضا
 ای مصور بجمال تصویر
 امر تو غالب هر زید و عمر
 بعطا و برضایت مرزوق
 از قضا و قدرت بی بدلی
 همه مسئول باحسان تو اند
 دُرد و صافی که چشائید چشید
 همه در رشته امرت مرهون است
 بر نصیب همه اشیا آمد
 حکم جاری است به رجفت و طاق
 حسن اعمال حسن اخلاق است

ای امورت بمواقع بر جا
 بر همه قسمت جمع خلاقان
 نقش ایجاد باعدام روان
 قدر قسمت نه کم و بیش بود
 نفزاید چو طلب میخواهد
 قسمت از کاهش و افزائش نیست
 کلک تقدیر ازل هرچه نگاشت
 هست هر ظرف بهر قسم قماش
 هرچه بر هر که نوشته قلمت
 گر همه کنج و صفا رنج و جفاست
 غیر حکمت نبود فعل حکیم

فی المناجات و حیرت از سرّ حالی و مالی من المغیبات

ای کریم الاحسان والا کرام
 بی طلب تو ز کرم میدانی
 که مرا داب سوالی نبود
 علم تو بر همه اشیاست محیط
 آنچه می بایدم و نادانم
 همه معلوم دران حضرت پاک
 خاک پامال هوا خاموشم
 تشنه لب بسته زبان خاک سیاه
 چون زمین شوره بی برگ و گیاه
 واهب الخیر جواد الانعام
 بی سوال آنچه دهی بتوانی
 لایق حال مقالی نبود
 بسط فضل توفزون ترز بسیط
 و آنچه نا شایدم و میخوانم
 چه لب و لهجه کشد این کف خاک
 بی زبان از سخن اندر جوشم
 سوده فرسوده اسباب گناه
 ریگ تفسیده ام از حال تباه

نه هیچ آب و هوا ساخته ام
می ندانم ز کجا آمده ام
می ندانم چه مکانم بوده است
طینت من ز چه برداشته اند
چه نهالی ست وجودم ز عدم
دم آدم زده ام یا چو دواب
آشیانم بکجا ساخته اند
می ندانم چه سرشتند مرا
اول من ز چه آغاز نمود

حکایت بر سبیل تمثیل فطرت اولاد آدم و تخمیر

عن استنباط احوال عالم

یاد دارم که بخواندم ز سیر
که چو شد حکم بخلق آدم
حکم دیوان قضا از قادر
که شود قالب او را تصویر
بملائک شده زان امر خطاب
از چهل جای کف خاک آرند
خاکهائی بهم آمیخته را
چون فراهم شده اجزای تراب
چهل کف خاک بیک جا باهم
کف صلصال بهیئت پیوست
حکمتی داشت مگر در سروکا

این خبر را ز روایات اثر
بوجود آمده آدم ز عدم
بهر ابّو البشر آمد صادر
گردد از خاک وجودش تخمیر
که بیارند ز اجزای تراب
مشت مشت از [همه] جابر دارند
آب و خاکی بهم انگیخته را
دست تقدیر زده نقش بر آب
قالب آدم خاکی شده ضم
مشت فختار نکو صورت بست
نقش این دایره خط پرکار

که درین رنگ غرائب بوده است
 حکمتِ معنوی و پنهانی
 صوری حکمتِ حق گشت عیان
 که در اولادِ کثیرِ آدم
 باشد اصنافِ یمین هم به یسار
 که شعوب است و قبائل برهان
 آنچه آنکه آمده در نصِّ ایما
 قسم قسم آمده از ذرّیات
 هر کفِ خاک بهر جنس خمیر
 می ندانم که چه ام زان اجناس
 بیخودم زینکه ز جنسِ ناسم
 خاکهٔ نقشِ وجودم چه زدند
 چه و که کیست کدام است قماش
 می ندانم چه سلوک ست و چه سیر

طرفه نیرنگ عجائب بوده است
 باشد اسرار بسا حقّانی
 اختلاف صور و امزجه زان
 تا قیامت بمعین مبهم
 بعض اخبار، فریقی اشرار
 آیهٔ نصِّ صحیح است بران
 خلق انواع عبید است و اما
 آلِ آدم بطریقِ حشرات
 مقتضی شد بمزاج و تصویر
 بیخبر زانکه که ام از صفِ ناس
 یا که نسناسم و یا خنثاسم
 رنگ بیرنگ نمودم چه زدند
 از کجا چیست معادم بمعاش
 از خداوندِ خودم مائلِ خیر

مناجات و عرض حالی و سوالی

علی حصول الحاجات

ای خداوند توئی خالق من
 غیب دان عیبِ نهانم دانی
 ای که برکیفِ سخن دانائی
 مالک از میلک خود آگاه بود
 تو سرشتی گهرِ طینتِ من
 نه مرا علم ز مبدُ ز معاد
 هر نصیبی که دهی رازقِ من
 اصل و نسل و سر و سانم دانی
 بنده مملوک تو ام مولائی
 میلک او بنده و گر داه بود
 ای عطایُ تو بود زینتِ من
 نه مرا چاره ز بست و ز کشاد

هم نه بر رد و قبولم گذری
 که نه معقوام و نی مجنونم
 نه ز اطوار جنون آسایم
 وانکه دیوانه ز خود بیخبراست
 از جنین پیر خرف گشته کنون
 نه ز اسراف زخارف دادم
 که چه باشم چه شوم خصم خودم
 نیست بادشمن خود دوست بسی
 این نه انسانی و حیوانی خوست
 نه بهایم بعدو می سازد
 طفل بی خویش به پیرانه سرم
 رو سیاهی نبرد موی سفید
 آه صد آه برین حال تباہ
 صاف: ..... برون
 تا بسوزد همه خاشاک گناه
 مرده انکشت ضیا نهدیرد
 دل بی سوز فرو ریخت بخار
 جز صدا نیست گلوئی نالی
 صیحه باد دم سوز نداد
 گریه چون سیل بطوفان خیزم
 آبجو صورت کاهی نبرد
 خون دل کرده باشکم جرّیان

نه ز حال بد و نیکم خبری
 طرفه از دست قضا معجونم
 نه ز آثار خرد دانایم
 هرکه داناست بدانش نظراست
 نه مرا عقل بجا و نه جنون
 نه ز اوضاع مصارف یادم
 که چه بودم چه نمودم چه شدم
 دشمن خود نبود هیچ کسی
 من بخود دشمن و بادشمن دوست
 انس باجنس عدو کی سازد
 طرفه انسم که ز حیوان بترم
 تا نگردد ز گه روی سفید
 مو سفیدم بهمان روی سیاه
 آه کز سوز بر آید ز درون
 آن قدر سوز ندارم در آه
 دم بی تاب چسان درگیرد
 آتش افسرده نه انگیخت شرار
 حیف ازین دم کشی نسی خالی
 حلق حلقوم صفت در فریاد
 اشک چشم ارچه بومی ریزم
 از رخم رنگ سیاهی نبرد
 جوئبار است دو چشمم گریان

طرفه کز سبزه سمن روئیده
 گرچه باریده هوا برف بموی (۱)
 آبنوس ارچه بصندل آمود
 صافی روی مکحل نشده
 مشک مو گر بدل کافور بست
 صبح پیری که دمید از شب تار
 صبح خندان بسیه روزی حال
 سال و مه صرف بغفلت شب و روز
 این بیا ضم چه کم از رنگ سواد
 ریخت سوهان هوا ریم آهن
 گل سحر روی بشبنم شویان
 بیخ و بر شاخ و شجر خشک و تر
 همه نا خفته نمی آسایند
 انس و جن مور و ملخ و حشر و طيور
 با جمادات نبات و حیوان
 همه شب دیده چو انجم بیدار
 همه بیدار اطاعت اشیا
 بی زبانان همه چون اهل زبان
 هست هر ذره بسان حصیا
 چون شگوفه همگی غنچه لبان
 هر گیاهی چو لب هر نمله

لیک اشکم نه رُخم شوئیده
 همچنان چرک سیاهی ست بروی
 رو چو آئینه همه دود آلود
 زنگ آئینه مصقل نشده
 روی چون قیر همان دیجور بست
 بر رخ بخت همان زنگ غبار
 دیده گریان ز گذشت مه و سال
 صبح شد دیده بخواب ست هنوز
 ریخت سیماب چو بر تیره رماد
 ماند پژمرده سخن بر سوسن
 باغ تسبیح تقدس گویان
 بحر و کان لعل و درو خاک و حجر
 لب تسبیح همی بکشایند
 خار و گل ارض و سما نار و نور
 مست هشیار جمیع گیهان
 سبزه خوان ذکر نما شکر گزار
 همه اموات بمعنی احیا
 ذکر خوانان شده سر و اعلان
 در ترنم بلسان گویا
 در بیان صفتش لب جنیان
 دانه دانه ز تلال رمله

(۱) متن: گرچه چون برف سفید آمده موی -

بحر و بر با دهن زمزمه وا
 این همه خط و نقط عالم جنگ
 این همه اهل ترنم بنوا
 این همه روی ظهور آورده
 این همه تقش قلم بو قلمون
 این همه چهره نمایان نمود
 فی الحقیقت همه از غیر جدا
 همه در بندگی حضرت پاک
 که با مرش همه موجود شدند
 همه موجود و گر ناموجود
 بلکه در غیب همه معدومات
 نه ز موجود وقوف آدم
 که چه در پرده معدومات است
 هر کجا فکر نماید سیار
 لیک در سر کسی ره نبرد
 که چه شوقیست باوراد کسی
 از ازل قدر نصیب آوردان
 همه در جوش بهوش و بیهوش
 از ره فکر فرو مانده چنین
 که مساویست وجود و عدم
 هیچ کارم که چه حالت دارم
 بی شعارم بتر از بیخبران

دم بذکرش لب تسبیح کشا
 این همه غلغله در کنبذ گنگ
 این همه نغمه سرایان هوا
 این همه پردگی و بی پرده
 این همه دائر حرکات و سکون
 این همه راه نوردان وجود
 همه در مشغله ذکر خدا
 همه در سجده حق روی به خاک
 همه در ذکر خداوند خود اند
 عالم غیب و شهادت بسجود
 واحد ذکر همه موجودات
 نیست معلوم کسی ستر عدم
 که چه در عالم موجودات است
 این قدر هست که عقل هشیار
 همه در طاعت حق می نگرد
 که چه ستر است با ایجاد کسی
 همه در راه طلب سرگردان
 هیچ شی نیست ز ذکرش خاموش
 حیف بر حال من پیر چنین
 حسرتا در همه ذرات کم
 نه دم ذکر نه فکر کارم
 عمرها برده بغفلت گذران

نه شعارم نه شعور از اشعار
 کیف حیف است همه حال مرا
 گفت و گوئی سخنم بی حاصل
 آه صد آه ز اشغال گناه
 یا الهی تو بهال آگاهی
 ای که بخشی بگدائی شاهی
 تکیه بر فضل تو امید پناه
 یاوه گوئی سخنم در اشعار
 چه تمتع رسد از قال مرا
 بی خودم تا بچه باشم واصل
 از چین حال عیاذًا بالله
 بمقال و بمال آگاهی
 راه خود بخشم ازین گمراهی
 امر لا یاس من روح الله

مناجات و مسئلت الحاجات بفضل

حضرت کافی المهمات

ای خداوند کریم الاحسان
 گر نه لایق بره بندگیم
 از در تو فرود برده تو
 بنده گر قابل و گر نامقبول
 بنده گر کامل و هم گرمفلوک
 ای خدا مالک این ذره زار
 در همه نقش منم جزو ضعیف
 ای رقمهای تونیکمی و کرم
 از تونیکمی ست گر از بنده بدی
 ای ز تو سبع سماوات طباق
 همه اوراق عجائب مضمون
 در همه فرد ردی نامه سیاه
 گر نمائی حک و اصلاح عطا
 فضل بر بنده نما عفورسان
 بر در تست سر افکنندیم
 حکمت آورده پرورده تو
 نکند از در خواند عدول
 بیقین مالک خود را مملوک
 ای ز تو این همه را نقش و نگار
 رقمی از قلم لطف لطیف
 رقمی از قلم صنع تو ام
 از بدی صاف کنی فرد ردی
 عالم از دفتر صنعت اوراق
 همه افراد غرایب موزون
 نفس ناجنس من از حال تباه
 و فرور شوی ازو حرف خطا

بییقین فضل تو قادر بمجال
 ورق حال (۱) من نفس نژند
 چون با من تو شود دفتر وا
 چون بدیوان قیامت آرند
 هم بران ان الینا ست گواه
 چون بدست کرمت دار و مدار
 بمیان چون همه اجناس آرند
 چون فمن یعمل مثقال روان
 ذرّه خیرا یرّه امر نما
 گر نه من قابل این احسانم
 ای بهر حال و قالم آگاه
 ای محوّل همه اجسن حال
 نمائی ز همه دفتر بند
 وا گذاری رقم ز استیفا
 همه اعمال که خلقان دارند
 هم ازان ان علینا آگاه
 رب سهیل بحساب آخر کار
 نقد آمال بمیزان داوند
 میشود در حق هر شی فرمان
 عفو فرمان بنجاتم فرما
 آخر از فضل رسان فرمانم
 ربنا ارحمنا یا الله

مناجات و ذکر عجائب مخلوقات بکمال صنع

قادر بر کمالات

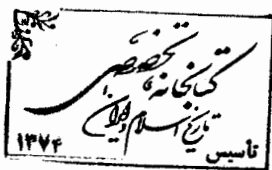
ای نگه دار همه کون و مکان
 ای خداوند که بی مانندی
 ای پدید آور عالم ز عدم
 ای که تو مالک یوم الدینی
 ای عطا بخش خطا پوش کریم
 ای غنی عفو کن و عجز نواز
 ای منزّه که احد قدوسی
 ای جهان جمله ز کلکت رقمی
 ای محوّل همه ادوار زمان
 پاک از چون و چرا و چندی
 خالق جمله محدث ز قدیم
 قابل فاتحه آمینی
 ای جهانبان نهان بین علیم
 بی نیاز از همه صوم و نماز
 کردگار سقر و فردوسی
 عالم از بحر کمال تو نمی

(۱) حاشیه: چهره -

ای بتسبیح تو اوراد همه
 ای بتوحید تر هر ذره گواه
 ای احد واحد رب المعبود
 ای که از کاف کن آورده جهان
 ای که عالم تو نمودی موجود
 ای که لولو کنی از قطره آب
 ای که بی اب و آم آری آدم
 ای بر افراخته قدر سفلی
 ای بر افروخته شمع خاکی
 دیده دل ز کرم بکشادیش
 ای که تشریف دهی بر آدم
 داده تاج سر عز و علا
 گشت فی الارض خلیفه آدم
 آدم آزاد ز استغفار است
 جزو طین فر سلاطین ز تو یافت
 شان آدم بسریر مکنت
 خاک نوری شده در دار قرار
 عز آدم ز دم هو لا غیر
 گر عزایل شد از وی منکر
 دانه ای گر شده دام راهش
 گرچه آدم بخطا گشت دژم
 قدرش از عفو خطا گشته بلند

ای بتهلل تو آزاد همه
 ورد تقدیس تو سبحان الله
 ای توئی ماک و ماک را مسجود
 ای ز نون فیکون نقش نشان
 ای که از بود نمائی نابود
 همه را مرجع و معبود و مآب
 آب و گل را بسرشتی باهم
 کرده مسجود جمیع علوی
 دادی از ظلمت کفرش پاکی
 رتبه علیه السلام آدم دادیش
 علم الانسان ما لم یعلم
 و لقد کررنا آدم را
 داشت حوا چو لطیفه باهم
 رد ابلیس ز استکبار است
 جزو ناری بشیاطین بشتافت
 حلق ابلیس بطوق لعنت
 نار فی النار سوی دار بوار
 ذل ابلیس ز لاف انا خیر
 صد چو جبریل و را گشته مقر
 هم بان دانه فزون شد جاهش
 این نمک داشت خمیر آدم
 وز تفضل بنظر بوده پسند

مقصدِ حق ز جهانِ آدم بود
 هر چه آمد بجهان از پیِ اوست
 ای تو اعزازِ فزایِ آدم
 ای که تقدیم دهی آدم را
 ای که طوفانِ کشتی از دعوتِ نوح
 ای که گلزارِ کنی نارِ خلیل
 ای ز بتخانه کشی ابراهیم
 ای طرازنده لحنِ داؤد
 بر کش از پهلویِ آدم حوّا
 رانده بر فرقِ زکریا ارّه
 تنِ ابّوب کئی طعمه کرم
 چشمِ یعقوب کشا بعدِ عّمّاه
 عینِ یحیی بیسکا کرده قریر
 ای بکثرتِ برّ آلِ اسحاق
 ای تو اعزازِ دهِ اسماعیل
 علمِ حکمتِ دهِ عقلِ لقمان
 جامه در نیلِ کشانِ فرعون
 ای سلامتِ برّ قومِ سبطی
 منتشر سازِ بنی اسرائیل
 تقویتِ بخشِ کلیم از هارون
 سگ کئی در پیِ مردانِ مردم
 ای هدایتِ کنِ اصحابِ رقیم
 بر همه خلق همین اعظم بود
 برگزیدش ز همه قدرتِ دوست
 یادِ تو در همه جابس هر دم
 وی که تصویر کنی عالم را
 ای بهم انس دهِ قالبِ و روح
 ای منزّه ز نظیر و ز عدیل
 یدِ بیضا و عصا ده به کلیم
 کرده طعمِ پشه مغزِ نمرود
 بر کنِ تختِ سلیمان بهوا
 عالمی کرده زبونِ ذرّه
 حسن را زیب ده از پرده شرم
 یوسف از چاه کشان برده بچاه
 گنجِ افکار نهاده بضمیر
 انبیا کرده بضمنش اطلاق
 نورِ حق داشته در وی تحویل
 تبه ادبارِ نمایِ هامان
 غرقِ کُن حرقِ کُن آن ملعون
 در هلاکتِ برّ قومِ قبطی
 قابضِ روح کئی عزرائیل
 غرقِ رنج افکنِ گنجِ وقارون
 پوستِ سگ کرده ردایِ بلعم
 کرده در زاویه کُهِف مقیم

متمکن کن در خلد ادریس
 ای فرستنده بهر قوم چو هود
 راعی هر رَمَه گردان رُسُل
 فاقه از سنگ کشان با صالح
 کُشی از ضرب عصائی چون عوج
 ای که بی اب بدر آورده مسیح
 بحر و بر ده بکف الیاسین
 آب حیوان ده الیاس و خضر
 کرده جودی پی توزی لنگر
 قتل هایل نما از قایل
 منتقل کن بنبیان تابوت
 کرده هاروت ردیف ماروت
 آتش افکن بتن و جان مجوس
 ماحیی کیش نصاری و یهود
 مصر اخلاص کن بس ذوالنون
 از تو سبحان چه بسا سبحان شد
 فیلسوفی که شده شور انگیز
 جام بی جان جهان بین ز تو شد
 از تو آئینه شده غیب نما
 ای شفا ریخته در کام مرض
 از ازل تا ابد این هنگامه
 طبقه بر طبقه ساخته

متمسکن کن در نار ابلیس
 قاهر طایفه عاد و ثمود
 منسلک ساز خلائق بسبب
 صانع اینهمه صالح طالع
 آفت ارض نمائی یا جوج
 طفل ناطق کنی از مهد فصیح
 فخر در کُل ده آل یس
 بضلالت فکن بخت النضر
 ز آب محروم کن اسکندر
 صور نیه بر شفه اسرافیل
 قتل جالوت نما از طالوت
 سوخته هر دو چو سرب و باروت
 آب ساز آتش اهل ناقوس
 ساختی اهل صنم را مطرود
 خُم نشین ساخته بس افلاطون
 بس ارسطوز تو حکمت دان شد
 نیم جان داشته زیر بریز
 دیده عقل نهان بین ز تو شد
 کرده گوهر هنر و عیب نما
 جوهر سنگ نمائی بعرض
 کرده ای گرم ز خاص و عامه
 بوالعجب معرکه پرداخته ای

ای بسا نقش که پیش از آدم
 ای تو مملاک ملک ملک آرا
 ای بسا صنع هزاران انشا
 ای بسا معرکه^۱ نوع بنوع
 ای بسا نقش و نگار و رنگین
 ساخته باز بر انداخته‌ای
 ای ز تو در همه جا و اکناف
 بطن بطناً شده پشت از پس پشت
 ای شکسته بقضایا و فتن
 پهلووانان جهان روئین تن
 ای ز تو در ره تو گشته فدا
 عالمی از که و مه پیر و جوان
 نقشهای^۲ عجب و بوقلمون
 هر زمان از تو پدیدار شده
 عالم از عالم صنعت حرفی ست
 عقل در جاده^۳ عشقت خزنی
 هفت یم ز ابر کمالتشعی
 ای تو ابداع کن هر دوسرا
 ای تو ایجاد کن نه افلاک
 از ثریا زده‌ای تا بشری
 ای تو بنگاشته این نقش عجیب

در هم آورده زدی هم برهم
 طرح کردی چه تماشاها را
 صد هزاران صورت مستثنا
 جزو در کتب^(۱) چه اصول و چه فروع
 صورت طرفه غرائب آئین
 بر جهان تیغ فنا اخته‌ای
 خلق اخلاف ز بعد اسلاف
 که همه راهمه جا امر تو کشت
 سینه و گردن گردان زمین
 چون زمین زار فتادند و زمن
 انبیا و رسول و شاه و گدا
 چه نبات و چه جماد و حیوان
 همه زیبا و غریب و موزون
 آشکارا شده ایثار شده
 هر دو کون از یم حکمت ظرفی ست
 علم از قلم جودت صدفی
 هفت خلد از در فضیلت فتعی
 از طفیل شه تخت اسری
 بنشار ره تاج لولاک
 خیمه^۴ کوکبه^۵ خیر و ری
 خاصه از واسطه حب^۶ حبیب

(۱) متن: هم در کتب

از تو آراسته شد هشت بهشت
 از تو پیراسته شد فرشِ زمین
 ای تو مقبول کنِ اهلِ قبول
 ای تو نصرت دهِ دینِ اسلام
 ای تو اعزاز دهِ بیت و منا
 کرده‌ای نافِ زمین را کعبه
 ای تو توفیق دهِ اهلِ صفا
 ای حقیقی ربِّ ما تحقیقی
 ای ز صبحِ تو رُخِ معشوقی
 ای تو هادی رهِ عرفانی
 ای تو والی جهانِ ولی
 ای ز توطشت زمین چرخِ چو طاس
 ای ز لطف ظفرِ بدر و حُنین
 ای تو افزاخته اعلامِ هدا
 خلقتِ اول و آخر ز تو هست
 بوده در چشم جهان این مردم
 ای تو سوزنده قومِ بی آدب
 راهِ ادبار نمائی بو جهل
 مشعل افروزِ لوی و غالب
 ای که از طیش بر آری صد عیش
 جندی از قوم بتصدیق مقرر
 فرقه ای کرده فریقِ جنت

از پستی طایفه نیک سرشت
 خاصه از واسطه دینِ متین
 بحق آل و اصحابِ رسول
 داده از علمِ معارف اعلام
 مکه و مروه و حرا و صفا
 هم دلِ اهلِ یقین را کعبه
 بویفا ساختن و تابِ جفا
 تو دهی مرتبه صدیقی
 تو دهی مرتبه فاروقی
 تو دهی مرتبه عثمانی
 تو دهی مرتبه نادِ علی
 هادی حمزه ردیفِ عباس
 کردی احسن همه حُسنِ حسنین
 ای تو بنواخته اصحابِ صفا
 صدقِ انصار و مهاجر ز تو هست
 رضی الله تعالی عنهم
 آتش انداز بجانِ بولسهب
 هم نگونسار کنِ آن نا اهل
 فرحت افزای دل و طالب
 شمع افروزِ شبستانِ قریش
 چندی از قوم ز ایقان منکر
 زمره ای را ببهتتم مسکنت

ای تو پیدا کن دینِ صافی
 کرده از قوم پرستنده رب
 کرده ز آب کف شیران اجم
 ای تو زایل کن اهلِ تضلیل
 فضلِ تو عدلِ نمایی طمع‌ج
 قاطع سلسله سفیانی
 اجرِ وافر ده اصحابِ ولا
 آیت از رحمتِ تو خلد برهن
 ای تو سوزنده بنیادِ یزید
 راهِ ادبار بر این زیاد
 شامت افکن بسرِ مردمِ شام
 کوفه مملوک بقصدِ مالک
 کربلا منزلِ شهدا کردی
 طرفه افراط فتاده بفرات
 این هم از حکمتِ تقدیرِ تو بود
 نیک را شربِ شهادت دادی
 اندر آن روز نَبْدِ آبِ فُرات
 کردی از امرِ مطیع و عاصی
 بعضی بر حق بُد و بعضی بخلاف
 ای بلاکش ز سرِ چنگیزی
 ترکگی ظالمگی خون آشام
 که بود در همه عالم وافی
 منهدم بتکده اهلِ عرب
 سرد آتشکده اهلِ عجم
 وز ابابیل باصحاب الفیل
 خشمِ تو ظلمِ نمایی حججاج
 قاهر طایفه مروانی
 زجر وافر کن اربابِ شقا
 رمزی از قهرِ شدیدت سجدین
 طوقِ لعنت فگن جانِ طرید
 که بسی لعنتِ تو بر وی باد
 کوفیان بعضی ازان نا فرجام
 گشته بر جان و تنِ خود هالک
 طوق در گردنِ اعدا کردی
 شهدا تشنه و اعدا بمرات
 تشنگان را کرمت سیر نمود
 زشت را رنجِ شقاوت دادی
 خونِ ناحق شده در کامِ عَصات
 طالع طایفه عباسی
 منحرف از ره عدل و انصاف (۱)
 کرده طوفانِ عجب از خونِ ریزی
 برده در مُلکِ جهانِ مقتلِ عام

(۱) متن: تیغِ طغیانِ نکشیده ز غلاف -

پیش ازان هم پس ازان در اقطار
 ای ز تو مذهب خاص حنفی
 ای توئی کاشف کرب و غمست
 هم بحق از تو مذاهب صفی است
 ای ز تو این همه را مایه نغز
 ای ز تو غوث عظیم و نادر
 مصلح دایره کون و فساد
 ای تو ملک ده دست هبلی
 ای تو تفرید ده بس چو فرید
 ای تو مدفوع کن هر شر و شید
 از تو با خیر بود [هم] چو سعید
 ای سلیم از تو شود طبع سلیم
 لایق جمله دهی بهره و برخ
 ای صفا بخش جهان صوفی
 سر تو در سر بس چون سری
 ای ز تو جمله ابدال و عباد
 ای پُر از تست ظروف قابل
 ای ز تو جمله امامان سبیل
 ای ز تو یافته ملک آسانی
 عین خشنودی تو مسعودی
 ای قیصر ز تو شد مستعدل
 در رخت دور ز نافرمانی

ای بسا معرکه ها گشته گذار
 فهم نعمان ز تو وافی و وفی
 روشنی بخش چراغ امت
 مالکی حنبلی و شافعی است
 صد غزالی و قشیری پر مغز
 شیخ محی الدین عبدالقادر
 قطب اقطاب رخ اهل رشاد
 رو براه آر هزاران شبلی
 ای تو مقصود همه پیر و مرید
 از تو در جند نکو کار جنید
 بحر بسطام ز دردت بازید
 بس چو ادهم ز تو شد ابراهیم
 صد هزاران ز تو معروف بکرخ
 تو دهی مرتبه معروفی
 هر چه بخشی تو هنی است و مری
 سالک و عارف و پیر و اوتاد
 عالم و عامل و واصل کامل
 رحمة الله علیهم در کُل
 دور سامانی و هم سامانی
 تو دهی معدلت محمودی
 وی اکاسر ز تو شد مستاصل
 دور سلجوقی و ترکستانی

ای که تو هفت فلک گردانی
هم امیری ز تو شد فرق فراز
همه موزون بد و نیک و زن و مرد
چه شمارم که چه کردی و چه بود
هم تودانی که چه بود و چه گذشت
چه عوالم که ز عالم رفته
خوانده ام آنچه بتاریخ جهان
قصه در قصه حکایات گذشت
چه فسونها شده و افسانه
داستانها بهزاران داستان
عارفانی که همه دانستند
سرها هست درین دار کهن
چه وقوع است درین حادثه گاه
چه قضایاست که حادث نشده
بوالعجب غلغله ای دیده شده
چه نویسم که چه بگذشت و چه رفت
عقل من جذب شد و دانش مسخ
شب من کوتاه و افسانه دراز
طبع بی حوصله و بحر طویل
نظم تاریخ جهان کی دانم
هم بجایم بود ار "فردوسی"
گرچه آراسته او "شهنامه"

هفت اقلیم دهی بیستانی
هم فقیری ز تو در عجز و نیاز
هرچه کردی و کنی خواهی کرد
چه کنون هست و چه آری موجود
شد کرا آمدنی و که گذشت
چه تماشا و چه مردم رفته
شمه ای زان نتوان کرد بیان
چه مسائل چه روایات گذشت
خانه در خانه درین ویرانه
چون سرودی ست بیاد مستان
همه نا گفته ز عالم جستند
نو بنو چهره کشد دیر محن
چه وقایع ز پگاه و بیگاه
چند بلایاست که باعث نشده
طرفه تر زمزمه بشنیده شده
چند گویم که در آمد و که رفت
به بود عزم چنین غلغله فسخ
فکر لنگ است و ره شیب و فراز
سفر دور و مرا توشه قلیل
نتوان شمه ای حالش خوانم
بهر این تیر ندارد قوسی
ذکر کرده است ز خاص و عامه

ذره‌ای نیست ازان قصه طول
 آنهم از نوبت ترک و تاجیک
 هم ازان نقله اخبار چه گفت
 توده بر توده کتاب تاریخ
 قصه سربسته که گفت و که شنید
 کیست گو قصه مفصل گفته
 قصه کوتاه که راهیست دراز
 مدت هفت هزاران سال است
 دار و گیر و زد و ببرد اجل است
 عمرها رفت و قرون گذشته
 حالت دی و پری رفت زیاد
 حال فردا نبدانم که چه است
 از ازل این همه مدت که گذشت
 گوئی آن جمله همین امروز است
 منحصر عمر بود یک شب و روز
 شب بخواب و خور غفلت گذرد
 این چه عمری که گذارش این است
 روز گاریست چو برق الخاطف
 عالمی از عمل سود و زیان
 بمعاشی که نه کم هم نه زیاد
 روز و شب بند چنین است و چنان
 چو نکاهد نه فزاید ز نصیب

گشت او نیز بیک قصه ملول
 نیست اخبار کهن را نزدیک
 جمله از عمله آثار که گفت
 برهم افتاده حساب تاریخ
 جز کنایه که دمید و که شنید
 مختصر هم ز مطول گفته
 جز خموشی نتوان زد آواز
 کز ازل معرکه آجال است
 با چنین حال چه طول امل است
 دورها دنیوی دون بگذشته
 نیست امروز بفردا دل شاد
 هست امروز غنیمت که بماست
 کس نداند که چه رفت و چه گذشت
 آنهم آدم کس و عالم سوز است
 مردمان غافل ازین روز هنوز
 روز در گردش محنت گذرد
 چه غریبی که دیارش این است
 عمر نوح است چو ریح العاصف
 در پستی مزخرفات هذیان
 همچو من بی خبر از امر معاد
 شده مشغول فلان و بهمان
 آدمی زاده عجول است عجیب

کرجهان جمله طویل است و عریض هیچ بیه نیست در و جز تفویض
بتو تفویض معاش است و معاد انشک الله لطیف^۳ بعباد

فی المناجات و ذکر کبریا و عظمت حضرت
جل^۳ جلال تعالت اسماوه^۳ و توالت نعماوه^۳

ای تو امید رسانی بمراد
ای خدا رب شرح لی صدری
ای خداوند نگهدار جهان
ای شهنشاه جهان بان قدیم
مالک الملک بوصف تو گواست
توتی الملک نشان ز احسانت
لله الامر بدینا و بدین
وحدت را همه اشیا گووه است
هست کان الله حسبی و کفلی
فی السماوات و فی الارض توئی
همه جا ساری و هم ساکن تو
تو محیط همه و قادر تو
وارث جمله حوالات توئی
غیر ممکن ز تو امکان دارد
نه دکانی که درو بیع و شراست
دین نشان از دل صاحب درداست
هر یگانه بصفقت دیوانه
هر کش از غیر تو بیگانگی است

انشک الله روف^۳ بعباد
ربنا انت یسرلی امری
ای جهاندار عیان دان و نهان
تو حکیمی تو علیمی تو کریم
لمن الملک بذات تو رواست
کل^۳ یوم هو فی شان شانت
هست من قبل و من بعد یقین
کل^۳ شی هالک الا^۳ وجه است
لم یکن معه شیئا ز اشیا
واضع طول دگر عرض توئی
ای هو الظاهر و الباطن تو
ای هو الاول و الآخر تو
قادر جمله محالات توئی
هر مکانی ز تو دکشان دارد
بلکه دکشان که همه کان صفاست
دردمندی که بمردی فرد است
آشنایت ز همه بیگانه
مجمع مستی و دیوانگی است

مست تو از همه عالم هشیار
 کس چه یک خس ز تو غافل نبود
 هر نفس حاصل ما یاد تو بس
 دم آدم چه بود الا هو
 چون نفس میزند انسان بهوا
 دم فرو برد بدن هو بشنو
 دم اول بصفای باطن
 آن درون وین زیرون نور دهد
 بخلا هو بملا هو همه هو
 یک سبق را نود و نه ورق است
 از حد اسما چو مسمما پاک است
 خود بتعداد نیاید اسما
 وحدتش یک بصفات بسیار
 اسم ذاتیش [که] احد الله ست
 نام او هست بچند آنکه زبان ست
 بلکه از جمله زبانها پیش است
 آفریده است زبانها پی آن
 این زبانها که بود در ظاهر
 که شمارد ز زبانهای غیوب
 هرچه خورشید برو می تابد
 هرچه در بطن غیوب است و شهود
 سر و جهر آره او می جویند

دل بیخواب بخلوت بیدار
 جز تو کس را دم حاصل نبود
 هست الله بس و غیر هوس
 وحده یا رب واحد یا هو
 هو بود هو بخدائی خدا
 دم بر آوردن تن هو بشنو
 دم آخر بظهور ساکن
 شمع تسبیح بتنویر نهد
 یک سبق یک کلمه در همه سو
 یک آلیف الف صفت اسم حق است
 نکته صاف و معما پاک است
 که نگنجد بهمه ارض و سما
 ذات او فرد باوصاف اکثر
 بصفاتیش چه حد راه است
 هر زبان را بصفاتش الحان ست
 شاهد نام و صفات خویش است
 که ز خلاق نمایند بیان
 هست ظاهر بصفاتش ماهر
 همه در ذکر صفاتش مرغوب
 هرچه از هست دمی می یابد
 هرچه آن از عدم آمد موجود
 ربنا الله احد می گویند

فی ذکر حاصل الحالات و مناجات تکمیل الحاجات

ای دلِ نایمِ غفلتِ قمِ قم
 رَ بَنا وارثنا خالقنا
 تو توئی دوست توئی یار توئی
 بتو زیباست توئی و مائی
 بتو شاید دمِ مائی و منی
 یا مُنزه که ز شرکتِ پاکی
 یا الهی تو خدایِ احدی
 لا شریکا احدا بی ضدوند
 ای بوحدتِ الفِ بی کثرت
 همه از تست چه نیک است و چه بد
 هر چه از تو همه باشد مقبل
 خوانده گر دُرسِ اجانب خوانده
 رانده گر از دوسرا خواهد رفت
 مدبرِ ار چند مدبّر باشد
 دور و نزدیکِ ترا می خواهند
 گرچه باشند مطیعانِ ناجی
 ای پدید آورِ مُلک و ملکوت
 مسندِ آرایِ خدایِ تنها
 جسم و جانی که بانس و جان است
 خاکِ راهِ تو همه کون و مکان
 قوت و عجز که در انسان است

بشنو از جمله بخوان اللهم
 احدا مالکنا رازقنا
 آفریننده غفار توئی
 رَبِّ بیچونی و بی همتائی
 ای غنی صمدِ مستغنی
 برتر از دائره ادراکی
 واهب الخیر کریم المددی
 صمدا لم یلد و لم یولد
 کثرت افزای کمالِ قدرت
 بندگان را چه قبول است و چه رد
 هر که بیدل ز تو شد صاحبِ دل
 رانده هم بر درِ تو و مانده
 از درِ تو بکجا خواهد رفت
 باز محتاجِ مقدر باشد
 آمل و سائلِ فضلِ الله اند
 عاصیان هم بتو باشند راجی
 نافذ الحکم کمالِ جبروت
 بری از عونِ روان و تنها
 مُشتِ خاکی ز درِ سبحان است
 داد خواه از تو همه عجز و توان
 کفِ آبی زیمِ احسان است

قوتِ طاعت و عجزِ حاجت
 کرد گارا توئی آگاه و گواه
 بمناجاتِ سوالیِ حالی
 حال ده حال که طالِ قائم
 بنده ام بر درِ تو شرمنده
 ذره پر عیب و عیب هنرم
 بنده معیوب چه ارزد بدو جو
 کسَن خلاص از گِروِ عصیانم
 گوهرِ اصلیم آب گنده است
 رشحه فیضِ تو پاکم کرده
 خاک با آب تو بستی قالب
 طینتم هست چو طبعم قاصر
 متفق ساز مخالف همه را
 معتدل ساز مرا آب و هوا
 تا یکی بر دیگری سر نکشد
 تا که اینان که مغل چندند
 قوتم لطف کن از قوتِ مباح
 صبح امسید مرا مهر مراد
 شمع شامم ده و مهر سحرم
 مکنم کاذب و رندِ فاسق
 چون گیاهم همه تن پژمرده
 ای که تو خاکِ چمن رویانی
 هست ملزوم بهر محتاجت
 حسبی الله کتفی یا الله
 شاهد حال و گواهِ قالی
 بطی و مخطی قال و حالم
 بسر افگند گیم ارزنده
 جوهر بد ز هنر بی اثرم
 هیچم و هیچ نیفتد بیگرو
 ده نجات از طعنِ طغیانم
 که از آن ابر و صدف شرمنده است
 جنس ترکیب ز خاکم کرده
 باد بر آتشِ طبعم غالب
 ساز بر چار عناصر ناصر
 کن موافق بمواقف همه را
 قانعم ساز بهر برگ و نوا
 تا دمی در نکشد بر نکشد
 بند طاعت بمیان بر بندند
 تیره روزم تو دهم نورِ صباح
 تودمانی که توئی ربِّ عباد
 آه مردم ده و سوزِ جگرم
 صادق ساز چو صبحِ صادق
 خاک سان پای حوادث خورده
 کسَن گیاهم گلِ نوبتوانی

ای که تو جامع اجزای وجود
 شجر طاعت من خشک مهل
 هست بحر کرمت آب سبیل
 بشگفتان شوق مرا باغ و بهار
 لاله‌ام را بجگر خال گذار
 نرگسم را بهوا خیره مساز
 غنچه‌ام را بسخن لب بکشا
 دار بادام سیاهم گریان
 ظلمتم را بفشان پرتو نور
 سینه صندوق شده درد اندوز
 گلخن طبع مرا گلشن کن
 کلهم را بقبا موزون ساز
 مشتعل ساز سپند آهم
 اشک شوراب مرا شیرین کن
 سوز دل بخش که افسرده دلم
 چونکه ابر کرمت دُر ریزاست
 کیشت اعمال مرا آبی ده
 گر بمردی شده زار و سقیم
 بصدف بخش گهر پروردن
 ای بمریم ثمر عیسی بخش
 هرچه می زایدم از فکر بلند
 پیر عمری و جوان بختی بخش

برگ و بارم پده از شاخ موجود
 ده بهارم چو خزان نیست محل
 تشنه سیراب کن از فیض جزیل
 تا مساوی بودم لیل و نهار
 داغ را باغ مه و سال گذار
 روزن کلبه دل تیره مساز
 ناله را نفعه عنبر بخشا
 هسته‌ام را ببشارت خندان
 مشک کن ز آب عنایت کافور
 آتش عشق بکانون افروز
 کوکب بخت مرا روشن کن
 سرو سرم بصفا مقرون ساز
 مشغول ساز دل آگاهم
 چاشنی بخش غم دیرین کن
 زنده از ذکر بکن مرده دلم
 ریز ده زرع مرا نوخیز است
 بکنارش بر محصول بنه
 بگر طبعم سره مگذار عقیم
 چون ستردن مکن این آبستن
 صورت حوصله با معنا بخش
 در قماط کرمش چست ببند
 نرمی موم بدل سختی بخش

از دلِ کوه کشی ریشه کاه
 از گلِ تیره وجودم گُل کش
 سنبلِ داغ مرا بوی سمن
 نفَس و نفَس موافق گردان
 مژه الماس و سرشکم دُر کن
 بخش ای پاک ز هر چون و چرا
 سخنِ صاف که دادیم چو آب
 [که مها] رت بُودَم در این فن
 مشق [بیهو] ش مرا رونق بخش
 الکنم حرفِ زبانم همه مست
 دیورا بر درِ دل راه مده
 از همه معرفتِ خویش دهم
 خجلم منفعل از راهِ خطا
 قدرِ خود! یک شناسم که بَدَم
 گر رَدَم و ر بَدَم از خلقتِ تو
 چون ز فضلِ تو رسیدم بوجود
 بوده از امرِ تو ایجاد مرا
 ای خدا مالکِ مختار کریم
 قسمتم آنچه تو دادی بر جاست
 نقشِ هر رنگ که سازی مطبوع
 نوعِ هر نقش که نقاش کشد
 بخششِ تست بهر قدر و بها

وز گیلِ شوره گُل آری و گیاه
 وز دلِ سنگی من سنبل کش
 بده ای غارصِ صباغِ چمن
 دم قدم هر دو مطابق گردان
 ساغرم از مَسِ رقتِ پُر کن
 آبِ معنی دُرِ الفاظ مرا
 بدماغِ دلم افشان چو گلاب
 میکنم مشقِ اداهای سخن
 کلکِ دل را بشکستن شقِ بخش
 سخنِ مکتبه من ساز درست
 ای دهنده بدهم آن کان به
 مرهمِ نو بدل ریش نهم
 بخش افعالِ خطایم بعبا
 کن قبول ارچه سزاوارِ رَدَم
 که وجود از عدم صنعتِ تو
 نقشِ من کلکِ کمال تو نمود
 هست حالی که خدا داد مرا
 اختیار است ترا در تقسیم
 نقشِ من هر چه نهادی بر جاست
 که ز کلکتِ صَوَرِ نوعِ بنوع
 رنگِ پیرنگ موافق بخشد
 که بهر رنگ که داری فبها

گرچه این ذره جهولست و ظلم
هر سلوکش که تو بخشی بمعاش
نبرد چاره بمالک مملوک
نظر مهر تو اش شایان است
چاره گردش آرامی نیست
دست امر تو کشیده است بکار
کلک در دست نگارنده بود
بعنان کشش امر رود
ذره معذور بآن سوی روانست
همه تن خویش بچوگان داده
که جماد از حرکت افتان است
بی محرک حرکت چاره کیست
نیست در عاجز خاموش نوا
بی توان در کف گرداننده
نی گریزش ز ارادت نه گزیر
ناقص از فضل بایمان کامل
کار ساز دو جهانست بساز
نبود در همه ذرات دخیل
می ندانم که چه خطم مکتوم
چیست در طینت نقشم ترکیب
قابلیت بچه حال اطوا،

قدر این ذره بقدر معلوم
قدر مجبور چه باشد بقماش
برضای تو رود راه سلوک
ذره آواره که سرگردان است
ذره را قدرت خود کامی نیست
رشته در گردن این ذره زار
چون عنان در کف دارنده بود
ذره مامور بهر سو که دود
قائد امر بهر سو که کیشانست
گوی بیچاره بخاک افتاده
بارادت که بود جنبان است
ذره را تاب تنومندی چیست
قدرت ذره نباشد بهوا
همه تن در گرو راننده
بسکون و حرکت بنده اسیر
همه تن بنده بفرمان عامل
یک نظر فضل تو ای بنده نواز
ذره نا چیز چو من قدری قلیل
نقش معلوم ولی نا موهوم
چیست در ناصیه ام خط نصیب
چه لیاقت بقبولیت کار

چون بقدر از همه ذرات کهنین
بخش بر من بحق آن سرور
ذره ام زار و نزار مسکین
که بقدر از همه قدرت بهتر

فی نعت حضرت خیر البریت نبی الرحمت
شفیع الامت صلی الله علیه وسلم

آن رسولی که حبیبِ تو قبول	یا الهی بحق روح رسول
کعبه هر جهت اصحابِ صفا	قبله اهل حق اربابِ صفا
مقتدای همه هادی سبیل	مالک هر دو سرا شاهِ رسل
همه عالم چو غلامش حبشی	آن نبی مدنی قرشی
که فدایش من و امّی و ابی	بود آدم عدم، او بود نبی
احسن اخلاق و گزین اکرامش	مصطفی وصف و محمد نامش
شاهد معجزه اش صبّ و ظبی	احمد الله محمد عربی
مصطفی راست مقام محمود	مصطفی مقصد پیدایش بود
مصطفی مطلب رب بیچون	مصطفی واسطه کُن فی کون
مصطفی وارث پیدا و نهان	مصطفی باعث احداث جهان
مصطفی سید بی مثل و بدل	مصطفی سرور خوبان ازل
مصطفی هست شفیع محشر	مصطفی خیر وری فخر بشر
مصطفی تاج سر مهر و سپهر	مصطفی آنکه غلامش مه و مهر
مصطفی نور رخ هر دو حرم	مصطفی جامع آیات کرم
مصطفی هست سراج منهاج	مصطفی صاحب تاج و معراج
مصطفی دفع کن نار و دخان	مصطفی آب رُخ صبح رخان
مصطفی باطن و ظاهر شافی	مصطفی اول و آخر کافی
مصطفی نص صحیح قدرت	مصطفی نص نگین صنعت

مصطففا عشق فزا صدق گزین	مصطففا ختم رسل خاتم دین
مصطففا داور ملک سرمد	مصطففا ماه ازل شاه ابد
مصطففا سابق و اسبق بزمان	مصطففا حرز امان ایمان
مصطففا صاحب معراج وصول	مصطففا قبله اصحاب قبول
مصطففا نور جلالت اطهر	مصطففا زیب رسالت اظهر
مصطففا والی عربست و عجم	مصطففا شافع فیاض امم
مصطففا غیب و شهادت آگاه	مصطففا داعی فی دین الله
مصطففا شاد کن غم زدگان	مصطففا هادی ما گم زدگان
مصطففا روح روان انصار	مصطففا را ست مهاجر بنثار
مصطففا داور الحمد غلم	مصطففا نقش سر لوح و قلم
مصطففا حامد و محمود خدا	مصطففا مطلب و مقصود خدا
مصطففا راه نمای ره هو	مصطففا محرم خلوت گیه هو
مصطففا عاکف حرا و صفا	مصطففا در یتیم بطحا
مصطففا ساری ملک اسرلی	مصطففا آب رخ هر دوسرا
مصطففا مظهر اعطاف اله	مصطففا مهبط الطاف اله
مصطففا طیب طوبی منظر	مصطففا مورث حوض کوثر
مصطففا کعبه اختیار مطاف	مصطففا نافه از عبد مناف
مصطففا فخر ده هاشم بود	مصطففا مکنی ابوالقاسم بود
مصطففا مطالب عبدالمطلب	مصطففا فیض فزای یثرب
مصطففا آب ده روی اله	مصطففا نامور عبد الله
مصطففا پاک کن چهره خاک	مصطففا نور رخ دوده پاک
مصطففا مورد وحی و تنزیل	مصطففا مجمر اوصاف جمیل

مصطفیٰ جمله عبا جمع صفات	مصطفیٰ معنی قدوسی ذات
مصطفیٰ آمده ممدوح خدا	مصطفیٰ تابع او روح خدا
مصطفیٰ منتخب سبحان است	مصطفیٰ واسطه احسان است
مصطفیٰ صبح نبوت صافی	مصطفیٰ در دو جهانم کافی
مصطفیٰ عاشق و معشوق احد	مصطفیٰ آنکه مسمی احمد
احمد مرسل سلطان رسل	اقتدا در پیش ایمان رسل
اصل و کل آئینه رویت حق	نور اول که زحق یافت سبق
سابق الخلق کریم الاخلاق	اعظم الخلق رحیم الاشفاق
خوانده حق ز کسی ناخوانده	علم کسل قطره که او افشاند
آمی و علم لدنی سبقش	فرش زیر قدمش نه طبقش
عقل کل بردر او حاجب بار	عدل از حضرت او چاکر وار (۱)
علم در مکتب او همچو جنین	فهم در مجلس او خوی بجبین
عالی الشان نشان لولاک	از وی اوست خلقت الافلاک
قرب او قرب تر از او ادنی	عارج مرتبه ثم دنی
شارع شرع مبین بین زمین	صاحب دین متین عین یقین
او بتخصیص اخص خاصان	اخلاص و خالص ذو اخلاصان
مظهر رحمت موجودات او	باعث خلقت معدومات او
آبروی همه عالی گهران	سر خروئی ده خونین جگران
مهبط روح قدس منظر رب	مطلع نور ازل ماه عرب
که عرب بنده او همچو عجم	شرق و غرب است بر اهش دو علم

(۱) اصل شعر در متن این طور بود:

عقل در حضرت او چاکر وار   روح در خدمت او خدمتگار

دیده افروز دل بیداران
 احسن الوصف باحسان اکمل
 حیرت چشم و دل بوطالب
 واهب عیش غنی درویش
 وسعت افزای دل تنگ دلان
 از خدا خیر دو عالم غرضش
 نام او معنی دین اسلام
 معنی فاتحه با آمین
 رتبه و منزلت سرور ما
 پاک کردند ز کفر صد سال
 کیش خود را چون نماید پدرود
 هم بجوید ز خدا راه هدا
 نکند نام نبی ورد زبان
 دلش از شرک مصفا شود
 که بتکریم فزون از تعظیم
 شد مسلّم بسلامش اسلام
 چار ارکان بود از بیت احد
 کعبه هم چار حروف اعیان اند
 شان او قبله آیات کرم
 بلکه یکجا بود این چار بهار
 زان چهار است یکی فصل بهار
 از خدا چار بهارش مدد است

سر بزیر قدمش سرداران
 اکرم الخلق برتبت افضل
 شرف نسل لوی و غالب
 مرهم ریش دل و جان قریش
 صیقل آئینه سنگ دلان
 جوهر اصل که آدم عرضش
 خیر و خیر بشر، خیر آنان
 جان طه و مراد یسین
 حبذا عزت پیغمبر ما
 که بیک گفتن نامش در حال
 هر مجوس و منج و ترسا و یهود
 عمرها ورد کند نام خدا
 کتی مسلمان بشود تا که بجان
 چون بیک بار محمد گوید
 مرحبا این چه نکو نام کریم
 هست از گفتن نامش اسلام
 چار حرف اسم محمد امجد
 اسم او کعبه، حروف ارکان اند
 وصف او کعبه حاجات اسم
 مدد چار عناصر زان چار
 سال را چار فصول است بکار
 نظم این سال که سال ابد است

چار سو قصرِ مسدس باشد
 شش جهت رأز چهارش تاسیس
 باز از وصفِ چهارِ مذکور
 چار در چار شد اظهار شمار
 هم از آن چار حروفِ مختار
 یافت ابو بکر ز میمش ایمان
 یافت عثمان ز دگر میم مراد
 میم نامش چو ملاذِ تام است
 خاءِ اسمش که حدِ ایمان است
 میمِ ثانی که مقیم است بدل
 دالِ نامش که دلیلِ دین است
 نامِ نامیش گرامیش تمام
 جز محمد که بود خیرِ انام
 اسمِ احمد به محمد زیبا
 بخدا نامِ محمد احسن
 هر دو نامش صفتِ موصوف است
 اوست آئینهٔ وجه وحدت
 سروِ آزاد بیاغِ یوحی
 اسمِ آن نقطهٔ ادوار پناه
 به محمد همه اسمش تحمید
 جامعِ وصف، بوصفِ جامع
 شد ز معراج بدرگاه وصول

چار حدِ بیتِ مقدس باشد
 بمقدس ز چهارش تقدیس
 چار حد است به بیت المعمور
 چار در چار نگار است و بهار
 بهره و بار بهر یار چهار
 عمر از خاءِ حلاوت در جان
 علی از دال کند دین ارشاد
 گفتنِ نام نبی اسلام است
 حظِّ دل بلکه حیاتِ جان است
 معنیٔ علمِ قدیم است بدل
 دوست دلها ز دمِ دیرین است
 صفت خاصگی و رحمتِ عام
 ز انبیا صاحب این نام کدام
 رسم احسن به محمد زیبا
 به محمد که هم احمد احسن
 ذاتِ او با صفتِ معروف است
 صاف دل پاک ز زنگِ [کثرت]
 الفِ فردِ مجرد ز سوا
 بی نقط آمده چون اسم الله
 احمد و حامد و محمود و حمید
 نورِ حق از صفتِ اولامع
 بنجاتِ امم آورده حصول

بخدا بود مصاحب بخدا
 بنده خاصه و محبوب الله
 آنکه لایق بچنان معراج است
 چه نبی و چه ولی و چه امیر
 هر که باشد بره او سائل
 بر درش جمله آزاد غلام
 آنکه قرآن بصفتش ناطق
 آنکه وصفش ز ادا افزون است
 گر زبانها همه یکجا گردد
 از ازل تا ابد این جمله جهان
 هر زبانی شده مدحت گویند
 حاش لله که ازان عشرعیش
 قصه هر چند هزاران خوانند
 عاجز آیند بصد عجز و قصور
 اندرین عرصه همه سیاحان
 گر شتابند همه غوطه خوران
 نظره زان یم نتوانند برداشت
 گر نویسند دبیران دهور
 بحر و بر کرده بیاضی و سواد
 عمرها صرف نگارش سازند
 نقطی هم نتوانند ز خط
 بلکه خط مشق نگاری آسان
 احد احمد نه ز هم بوده جدا
 محرم خلوت و آفاق پناه
 همه شی بر در او محتاج است
 چه صفی و چه غنی و چه فقیر
 انبیا جمله بدینش مائل
 از خدایش صلوات است و سلام
 دیگری نیست بوصفش لایق
 وانکه مدحش ز بیان بیرون است
 شمه نتوان که سودا گردد
 گر بهر موی کشایند زبان
 بشتابند درین ره پویان
 ها بیارند قلیلی ز کثیر
 نتوانند سراسر دانند
 فائز آیند ز مدحش بسرور
 وندرین بحر [همه] سیاحان
 بسر و دیده درین راه دوان
 جز ثنا دم نتوانند برداشت
 چون عطارد رقمی زین منشور
 همه اشجار نما کلک و مداد
 تا بخط قصه گذارش سازند
 تا نگارند ز خط صرف نقط
 نقش این نقطه نباشد ز انسان

قصه هر چند بخط می گذرد
 اوست زیبا چو نقط اندر نون
 خط که دور است نقط را بکنار
 خطِ او حال رخ سبز خطان
 خط بهر جا شده محتاجِ نقط
 خاصه این خط ز خطوط همه ها
 خطِ وصفش که رساند به تمام
 یکزبان، یکدل و یک جان بخدا
 آنکه کرده شقِ مه همچو قلم
 آنکه از وی بسفیدی ست امید
 زنگی از مقدم او رومی شد
 ظلمت ما چو بدل کرد بنور
 شب قدر از قدمش یوم العید
 مشک از خاکِ قدومش کافور
 کرده آزاد ز دوزخ ما را
 برهاند اسمِ ماضیه را
 کشتی خویش برد بر ماحل
 امّتی کو چو رسد آن سرور
 [شاه] رضوان چو کند فتح الباب
 همه احسان رسول الله است
 لفظ لفظِ صفتش عمان است
 بی نهایت صفتِ مصطفوی

نکته در وصفِ نقط می گذرد
 مرکزِ دایره کن فیکون
 وصف و موصوف بعینه [بشمار]
 نقطش حسنِ خطِ خوش نمطان
 خود نقط را نبود حاجتِ خط
 هست مانند نقط مستثنی
 آنکه در کف نگرفته آقلام
 دو زبان کلک نگیرد حاشا
 دست او را نشود خامه علم
 نهد داغ سیاهی بسفید
 امّتش لایقِ مرحومی شد
 روشنائی بصدور است و قبور
 بخت ما از کرم اوست سعید
 امّتش رحمتی از رب غفور
 پاک برد امتِ مستثنا را
 کی هلد مرضیه راضیه را
 ماندها را برماند منزل
 رحمتی کو ست خدای اکبر
 دخل الجنة بی حد و حساب
 همه اقبال قبول الله است
 حرف حرفش گهر احسان است
 غایتی نیست بنعت نبوی

صفتش بسکه ادا کرد خدا
واصف او چو کلام الله است
وصف او را چو بخوانده حق پاک
بصلواتش بود انجام سخن
تحف صلواة عن الله علیه
به محمد صلواتی و سلام
یا الهی به محمد مختار
یا رب ار چند خطاها بردم
عاصییم خواه مطیعم بخشا
بنده عاصی است کجا حال مطیع
بخش بر حال من ای رب رحیم
سازد آزاد ز بار گنهم
چه مجالم که چنین ساز و چنان
آمدم یاد برین نکته دلیل

بی زبان بنده چه خواند بادا
نص قرآن بشناش آگاه است
چه تواند که بخواند کف خاک
بسلامش سزد اتمام سخن
عرضه مننی و من الخلق الیه
و علی آله و اصحاب کرام
بخش بر حال من ذره زار
وصف او نیک شفیع آوردم
در حق من بشفیعم بخشا
کن بهر حال بحل بهر شفیع
بشفیعم که شفیع ست کریم
بخش بیه حال ز حال تبهم
بکن احسان تو کریم الاحسان
که سند یافته ام فی التمثیل (۱)

حکایت اعرابی بر سبیل تمثیل سخن

هست مروی که یکی اعرابی
تا پیرسد خبر از پیغمبر
گفت ای فخر بشر خیر و را
عرض حاجت بسوالی دارم

داشت از بار گنه بی تابی
سائل آمد بحضور انور
عرضه بنیوش رشادم فرما
که درین فکر ملالی دارم

(۱) در متن مصرع ثانی این طور بود:

که عجیب آمده این فی التمثیل

چون شود روزِ قیامت قائم
 رستخیزی که بخیزند همه
 اندران روز پی^۱ اخذِ حساب
 یا نبی یا مسکک و یا عالم
 تا که حاسب شود از بهر حساب
 صاحب الحمد و مقامِ محمود
 که بمحشر چو شود وقتِ نشور
 خود خدا قاضی^۲ اعمال بود
 نیک و بد در نظرِ عدل آرد
 نبود دخلِ دگر در این کار
 هم بران ^۳إِنَّ إِلَيْنَا ست گواه
 چون شنید این خبر از خیرِ انام
 گفت المُنْتَهَ اللَّهُ جلیل
 مصطفی گفت که ای اعرابی
 گرچه شکرش همه جا ملزوم است
 گفت اعرابی با صدق و صفا
 خوفِ خود داشته ام از اعمال
 گرچه بد کارم و بد حال بدم
 کار هر بد که رجوع ست به نیک
 بمکافاتِ بدی نگراید
 گرچه خاصانِ خدا نیکان اند
 خود رعایت بکسی نتواند

که سر از خواب کشد هر نائم
 در شفیعان بگریزند همه
 تا که مامور شود از اصحاب
 که کند پرسش حال از عالم
 همحاسب چه شود حال و مآب
 نعم القال جوابش فرمود
 عاجز آیند چه نزدیک چه دور
 حاسبِ دفترِ عمّال شود
 اختیارش بقبولیت و رد
 لا شریک است بهر جا مختار
 بیقین ^۴إِنَّ عَلَيْنَا آگاه
 یافت اعرابی ازان شکر بکام
 شکر حق را که شد از من تملیل
 وجه شکرانه چه در می یابی
 وجه این شکر چه ات معلوم است
 ای بَأَصْدَقِ صَفْتِی راهنما
 که بمن تا چه همی گردد حال
 وز بدیهای^۵ خود [م] عین ندم
 گرچه بد را نپسندید و لیک
 نیک پاداشِ نکو فرماید
 خائف و منتظرِ فرمان اند
 همه محتاج بحکمِ خاوند

بنده را کار به بنده مفتاد
 کردگار است نکو کار گزار
 کرمش کار و کرم فرماید
 یرحم الله ولی الانعام
 جلّ اوصاف برحمت ارحم
 عفو فرمای عباد مضطر
 کارش احسان و نماید احسان
 بحق و صدق محمد عربی
 عافنا ارحمنا یا ارحم
 مثل او عاجزم از بی تابی
 بخش بر من برسول اصدق
 ای خطا پوش رحیم ارحم
 کرمی کن تو کریمی و شکور
 گرچه حرم پسر داه توام
 تا بآدم ز عدم بنده تو
 ذره عاجز غفلت زده ام
 بتو معلوم همه حال و مقال
 حکم رحمی بنما ای ارحم
 با جد و عم همه پرورده تو
 ساز بر راه عبادت سالک
 بنده کمتر ز گدایان خدا
 مالک الملک خداوند همه

جز خدا بند ز بنده که کشاد
 بنده با بنده کند شدت کار
 آن کند آنکه ز وی می شاید
 سیدی گفت که صدقت کلام
 حق تبارک و تعالی اکرم
 راحم بنده ز مادر ز پدر
 بندها را نگذارد حیران
 یا اله الاحدا یا ربی
 ای عطا بخش کریم اکرم
 بهمان قول که گفت اعرابی
 بهمان قول که او گفت بحق
 ای عطا بخش کریم اکرم
 رحم کن رحم رحیمی و غفور
 دست در یوزه بدرگاه توام
 بنده ام آب و جدم بنده تو
 بوجود از کرمت آمده ام
 حال معلوم تو ای اعلم حال
 نافذ الحکم توئی ای احکم
 با آب و آ و آخم برده تو
 ذره مملوک تو ام ای مالک
 بر درت جمله شهان اند گدا
 ای خدای من و خاوند همه

در همه بنده کھین ذرّه^۱ زار
 ای عطای^۲ تو بحکمت موصوف
 کسبِ تدریس نبردم بکتاب
 هیچ تحصیل ندارم ز هنر
 نه بتکمیلِ کمالات رسا
 شکر لله که بقرآن قاری
 بتلاوت همه وقتم تالی
 همه از برکتِ قرآنِ مجید
 ای إله الحق فیاضِ ازل
 بالحق الحقِ تقبّل منّا

پیرِ معلول کفِ خاک نزار
 بعطای^۳ تو "عطائی" معروف
 سائل فضل نه از فصل ونه باب
 مگر از فیضِ ازل بهره و بر
 نه بتاویلِ رسالات رسا
 بهره مندم ز کلامِ باری
 بحلاوت همه حین و حالی
 همه از همتِ فرقانِ حمید
 عافنا بالحقِ بالحقِ نزل
 و عفی الله تعالی عَمَّا

[ذکر تسمیه این نامه بحر العرفان]

این رساله ز نوادر همه پُر
 دانه دانه گهرِ بحرِ دل است
 هر یک انگشت شهادت بالا
 حرزِ بازوی زمین ست و فلک
 سبجه^۴ معتکفانش دائم
 تارِ او ریسته^۵ دستِ صفاست
 فرشیان روحِ روانش دانند
 طرفه بحرِ یست که در طبع سرشت
 بحرِ عشق ست و گهرها شهوار
 بحر سبجه است پُر از دانه^۶ دُر
 عیقه^۷ قدش بکشایش سجل است
 نفی و اثبات ز لا تا الا^۸
 سبجه^۹ دست و دلِ ملک و مملک
 سبجه یا عوده^{۱۰} جاننش خوانم
 رشته اش تافته^{۱۱} مشّت ز کاست
 عرشیان وردِ زبانش خوانند
 این بهشت ششم از "هشت بهشت"
 تشنه^{۱۲} قطره^{۱۳} او هفت بحر

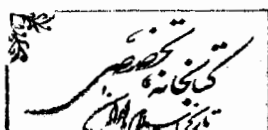
[اینجاشش اشعار مکرر آمده]
که ترک کرده شد

هر عبارت چو صدف غنچه کشا
ابرِ فیضِ ازلی دُرِ بخشا
موجِ هر قطرهٔ او دریائی
نافِ هر آهوی او صحرائی
نفعهٔ نافهٔ او جمله مشام
کرده خوشبو بجز از مغز کام
هر کرا صُرفهٔ غفلت بسراست
کسی ازین نافه کشائی اثر است
هر کرا مغزِ دماغش تازه است
صندلِ دردِ سراست و غازه است
طبعِ چون فالِ فراست بکشاد
”بحرِ عرفان“ چه خوشش نام نهاد
بجرِ او ”سبحهٔ ابرار“ بعین
رشته چون بحرِ گهر بار بعین
شمعِ بی دود و گلِ بی خار است
گنجِ بی مار و ضیا بی نار است
صورتش لمعهٔ انوارِ جلی
بریاض است سوادش تر و خشک
بی خار است
هست خط و نقطش دانه و دام
سخت است
وسعت افزای بیابانِ سخن
سخت است
لفظ لفظش بملاحت لافظ
سخت است
باغِ توحید و مناجات بود
سخت است
نیز تاریخِ جهان پر موجز
سخت است
کرم و نخلش کَرِ بی بخل است
سخت است
میدهد لبلخه اش عطرِ دماغ
سخت است
هست فیضِ از لَش همچو نسیم
سخت است
هر درختش گلِ پیوسته بهار
سخت است
سروِ او آهِ دلِ سوختگان
سخت است

اگر فیضِ ازلی دُرِ بخشا
نافِ هر آهوی او صحرائی
کرده خوشبو بجز از مغز کام
کسی ازین نافه کشائی اثر است
صندلِ دردِ سراست و غازه است
”بحرِ عرفان“ چه خوشش نام نهاد
رشته چون بحرِ گهر بار بعین
گنجِ بی مار و ضیا بی نار است
معنیش نسخهٔ اسرارِ خفی
فوقِ کافور همه دانهٔ مشک
بهر رامِ دلِ وحشی آرام
تازه شد باز خیابانِ سخن
حرف حرفش بمنابر واعظ
نعتِ خاصِ سرِ سادات بود
اندرین باغ بود دانهٔ رَز
با مَسِ شوقِ سَنَقَلًا نقل است
میدمد غالیه اش سنبلِ داغ
لاله زارش گلِ دل‌هایِ و سیم
شاخ و برگش ز طراوت بهار
قمریش جانِ غم اندوختگان

باغ را سبزه ملازم باشد
 همه اعراب ریاحین صفتش
 ثمرش لذتِ دل ذوقِ ضمیر
 هست هر میوه بیه از حب نبات
 رنگ او تازه عذارِ خوبان
 تازه گلزارِ حقایق حقا
 چمنستانِ مرا جای گِیاه
 آن گیاهم که بصد عجز و نیاز
 تازه تر کرد ز پژمرد گیم
 خوش بهشتی ست پی اهل بهشت
 زده با جنتِ دلها دم رشک
 در بهشت اشکی و آهی نبود
 بلکه این تازه بهشتِ عشق است
 جوئبارش دمِ خونین جگران
 بنضارتِ چو گلستانِ ارم
 بسکه پیوسته بهار ست جنان
 داغداران بودش گل چینان
 عندلیبش دلِ سودا زده کان
 دستِ غیب آمد و این نقش نوشت
 مستی و میرِ چمن عیاشی ست
 درد اگر هست بیا درمان بین
 سوز اگر هست بیا ساز بوی

دل و جان فرش ملایم باشد
 شد و مد آئینه معرفتش
 مزه جان نمکین است خمیر
 آب آن میوه همه آب حیات
 غنچه اش نوش لب محبوبان
 مرغزارش ز شقایق زیبا
 صورت حالِ خودم خاطر خواه
 بخدای خودم آمد دم راز
 ساخت سر گرم ز افسرد گیم
 خاصه آن را که زد دل درد بهشت
 معتدل آب و هوا آه باشک
 پی گل عیش گیاهی نبود
 اشک با آه سرشتِ عشق است
 آبشارش نم روشن گهران
 بلکه باشد همه رضوان کرم
 بکنارش نرسد دست خزان
 اهل حال اند تماشا بینان
 ناظر او بهوا آمده کان
 نشاه باید که ببینی لب کشت
 ورنه بی مهر عبث خفتاشی ست
 سر اگر هست بیا سامان بین
 از همه کار بپرداز بوی

یمنِ عیدین و مبارکِ رمضان
 تازه دارش چو بهارِ خرّم
 که خزان را ببهارش مَرسان
 هر خطائی که زمن رفت پپوش
 حرف اگر سهو شود صحو نما
 سازگارِ مدم گردانش
 تا بهر درد کند درمانم
 تا زمن دور کند تا که منم
 تا چو ناصح بفزاید هوشم
 تا زند مهرِ تو در آب و گِلم
 عفو بر عذر و انابت یا رب

قدرِ او با شنبِ عید است قران
 یا الهی بحقِ هر دو حرم
 دستِ هر خس بکنارش مَرسان
 چشم هر شوخ ازودار چو گوش
 سهو و نسیان که بشد محو نما
 یادگارِ ابدم گردانش
 تا چو دین جای کند در جانم
 تا چو جان زندگی آرد بتنم
 تا چو در حلقه شود در گوشم
 تا چو مه نور فشانند بدلم
 بخش اعزازِ اجابت یا رب

مناجات المنتها و مسئلیت المدعی

عالم الغیب ترا علم قدیم
 ای خدا ناظمِ این دور نگین
 ای خدا حافظِ بالامن و امان
 مقصدِ هر دو جهانم بخشا
 بخش بر بنده "عطا" عفو و نجات
 ای خدا بالحق آیاتِ کریم
 استجب دعوتنا ربِ مجیب
 نظرِ فضل برین عجز گذار
 هذه العجز تقبل منّا

ای تعالی ملک العرش عظیم
 ای خدا خالقِ افلاک و زمین
 یا الهی تو خداوندِ زمان
 هر زمان امن و امانم بخشا
 ای خدا بالحقِ اسما و صفات
 ای خدا بالحقِ قرآنِ قدیم
 یا الهی بحقِ حبِّ حبیب
 کن قبول این سخن از ذره زار
 بحق کعبه و بطحا و منا

الف و صاد سنه خیر انجام شهرذی قعدہ شد این نامه نظام (۱)
 باز در سال سنه الف وقاف یا و حا با الف وقاف مضاف
 شنبه و شانزدهم شهر صفر ختم بالخیر و اقبال و ظفر
 یافت این نامه مجدد تصحیح آمده دیده و دل را تفریح

به محمد صلواتی و سلام

بسلام آمده این نامه تمام

تم

تم

تم

(۱) حاشیه مصنف: الف = ۱۰۰۰ — ص = ۹۰ = ۱۰۹۰ هـ

الف = ۱۰۰۰ — ق = ۱۰۰ — ی = ۱۰ — ح = ۸ = ۱۱۱۸

بهشت مابع

مسمتی

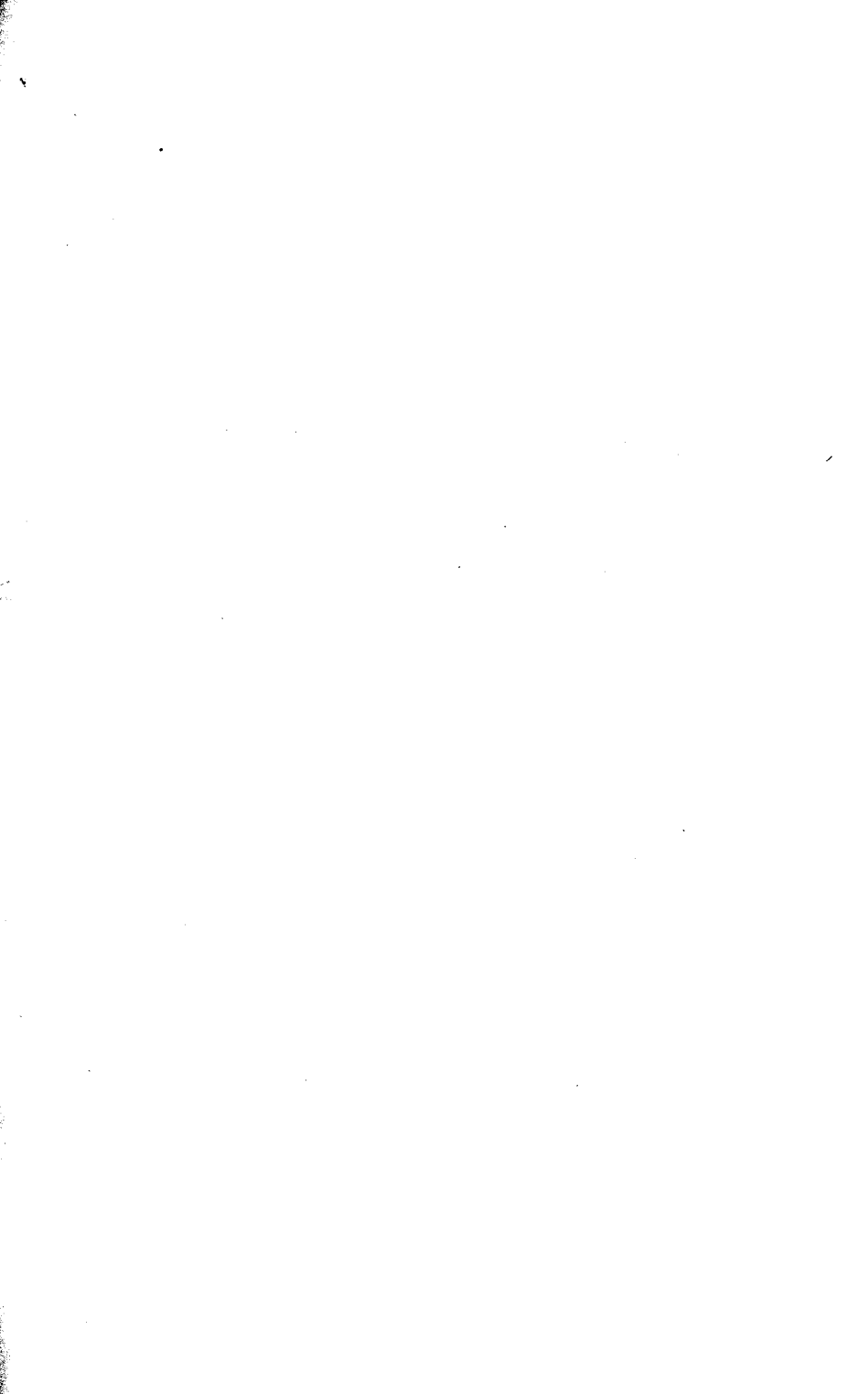
حرز الايمان

(بحر: مثنوی مولوی)

تاریخ تصنیف : چهارشنبه، ۵ - رمضان سنه ۱۰۹۰ هـ

تاریخ تصحیح : سه‌شنبه ۱۰ - ربیع الاول سنه ۱۱۱۸ هـ

بسم الله الرحمن الرحيم

يا الهی ای اله لا سوا
 یا الهی ای توجمله را اله
 یا الهی ای خدای بی بدل
 ماحی هر نقص، قادر بر کمال
 کردگار ملک و الملکوت تو
 محسن الاخلاق خلاق همه
 لا اله از صدق الا هو توئی
 یا احد بالذات جمعاً بالصفتات
 ای بتوحید تو هر ذره گوا
 بر جمیع بادشاهان بادشه
 ربی الاعلی اله لم یزل
 فایض هر فیض، ایزد ذوالجلال
 صانع ناسوت و الجبروت تو
 قاسم الارزاق رزاق همه
 هو توئی یا هو یا مین هو توئی
 ای صفات تو بوحدت بیثبات

ذکر اسماء احد یکتا جل جلاله،

بسمک اللهم رحمن الرحیم
 ای تو یا قدوس یا سبحان بس
 یا ودود و یا عفو و یا غفور
 یا حفیظ و یا حکیم و یا حلیم
 یا قوی و یا قدیم و یا قدیر
 یا ولی یا مالک و یا مقتدر
 یا لطیف و یا حسیب و یا مجیب
 یا حکم یا عدل یا هو یا خبیر
 یا معز و یا مدد یا متعال
 یا احد یا محض و مبدع معید
 یا علیم و یا علی و یا عظیم
 ای تو یا باری و یا بدوح بس
 یا مجید و یا حمید و یا شکور
 یا کفیل و یا کبیر و یا کریم
 یا سلام و یا سمیع و یا بصیر
 یا غنی یا واسع و یا منتصر
 یا جلیل و یا جمیل و یا قریب
 یا الف یا فرد یا حق یا نصیر
 یا معین یا مستعان یا ذوالجلال
 یا صمد یا نور یا رب یا رشید

یا قریب و یا وکیل و یا مقیت
 یا سهیمن یا مفضّل یا رؤف
 یا مصوّر یا مقدّر یا عزیز
 یا محیط و قابض و باسط توئی
 یا مقدس هادی و وهّاب تو
 دافع الآفات یا خافض توئی
 ای تو یا قهار یا غفار ما
 اکراما یا ضار یا نافع توئی
 اول و آخر توئی بی ابتدا
 یا خدا یا خیر یا رافع توئی
 ارحما یا منتقم یا مومنی
 ما همه را صانع و خالق توئی
 ای تو یا قیوم یا قادر بدیع
 ای تو یا فتّاح یا وارث توئی
 باعث الایجاد و الاعدام ما
 ای همه کز صنع تو آمد همه
 چند خوانم اسمهای پاک را
 گر نوشتم این صفات و نام تو
 خیر اسما کی بنظم آید تمام
 هدّ ذکر کیست در اسمای حق

یا ملک یا حی یا مّحی مّمیت
 یا مقدّم یا موخّر یا عطوف
 یا متین یا حق که عدل تو تمیز
 واجد و ماجد توئی مقسط توئی
 کافی و شافی توئی توّاب تو
 کاشف هر ضرر و هر غامض توئی
 ای تو یا جبار یا ستّار ما
 ای تو یا فیض یا مانع توئی
 باطن و ظاهر توئی بی انتها
 واحدا یا وتر یا جامع توئی
 یا می یا نعم و یا موقنی
 ربّنا ما جمله را رازق توئی
 ای تو باقی یا رفیع و یا سمیع
 ای تو یا بتّای یا باعث توئی
 وارث الارواح و الاجسام ما
 بی همه وز تو همه در زمزمه
 کومجال حصر و صفت خاک را
 بی شمار اسمای بی انجام تو
 ذکر هر اسم است فکرت بر دوام
 جز تفکّر چیست در اعلای حق

فی الصفات الاسماء حضرت فاطر الارض والسماء جل عظم و الکبریا

هر صفاتی اسم تو بحر حیات	ای الف یکتا الف اندر صفات
مکن هر وصف چندین قسمها	مضمهر هر اسم چندین اسمها
بحر در بحر است و موج جوهر است	در صدف گوهر صدف در گوهر است
ای کلامت صدق و حق لاریب فیه (۱)	جوهر و صفت مبرّا از شبیه
تشنگان شوق را آب حیات	فیض هر اسمت بتخصیص صفات
هست چون مصباح در مشکوٰۃ جان	نور هر نامت بقندیل جنان
همچو نور جان به بیت آب و گل	[پرتو] هر وصف تو در شمع دل
خشک سال دیده را چون آبرو	هست رشح هر سحاب وصف تو
شب نشینان را چو خورشید عیان	لمعه هر شمع تحمیدت بجان
به ز عکس بدر در صدر صفی (۲)	شعله هر مشعل ذکر خفی
جمله ذرات را پرتو فشان (۳)	جلوه معشوق ذکرت جاودان
عید مشتاقانست هر شام و صباح	نقچه گلبانگ بانگ الصّلاح
داده بر گلزار جانها رنگ و بو	شمه باغ و بهار ذکر تو
غنچه دل را کشائش می دهد	هر نسیمی ذکر کز لب می جهد
غیر هو هر سو که بینم کیست کو	اسم اعظم هست هر دم یاد هو
میدهد نور تجلی از جنان	چون بیاید نامت از دل بر زبان

(۱) این بیت در متن این طور است که بر حاشیه اصلاح نمود:

جوهر و صفت میرا از عیوب سائر العیب ای تو علام الغیوب

(۲) مصرع ثانی در متن این طور است: ماهتاب دیده‌های هر صفی -

(۳) متن: عاشقان را به ز لذات جنان -

بر زبان تسبیح، سبحان الاحد
 خشک و تر از یادِ تو رطب اللسان
 ذکرِ تو هر ذره را ارشادِ تست
 هر چه در ضمن شهود است و غیوب
 هر چه رفت و هر چه آید هر چه هست
 هر یکی را اسمی از اسمای حق
 ناطق و ساکت بذکرت هم زبان
 هر یکی را هست تسبیحی جدا
 هر چه باشد قسم قسم ذی حیات
 خود عدم را نیز می باشد زبان
 مناجات و صفات ذکره خیر
 ای بخلق آب و گل رانده قلم
 اهل جان را گر نشانی دیگر است
 اهل جان گر ذکر پیدا می کنند
 ما نمی دانیم حال هیچ شی
 بند بند و عضو عضو نبض نبض
 ما همین ظاهر پرستی می کنیم
 در پی ظاهر نظر داریم ما
 هر چه را ناطق بذکرت دیده ایم
 بلکه براوج هوا هر ذره خاک
 برگ و بار و شاخ و بیخ هر شجر
 برگ و بار و خار و خس در یادِ تست
 و آنچه در بندِ طلوع است و غروب
 نیمت جز نام تو او را دل نشست
 آنچه تلقین است میخواند سبق
 کیست کز یاد تو باشد بر کران
 فکر آلائی است و ذکر یک خدا
 جمله مشغولان با سما و صفات
 در پی وصف وجود جاودان
 الاذکار بصفاء السر^۳ و الجهار
 با وجود تو وجود ما عدم
 بی زبان را هم زبانی دیگر است
 بی زبانان ذکر اخفا می کنند
 خود بحال خویش نتوان برد پی
 هست در ذکر چه در بسط و چه قبض
 بی خبر چون غول مستی می کنیم
 خفته پنداریم بیداریم ما
 خود همین را اذا کران فهمیده ایم
 هر جماد و سنگ هر گوی و مفاک
 هر مسدّ ر هر بحر و بر و هر حجر
 (۱) متن: هر گاهی کز زمین سر می زند
 و ده از وی بگوشم می رسد

و آنچه خود در فکر ما ناپوشیده
جمله حیوان و نباتات و جمادات
نیست معبودی سوای ذلت تو
ذره ذره بر صفات بیستات
ای هزاران هالی در عالمی
هست در ذکر تو ای رب العباد
کائنات از صنع تو آیات تو
غیر این بهر چه آمد کائنات

مناجات فی ذکر تقدیس و التذریه منزّه عن

توجیه و التشبیه

ای مبرّا از همه وهم و خیال
اکبری برتر ز جمله قالها
نی ترا تمثیل، نی تشبیه تو
از جلال تست تشبیهات محو
لم یلدلم یولد ی بی خورد و خفت
بی کفوی قاضی الحاجات خلق
ای مبرّا از همه چون و چرا
متّصف موصوف اوصاف جلال
از ازل خلق دو عالم تا ابد
در صفت هر ذره گردد صد زبان
قطره ای از بحر و ذره بر هواست
جمله عاجز گشته چون کر و بیان
معترف آیند با عجز و قصور
در مقامی کاتبیا و اصقیا
گفت لا احمی ندیم خاص تو
کیست کاینجا از فصاحت دم زند
ای منزّه بی نظیر و بی مثال
ای بری از شبه وز تمثالها
بر همه تقدیس تو تنزیه تو
با جمال تست توجیهات سهو
نی ترا خداست و نی جنس و نه جفت
رافع لدرجات موجودات خلق
ذره ای از صنع تو هر دو سرا
مقتدر معروف تعریف کمال
گر شود ذا کر بوصف بی عدد
ملک و هم ملکوت گردد قصه خوان
حاش الله ذره و قطره کجا ست
همچو صبیان بی زبان و بی بیان
مانده در اول قدم زین راه دور
مانده حیران از کمال کبریا
تبت گویان شد کلیم خاص تو
کافصح اینجا از انابت کم زند

هرچه خواند کس هم از ارشاد تست
 فاذ کرونى چون تو فرمودى بما
 هم تو اذعونى در افکندى ندا
 گز نه ما را حکم طاعت از خداست
 هر چه خواند هر چه گوید کائنات
 بحر اوصاف تو بحر بی کنار
 موجها جذبات این بحر جلال
 غرق این طوفان هزاران خضرونوح
 هر چه آن نیکان و پاکان خوانده اند
 هست حرفی از عبارات جمیل
 جمله بیداران ز غم ناخفته اند
 آنچه خوبان خوانده از اوصاف حق
 عقل کسل کسل است فهمش مختصر
 آنچه از وصف تو گفته رفته اند
 در تفکر مانده نزدیکان همه
 آشنایان در مقام حیرت اند
 پاک بازان داده سر بر روی خاک
 ما عبدناک از همه سر بر زده
 جز تو کسی داند کسی اوصاف تو
 مناجات فی ذکر صفات صنایعہ و عجائب بدایعہ
 ای تو رازق جمله خاض و عام را
 سابق الانعام ما انعام را
 ای کف خاک از رهت ملک و ملک
 ای دم دود از هوایت نه فلک

فاذ کرونى رهنمای یاد تست
 راه ذکر خویش بنمودی بما
 استجب در اجر آن دادی صدا
 ما خلقت الجن و الانس از کجاست
 جملگی رشحی ست از ابر صفات
 ابر اکمال تو ابر بی غبار
 صدمها برقات این ابر کمال
 حرق این نیران هزاران جسم و روح
 و آنچه خاصان از زبان افشاندند
 بلکه لفظی هست از بحر طویل
 شمه ای زین داستان نا گفته اند
 آن هم از ارشاد و ز الطاف حق
 کولسان عذب آنجا الحذر
 از جلالت گفته هم نا گفته اند
 مہر اسکت بر لب نیکان همه
 جمله از غیرت بری از غیرت اند
 در پی ای پاک نعبدجان پاک
 ما عرفناک از همه بر آمده
 کو ادای شکر بر الطاف تو

کاف و نون از کلک صنعت یک رقم
عالمی بر سر هر یک عالمی
بیستون نه خیمه بزها داشتی
نا موجد و بر اوست قطف کرده‌ای
طرفه قندیلی مطلق ساختی
صد هزار لادن قشها در وی نهان
داده‌ای حصن مطبق را بروج
نیزه‌ها روشن ز وی آویختی
کردی هفت سجاده قدوسیان
بر فرازش اتبیا را برده‌ای
ناظران صورت او عامیان
هم بهشتی ناظر و هم دوزخی
طشت زیر طاس رنگین کرده‌ای
عرش و فرش از صانع تو اعجوبه‌ای
عالم بالا پسر از نقش و نگار
قدرت ترکیب طبع ما نهاد
باد بر آتش مسلط ساختی
زان بسی مشعل منور کرده‌ای
شوق دل‌ها همچو آتش مشتعل
ز آب و گل گلهای رعنا بر دمید
وین دگر تاویل این هر چار را
خار ابلیس امت و گل آدم بود

خالق جمله محدث از قدم
هفت بحر از بحر احسانت نمی
با سکون خرگاه بر جا داشتی
نا مکرر بس مکلف کرده‌ای
نو طلسمی تازه مغلط ساختی
کان نمی بیند همی چشم جهان
عقل کس را نیست بر آوجش عروج
دانه‌های دُر برویش ریختی
منزل کر و ویان سب و حیوان
جان و جسم اصفیا را برده‌ای
خاصگان را معنیش نصب البیان
طرفه عالم در میان چون بر زخی
سینه اش را مسخ سنگین کرده‌ای
وز غرائب نو بنو منصوبه‌ای
عالم دنیا پسر از باغ و بهار
چار جنس آب و آتش خاک و باد
آب و گیل با هم مخلط ساختی
زین بسی گلهای مخمّر کرده‌ای
باد عشقت در گرفتن مشتغل
یعنی انسانهای کامل سر کشید
بر نشاندی پهلوی گل خار را
باد و آتش آب و گیل با هم بود

آتشی را سوخته باد بروت
 وین دگر تاویل عنصر روشن است
 غصه آتشی باد حرص و آب حلم
 در بشر هر چار مضمهر کرده ای
 زان مر کتب شد ز چاو مختلف
 ز آدمی آراستی خرگاه ارض
 چفت کردی شوی وزن لیل و نهار
 گیتی آبتن بود با فتنه ها
 فتنه و شور است غوغای جهان
 یافت از اجناس خاص و عامه ای
 بزم گاهی عیش فانی خوشنما
 دل فریبی می کنی این عشوه گر
 عالم دنیاست چون تیه خراب (۱)
 چهره اش را غازه از خون نابه هاست
 حکمتی در صنعت این بی وفاست

خاکی از آب انابت یافت قوت
 در بشر گرچه وجودش گلشن است
 خاک عجزش داده ای از روی علم
 جملگی تاثیر را سر کرده ای
 متفق با عجز و با غم موتلف
 با هزاران کرم و هزاران کرم
 تا چه می زاید از وی بار دار
 روز و شب انکیخت هر جافته ها
 گرمی بازار با سود و زیان
 روز بازار جهانی هنگامه ای
 رزم گاهی آدمی کش جان گزا
 چون یکی را می کشد قصد دگر
 بل سراب و در نظر حسین المآب
 شکرش را شورش چنان به هاست
 جسر متزل گاه تا ملک بقاست

مناجات فی ذکر غرائب الحکم و عجائب النعم

ای جهان پیدا کن جان آفرین
 گنبد خضرا بزر آراستی
 چرخ را رغنا بانجم کرده ای
 بسته ای از عرش تا فرش آب و رنگ
 این جهان و آن جهان از صنم خویش

نقشها از تست بر چرخ و زمین
 حقه غبرا بما پیراستی
 ارض را زیبا بمردم کرده ای
 ز آب آتش بر کشتی وز موم سنگ
 مزرع و خرمن کنی از رنج و عیش

(۱) این مصرع در متن این طور است: عالم دنیاست چون نقشی بر آب

زرع نیک و بد است این دام گاه
 نالی از حکمت نباشد هر چه هست
 خرمین اجر است آن آرام گاه
 عالم دنیا پرست و دین پرست
 آدم و ابلیس هم از حکم تست
 زاغ و طاووس است و چغندو و عندلیب
 پیل و پشه، اسب و خر، گرگ و کراز
 هر چه باشد حکمتی باشد بکار

سناجات فی ذکر فوادر الاحکام و سواهب الاکرام

ای خدا کز خوار گردانی عزیز
 نده ناچیزم تو چیزم کرده ای
 می توانی کرد از نا چیز چیز
 گرچه خوارم تو عزیزم کرده ای
 بخشی و بخشای از نیکان بدان
 گر بدم، بخشا بنیکانم حسیب
 ای خدای قادر عاجز نواز
 عاجزم بخشای بر کردار من
 مقصد هر باز باا و بی زبان
 با زبانها جملگی جويا بتو
 ای خدای خاصگان و عامیان
 در برابر صف کشیده جا بجا
 بنده ات چون من فلان ابن الفلان
 عاجزی آورده اجر خیر برسد
 هر غنی بر راه تو چون احقران
 هست یکسان سر بخاک سجده گاه
 ای خدای هر مکان و هر مکین

ای خدای عیب پوش غیب دان
 ستر گردان عیبم از امداد غیب
 ای خدای کام بخش کار ساز
 بنده بیکارم تو سازی کار من
 ای خداوند زمین و آسمان
 بی زبانی همچو من گویا ز تو
 ای خدای خالق جمله جهان
 خاصگان در بندگی عامی چوما
 ای خدای این همه خورد و کلان
 هر کلانی بر درت چون بنده خورد
 ای خدای اغنیا و افقران
 در مقام بندگی درویش و شاه
 ای خدای ما الله العالمین

هر کسی بجائی داشتی
 ای خدای خوب وزشت و مردوزن
 خوییم بخشا و زشتم در گذار
 ای خدای صالحان و عاصیان
 بخش عصبیانم باصحاب صلاح
 ای خدای مومنین و مسلمین
 کافر نفس مرا مسلم نما
 ای خدای صادقان و کاذبان
 بی زبانی را زبان صدق بخش
 ای خدای اقویا و اضعفان
 عشق خود بخشا و عرفانم نما
 ای خدای مونس هر بیکسی
 بیکسم جز تو ندارم هیچ کس
 ای خدای نام بخش نان رسان
 نام نیکم بخش و نانم ده حلال
 ای خدای بادشاهان بادشاه
 شاهی در فقر بخشائی بما
 ای خدای راستان رستگار
 راستی و رستگاری لطف کن
 ای خدای بر و بحر و مهر و ماه
 مهر کن بر ماهیان خشک کام
 نیست هر جا را برائی دادم
 ای خداوند همه مسکین چون
 بخش بر مسکینم ای کردار
 گرچه من با عاصیانم درمی
 چون صباحم کن بارباب فلان
 ای خدای کافران و مشرک
 مشرک پندار را ملزم
 ای خدای هر زبان و بی زبانه
 با زبان کذب را برفسق بخش
 ای خدای عاشقان و عارفان
 قوتی بر ضعف احسانم تا
 ای خدای یاور هر مفلس
 مفلسم یاور توئی فریاد من
 ای خدای کام بخش بی کس
 کام نا کامی بخش ای ذوالجلال
 ای خدای جمله عالم را ال
 از هدایت راه بنمائی با
 ای خدای عاجزان خاکسار
 مرهمی بر دل نگاری لطف کن (۱)
 ای خدای این همه درویش و شاه
 ای که شاهان چون گدایان غلام

ای خدای آدم و دیو و پری
 دیورا محکوم کن نی حاکم
 ای خدای باد و آتش آب و خاک
 آب حلمم بخش و آتش عشق دل
 ای خدای مردمان و آنجمن
 مردمی بخش مرا با نور دین
 ای خدای کردگار کاف و نون
 ذره ذره بر جلالت شاهداست
 عالم الغیب و شهادت آتیه

مناجات فی ذکر تصنع الاشیاء و تفکر الالاء

ای خداوند احد خلاق ما
 هر چه باشد از تو باشد و رخ نما
 عالم هر هفت و شش با پنج و چار
 جمله از یک آن توئی ای یک خدا
 از مشیت کرده ای خلقت بهم
 جمله اجزا را نمودی جملتان
 هر ورق را دفتری پرداختی
 چهره هر صفحه را دادی صفا
 نظم هر فقرای غر را کرده ای
 نقش بستی هر عبارت مستقل
 لفظ لفظی را بیانی داده ای
 صورت هر خط نکو آراستی

کردگار و مالک و رزاق ما
 هر که باشد از تو باشد با نوا
 هر سه و هم هر دو با نقش و نگار
 کافریدی جمله یکجا و جدا
 فرد فردی را جدا و جمع هم
 جزو در کُل کُل بود هر جزو آن
 هر سبق را لوح زیبا ساختی
 از قلم هم در جلا هم در خفا
 نثر هر مضمون مَطَر کرده ای
 ربط هر سطر است سوزون زین سجع
 حرف حرفی را قرانی داده ای
 هر نقط را معنی پیراستی

مقطعش را تا ابد افشا کنی
 چشم خفایش آفتاب اندر نما
 زین چمن ناسا که یک گل چینهش
 نور باشد هر گل اندر چشم حال
 کو تواند دید هر چه دلکشاست
 تیره طالع خود چه بیند زین نظر
 دیده دلهاست با اهل کمال
 نرگس نابین چه بپند زین بهار
 نرگس ما خیره چشم احوال است
 این خیابان و بیابان پُر نکار
 هم گل باغ است و هم گلهای داغ
 دیده باید تا کند نظاره دور
 تا بداند سر معنی بی قیاس
 ورنه مثل نقش بین خفایش دان
 نور خور هم درخور خفایش نیست
 در تبارک عاجز و در مانده ایم
 سر خود را هم کجا فهمیده ایم
 صنعت صانع بآئین صفا
 و آنچه در معنی گذارش یافته است
 نقش را نقاش داند بالیقین
 ساخته آن کردگار ذوالمنن
 هر صفت در شکل ما با هر بود

مطلعش را از ازل غرّا کنی
 هیئت او را مطالعه های ما
 چشم ظاهر بین اگر می بیندش
 ز آنکه هر گل کل بود در چشم قال
 چشم حال آئینه عالم نماست
 این نظر کوتاه چشم خیره سر
 ناظران صنع پاک ذوالجلال
 صاف باید دیده آئینه دار
 نرگس ار تشبیه چشم اکمل است
 این چمن پُر لاله زار و مرغزار
 شوره و شیرین همه بستان و باغ
 گرچه می بینیم در عین ظهور
 دور بین باید نگاه روشناس
 نقش بین باید شود نقاش دان
 نقش بین گرعارف نقاش نیست
 ما که سبّحان اللّٰذی را خوانده ایم
 شکل خود مرآت در کف دیده ایم
 چون در آئینه نماید روی ما
 هر چه در صورت نگارش یافته است
 گر شود آئینه چشم راست بین
 کاین چنین وجهی که با وجه حسّن
 صورتش پُر معنی ظاهر بود

خطّ و خال و چشم و گوش و انف و نم
 دال باشد بر کمالِ قدرتش
 هر چه باشد در رُخِ سایش و کم
 خود تمامی جسم باشد صنعتش
 نبض و خون در طینتِ پیر و جوان
 و آنچه در اعضا و احشا وارد است
 هر چه در تخمیرِ حار و بارد است
 راکبِ این مرکبِ پُر انتظام
 خاصه جان کین جسم ازو دارد قیام
 محض صنعِ حق تعالی جل شان
 چیست این جمله نشانها دل نشان

فی صفاتِ کمالِ قدرته و جلالِ عظمته
 و جمالِ حکمته

منّتِ بی منتها آن پاک را
 آدم و حوا غلام و داهِ او
 [عقلِ] اول از غریبانِ رهش
 عقلِ کل آوارهٔ عرفانِ اوست
 مرده و زنده تمامی برده اش
 چاکرش کمتر چون نفسِ ناطقه
 واصفانِ وحدتش پیغمبران
 هست طفلِ مکتبِ صنعتش ازل
 چرخ بر راهش کمر بسته غلام
 مهر و ماه و اخترانِ پیک رهش
 وین زمن یعنی زمین همچون زمان
 مست در جوشِ ثنائیش بحر و بر
 محورِ عشقش هوشمندانِ ابد
 کادمیت داد مشّتِ خاک را
 خاکِ راه و عاجزِ درگاهِ او
 هر دو عالم خانه زادِ درگهش
 کاف و نون بیچارهٔ فرمانِ اوست
 جان و جسم و انس و جان پرورده اش
 خلقتِ او سابقه هم لاحقه
 قدسیان در حمدِ او رامشگران
 بندهٔ پیر است ابد هم زین قبل
 حارسانِ طاعتِ او صبح و شام
 جمله سر در سجدهٔ طاعتِ گهش
 فرشِ راهِ اوست تا دار الامان
 هست مسخِ حیرتش دیوار و در
 جذب شوقش نیک و بد هم دیو و دد

کفر و دین رد و قبولِ حضرتش
 رو براهِ اوست چه کعبه چه دیر
 سبجه و زنتار هر یک رشته اش
 این همه از کشت او یک خوشه کی
 بلکه یک دانه است زان خوشه تمام
 توشه در هر گوشه کان رزاق داد
 دنی و عقبی دودارِ حکمتش
 رحمتِ این جا زخیر بر دوام
 هر که بنماید ترا در دوسرا
 هر چه نا بود است و هر که اندر وجود
 جمله در ذکرِ تعالی شانه
 کامل و اکمل کمالِ قدرتش
 مقبلانش را قبولش هم قران

في العجائب قدرته

قدرتِ حق را بنام با نیاز
 آفریند عالمی در دانه ای
 عالمی گنجاند اندر بیضه ای
 بیضه در تاری نحیف آویخته
 کوه کیهان را بموئی بسته است
 خاک بر بنیادِ آب انداخته
 می نهد انبارها در خردله
 ربنا الله بی نیازِ کار ساز
 دانه را سازد عمارت خانه ای
 فاقه را سازد شغای هیضه ای
 زین تماشا غلغله انگیخته
 رشته فکر از میان بگسسته است
 قصر بر یخ بسته برپا ساخته
 می کشد در بطن موری صد گله

[میگذارد] کوه بر پرّی مکس
 قطره آبی درد را دریا کند
 گاه سازد خاک خشک از قلز می
 قوت کرمی میدهد در جوف سنگ
 گه ز عین نار نوری میکشد
 ذره را مهر درخشان میکند
 جرعه‌ای را در صدف در میکند
 مشت خاکی را بلسطانی کشد
 در نوازش هر کجا پرداخته
 فضل او در نار گلزاری کند
 موم و آتش را بیامیزد بهم
 گاه در اخداد الفت میدهد
 ز آتش سوزان نگهدارد خسی
 خار بی حکمش نه در پائی خلد
 گاه ملک آباد را ویران کند
 گاه سازد عالمی زیر و زبر
 آنکه دارد آسمان را بی ستون
 آنکه بنموده بدایع بی بدل
 شک ندارد هر چه باشد کار او
 جمله موزون صنعت بی آلتش
 آنچه باشد صنعت آن بی نظیر
 جمله حیران در غرائب های او

می برد ملک و سمیع اندر قفس
 ذره خاکی صاف را صحرا کند
 گاه طوفانی زند از شب نمی
 جای جسمی میکند در رحم تنگ
 گاه طوفان از تنوری میکشد
 سنگ را لعل بدخشان میکند
 قطره‌ای را در شکم خور میکند
 بهتر از خورشید نورانی کشد
 سفلی مسجود علوی ساخته
 چوب در طوفان نگهداری کند
 شیر و شکر را در آویزد بهم
 گاه در احباب کلفت می نهد
 قدرت او را عجائب ها بسی
 تار بی امزش چو آهن نگسلد
 گاه از ویرانه آبادان کند
 گه جهانی را ز هیچ آرد بدر
 آنکه میدارد زمین را در سکون
 صد هزاران صنعت او بی خلل
 خوش خط آمد نقش خوش پر کار او
 بر مواقع حکمت بی علتش
 دلکشا و دلپسند و دلپذیر
 زو عجب نبود عجائب های او

هر چه از صنعتش بیاید نادر است
 هر چه خواهد نیک بتواند نمود
 بنده امرش وجود است و قدم
 که همه موجود را نابود کرد
 گاه پیدا جمله ناپیدا کند
 طرفه العینی تماشائی دگر
 هم تواند تا بر اندازد همه
 صد عجائب زو تفرج میکنیم

بر مهال و ممکن ما قادر است
 آنکه از نابود می سازد وجود
 نزد او یکسان وجود است و عدم
 که همه معدوم را موجود کرد
 گاه انشاهای نو افشا کند
 میکند در هر کجا خواهد اگر
 می تواند دردمی سازد همه
 تا که لمحه چشم برهم میزنیم

فی عجز الا نسان

آمدیم از غیب ما بیچاره گان
 یا ز بهر دانه و آب آمدیم
 مانه مرغان گرچه خرمن پر نواست
 نی مگس هر چند خوانی پرخور است
 هم ز کس صد فرق تا جنس خسی است
 گر بود در خانه کس حرفی است بس
 خس چه شد گر آشنا شد در حار
 چشم اعا را کجا درک جمال
 چیست جز آواره گی بیچاره گی
 ذره ذره چون سجنجل رخ نماست
 پیش کور آئینه داریها چه سود
 جستن بر چیست خوی بر نیست
 سازش اشکی باهی می کنیم

این تماشا گاه را نظاره گان
 نی چو حیوان از پی خواب آمدیم
 مانه حیوان گرچه مرتع دلکش است
 نی سگیم و گربه گر مطبخ پر است
 از مگس تا کس تفاوتها بسی است
 چند گردی گیرد هر آرز و هوس
 نا کسی چو من چه داند سر کار
 همچو من ناقص چه داند زین کمال
 چون ندارم بینش نظاره گی
 جمله عالم سر بسر منعم خداست
 ضو آتش را چه داند تیره دود
 سر چیست چشم مر نیست
 هر طرف گرچه نگاهی می کنیم

هیچ تاثیری نمی یابم بخود
 بر هوا سنگِ فلاخن گشته ام
 زان پریشانی چه حظِ ساحتی
 بر رگِ دل گرچه نشتر می زخم
 گر شوم فرهاد صد جو خون فشان
 گاه مجنونِ بیابان می شوم
 زان بیابان نیست غیر از وحشتم
 صد هزاران لیلیِ حسن و صفا
 طاقتِ نظاره تاب دید نیست
 ذهن کشف و حالت فهمید نیست
 همچو رشته باز می تابم بخود
 بر سر دل همچو ناخن گشته ام
 زین جگر خواری ندارم راحتی
 بی ستون سینه را و می کنم
 از لب شیرین نمی یابم نشان
 گاه مفتونِ خیابان می شوم
 زین خیابان نیست غیر از حیرتم
 می در آید در نظر از هر قفا
 ذهن کشف و حالت فهمید نیست

فی تفرج الاشیا

نشاه باید پی گلگشت باغ
 نرگسی باید شناسا در بهار
 غنچه گر گویاست در وصف صبا
 لاله چون خون دل خود خورده است
 سرو یکپا بسته در طاعت میان
 یاسمن شسته ز خود دست امید
 سوسن ار دارد صفا در گلستان
 سلسله بند چمن گر سنبل است
 گل که دارد رنگ رو تاثیر بو
 بیخ بیخ و برگ برگ و شاخ و بر
 در چمن هر گل عزیز و خار خوار
 هر یکی گلگونه صنعت بود
 تا در آید بوی هر گل در دماغ
 تا شناسد هر گلی را اعتبار
 باغ را بویاست با صد مرحبا
 نقش داغ بندگی آورده است
 خط آزادی بکف دارد عیان
 یافت از ابر عنایت رو سفید
 میکند شکر بهاران ده زبان
 حلقه اش بر دامن نطع گل است
 شد ز فیض صبغة الله سرخ رو
 چوب و نسی با هر درخت خشک و تر
 جذر و مد بحر با موج و بخار
 باعث صد گونه حکمت بود

کس چه، یک خس را بدان بی موجبی هست در ذکر ثنائیش هر لبی
 هر خسی بر باد حکمت می رود هر کسی بر بوی رحمت می دود
 اهل دین گر مهبط رحمت شدند کافران هم از پستی حکمت شدند
 کهنه برگی زین چمن یا تازه ای دفتر صنع است با شیرازه ای
 هر شگوفه تازه یا پژمرده ای دارد [از] احسانش در کف خرده ای
 هر خرف را چون صدف خالی بدان (۱) حرف ما لایعنیه این جا سخوان
 خربط و خرمهره و خرچنگ را کورو کر و لُرو و لنج و لنگ را
 سرد و گرم و نیک و بد یا خوب و زشت صاف و دُر، و راست و کج، دوزخ بهشت
 طالب و مطلوب و حسن و قبح را غالب و مغلوب و شام و صبح را
 هیچ شی زینها بدان بی واسطه زانکه از تقدیر دارد ماشطه
 هر مسمی را کیمیائی درخور است جوف هر ظرفی هم از جنسی پُر است
 هر شبّه از بهر صنعت گوهری است هر عرض از کان حکمت جوهری است
 نقش بیرنگش تهی از رنگ نیست سنگ مقناطیس هم بی سنگ نیست
 گر ترا آئینه اکسیر هست هر کلوخی همچو سنگ پارس است
 گر ترا صاف است نور باصره همچو رائج سنج قلب ناسره
 گر نداری سکه شک در بغل کمتر از رائج مدان سیم دغل
 گرنه ای چون حرف زر از هم جدا اسود و ابیض بدان از یک خدا
 گر ترا راست است میزان عیار هله های این ترازو راست دار
 نقد دم با جنس شکر آور بهم جز غم او غم مخور از بیش و کم
 گر نمدیابی کم از اطلس منه هر پلاسی یافته واپس مده
 گرسبک روحی مشواز کس گران وزن خود کمتر شمار از دیگران

(۱) متن: هر صدف را چون خرف خالی بدان -

هر متاعی کاندربین بازار هست
بنگر اندر جمله و نظاره گیر
به قماش و قیمت و عیار هست
خویشتن را در همه بیچاره گیر

فی الانکسار حالی و الافتقار حوالی

ای "عطا" مگذار پندِ خودز گوش
کرده ام گرجا بجای جست و خیز
خودم را جز خودم مخاطب نیست کس
و عظم خود بر خود نمایم جمله عرض
بهر یک سنت هزاران فرض را
نیز آن سنتت نیاوردم بجا
قرض بر سر بر ادا قادر نیستم
بی خودم تا کید و استحباب را
مستحب گردیده از کف داده ام
واجبات از هم کفایت کرده ام
بی خبر از فقه و تفسیر و خبر
غافل از باب و فصولم بی وقوف
مائل نهی آمدم کاهل ز امر
گاو بی نجوم ندانم قدرِ صرف
قول و فعل از هم مخالف رانده ام
بی خبر بی کارم از ارکان دین
که پسی خال دروم که سوی بکر
که مطول را گرفتم مختصر
بیخود از اجناس و میزان خویش

گوش دل بکشا و این نکته نیوش
پند را بر نفس خود آرم گریز
زانکه نا کس ناقصم کمتر زخس
ذمه را ابرا کنم از بار قرض
دادم از کف چون کنم این قرض را
کو صلاح کار من فاسد کجا
جز سقیمی خاسر و قاصر نیستم
چون دوا بدم محض خورد و خواب را
در موکد نیز وا افتاده ام
صرف عمری در غوایت کرده ام
بی وقوفم از حدیث معتبر
حرف علت بودم از جمله حروف
هرزه ام یاوه بقید زید و عمر
مُسرفِ قالم ندارم حال و حرف
صیغه مجهول بر خود خوانده ام
جاهلم نا خوانده ای علم الیقین
که بفکر ناقصم گه بند مگر
کودنم نادان و کول بی خبر
عقد هم در کارهای [زان خویش]

منفعل از شرع ماندم در قصور
 نیست دخلم در طب و تنجیم و زیچ
 نی عَرُوض و نی ریاضی خوانده‌ام
 کی بود از چارده علمم یکی
 ماورا شان هم مرا شاق آمده
 تند طبع و خیره بدخو بوده‌ام
 علم موسیقی و موسیقار را
 نی بوذرجمهر نه فیثاغورثم
 بی خبر از خط اسطراب چرخ
 نا مطلع از مد تقویم او
 دیده‌ام سیر و ثبات اختران
 صورت ادخال و اخراج بروج
 در نظر حرکات اخضر دیده‌ام
 بس عجائب حرفت و کسب و هنر
 جملگی را واقف و حاسب نیتم
 در همه اکناف اصناف آمده
 دافم طرفه طرف افتاده‌ام
 هر یکی در کار خود ماهر بود
 هیچ و پوچم بی هنر بی جوهرم
 گوهر آدم بآب بندگیست
 همچنان بیناست چشم مست خواب
 عکس نام خویشم و خلف حسب

شعر کی دار شعار بی شعور
 طبع نظمی دارم و دیگر چه هیچ
 نی سوادى بر بیاض افشاند‌ام
 حاصل و یا بهره از یک اندکی
 علم صحبت علم اخلاق آمده
 بی دلی بیهوده پُر گو بوده‌ام
 من شناسا نیستم این کار را
 ارث عجز و بی کسی را مورثم
 ناظرم در گردش دولاب چرخ
 در تحجیر از ره تنجیم او
 اطلاع نیست یک شمشه بران
 اندر آن فکر مرا نبود [عروج]
 هر کجا سکنت اغبر دیده‌ام
 هست در بازار عالم جلوه گر
 بر یکی زان کامل و کاسب نیتم
 باجهان آفاق و اطراف آمده
 نز برای هیچ صنف آماده‌ام
 جمله را وضع و هنر ظاهر بود
 خاک بر رویم چه آب گوهرم
 من شسته بی آب را شرمندگیست
 چون زخم بر روی طالع هشت آب
 عار نسل خویشم و عیب نسب

نامِ آبا می کشد آلِ سلفِ
 نا قبولِ طالعِ نا قابلم
 روز و شب در لعب زشتی بوده ام
 شادم اربله بهشتی سازدم
 نامِ مثلثی کشیدم بر ملا
 هتکِ شرمِ خویش را در بسته ام
 عیبِ خویش از مردمان اخفا کنم
 گر هنر نزدِ جهان اعلان بود
 جرمِ خود گر خفیه دارم از جهان
 هیچ پنهان نیست ز اسرار و چهار
 خلق را باشد بظاهر زمزمه
 هیچ کس را نیست از کس آگهی
 چاره گر داند که من بیچاره ام
 سنگِ دندانِ قبيله بوده ام
 خانه را خونِ دلم وز بهترِ قوم

فی مذمت النفس و الشیطان

نفس دانستم چو شاخِ زعفران
 بر خرِ نفسم مبادا هیچ شاخ
 سر بستگش باد یا سنگش بسر
 شیخ می داند مرا این نفسِ شیخ
 گریه خویم سگ صفت از بهر نان
 خواند شیخِ روزگارم شیخِ نجد
 نیست هرگز هیچ شاخی برخران
 طعمِ این سگ نیست غیر از سنگلاخ
 کز شرورِ اوست حالِ جان بتر
 موش را کی می سزد هر ملخ
 موش طبعم خان و مان را رهنان
 تا مرا خالی کند از مجد و وجد

در هوای خویش هستم قلب شیخ
 سوی بینی از برای خود شدم
 تا کند از کبر و تلبیسم خواب
 الامان العیاذ یا رحیم
 آشنای این اجانب گشته ام
 در پناه دوست آسودن خوش است
 مانده ام پر لوث در بندِ حدث
 بلکه دشمن پیشه گان عالم اند
 نفس رویه باز اشتربی مهار
 هم عصا در کف ز حرص زایدش
 آیت جبر و عتابش آمد
 بر اولوالالباب آمد در کتاب
 سعی در نهیست این آواره را
 هر چه می بازد همه برعکس خود
 آدم و حوا زوی شد بینوا
 گو بظا هر می برد مال و متاع
 در همه عالم زیارت می کند
 بقعه بقعه تخم کشتش می دود
 نفس چون گرگم به بند اضطراب
 منتظر در پس بود شیر اجل
 واء ویلا، وا غریبا، الفغان

میخ بند غفلتم چون قلب میخ
 میخ چشم و خار در پای خودم
 [از] غرورم در زداین شرالدواب
 [الحذر] من شر شیطان الرجیم
 [شور] اطراف و جوانب گشته ام
 آشنا با آشنا بودن خوش است
 دشمنان را دوست پندارم عبث
 نفس و شیطان دشمنان آدم اند
 دیوسگسار است بهر سنگسار
 نفس ناینست شیطان قایدش
 زین عصا فعصی خطابش آمده
 باز نفس مطمئننه در خطاب
 [صبر] چون صبر است این اشاره را
 [منکرش] معروف، امرش نهی شد
 بس تصرف کرده در ملک هوا
 در طریق نیک و بد هست این قطاع
 ره، منادی کرده غارت می کند
 حلقه حلقه ذکر شرش می رود
 غافلیم من غول خر گوشم بخواب
 دیور و ربه باز در مکر و حییل
 الغیاث و العیاذ و الامان

با چنین احوال ضحک قهقهه
 او بکفران بود در ادباره خود
 هیچ عبرت نیست ما را از عبور
 خفتگان بیدار و بیداران بخواب
 کشتگان عالم اند این رفتگان
 اب و ام وجد و عم در نالشی اند
 با زبان حال میگویند بما
 یاد ناید چون شما را امیون
 عاقبت گر عمر نوح آورده ایم
 نیست گردد ارض و چرخ و مهرومه

فی حال الانسان و حرفه

ای مسلمانان چه گویم حال خویش
 با که می گویم حکایت ای "عطا"
 هیچ میدانی بدار ششدره
 [نه] برای دانه و آب آمدی
 [همچه] تاجر آمدی در این سرا
 مایه بی سود در سودا مباد
 تا رواجی هست اندر سؤوق شوق
 جنس دنیا را بنقد دین پاز
 عجز را بفروش رحمت را بخر
 گر خری رو، پوز و افساری بیند

طرفه بی حالم به بند قال خویش
 غافل از کار خودم و احسرتا
 چون فتادی مرغ سان در پنجره
 نر برای خانه و باب آمدی
 ماجرا کم کن پستی بیع و شرا
 غبن فاحش کرده از سودا مناز
 نیه متاعی خویش در معرض بذوق
 سود این مایه ازین سودا بساز
 فهم کن گر آدمی باشی نه خر
 آدمی باشی و دستاری بیند

(۱) حاشیه مصنف: ابرهه = نام کافر سردار اصحاب فیل

نی همین دستار بر سر بستن است
 رسته مادامی که کاسد نایسده
 گرد هر دکیان و برزن بپیر کن
 گر تو بایع می شوی او مشتری
 دوست خواهان است اما جنس نیک
 نیک و بدجویان و خواهان وی اند
 هست مقبل هر کرا او خواسته
 حبذ آن کس که خود خواهان اوست
 دل بدست آر آنکه از خود رستن است
 قیمت هر جنس فاسد نایسده
 با یکی سود است قطع غیر کن
 رنج سودا هست خسران کی بری
 یار جویانست نیکان را و لیک
 لیک مقبول درش جمله کسی اند
 هست زیبا هر که زو آراسته
 گرچه خلقت جملگی جویان اوست

مناجات فی ذکر طلب الحق و التوفیق

الی طریق التحقیق

ای "عطا" فاطلب اله لاسواه
 جز خدا هرگز نخواهی از خدا
 فرعها در ضمن اصل آید بدست
 هرچه خواهی در رضایش مضمراست
 فاذکرونی یاد داری بر دوام
 چون خدای تو چنین خواند ترا
 طالبان اوست مطلوب همه
 طالب حق فارغ است از ما سوا
 سالکان مسلک عرفان رب
 مطاب خود را هزاران طالب اند
 باید اما خواهشی مطلوب را
 گر همی خواهی از او را بخواه
 اصل اگر یابی مجو فرعش جدا
 نیست دانی این فروع و اصل هست
 هرچه جوئی در قضای او در است
 هست اذ کر کم جوابش والسلام
 از در رحمت نمی راند ترا
 عاشقان اوست محبوب همه
 طالب دنیا ست در قید هوا
 پا ز سر کردند در راه طلب
 کان همه بی خود ز روح و قالب اند
 تا که باشد در نظر محبوب را

تمثیل مقدمه العشق

گر روی راه مجاز ای حس ناس	این سخن دانی علی هذا القیاس
سر و قد نیکو جمالی مه خدی	کاندر آنجای که باشد شاهدی
از خلا افتد هوا شان بر ملا	هر طرف عشاق بر وی مبتلا
هر یکی مشتاق و شیدا جان فدا	ناظرش باشند حاضر جا بجا
هر یکی در جان فشانی بی بدل	هر یکی در عاشقی ضرب المثل
صورت خود را بمعنی پی برد	حال خود هر کس بمعرض آورد
بر ثبات دعوی خود صادقم	هر یکی گوید که بر وی عاشقم
هم فریق کاذبان هم صادقان	جمله می نامند خود را عاشقان
تا که بر معشوق می یابد رهی	عشق شان معلوم گردد آن گهی
تا کرا محبوب غم خواری کند	تا کرا معشوق دلداری کند
تا که صهبای وصالش می چشد	تا کرا زینها بسوی خود کشد
تا کشش معشوق را نبود چه شد	گرچه عاشق کوششی دارد بخود
فهم کن در باب فرق راست و جب	این سخن تمثیل باشد در طلب
هر کسی بر خویش تاری می تند	کیست تا دم از طلبکاری زند
عامیان چون ما چه دانند این بیان	دم بخود مانند آنجا خاصگان
در طریق صدق گامی می زنیم	باری اندر وجد بانگی افکنیم
ما همه بند مطالب خویش را	او بود مطلوب و طالب خویش را

فی طلب الدنیا و مذمتها

طالب عقبی مختث گفته اند	طالب دنیا موتث گفته اند
این شرافت نا مکرر هست و بس	طالب مولا مذکر هست و بس
طالب دنیا شکم می پرورد	طالب حق ره بمنزل می برد

دان، اگر داری دماغی پر کلاب
 ای که می گوئی که من طالب شدم
 هان بیاور گر برین داری شهود
 به اگر اثبات دعوی می کنی
 گر ازین دعوی نمی آری عدول
 فانی و صافی طلب را لایق است
 مدعی در عشق باشی یک تنه
 اشک و آهی هم نداری هم رکاب
 ای برادر من بخود در مانده ام
 مهر رخشان ست و من خفاش کور
 فی الحقیقت از حقیقت غافلم
 بد مزاجی در مجازی می کنم
 هر کسی از کار خود لافده می
 می پزد هر کس خیالی در دماغ
 پخته کاری می کند هر خام سوز
 خام را کولذت سوز و گداز
 این عطاها را این شب تار جهان
 چون شود روشن رخ روز ظهور
 امشب و امروز چون دی در گذار
 باش تا این خواب غفلت بگذرد
 می شود پیدا قماش همگنان
 تا بدانی سر کار خویش را

جیفۃ الدنیا و طالبها کلاب
 بر هلاک نفس خود غالب شدم
 محکمه شرع است تصدیق آرزود
 ورنه دعوی غیر معنی می کنی
 از فنا و از صفا آور عدول
 این مناصب رانه هر کس لاحق است
 بیسته کو بیسته کو بیسته
 مفلسی و دعوی صاحب نصاب
 نامطالب را مطالب خوانده ام
 بحر در موج است و من لب خشک دور
 در طاب زانسان که باید کاهلم
 همچو طفلان خاکبازی می کنم
 تار و بود فکر می بافد همی
 می نماید هر دگی یک گونه داغ
 همچو من غافل شبان تیره روز
 سوخته داند که آتش را چه ساز
 پرده بر روی همه اسرار دان
 ظاهر آید جوهر نزدیک و دور
 باش تا فردا چه آید پیش کار
 صبح صادق پرده شب بردارد
 مایه سود و زیان گردد عیان
 واپس افتادی بدانی پیش را

چون ندیدی قدرِ خود را ای دنی
از تضحیح وقت ناری احتراز
فضل او باقیست دیگر جمله هیچ

تا بیابی قدرِ خود را ای دنی
بیدقی بی توشه و منزل دراز
هیچ در کف هیچ راه هیچ هیچ

فی سفر الاخره

فکر دیگر چیست ذکر یار کن
شب چو مهمان مسافر بوده ای
زاد خود برگیر و آزاد وار
دیر شد کز تو گذشته قافله
کاروان شد مانده ای تنها غریب
الحدرد در جای مهلک پر خطر
هین کمر بر بند شو مردانه چست
آشنایان جمله وا برداختند
غرق دریائی و دامن تر مکن
نیست کشتی و نه ملاحی دران
در تیار قعر بحری تا گلو
غیر او این جا ترا کسو آشنا
در کجائی می شناسی زاویه
هول و هیبت خوف و وحشت بیشتر
تیره ظلمات است تا نور حضور
بنگری سرها فتاده گام گام
تا بزانو در زمین رفته فرو
مست می رانند بر بانگ حدی

خفته شو بیدار و فکر کار کن
گردین منزل مجاور بوده ای
راه خود سر کن سر از غفلت بر آر
پا پیاده مانده ای بی راحله
هر طرف غولان و صحرائی مهیب
ره مخوف و همراهِ رفت از نظر
حیف چون افتاده ای بی تاب سست
بسته در دریا ترا انداختند
غیر ازو هیچ آشنائی سر مکن
موج این دریاست خونخوار سران
نی کدو در دست داری نی سبو
هیچ دست آویزت از بهر ثنا
بیکسی تنها میان بادیه
در رهِت خار مغیلان بیشتر
های تولنگ است و منزل گاه دور
اندرین بیداء نا پیدا مقام
بختیان این بیابان بی جلو
اشتران قافله سرها فدی

هین ز بیت العزن تا بیت الاحرام
 ره دراز امت تا ندانی مختصر
 بر و دشتِ سهمناک ست و شخ است
 راست رو هر چند باشد بُعد فج
 دار غم بگذار رو دار السلام
 معبر از بدوی است هر جا می دوی
 ره مکن گم بر دلیلی خوش بچسب
 سیل وادی پُل نه جای خفتن است
 بی خبر منشین نخواستی بی خطر
 کای تو محمل بسته و بشکن قفس
 در پیشش البته خواهی شد روان
 به که فارغ بال هم فاجر روی
 می پری هم ناگزیر و بی گریز
 عاقبت نقل مکان داری به پیش
 آخر این منزل ز تو ماند تهی
 چونکه لاچار است می باید گذشت

بسته احرام باری می خرام
 کعبه مقصد گر آید در نظر
 نیم گامش صد هزاران فرسخ است
 حَقَط حج ناری بکف از راه کج
 سحر می محرم نه ای ای نو غلام
 هان برو هشیار اگر ره میروی
 راهزن قابو تو خود غافل محسب
 هر قدم افتان و خیزان رفتن است
 الغرض در پیش داری تو سفر
 روز و شب فریاد می دارد جرس
 گر تو دستک زن شدی پس کاروان
 گر درنگی کرده ای آخر روی
 همچو مرغی گرنشستی در کمریز
 ساز پیش از وقت فکر کار خویش
 لحظه گر رحل اقامت می نهی
 بر رهت دریا و خونریز است دشت

فی الموعظة و التأسف الغفلة

چون نخواندستی تو در خیر الکلام
 گر پی دار السلامش لایقی
 لا تعلق باهن ای آزاد مرد
 نامده از خلق منع اختلاط
 چون اثر در خود نمی یابم ز وعظ
 آیه ید عوا الی دار السلام
 از چه در بند علائق شایقی
 با همه آمیز باش از جمله فرد
 لیک فارغ شو ز قید این رباط
 مردک بی معنیم گوید لفظ

کیمیائی میکنم خود قلبِ مس
 این چنین گفتار و کرداری کجاست
 به که گویندم عجب دیوانه ایست
 به که خوانندم که شاعر بی شعور
 به که نامندم مخبط بی خبر
 این نباشد دور از خبطِ دماغ
 زوجه بینم چون نمی بینم سراج
 دستِ حسرت می زنم بر روی خود
 خاک بر رو، دست بر سر می زنم
 رخ بضر ب دست نیلی می کنم
 تاچه کردم تاچه گفتم وای وای
 چون ز سر خود نمی یابم صدا
 دیده ام بر خود قضیه منعکس
 قال من بی حال هذیان و هبامت
 آشنائی خویش را بیگانه ایست
 به که دانفدم ز سر حال دور
 مرد کی ماخولیا دارد بسر
 کور نابینم بکف دارم چراغ
 بی عصا نابین و چاه و لیل داج
 روی خود را می کنم چون سوی خود
 نوحه گر سر بر زمین بر می زنم
 زرد خود را سرخ سیلی می کنم
 تاچه کشتم تاچه زشتم های های
 هم ترا خود را سپردم با خدا

مناجات فی العفو و علو الدرجات

ای خدا مقصود جمله واردات
 ای خدا بخشنده بخشاننده ای
 ای خدا مولای مالک مهربان
 یا ارحم الراحمین فریاد رس
 ای خدای من امان الخالقین
 ای خدا ایثار آثار شوم
 جملگی آثار صنعت بر کمال
 ای خدا قربان نام تو شوم
 گرچه حرم زاده داه تو ام
 ای خدا مسجود جمله کائنات
 ای خدا پیوسته و پائنده ای
 ای خدا دانای هر دل هر زبان
 یا اکرم الاکرمین کافی و بس
 ای خدای خلق خیرالرزقین
 این چه آثار است ایثار شوم
 جملگی آیات قدرت بر محال
 زاده داهت غلام تو شوم
 بنده ام محتاج درگاه تو ام

بر درت دارم سر افکندگی
 خواه دانا خواه نادان تو ام
 کن عزیزم گرچه خوارم بی تمیز
 تا به آدم خاص و عامان تواند
 با کمال صنع بی چون و چرا
 با کرمهای خودم بسپرد ای
 کی توانم یک دمی بر آورم
 ظالمم بر خویش هم مظلوم من
 آفریدی چون مرا آدم شدم

گر نمی آید ز دستم بندگی
 خانه زاد خانه زادان تو ام
 خانه زاد خویش هر کس را عزیز
 آب و جد من غلامان تواند
 از عدم پیدا نمودی بنده را
 در جهانم از کرم آورده ای
 گر نباشد از تو ام لطف و کرم
 بوده ام معدوم نا معلوم من
 مشت خاکی هیچ ناپیدا بدم

فی بیان ایجاد الانسان

از کرم آوردیم اندر جهان
 خود پدر در پشت جد م بود در
 همچنین بودند آبا ضمن و متن
 خواه آن در صاف بود و خواه در
 کیش و دین آبا و اجداد که بود
 من نمی دانم درین چون و چرا
 کز نزول وی نموده ذات من
 کز وی ارواح کسمل خشنود باد
 رحمت بادا بروحش بالیقین
 بر همه اولاد او احسان حق
 عاقبت با مصطفی محشور باد

من که در کتم عدم بودم نهان
 قطره بودم گنده در پشت پدر
 تا بآدم صلب صلب و بطن بطن
 ابر ابری در در اصداف برد
 تا بآدم من نمی دانم چه بود
 آن تو دانی کآفریدی جمله را
 قطره ابری که بوده ذات من
 بود چون آب و جدش صافی نهاد
 داشت آبم آبرو از بهر دین
 بر دل و جان و تنش رضوان حق
 یا الهی تربتش یُر نور باد

فضل الله و محمد و چار یار (۱)
 در صدف چون ریخت آب گوهرم
 ما دم کردی و دم را لحم و عظم
 ثم علقه ثم مضعه خوانده ای
 عضو عضو و نبض نبض و بند بند
 من چه می دانم چه حکمتها که بود
 ساختی، صورت نهادی معنیش
 هیکل نابود من کردی چو راست
 چون وجود هیچ را آراستی
 پیکر معدوم من کردی درست
 آفریدی چون من معدوم را
 خط آن مکتوب جز مکتوم نیست
 هر چه آید پیش تا روز نشور
 الغرض چون طینتم ایجاد شد
 یافت آخر روح در جسم وجود
 هر یکی چون یافت وضع حاله
 وصف تو سبحانک اللهم یک
 داشتی ده ماهم اندر جوف ختم
 حال آن را من ندانم ماند و بود
 قوت آنجا خوانده ام اندر کتاب
 گنده آیم سر فکنده بنده ام

یار جسم و جانش تا روز شمار
 حکمت کرده سرشت جوهرم
 همچنان کامر ترا بوده است عزم
 قطره ای را نور خود افشاند ای
 نظم کردی جمله موزون دل پسند
 در وجودم کآیت رحمت نمود
 نقش حکمت در نوشتی یعنیش
 من شاه اش از ما یشا الله خاست
 صد عجائب در بدن پیرامتی
 پشت و پهلوهای تاسر جمله چست
 بر جبین دادی خط مکتوم را
 جز تو مضمونش بکس معلوم نیست
 جملگی مضمون خط آن سطور
 شک نباشد وجد هو ارشاد شد
 از نفخت فیه مین روحی درود
 وجد شان سبحان جل جلاله
 لا شریکا لا ضد ولا ..... لک
 یعنی اندر رحم، رحم اندر شکم
 تا چه بود استم چه حالاتم نمود
 تا چه بوده آنچه بوده در حجاب
 خورد و خواب خویش را شرمنده ام

(۱) حاشیه: فضل الله و محمد هشت و چار -

چون بامرت آمدم اندر ظهور
بنده کز غیب آمده اندر شهود
خلق خندان بود و من گریان بخود
گریه آن دم ز سر کار خویش
زادم القصه چو طفل نرسر
گشت در ظاهر پدر خوش وقت خود
بر دزت شکرانه آورده بجا
بهر آنکه این موهبت عظمی نمود
گرچه پسر معلوم بوده ظاهرا
سر این حالش ز خاطر بود گم
چون مراد دانست بعد از خود خلف
خواست خیزم در مناجات از خدا
جسته در دعوات از حق این برات
مهر ابوت اقتضا کرده بران
از برای آنکه نام من کشد
از برای آنکه خدماتم کند
از برای آنکه قابل می شود
گفت یا رب یاد گارم سازیش
گفت یا رب بخش بر خورداریش
گفت یا رب بعد من نامش کشی
پیر همی و جولان بختی دهش

آب و آم را ظرفه پیدا شد سرور
خان و مان را روی خویبهانمود
تا چه خواهد بود در جریان بخود
داشتم آری برین اطوار خویش
بهر کار خود نه از بهر پدر
کاین چنین نیکو پسر موجود شد
گفت من قربان احسان خدا (۱)
و این عطیه عینیه کبری نمود
آیت لا تذر وازره ورا
لئلا اموالکم اولادکم
همچنان کاخلاف از بعد سلف
بهر خود تحصیل حاجات از خدا
آیه والباقيات الصالحات
کز دعا یاد آورم شد هر زمان
نز برای آنکه محتنتها چشد
نز پی آن کز خطا ماتم کند
نز برای آنکه غافل می شود
فاتحه خوان مزارم سازیش
در پناه خویش مامون داریش
داریش با خرمی و دلخوشی
بر جراحات دلم مرهم نهش

(۱) متن: ای شوم قربان احسان خدا -

دید شکلم نقش بر دیوار خویش
 والد از بهر ولد دارد دعا
 یا مجیبا کن دعایش مستجاب
 سر بشوری در فتاده الفغان
 داشت جسمم آم و اب از من شعاع
 نور دیده هم جگر گوشه مرا
 شیر خوار و نان بدن دان بوده ام
 گاه در آغوش و گاه بردوش عهد
 حلیه و حرزم همی پرداختند
 وز تگ زانو ستادم در قیام
 خان و مان را گل بدامان می شدم
 تا چه بودم گاه غمگین گاه شاد
 در کنار دایه می فالیدمی
 که تکلم کرده دادم داد شان
 زیر تکلیفی که بشنودم بگوش
 گاه خود را صدق دیدم که دروغ
 داغ غربت بر دلم بگماشتند
 در فقیری یافتم فری هما
 فضل تو کرد آنچه از من فایق است
 در عطا پروردی از نعمت مرا
 سر زد از من زشتی اعمالها
 که خیال برگ و گه بند نوا

می شنیدم زودعا در کار خویش
 خوب گفته هر چه گفت او با خدا
 خواست آب از بهر من خیر و ثواب
 الغرض چون پانهادم در جهان
 بود حالاتم در ایام رضاع
 یاد می کردند در روی و قفا
 گاه گریان گاه خندان بوده ام
 گاه کردندی بصد جهدم بمهد
 در قماطم بسته می انداختند
 منقطم گشتم چو آخر زان مقام
 صحن خانه را خرامان می شدم
 باز آن حال نمی آید بیاد
 روز و شب از لطف تو بالیدمی
 گه تبسم کرده دیدم شاد شان
 آدمم القصه چون در قید هوش
 چون مکلف آمدم بعد از بلوغ
 چون یتیمم والدین بگذاشتند
 یافتم از لطف تو نشو و نما
 لطف تو کرد آنچه از تو لایق است
 بر خطا بخشیدی از رحمت مرا
 سالها بودم بقید حالها
 ماه و سالم می گذشته در هوا

فصل و موسم برخلاف اسم و رسم
 روز و شب مشغوف حطام جهان
 در تزییم وقت خود بگذرانده ام
 در غریبشانی دلویدم قسم قسم
 دم بدم حیران ز بهر این و آن
 اذر شعار نا موانق رانده ام

فی ذکر الشیاب

خط کشیدم چونکه لوح ساده را
 چون مبدل گشت وضع آمرادی
 چون دو ابرو گشتم از خط غبار
 این محاسن را مقایح ساختم
 مشک را چون قیر کردم بی وقار
 قدر این نعمت ندانستم چرا
 می دمد این سبزه گل را در کنار
 آفرین گویان بر آن حسن آفرین
 شکر گوید قاضی الحاجات را
 کز زمین شوره رویاند گیاه
 ساده رویان را مخطط می کند
 بهر سنبل بر رخ گل جا دهد
 گرد عنبر گیرد کافور آورد
 رنگ نور از اصل هم باشد سیاه
 می کند صنعتی بتقویم بلند
 تا بخواند کسی در آن سر جمال
 خویشی را مردانه در کار آورد
 نر صفت کردم چو شکل ماده را
 صفحه بی نقش را کردم ردی
 وز محاسن یافتم حسن نگار
 رو سیاهی را بخود پرداختم
 سبزه را چون خس گرفتم اعتبار
 صورت مردان چو خنثای صفا
 تا بداند شخص قدر مرغزار
 سر بمالد بر زمین سوده جبین
 وز یقین آرد بیجا سجدهات را
 بر پیاض آرد خط جدول سیاه
 حسن را زینت مسلط می کند
 لوح صورت را خط معنا دهد
 وز بنفشه لاله را نور آورد
 کز سواد الوجه می تابد جباه
 نو کتاب حسن را شیرازه بند
 صنعت زیبای قادر بر کمال
 وز علامات زنان عار آورد

نی چوهیزی کفن زنج مو بردمید
 کز زنج شان چند سوی پر دمد
 بر مخنث نیز دستار است باز
 درد سردستارم و ریش است ریش
 کندنش باید چون شاخ کر گدن
 پنبه سان پشم کدی را نیست وزن
 حیفا زین ریش است شست و شو بآب
 در میانِ معرکه بنشست و ایست
 همت من کم ز زن پر خواب و خور (۱)
 بهتر از بسیار مردان پله
 این صفت را دابه هم دارد نگاه
 نیست مردی صحبت هم خوابه گان
 در جهاد و اجتهاد اندر یقین
 وز نشان طاعت و خوی صفا
 بر رخ پشمان کشیدم علیستی
 گم شده اقبال از ادبار من
 گاه پیچ ریش و گه تاب بروت
 کاسه کبر و منش را پسر هبّا
 کردم از باد و غبار غصّه پسر
 مغز کین خونش بجوشاند از ستم
 خواب دیدم دیده بیدار را

ریش را مردانه می باید کشید
 دیده ام بعضی زن و هیزان بد
 نیز تر را می شود ریش دراز
 کی شوم فاضل باین دستار و ریش
 ریش بز را شانه کی باید زدن
 کی سزد تخلیل را موی گوزن
 حیفا زین عمامه بی آب و تاب
 وای بر حال که شرم ریش نیست
 معرکه از نیک مردان است پسر
 شیر زن بسیار همچون رابعه
 منحصر مردی نباشد زور باه
 بلکه زین مردان قوی تر دابه گان
 هست مردی همت مردان دین
 در کمال بندگی تاب جفا
 یافتم فی الجمله ریش و سبلیتی
 در زده تاب بروت ادبار من
 حلقه در حلقه چو تار عنبکوت
 ککله پسر باد کردم بر هوا
 کاسه خاک کی بحرص کیسه پسر
 باد سر کرده رگ گردن بیختم
 کج نمودم گردن پندار را

(۱) متن : همت من کم ز زن پر خواب و خور

قطره‌ای را جوش دریا در زده
 گنده آبی کرد پیدا مغز کبر
 نغز باغی آمده در طبع راغ
 مشت خاکمی را انا نیت رسید
 خیف بر خالم که چیزی نیستم
 غیر لطف تو نباشد یار من
 من چه گویم از منی پیدا شدم
 من نشاید فانی نابود را
 چون نبودم من چه گویم نام خود
 هم نبودم، هم نباشم در جهان
 اولاً نابود، آخر هم عدم
 ای دریغا چون حبابم فوق آب
 همچو گل گر اندرین باغ آمدم
 خار کن باید شدن نی خار کار
 مور در عزلت سلیمانی کند
 در ضعیفی آدمی از مور کم
 آدمی نیرو ندارد همچو دیو
 دیو طبعم گو سلیمان صورتم
 کرده ام القصه جرم بی حساب
 طفلیم در پستی و غفلت گذشت

ذره‌ای را سر بصرها سر زده
 طبع شیرین کرد پیدا خوی صبر
 نخوت خود بینی آمد در دماغ
 هیچ و پوچی خویش را چیزی بدید
 جز کرم قدر پشیزی نیستم
 یا الهی بخش بر کردار من
 بی منی معدوم فانی تا بدم
 نام نبود هیچ ناموجود را
 غافل از ایجاد وز اعدام خود
 این حیات عاریت را کتو نشان
 آدم دم را نباشد جز نندم
 جوش دریامی زخم خود چون سراب
 جنس خارم بین تهی راغ آمدم
 مورمی باید شدن نی همچو مار
 مار در آباد ویرانی کند
 در شریری سخت تر از مار هم
 غالب از دیواست اندر مکرو ریو
 کتودنم هر چند لقمان صورتم
 بوده ام مخطی و عاصی ناصواب
 بیخبر از عزت و ذلت گذشت

فی الطاعت

چونکه فی الجملة جوانی یافتم
 باغ هستی را چو آمد نوبهار
 جوئبار زندگانی طاعت است
 شغل طاعت نیست و داب بندگی
 در جوانی مشق نادانی کنم
 طعنه بر اطوار بی آثار من
 زینت حسن آمده عهد شباب
 خود جوانی خنده صبح آمده
 این جوانی جاودانی کسی بود
 بیگمان ریزد جوانی برگ و بار
 بر شباهم خنده دارد عهد شیب
 خنده صبح است بر شام غم
 گر جوانی کامرانیها کند
 الغرض حظ جوانی بندگیست
 بندگی باشد خط آزادگی

چون سبک مرتن گرانی یافتم
 سرور خشکم چوب شد بی جوئبار
 مایه عمر و جوانی طاعت است
 پس چه حاصل زین بهار زندگی
 آدمیست را ب حیوانی زخم
 آه ازین گفتار بی کردار من
 هست آماخانه اش آخر خراب
 در پستی هر حسن هر قبح آمده
 بلکه دائم زندگانی کسی بود
 از خزان پیری زار و نزار
 گویدش تا چند کر و فروزیم
 گریه ابر است بر برق دم
 بایدش جشن جوانیها کند
 عیش و جشن زندگانی بندگیست
 نیست بی افتادگی استادگی

تمثیل مقدمة التوفیق

چرخه تا راست است در جریان کار
 تا سرو پا دست و زانویش درست
 تا رسیده تا ش آسیب شکست
 بایدش تازی برسد پر قوام

بال و هر دارد روان با بند و بار
 تا کمر را بر میان بسته است چیست
 تا بجای خویش باشد پای بست
 گر گسستی آیدش سازد نظام

تار و پودی را بسازد بهر خویش
 شایدش خواهان خریداری کند
 یا اگر مازد پستی خود خلعتی
 ریسمانی را که نیکو یافته
 بهر خود زان متر عریانی کند
 تا برهنه ناید اندر معرکه
 تا میان همسران ناید خجل
 ریس باری تار کی چون صوف صاف
 تا میان زمره باریک ریس
 ورنه ندانی فهم نازک ریستن
 کم مباش از زال پیر ناتوان
 هر شخ و شوخی که بتوانی بریس
 تا به بیکاران نباشی هم نشان
 دابه گان را خورد و خوابی بیش نیست
 خون بگری و خوش مخند ای میهمان
 روی بر خاک و جبین نه بر زمین
 الغرض این است وضع کاملان
 کاملان گسترده سجاده بر آب
 حق پرستان بر سر خود پا نهند
 نیک بختان رخت خود یکسو برند
 عاشقان بر منبر و محراب عشق
 عابدان جان را مسیلا می کنند

تا دران بازار گر آرد به پیش
 جنس او را نقد بسیاری کند
 کسوتی، پسر عزتی، بی نکبتی
 زان نکو کرپاس محکم بافته
 یا ردا یا جامه نورانی کند
 یا تهی کف ناید اندر تهلکه
 هم ز بیکاری نگرود منفعل
 گر همه هموار می بافی ملاف
 نادری جنس نمد یا جنس کیس
 ورنه نادری لذت این زیستن
 یا کم از نو دختران نا جوان
 هر خط مغشوش داری بر نویس
 خویش را از دابه گیها و ارهان
 هیچ پروا از معاد خویش نیست
 بس مخواب و پسر مخورای میزبان
 هر بن موکن زبان ذکر همین
 کاروبار زمره صاحب دلان
 غافلان بی آب تشنه چون تراب
 تنگدستان جا نیابان جان دهند
 از خدا دوران غم روزی خورند
 فاسقان غرق اندر در گرداب فسق
 ناکسان جان را مسیلا می کنند

این مثل مشهور باشد در سخن
از عزیزان و ادیبان کهن
بندگی باید بسر افتادگی
نیست در کار پیمبر زادگی

مناجات فی ذکر طلب التوفیق علی طریق التحقیق

ای خدا مسجود جمله خاقین
قبله رویم بسوی خویش دار
گرچه لایق نیستم در بندگی
هر که از طاعت ملالت آورد
ساز قائم بر ره طاعت مرا
کج بود هر چند حال من سقیم
آدم چون در جوانی هم عنان
در شبایم اشتغال شب بسخی
گر غمی هستم ز تو خواهم نوید
من خود از کردار خود هستم خجل
گر جوانی می رود پا در رکاب
حال طفلی تا کنون دارم بیاد
خود نکردم هیچ سودائی بسود
غافل و بد حال و بیکارم هنوز
دورم و دور جوانی می رود
حسرتا تا حال من نا کرده کار
ناقصم اوقات ضایع می کنم
هم به شمیم نقد دست و جیب بخش
ور تهی دستم بتو دارم امید
گرچه بد فعلم مسازم منفعل
دولت پیرانه بخشم فتح باب
داده ام وقت غنیمت را بیاد
روزگارم کاروبار هزره بود
چند خود را طفل پندارم هنوز
دم بدم از عمر هم کم می شود
هیچ کاری را نکردم بر مدار
نی به دل آهی و نی در دیده نم

خوش پدر را یاد کاری آمدم
 نی بخود کاری که شاید کرده‌ام
 نز پسی خود کرده‌ام سود متاع
 حال من نا دیده در جنت شتافت
 طرفه نا قابل پسر بعد از پدر
 بی ثمر بی سایه شاخی رسته‌ام
 نان طلب فارغ بود از نام و ننگ
 گریه دارد دیده بر افسوس من
 بیشتر لطفت به پیران نحیف
 بر رخ پیرانه می بخشی صفا
 بروی از رحمت نگاهی افکنی
 بیش می داری نظر بر کبر سن
 شاید آیم رحمت را در نظر
 یا غنی از تو همی خواهم امید
 لطف فرما همت پیری بمن
 در جوانی می کنم مستی بسی
 وقت پیری ضعف سستی می شود
 عفو کن بر عجز و سستی های من

می ندانم بر چه کاری آمدم
 نی حقوق او بجا آورده‌ام
 نز پسی او هیچ کردم انتفاع
 اوبه هست و نیست از من بر نیافت
 من بکار خویشتن اشفته سر
 نقش ابجد را ز دفتر شسته‌ام
 زنگرز در رنگ ریش خود بتنگ
 نام آبا گم شد از ناموس من
 ای خدای هر قوی و هر ضعیف
 مشک چون کافور گردد بر هوا
 بنده ات چون پیر گردد منحنی
 گر نگیری بر گناه صغر سن
 بخش بر من نعمت پیرانه سر
 روسفیدم کن چو کردم مؤسفید
 ای خدای فرد واحد ذوالمنن
 گر بطفلی داشتم پستی بسی
 باز چون این خواب سستی می رود
 بخش بر پستی و سستی های من

فی ذکر السلف بالتسلف

یاد ایشانم چو عبرت بر گمار
 هجر شان کرده منغض عیش من
 وز برم هم خوابه تنها خفته اند

رفتگان از یاد من نسیان مدار
 هم نشینان رفته اند از پیش من
 همدمان و همربانی رفته اند

و آنکه بودی هم‌هم در خورد و خواب
 شیر و شکرسان بهم آمیخته
 با غریبانی که بازی باختم
 با شریکانی که بودم هم طعام
 ناگهان رفتند از پیش نظر
 جمله میدانم که رفتند از جهان
 دور ..... مزاران شمع بود
 مشعلان تازه رو چون گل شده
 بس چراغ از خاندانم مرده اند
 تیره روزی چون من و شبهای غم
 حیف و حسرت را بمن بگذاشتند
 از کهن یاران نشانی تازه‌ای
 داغ شان نالد مرا چون فاخته
 سخت جانم سنگ دل غم دیده ام
 یاد هر یاری که می آید مرا
 از وجودش کس نشانم ناهد
 صورت هر دوست کو دیدم عیان
 چهره اش نقش است در چشم بصر
 ای دریغا زمره یاران شدند
 بی گمان رفتند جانی دوستان
 اینکه واپس نشان کیف حال
 حق سبحانه بیامرزاد شان
 و آنکه بودی یکدلم در آب و تاب
 رو بروی و دل به دل آویخته
 با حبیبانی که یکجا ساختم
 با ادیبانی که بودم هم کلام
 نیست ز ایشان یک نشانم در اثر
 نیست لیکن عبرتم زان رفتگان
 روشنیهارفت و چون من ماندند و
 ماند هم چون من ز کمال گل شده
 کز قبیله مقبلیها برده اند
 یادگار از دوستان مانده بهم
 داغ فرقت را بدل بگماشتند
 نیست غیر از داغ بی اندازه‌ای
 کای عجب بی دوستان و ساخته
 شور بختی، بیکسی شوریده ام
 عکس وی در دیده بنماید مرا
 آه دل آتش ز سر تا پا دهد
 وز جهان بگذشت و رفته از میان
 آه چون جسمش بیاید در نظر
 دوستاناران و وفا کاران شدند
 ماند زان گلها تهی این بوستان
 کس نمی گوید ز کس حال مال
 جل شایسته از کرم بخشاد شان

آنکه بودی هم‌هم در خورد و خواب
 شیر و شکرسان بهم آمیخته
 با غریبانی که بازی باختم
 با شریکانی که بودم هم طعام
 ناگهان رفتند از پیش نظر
 جمله میدانم که رفتند از جهان
 دور ..... مزاران شمع بود
 مشعلان تازه رو چون گل شده
 بس چراغ از خاندانم مرده اند
 تیره روزی چون من و شبهای غم
 حیف و حسرت را بمن بگذاشتند
 از کهن یاران نشانی تازه‌ای
 داغ شان نالد مرا چون فاخته
 سخت جانم سنگ دل غم دیده ام
 یاد هر یاری که می آید مرا
 از وجودش کس نشانم ناهد
 صورت هر دوست کو دیدم عیان
 چهره اش نقش است در چشم بصر
 ای دریغا زمره یاران شدند
 بی گمان رفتند جانی دوستان
 اینکه واپس نشان کیف حال
 حق سبحانه بیامرزاد شان

آن عزیزان کز جهان بگذشته‌اند روحشان خوشنود گردانی زمن از هی آنها که ما غمگین رویم غائبان کر از نظر پنهان شدند شخص مهمان چند در منزل بود مستعار است این حیات بی ثبات این عزیزان غافلان از همدگر میکنند از غصه قطع صلح رحم کار خود خواهند عکس کار بار عاقبت چون زین جهان خواهند شد در سفر کس را کسی همراه نیست هر تنی آهسته تنها میرود چون به تنهایی رفیق نیست کس

فی بیان الموت و یوم الحشر

می روم هر گاه ازین دار الفنا ریشتا مگذار تنها بی کسم چون روم زین خاکدان پر غبار چون نوازم بهر خود کوس رحیل چون به بندم رخت ازین مهمان سرا چون کنم کوچ از سر ابن مرحله در سفر آخر چه بندم منطقه منتقل کردم چو آخر زین مقام

تا فضای عرصه دار البقا فضل کن فضل تو همراهی بستم بنده را همزه بفضل خود سپار خود تو بنوازم به احسان جمیل تو سلامت بخش ایمان مرا دار همراهم ز رحمت قافله کن رفیق من ز حفظت بدرقه بر به اسلامم تو در دار السلام

مرتحل کردم چو آخر زین رباط
ای خدای خلق جان بخشِ حیات
چون سپارم جان به ایمانم بری
چون روم ای باسط از ویرانه جا
چون روم لا ملک ازین ملکِ هتک
چون دهندم غسل بهر آخرت
چو بپوشندم ردای از کفن
چون شوم رخسار جنازه را سوار
چونکه بر خوانند بر نعشم نماز
چون شوم میلت بیچشمِ ناظران
چون نهندم در میانِ خاکِ شور
چون دهندم جای در بطنِ زمین
چون گذارندم به تنها زیرِ گور
چون بسازم جای در مهدِ لحد
چون بخوابم در میانِ کنجِ قبر
هر قدم را چون شود فرش قدم
کشته تو چون شوم یک پشته خاک
ای خدای بنده جان ده جانستان
دوستان چون از برم فارغ روند
ساز چون پرسند و آرندم خطاب
سائلان خشنود گردان در سوال
تنگنایم را کشاد کار بخش

بخش با اهل بهشتم ارتباط
اسهل و آسان کنی بر من سمات
همره ایمان به رضوانم بری
روی قابض را به اصلاح نما
خرم خندان نما شکلِ ملک
آبرویم بخش از خاکِ درت
تا قیامت ستر عورت ده بمن
ده عنانم از عنایت استوار
حاملانِ نعش را کن سرفراز
مغفرت بخشی مرا با حاضران
ساز روشن تیره چاه من به نور
ده امانم یا امان الخائفین
مونسم فضل تو تا روزِ نشور
بیکسم مگذار یا رب الاحد
فضل کن بر حال من بی جور و جبر
از کرم هر نور گردان مرقدم
جان و جسمم پاک کن ای رب پاک
رستگارم کن بحقِ راستان
فضل و لطفتم هم کنار من شوند
در سوال حق مرا حاضر جواب
از جوابم ای سمیع متعال
راه وسعت در در و دیوار بخش

روزنی از غیب ده بی رخنه را
 طعمه خاکم مده بر مور و مار
 چون شود در خاک عظم من رسیم
 خاک من هرگز مده آخر بباد
 چون شود خاکم بساط ره گزر
 از درون کن گلشن دارالسلام
 سبزه رحمت دمانی از برش
 ابر رحمت را بخاک من بیار
 نور احسانم نما شمع مزار
 اندران تنگی که من باشم بآه
 ذره ذره خاک من در ذکر دار
 فضل کن باغ و بهارم را نسیم
 جوئبار رحمتش نیه در کنار
 جای سازم در مزار صادقان
 مضجعم را پر کن از نور ای اله
 بعد از آن کاسوده باشم زیر خاک
 طول مدت را مکن با وقت حشر
 چون بر انگیزی بروز رستخیز
 چون شوم حاضر در آن نظاره گاه
 چون بیایم در تماشا جای خود
 چون بیایم در میان معرکه
 چون به محشر آیم اندر بعث و نشر

بر رخم بکشا در از جنت سرا
 خاک عاجز را بجا سالم گزار
 فی امانش دارای رب رحیم
 در امانت دارای رب العباد
 کن بفضل خویش بر خاکم نظر
 وز برونش ساز گلگشت افام
 نور سبحانی بیفشانی درش
 لاله و ریحان ز خاک من بر آر
 فیض اکرامم به بخشا مرغزار
 سوی درگاه خودم بکشای راه
 بشکفان از راغ من باغ و بهار
 لطف کن قلب و سیمم را شمیم
 نو بهار مکرمت در وی سپار
 مجلسم ده در کنار عاشقان
 خاکم از باد حوادث کن نگاه
 خامش افتاده چو خاکی در مغاک
 تا بدانم یک نفس تا روز نشر
 قوتم بخشا بقدر چست خیز
 بنده را ز آفات خود داری نگاه
 بهره ام بخشای از اعطای خود
 بر کنارم بر ز بیم تهلکه
 ساز آسان بر سر من هول حشر

نشر عیب من مکن روز نشور
 بار نیکی بخش میزان مرا
 گر دران بازار باشم بی قماش
 چون بمعرض آیم ای عاصی نواز
 راست برگذرانم از جسر صراط
 خاص نورم ده بدیدار لقا
 پرتو نور تجلایم دهی
 گر تو خواهی قابل آنم کنی
 سائل از پیش خداوند خودم
 خواهش مملوک از مالک بجاست
 مالک الملکاء، الهاء، قادرا،
 با لقای خویش ناظر داریم
 اندران غوغا که نفسی نفسی است
 در هشتم بر، ز دوزخ دور دار
 عزت پیغمبرم سازی شفیع
 ده جوار چار یارم در مفر
 قادرا از مهلکاتم ده مفر
 با اب وجد و اخی و اقربا (۱)
 با جمیع دوستانم جمع ساز
 ای غنی غیب دان عیب پوش
 تو سمعی بر زبان بی زبان
 حشر جرم من مگردان یا غفور
 پله اش سازی گران بهر شرا
 ده متاع رحمتم ای فیض پاش
 جرم بخشا عیب پوشان چاره ساز
 از لقا و از بقائم ده نشاط
 تا به بینم آن لقا دائم بقا
 بینش درگاه اعلا یم دهی
 می توانی کرد احسانم کنی
 بنده ام هر چند پر عاصی شدم
 مالکم موایی است بنده پر خطاست
 حاضر، فردا، خدایا، ناظرا
 در عطای خویش حاضر داریم
 محض چشمم بر عطای ربی است
 با محمد مصطفی محشور دار
 زیر پای حیدرم داری رفیع
 با علی بوبکر و عثمان و عمر
 در میان عرصه یوم یفر
 بخش جمعیت مرا با مرحبا
 وز مکان دشمنانم دور یاز
 هر چه میگویم بفضل خود نیوش
 تو علیمی بر همه جهر و نهان

(۱) متن : با اب و عم و اخی و اقربا -

عرضه^۱ نا گفته می دانی همه
آنچه در خاطر نمی آید مرا
کن نصیب من بحق وحدت
بی زبانم کودنم بی خود زخویش

قصه نابنوشته می خوانی همه
فی الحقیقت آن نکو شاید مرا
جمله آسان ست نزد قدرتت
هرچه به باید بده از فضل خویش

فی الافابت و الاجابت

نَجَّاتِنَا يَا رَبَّنَا مِنْ كُلِّ شَرِّ
رَبِّ سَلِّمْ دِينَنَا اِسْلَامَنَا
چون ظلمنا خوانده ایم از کار خویش
راه ما با جمله^۲ اختیار دار
گر من از ابرار دور افتاده ام
بخش بر من ای که تو پائنده ای
از همه من بنده ام بدکار تر
همچو خود کس را ندانم در گناه
مَنْ عَرَفَ نَفْسِي بِنَفْسِي كَافِرْم
غَافِرِ الذَّنْبِ نَبِيٍّ وَ مُتَتَّارِ الْعِيُوبِ
هرچه میخواهم خدایا کن قبول

اعطنا من خیر بالخییر البشر
عن عطایک وهبنا اکرامنا
جمله انفسنا نگهداری زطیعی
کار ما چون زمره^۳ ابرار دار
بر ره رب^۴ غفور افتاده ام
هم به بخشایم چو بخشاینده ای
وز همه عصبات بد کردار تر
پر گناهم، پر تباهم، روسیاه
عاصییم شاید تو بخشای غافر
کن عیوبم ستر و بخشایم ذنوب
بالرسول و آل و اصحاب رسول

فی نعت حضرت ذییر و بشیر و شاهد و مشهود

صاحب مقام محمود صلی الله تعالی علیه

و آله و سلم

آن رسول الله محمد مصطفی
مصطفی محبوب حق خیرالبشر

صدر و بدر اصطفی نور صفا
مصطفی تاج الرسل نور البصر

مصطفیٰ صاحب کتابِ فاتحه	مصطفیٰ صاحب نصابِ فاتحه
مصطفیٰ آن منظرِ انظارِ هو	مصطفیٰ گنجینهٔ اسرارِ هو
مصطفیٰ آن رهبرانِ را رهنمون	مصطفیٰ مقصودِ امرِ کاف و نون
مصطفیٰ کافگند مہ را خطِ شق	مصطفیٰ آن سرورِ خاصانِ حق
مصطفیٰ پیرایۂ حسنِ صفات	مصطفیٰ سرمایۂ خیر و نجات
مصطفیٰ آن مالکِ شرعِ مبین	مصطفیٰ آن صاحبِ دینِ متین
مصطفیٰ مقبول و مقصودِ خدا	مصطفیٰ ممدوح و محمودِ خدا
مصطفیٰ منشورِ الطافِ صمد	مصطفیٰ منظورِ درگاہِ احد
مصطفیٰ سرِ حلقۂ سرِّ قدم	مصطفیٰ سرِ رشتۂ لوح و قلم
مصطفیٰ مختارِ ملکِ کبریا	مصطفیٰ سالارِ جملۂ انبیا
مصطفیٰ معنی و صورتِ جزو و کل	مصطفیٰ ختمِ الرسلِ شمعِ سُبُل
مصطفیٰ فرقانِ کتابش از خدا	مصطفیٰ نوری خطابش از خدا
مصطفیٰ طہٗ کمالش را قرآن	مصطفیٰ یس جلالش را نشان
مصطفیٰ شاہ و سپاہ از کوکبش	مصطفیٰ نصر ^۴ من الله موکبش
مصطفیٰ ارسل رسولہ آیتش	مصطفیٰ انشا فتحنہ رایتش
مصطفیٰ واللیل رمزِ موی ^۵ او	مصطفیٰ والشمس نورِ روی ^۶ او
مصطفیٰ معراجِ اوجِ رفعتش	مصطفیٰ قرآنِ تمامی مدحتش
مصطفیٰ فی حضرتِ سبحانہ	مصطفیٰ حبِّ تعالیٰ شانہ
مصطفیٰ باعثِ بنقشِ کن فکان	مصطفیٰ محرمِ بجای لامکان
مصطفیٰ این صنعِ را آرایش است	مصطفیٰ سرِ دفترِ پیدایش است
مصطفیٰ آن رحمت ^۷ للعالمین	مصطفیٰ باعثِ بر افلاک و زمین
مصطفیٰ آن سرورِ خیر الانام	مصطفیٰ آن منبعِ خیر الکلام

مصطفیٰ فہرست این حکمت بود (۱)	مصطفیٰ دیباچہ قدرت بود
مصطفیٰ آن مہبط روح الامین	مصطفیٰ شافع شفیع المذنبین
مصطفیٰ آن مقتدا احرار را	مصطفیٰ آن پیشوا ابرار را
تاج فرق اولین و آخرین	مصطفیٰ آن مخزن حق الیقین
سید الثقین نور الخاقین	مصطفیٰ مطلوب رب القبلتین
مصطفیٰ ہم باطن و ہم ظاہر است	مصطفیٰ ہم اول و ہم آخر است
بس بود این اسم بر جملہ صفا	آن محمد اسم وصفش مصطفیٰ
مصطفیٰ خواندن صفاتش ختم دان	مصطفیٰ و مجتہب و وصفش بخوان
جملہ جمع طیبات و طاہرات	مصطفیٰ اسمی ست مجموع صفات (۲)
حصر مدحش نیک بتواند خدا	حد و وصفش را نداند جز خدا
آنکہ او را هست از لولاک تاج	عاج معراج، عالم را سراج
ور نمی بودی، نبودی این و آن	گر نمی آمد، نمی آمد جهان
قبلہ خاصان قبول اللہ بود	باعث خلقت رسول اللہ بود
مصطفیٰ آن یاور ما مفلسان	مصطفیٰ آن وارث ما بیکسان
عشق او بحراست و دین آب حیات	آن رسول خاص سرور کائنات
آبروی جملہ عالی گوہران	نور پیشانی صافی جوہران
مرہم ریش دل و جان قریش	مشعل افروز شبستان قریش
موجب نام و نشان عالم اوست	شمع روشن دودمان آدم اوست
اوست مہمان ابیت اندر صیام	اوست محبوب القلوب لا نیام
ہم مدثر را فطہر شان اوست	ہم مزمحل را قم اللیل آن اوست

(۱) متن : مصطفیٰ پیرایہ حکمت بود ۔

( ) متن : مصطفیٰ وصفی ست مجموع صفات ۔

عندلیبِ باغِ مازاغِ البصر
 مصطفایِ عنقاعِ قافِ کبریا
 با صفا در سایهٔ لطفش همه
 وز پیٔ عزت نبوده سایه اش
 نورِ حق را سایه کتی باشد بهم
 سایه اش رازانِ خدا مکتوم ساخت
 زان نهان شد سایهٔ پرمایه اش
 زیرِ ظلِ رحمتِ او خاص و عام
 سایهٔ مهرش مبادا کم ز ماه
 او همایِ آشیانِ قدس بود
 بود پروازِ بلندش لا مکان
 اوجِ او آدنی مقام و جایٔ او
 در جلو پیکِ دوانش جبرئیل
 بهره ور از بحر فیضش جسم و روح
 مستغیثانِ دو عالم را مغیث
 آدم ار طفلِ طفیلش بوده است
 بس چو موسی با عصا دربانِ او
 لهجهٔ داؤد را لحنِ سرود
 یافته اجرِ شفا ایوب از او
 بوده یوسف برده از کنعان او
 نصرتش را آمده لشکر ز غیب
 بود شمعون پرتوی از شمعِ او

شاهبازِ آشیانِ عزت و فر
 مصطفایِ باشد همما بر اصفیا
 با نوا از مایهٔ لطفش همه
 سایهٔ فضلِ خدا پیرایه اش
 هر کجا نور است گردد سایه کم
 تا علمؤ قدرِ او معلوم ساخت
 تا نیفتد مایه ای بر سایه اش
 کی فتد ظلش به ظلش در خرام
 هست فرخ مایهٔ فرّ همما
 رهنمایِ آستانِ انس بود
 اوجِ او معراجِ ملکِ بی نشان
 نه فلک یک پایه زیر پای او
 گرسنه بر خوانِ احسانش خلیل
 تشنهٔ دریایِ جودش خضر و نوح
 نائبِ او آدم و ادریس و شیث
 ای بساعیسی ز خیلش بوده است
 چون سلیمان بس جنیبت رانِ او
 بود در ذکرِ صفاتش با درود
 یافته نورِ صفا یعقوب از او
 به زلقمان خیلِ منتسبانِ او
 ناصیه سا بر قدومش بس شعیب
 بس چو هارون عرضه خوانِ سمرِ او

معرضش را اهل فرمان عرضه دار
 بود زکریا بذکر نعت او
 صلب اسماعیل را تشریف ازو
 بود یونس قوت حوت انس او
 او امام و مقتدای انبیا
 او اخص^۳ الخاص خاصان را پناه
 حق تعالی ذات او را برگزید
 آنکه او باعث برین پیدایش است
 شمع جمع انبیا، شاه رسل
 انتخاب آفرینش مصطفی
 هم مقدّم^۴ هم موختر نام اوست
 صاحب فرقان رسیده محض نور
 مصطفی اول هم آخر مصطفی
 جمله خوبان سرفدای پای او
 قبله پاکان قدمگاهش بود
 لاله رویان سرو او را سر بیا
 بادشاهان چون گدایان بردرش
 بردرش سُلک و مسلک از چاکران
 آنچه خوبان ما تقدم خوانده اند
 و آنچه نیکان ما تقبّل گفته اند
 در تماشای صحف و تنزیل و کتاب
 آنکه مدحش را خدای پاک گفت

انبیا بر خاک پایش جان سپار
 عصمت یحیی از فضلش کام جو
 کثرت اسحاق را تعریف ازو
 جمله شاهد بر کمال قدس او
 تاج فقر و رهنمای اصفیا
 اخلص و خالص بدرگاه اله
 جل^۳ شانه داد عزش بر مزید
 ملک را آرایش و آسایش است
 صدر و بدر جمله اصل جزو و کل
 آفتاب اهل بینش مصطفی
 خیر ادیان ملت اسلام اوست
 ناسخ توریت و انجیل و زبور
 مصطفی فخر مفاخر مصطفی
 آرزو مندان راه و رای او
 کعبه آزادگان راهش بود
 همچو بلبل بر گل حسنش فدا
 سر فرازان خاکپای حیدرش
 انبیا در وصف او رامشگران
 د^۴ ر^۳ وصفش از زبان افشاندند
 گوهر مدحش بدلها سفته اند
 هست سبحان را بوصف او خطاب
 کی توان انسان مشت خاک گفت

مدحت پیغمبر ما مستطاب
 وز پی صلوات او ما را نواخت
 بر امید خیر آمین گفته ام
 این لطیفه لایق صد مرحبا
 انبیا و اولیا محتاج او
 در جوابش گفت نظم جان فزا
 آنکه باشد جسم و جانم را انیس
 هر دو عالم جملگی محتاج اوست
 تا ابد گر قصه ای املا کنم
 شمه نتوانم بیان سازم ازان
 ساکنان ارض و افلاک و زمن
 طائران و وحشیان و فرشیان
 زمره اهل صفا عالی همم
 خلق موجودات ملک کاف و کون
 ذره ذره کاه و کوه و هر حجر
 بحر و بر ایات و ابواب و سبل
 ممکنات و جزویات و کلیات
 گفته نتوان اندکی از صد یکی
 گنگ ماندند از کمال این صفت
 لیک بر اجر درودش فایز اند
 بر جمال با کمال مصطفی
 واصف اوصاف او سبحان بود

انبیا را از خدا وحی و خطاب
 هر نبی را حق زوی آگاه ساخت
 گفته "عطار" تضمین گفته ام
 گفت او در نعت خاص مصطفی
 آنکه آمد نه فلک معراج او
 بنده احقر چون شده طبع آزما
 نکته نادر چنین نظم نفیس
 نه فلک یک پایه معراج اوست
 از ازل گر دفتر انشا کنم
 هر سر موصد زبان سازم بتان
 چو سخن سنجان دانای کهن
 قدسیان و ارضیان و عرشیان
 جمله ارواح و اجساد امم
 جملگی ذرات و کیهان دو کون
 برگ برگ و شاخ شاخ هر شجر
 جمله اجزای جهان جزو و کل
 الغرض مجموع جمع کائنات
 بر صفات اوست شاهد بی شکمی
 آشنایان بحار معرفت
 نکته سنجان در صفاتش عاجز اند
 تحفه صلوات از ما وز خدا
 آنکه مدحتش خاصه در قرآن بود

کیست تا خواند صفاتش را تمام
 خود که گوید قصهٔ نامنتهی
 ختمِ اوصافش نداند جز خدا
 حمد یارب، این چه وصف است و چه نام
 شکر یاق، این چه خوش کلمه است تام
 جمله وصف و جمله صدق است و صفا
 حبّذا وصفی بهار جسم و جان
 این گلِ وصفش که اوصافِ گل است
 بوی این گل چون رسیدم در دماغ
 نفعهٔ این گل چو دارم در مشام
 صلِّ یا رب بر محمد مصطفی
 عفو کن یا رب بحق آن حبیب
 بخش یا مولیٰ بحق آن رسول
 فضل کن یا حق بحق آن نبی
 ای خدا بخشا بحق مصطفی
 ای خدا بخشا بحق احمدی
 ای خدا بخشا به یمن ذاتِ او
 ای خدا از برکتِ اوصافِ او
 ای خدا بخشا بحق نامِ او
 گرچه پیوسته بعصیان برده‌ام
 خواه عاصی باشم و خواهی مطیع
 چون کریمان در پذیرند از شفیع
 تو کریمِ اکرمی و کارساز
 در بدایت از نهایت لا کلام
 باز مع هذا چو من ذهن تهی
 مجملِ اوصافِ خاصش مصطفی
 مصطفی، یا مصطفی، یا مصطفی
 گفتم و گلگل شگفتم چون جنان
 بوی عشقش در مشام بلبل است
 بر شگفته غنچهٔ دل باغ باغ
 باز خوانم الصلوة والسلام
 هم بر آل و صحب خاص باصفا
 در حق من عاجز زار غریب
 در حق من عاصی مسکین عجول
 در حق من پیر نادان چون صبی
 بر من خاطی ظلوم پسر خطا
 بر من بی‌کس نجاتِ سرمدی
 بر سرم امداد و اکراماتِ او
 در حقم روزی نما الطافِ او
 دولت دین ملتت اسلامِ او
 مصطفی نام شفیع آورده‌ام
 کن بهر عالم بحل بهر شفیع
 هر شفاعت بر گنه گار و مطیع
 ای رحیمِ ارحمِ عاصی نواز

بنده چند آنکه از خطاها مضمر است   بر همه شفعا شفیعم بهتر است
فی المثل هر کس برای یار خویش   از غلام خیره بخشد جرم بیش
بر حبیب خویش بخشای کریم   عاصی چون من گنهگار سقیم

مناجات فی سوال الحفظ و حصول الحاجات

ای خدای لا مکان بی نشان   ای مهیمن مهربان جل شان
آنچه لایق هست از شان کسی   او بآن اندازه می کوشد بسی
هر کرا کار نکو کاری بود   او بعدل عاجزان عاری بود
تو نکو کاری و قادر ذوالجلال   من همه بدکار عاجز پسر وبال
می توانی کرد خواهی هر چه را   یافت بخشایش ببخشی هر که را
بخش بر من گرچه عکس بخششم   عفو کن گر نیست نفس بخششم
هر چه از هر کس که شاید آن کند   هر کسی از شان خود احسان کند
چون تو ذوالفضل و احسان کار تو   محسنا احسان بکن کان کار تو
یا الهی ای الله مصطفی   میگریزم در پناه مصطفی
در پناه آن پناه عاجزان   گر گریزم هست جای الامان
گوشه گیری میکنم در مامنی   آنکه ملجأ هست و مخلص مکمنی
اعتصامم در رکاب مصطفی است   التجایم بر جناب مصطفی است
آن نبی الرحمة و فریاد رس   در دو عالم ملتجا کافی و بس
ای خدا محض از برای مصطفی   چون بجا دارم رجا بخشم نجا
دل هراسان میگریزم در پناه   چون رسول الله دارم عذر خواه
می خزم در گوشه حفظ حبیب   چون غریب و عاجز از دست رقیب
دشمنی چون نفس خود دارم به طیش   دوست تو حامی شناسم بهر خویش

از امان تو امان خواه آدمم
خوش بیاد آمد برین عالم دلیل

حکایت باز و فاخته

نقل میگویند باز و فاخته
هر دو روزی وا بهشته قید را
فاخته از باز ترسان بر هوا
باز قابو می پریده در پیسش
او گریزان این شتابان می پرید
فاخته از هول جان خرگوش وار
باز در پی همچو شیر گرمه
باز بوده در شتابی سخت کوش
باز هر آن تیز پر و تیز چنگ
فاخته از باز بهر رد قوت
باز غالب از پی صید نحیف
باز قابو چین باخذ فاخته
فاخته از باز چون عاجز شده
بال و پر را ریخت اندر ماندگی
هیچ ماسن را ندید از جا بجا
دردل اندیشید مخلص بهر خویش
نزد آن سرور رسیده فاخته
گفت یا پیغمبر آخر زمان

آن چو این را صید خود بشناخته
جست آن صیاد از پی صید را
پس زنان می رفت تا یابد نجا
کوشکار خویش بگذارد کیسش
همدگر را هر دو پس پرواز دید
می دویده تا برد جان بر کنار
می پریده نعل در آتش زنه
فاخته ترسیده چون از گربه موش
فاخته ترسان چوماهی از نهنگ
می رسیده چون مگس از عنکبوت
فاخته چون از قوی حال ضعیف
فاخته از پر زدن پرداخته
هر طرف طیران کنان شد غمزده
مضطرب و حیران ز پر افشاندگی
عاقبت رفته به حضرت مصطفی
بر گرفته راه پیغمبر به پیش
وز سر غربت سپر انداخته
یا رسول الله می خواهم امان

تیغ کین بردوش جلادم به پستی
 طعمه خود لقمه فرماید مرا
 چون شدم عاجز دست سنگ دل
 ناگهان در چنگ بردارد همی
 او ز جا بر بایدم چون کهر با
 او چو مقناطیس خواهد در ربود
 سخت درماندم که چون یابم نجا
 در گریزم تا شفیع المذنبین
 یا رسول الله فریادم برس
 و دهان از دست صیادم خلاص
 دشنه دندان بسوهان سرزده است
 گرسنه بر تیکه لحم من است
 بشکنند از تیکه من ناشتا
 وی همین لحظه مرا خواهد ربود
 دامن حفظ تو دستاویز خویش
 حسبته الله از وی و رهان
 آمد و گنجید آزاد از جفا
 بی خطر بنشست در حصن حصین
 سرخ چشم و تیزبین و دلفگار
 دیده زو بر خود منغض عیش را
 همچنان کزد دست چیزی داده ای

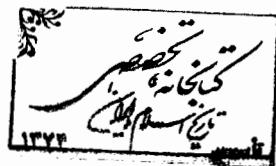
قاصد قابوست صیادم به پستی
 باز می خواهد که بر باید مرا
 زو گریزان می رسیدم تنگ دل
 کو مرا هر جای نگذارد همی
 چون نماندم تاب طیران بر هوا
 فی المثل گر آهین باشم وجود
 چون نماندم مامنی دیگر بجا
 در دلم آمد که با جان حزین
 اینک اینک عاجزم دشمن ز پس
 ای امان الخائفین بالطف خاص
 باز چنگل را بخونم در زده است
 تشنه خون خصم بی رحم من است
 باز می خواهد که از بس اشتها
 گرنباشد از تو امن ای بحر جود
 دارم اکنون چون ندارم چاره پیش
 یا رسول الله اکنون الامان
 فاخته چون در امان مصطفی
 گشته مامون در امان آن امین
 باز آمد در پستی آشفته وار
 جایع و ناظر شکار خویش را
 در تحیر مانده و افتاده ای

بر شکارِ خویشتن مهمیز کرد
 فاخته بر زد ز دل فریاد را
 کتی دهم مامونِ خود را بر تو کتی
 باز سرِّ حالِ خود را باز کرد
 بی شکارِ خویش چون گردهم ملول
 روزیم را این نصیب انداختند
 کی رود از دست دست آورد من
 لحمِ وی با کز لکِ دندان بزم
 نیز حالِ جوع دارم این زمان
 رو بکف آور دگر صیدِ جدید
 کی توانی برد این مصئونِ ما
 زین پناه آورده هان بگذار دست
 گر تو عزرائیلی و وی جبرئیل
 خود خداوندِ طعامِ خود نه ای
 بخت او را راهِ فیروزی دهد
 رزقِ خود خوانی گذر زین ماجرا
 کا و فتاده در حصارِ حفظِ ما
 خورد تو این فاخته تقدیر نیست
 بنده بازِ گرسنه حالِ سقیم
 کن پذیرا عرضِ مرفوعِ مرا
 یا ربّایم فاخته را همچو باز

بر فسان (۱) الماس چنگل تیز کرد
 خواست در قید آورد آزاد را
 گفت سیّد باز را باز آزوی
 از همان ره کامدی هان باز گرد
 با زبانِ حالِ گفته یا رسول
 آنچه قوتِ قوتِ من ساختند
 هست امروز این نصیبِ خورد من
 وی بمن بسپار تا روزی خورم
 چون گذارم طعمِ خود را رائيگان
 مصطفا فرمود ای بازِ شدید
 این نه صیدِ تو بود مامونِ ما
 فاخته هر چند قوتِ باز هست
 فی المثل هر چند باشی دین قبیل
 قابضِ روحش بکامِ خود نه ای
 هر چه حق از بهر کس روزی دهد
 چو تو قادر نیستی بر وی چرا
 او بدامِ تو نیفتد حالیا
 گر تو جای آمدی بر جا بایست
 باز گفته ای تو پیغمبرِ کریم
 آبِ بخشا آتشِ جوعِ مرا
 نیست یارا تا کنم تکرار باز

حاشیه مصنف (۱) فسان = سنگی که بر آن کارد و تیشه تیز میکنند.

تا شوم سدِّ رمق را کامیاب
 نیست هرگز نزد تو یاسِ سوال
 گوشت خواهی در عوض برگیر آن
 هر کجا خواهی ببر ای سهمناک
 تا شود دل گرم اورا سینه سرد
 الصَّلَاةُ وَاللَّهُ عَلَيْكَ وَالسَّلَامُ
 هر دو عالم را شفیعِ محترم
 هست باعث بر نجاتِ هر غریب
 موجبِ عفوِ آمم احسانِ تست
 کز شفاعات تو مخلص بهر ماست
 صادقی و اصدقی یا مصطفی
 کرده از تو قدرتِ ربِّ رحیم
 رحم و مهر و خلق بر خلقِ ضعیف
 هر دو را حق جنسِ مرغان ساخته
 بنده عزرائیل اینک جبرئیل
 در بدل داده چنین تمثالها
 دوست بفرستاد پیشت در نظر
 آزمایش بر مواسایت کند
 از رسولِ حق همان صدق بود
 حق تعالی هم رضا بروی گماشت
 صلِّ و سلم بر تو از رب الفلق
 مرحبا یا صاحبِ صدق و صفا

سائلم از حضرتِ عالی جناب
 یا رسول الله حبیبِ متَّحَمَل
 مصطفی فرمود ای باز این زمان
 حکم شد القصه کز اعضای پاک
 لیک گردِ فاخته هرگز مسگرد
 باز گفتا باز ای خیر الانام
 یا نبی صدقت ای بحرِ کرم
 حسنِ اخلاقِ کریمت یا حبیب
 آید خلقِ عظیم از شان تست
 رقتِ دل فی الحقیقت مر تراست
 ای غیاث الخلق در هر دوسرا
 امتحانِ رقتِ قلبِ سلیم
 تجربه کرده ز تو لطفِ لطیف
 باز گفته بنده و این فاخته
 ما ملایک صَنَعَتِ رَبِّ الْجَلِيلِ
 وضع بر گردانده ما را حالها
 غالب و مغلوب را بر همدگر
 تا تماشایِ تولایت کند
 آنچه باعث بر رضای حق بود
 آنچه پیغمبر بما مسلوک داشت
 حق ز تو راضی و تو راضی ز حق
 حبذا خلقِ محمد مصطفی

سیرت اخلاقش اخلاق الله است
ناخدا چون با خدا رخ آورد
امن امت را پناهش همره است
توزی امت بساحل می برد

مناجات فی العفو و التبتات

ای خدای صانع خلاق من	ای خدای صانع خلاق من
یا مهمن یا معین و یا معی	یا مهمن یا معین و یا معی
ای ز هر چیزی که گویم اکبری	ای ز هر چیزی که گویم اکبری
ای نگه دارنده بالا و پست	ای نگه دارنده بالا و پست
رمز فضل آیه لا تقنطوا	رمز فضل آیه لا تقنطوا
ای بوصف خاص بالطف عمیم	ای بوصف خاص بالطف عمیم
بنده چون آن فاخته زار و ضعیف	بنده چون آن فاخته زار و ضعیف
باز نفس میدهد ضیق النفس	باز نفس میدهد ضیق النفس
بنده زاد راه خود ناساخته	بنده زاد راه خود ناساخته
هیچ ره مامن ندارم هیچ جا	هیچ ره مامن ندارم هیچ جا
در که بگریزم بجز این مامنی	در که بگریزم بجز این مامنی
هر کسی در بند نفسی مانده است	هر کسی در بند نفسی مانده است
کس دران غوغا نه پردازد بکسی	کس دران غوغا نه پردازد بکسی
کس بکار کس نیاید دیده ام	کس بکار کس نیاید دیده ام
کس نباشد از کسی مهر آزما	کس نباشد از کسی مهر آزما
روباو دارم که گیرد دست ما	روباو دارم که گیرد دست ما
گر گریزم خاص بگریزم بوی	گر گریزم خاص بگریزم بوی

(۱) متن: ای ز ضد و جنس و جفت خود بری -

می برد کشتی ز طوفان بر کتار
 در امان رحمت خیر الوری
 بالنسبی مصطفیٰ و مجتبیٰ
 عزت او را شفیع انگیختم
 بالرسول و بالرسول و بالرسول
 ای خدا بالمصطفیٰ بالمصطفیٰ
 بالنسبی و بالنسبی و بالنسبی
 بالرسالت مرسل اعلیٰ تو
 بر "عطا" کن عفو هر جرم و خطا
 در دو عالم بنده خود را نواز

آنکه باشد به ز نوح رستگار
 چون رجا آورده ام از التجا
 یا الهی و رهانم از بلا
 دست در دامن وی آویختم
 رد مگردان کن سوالم را قبول
 از عطا بخشا به بنده پر خطا
 عفو کن یا رب بمن پیر صبی
 ای احد بالوحدت یکتای تو
 ای خدای بنده و هتّاب عطا
 ای حکیم کار ساز بی نیاز

خاتمه کتاب بفضل ربّ الارباب

کآمد از غیب این کتابم را خطاب
 مدّعا از حق بخواهم در دعا
 ای خدای باطن و ظاهر خدا
 متشفق گفتار با کردار دار
 چون خمائل در برم داری عیان
 وز سوادش ساز ما را پُر نوید
 لفظ لفظش معنی ارشاد کن
 هر عبارت را بده حسن طراز
 چونکه نسیان هم ز انسان رفته است
 صحو کن اصلاح احسانم رسان (۱)

"حرز ایمان" است نام این کتاب
 قصه کوتاه به ز طول مدّعا
 ای خدای اول و آخر خدا
 باطن ما را بظاهر یار دار
 حرز ایمانم برای حفظ جان
 از بیاضش ساز ما را رو سفید
 خط او حَظّ دل آزاد کن
 هر نقطه را خال روی حسن ساز
 گر ز من سهوی و نسیان رفته است
 محو کن سهو مرا ای غیب دان

(۱) متن :

صحو کن نسیان و عرض من نبوش

محو کن سهو مرا ای غیب پوش

چون صوابم کن خطایم ای مصیب
 هیچ و پوچم در جهان هیچ هیچ
 من نمی دانم چه گفتم در کتاب
 این قدر دانم که مشقی کرده ام
 دست خوشبخت گر نباشد زین نمط
 مشق خط از عالم بیداری است
 چون ندارم رتبه کسب کمال
 شعر گو هذیان گرایم یاوه گر
 الکنم گویای گنگم چون کتاب
 کودنم کولم چه دانم چیستم
 بخش یا رب بر مشقتهای من
 محنت کس نیست ضایع ای سمیع
 لا یضیع آمد باجر المحسنین
 نام پیغمبر شفیع آورده ام
 گر بدم ورنیک باشم از تو آم
 رو بتو دارم رهم هم سوی تست
 لا احب الاقلین همچون خلیل
 چون تو از رب باشی از جبل الورید
 نفس من در قبضه تقدیر تست
 چار تکبیرت زدم بر هر دو کون
 رهنمائی کن "عطا" راسوی خویش
 سامع الدعوات فردی یا قریب

گر مصابم هست فضل تو قریب
 خود چه آید از سراپا هیچ هیچ
 باعث مجراست یا جای عتاب
 خون دل خورده خطی آورده ام
 مشق استعمال دارم نقش خط
 دفع بیکاری هم از پسر کاری است
 ناقصم بی حال طال قیل و قال
 نا کسم یا رب بعجز من نگر
 سخته گویم در سخن بی آب و تاب
 چیزم و نا چیز هیچم کیستم
 گر ندارم سوز و سازی در سخن
 هم برین برهان قاطع لا یضیع
 گر نیسم از محسنین از مسلمین
 اجر بخشائی که محنت برده ام
 از در رحمت کجا دیگر روم
 معنی وجهت وجهی روی تست
 نقش دل ورد زبانم ای جلیل
 کسی بعیدم از تو ای رب معید
 جان و جسمم قائل تکبیر تست
 تو یکی لاشک خدای رهنمون
 بخش توفیق هدایت بیش بیش
 بر مناجاتم به بخشا ای مجیب

چون تتبع کرده‌ام بر راستان
 در رسالاتی که بنموده بیان
 تازه بنمودند آئین- سخن
 در سخن بازی حکایت گوش شدند
 در مقاصد خوانده اسباب حصول
 لیک عکس- مطلب- خویشان کنم
 وان دگر در بند- تزییق است شید
 مقصد- من خاصه تذکیر- هداست
 نعت- خاص- فخر- سادات است و بس
 ملتجای^۱ من صلوة- مصطفاست
 ”حرز ایمان“ این بود هفتم بهشت
 در^۲ معنی (۱) را بسان- قلزم است
 ابن به بحر- مثنوی^۳ مولوی است
 قال و حال دیده حیران میشوند
 قال معقول سزاوار- قبول
 نطق شهری و زبان- روستا
 در جوانی حال پیران- جهان
 با طویل الفکریم فهم- قصیر
 جاهل و تعلیم نوع- فاضلان
 کین سخن از طبع- من جاری فتاد

کن قبولم این کتاب و داستان
 ناقلان و ناظران- پیشینان
 قصه-ها گفتند بر رسم- کهن
 جملگی در راه- حق حق جوشدند
 در مطالب رانده ابواب و فصول
 در سخن تبعیت- ایشان کنم
 آن یکی در قصه^۴ عمر و است وزید
 مطلب- من محض توحید- خداست
 خاص توحید و مناجات است و بس
 مدعای^۵ من مناجات- رجاست
 از رسالاتی که طبع- من سرشت
 شش بهشتی دیگر است این هفتم است
 هر بهشتی را بوزنی پیروی است
 سامعان چون گفته^۶ من بشنوند
 حال- مجهولم ز سر تا پا فضول
 وضع- بیگانه کلام- آشنا
 طفل طبعی^۷ و علامات- جوان
 * طفل خویم نکته گوپیر و دبیر
 ناقص و تقلید- طرز- کاملان
 کس نمی دارد یکا یک اعتماد

(۱) متن : لفظ و معنی را بسان- قلزم است -

* شعر حاشیه -

کس همی گوید در سورت در راست
 کس همی گوید که این طرز کلام
 کس همی گوید که از نظم دگر
 کس همی گوید که استعمالهاست
 کس همی گوید که کسبی نیست این
 قول این کس صادق است اندمقال
 هر چه دارم از عطای ایزدی است
 در پش آئینه طوطی منطقم
 هر چه او گوید بگو گویم عیان
 واردات غیب می گویم سخن
 الغرض من هر چه دارم در بساط
 نز کسی دزدیده نز کس خوانده ام
 من بحق^۳ حق همین خوانم حلف
 یا ز کس مشق کتابت کرده ام
 هر چه تعلیم ز حکمت داده اند
 وانچه تعلیم یقینم کرده اند
 من بآن اندازه ره می روم
 راست قولم رشته حبل المتین
 حق بود دانا و بینای همه
 وارد غیبی است فکر خاصه است
 کاغذی گرچه سیه گشت از سواد
 گر خطی نقش است بر لوح بیاض
 یعنی استخراج و اخذ از دیگر است
 از تو نبود دیگرش داده نظام
 یاد کرده چند شعری معتبر
 خالی از حال است و جنس قالهاست
 هست و هبی جز عطاها چیست این
 زانکه قال من تهی نبود ز حال
 محض یمن و لطف و فضل احمدی است
 هست استاد ازل چون مشفق
 ورنه نتوانم کنم حرفی بیان
 نیست فهم رای من یا رای من
 می دهد طبع و قادم ارتباط
 این گهراز بحر دل افشاند ام
 بنده خاین نیست از قول سلف
 نفس خود را احتسابت کرده ام
 هر دری کان بر رخم افشاند اند
 گنج غیبی دل نشینم کرده اند
 یا براه راست یا کج می دوم
 هست طبعیت براه راستین
 کین سخن فارغ ز انشای همه
 فکر دیگر نیست ذکر خاصه است
 بوی عنبر می دهد از اتحاد
 از بهار فیض حق دانی ریاض

نقش مانی نی نگارستانِ چین
 غنچه غنچه نکته اسرارِ غیب
 هر گلِ مضمونِ او باغِ صفا
 سطر سطرش نهری از آبِ حیات
 بیت بیتِ اوست چون بابِ بهشت
 نسخه جان را خطش شیرازه ای
 هر نقطه خالِ رخِ مه طلعتان
 ذوقِ درسش در حلالت یافتن
 شاهدِ اخلاق را پیرایه ای
 معدنِ یاقوتِ یاقوتِ روان
 بهر عشق و مخزنِ دانشوری است
 جوئیبارش چشمِ روشن گوهران
 ز اولش تا آخرش باغ و بهار
 سر بسر مجموعه فیض و کمال
 ابر ذوقش بر عیونها ژاله بار
 دلبری صاحب کمالی دل کشی
 داغِ عشقش سینه ها را لاله زار
 دیدنش تسخیرِ دلها می کند
 هر چه گویم در صفاتش لاشک است
 یا الله از برکتِ خیر الکلام
 تازه گردان چون بهار خرمش
 همچو اسمش حرزِ ایمان نما

بل خیابانِ بهارستانِ دین
 نافه نافه از نسیمِ عطر جیب
 هر عبارت همچو بلبل پُر نوا
 فقره فقره میوه چون حبّ نبات
 هر دو مصرع طاقِ ابوابِ بهشت
 صورتش بر روی معنی غازه ای
 روشنائی بخش چشمِ خوش خطان
 لذتِ شهد و شراب است ولین
 ثروتِ اخلاص را سرمایه ای
 حلقه دُر هاست در گوشِ جهان
 کانِ فهم و مطلع نیک اختری است
 آبخارش اشک صافی جوهران
 مطلعش تا مقطعش مهر و نهار
 جملگی منظومه آثارِ حال
 برقِ شوقش در درونها شعله کار
 در طریقت مهربانی مهوشی
 باغِ حسنش چون سجنجل بی غبار
 خواندنش ناخن بدلها می زند
 گرهزار حسنت خوانم اندک است
 هم بروحانیت خیر الانام
 عوده جانِ مرا کن هر دمش
 سازیش گلدسته نشو و نما

سبحة دل، ورد جان، ذکر زبان
 نظم او را بخش در کارم نظام
 ساز دست آویزش ای ذوالجلال
 تا رفیقم توشه عقبا شود
 تا به جمله درد درمانم کند
 تا چوناصح باعث هوشم شود
 تا زند مهر تو در آب و گلم
 حرز ایمان منش کن جاودان
 یادگارم ساز تا یوم القیام
 داریش محفوظ از عین الکمال
 تا انیس بنده در دنیا شود
 تا چو ایمان جای در جانم کند
 تا چو درّی حلقه در گوشم شود
 تا چو مہ نوری فشانند در دلم

تاریخ تصنیف و تصحیح این نامه

مسمی حرز الایمان

سال تالیف مر این روشن کتاب
 باز ایجازش نمایم بر دو حرف
 ظاهرش در فرس سازم یک هزار
 شهر رمضان المبارک پُر صفا
 باز بعد از مدتی تصحیح آن
 یک هزار و یکصد و هژده فزود
 در عشر شهر ربیع الاولین
 هجدا نقشی که چون فصل ربیع
 خوش بهاران جان فزا و دلکشا
 غین و میم و نون بود اندر حساب (۱)
 بود الف و صاد سالی بس شگرف (۲)
 با نود هجری بود اندر شمار
 پنجمنش تاریخ یوم الاربعاء
 سال غین و قاف و یاء و حا بر آن (۳)
 صحت و تحریر تجدیداً نمود
 بود سه شنبه فراغ از ثبت این
 نزهت افزا آمده باغ بدیع
 این بهشت هفتمین فرحت فزا

(۱) غ = ۱۰۰۰، م = ۳۰، ن = ۵۰] = ۱۰۹۰ هـ

(۲) الف = ۱۰۰۰، ص = ۹۰ = ۱۰۹۰ هـ

(۳) غ = ۱۰۰۰، ق = ۱۰۰، س = ۱۰، ح = ۸] = ۱۱۱۸ هـ

منتخب در بحر وزنِ مثنوی
ذکر توحید در مناجات است و بس
راح جسم و جان خیل انس و جان
سبحهٔ سبحو حیوان هر بام و شام
ورد اهل شوق، ذکر آلسنته
ربنا هذا تقبل بالعطا
مثنوی مولوی معنوی
حل حاجات، اوج درجات است و بس
حرز بازو عوده امن و امان
این لطیفه چون وظیفه بر دوام
آمده گلبانگ گوش آزمینته
عافنا بالعق آیت ثنا

مناجات الانتها و ختم المدعا

ای خدای مالک دنیا و دین
ای خدای مالک و مولای من
ای تعالی و اهب خیر و عطا
از من خاخی خطاها سرزده است
موج احسان تو بر اوج عطامت
ابر احسان بار بر غفران من
قادرا، هر چیز خواهی آن کنی
ای خدا باشد کمال قدرتت
این سه چیز از بهر ما داری بسی
باعث خلقت همین اسباب بود
ورنه مستغنی چه دارد احتیاج
قدرتت ایجادم از اعدام کرد
رحمتت باقی ست الثالث بخیر
بنده ات پرورده اندر نعمتم

ای خدای ما، إله العالمین
کردگار صورت و معنای من
ای رحیم غافر جرم و خطا
بحر رحمت جوش احسان در زده است
محو گردان گر مرا فوج خطاست
شست و شوده نامه عصیان من
ارحما بر عاصیان احسان کنی
خوان عام نعمت و بس رحمتت
ما بدیم و تو نکو کاری بسی
کآمده خلق از بهی آن در وجود
پاک از ملکیت و ملک و خراج
نعمتت پرورده انعام کرد
سائل از رب خودم حاشا [ز غیر]
عاهیم امیدوار [رحمتهم]

بخش بخشایش مرا در دوسرا ای اِلَهِ پاک از چون و چرا
 از خدا صلوات بر خیرالانام الصلوة الله علیه والسلام
 ختم بر حمد و صلوة مصطفی
 ربَّ هَبْ لِي ختم با خیر و صفا

تم

تم

تم

بہشت ٹامن

مسنی

عجز و نیاز

(بحر : مشنوی زلالی)

تاریخ تصنیف :

تاریخ تصحیح : ۱۰۔ جماد الاخرین ۱۱۱۷ھ

بسم الله الرحمن الرحيم

آغاز رساله عجز و نیاز بحضرت بی انباز وحده

اگر ناپاکم و گر پاکبازم	الهی بخش بر عجز و نیازم
ز ظلم نفس بر خود داد دارم	الهی بر درت فریاد دارم
مگر دانی مرا بیچاره گردان	الهی ذره ام آواره گردان
تو بخشا کز عدم دادی وجودم	الهی داخل دنیا نبودم
درین عبرت سرای خانه ویران	الهی کیستم من بنده حیران
نه در خارج نه داخل در شماره	الهی چیستم من هیچ کاره
هم از بهر چه این جا رخ نمودم	الهی من نمی دانم چه بودم
چه جنس است و چه جوهر چه قماشم	الهی من نمی دانم چه باشم
چه سودم گر خموشم و ز بتالم	الهی من نمی دانم چه حالم
بتو چیزی که گویم با که گویم	الهی من نمی دانم چه گویم
تو گردان پاک رو این ذره خاک	الهی بنده ام سر بر در پاک
به نعمت ذره را پرورده ای تو	مرا یکبارگی آورده ای تو
کشیدی از خمولم در تماشا	در آوردی ز ویرانی بغوغا
مرا ناگه درین ویران خیابان	تو آوردی ازان لاشی پیا بان
بنعمت داشتی پروردن من	بقدرت خواستی آوردن من
بحکمت خلقتم تقدیر کردی	وجود هیچ را تصویر کردی
تو دانی بودن و نابودن من	ز فضل تست جان بخشودن من
بغفلت مشمت خاکی بر هوایم	ندانم از کجا اندر کجایم
نمی بینم که تا اینجا چه دیدم	ندانم کز کجا این جا رسیدم

ز نادانی نمی دانم چه معجون
 ندانم سر نوشتِ خویشتن را
 تو دانی سر گذشتِ آدمی زاد
 اگر از آدمی ور از وحوشم
 ز جنسِ انسیم یا دیو مجنون
 ز ما و من امان ده جانِ من را
 که خیر و شر ز تقدیرِ تو افاد
 بخیرِ خویش گردانی بهوشم

فی المناجات و اعتذار بالعجز و الانابت عن

تلهف الحال بحضرت کافی المهمات

خداوندا توئی خلاقِ بر حق
 نمائی بر خلیل آتش گلستان
 پناه تست آدم را ز ابلیس
 نگهداری خسی درنارِ سوزان
 نگهداری بیای پیل موری
 ز کعبه رد نمای لشکرِ فیل
 اگرچه گل نهی بر دامنِ خار
 ز راه لطف بخشای باهی
 نمائی گمراهان را راهِ تحقیق
 زبانم را کلامِ خاص دادی
 نمودی ره مرا با دینِ اسلام
 خداوند نبودم من درین جای
 توام از قطره‌ای ایجاد کردی
 ازان آب آفریدی طینت من
 ز آب گنده آری نافه خوشبو
 خداوندا ز غییم آفریدی
 یکی رزاق الحق ربِ مطلق
 رهانی نوح را در اوجِ طوفان
 قویا، قادرا، قدوس تقدس
 حفیظِ عاجزان از موجِ طغیان
 بر آری موجِ طوفان از تنوری
 گماری بر سرش طیراً ابابیل
 نگهداری گل از پیرامنِ خار
 ببخشی کوه، وا گیری بکاهی
 ز تکذیبم رهاند امتی بتصدیق
 دلم را پر توِ اخلاص دادی
 باسلام سلامت بخش اکرام
 تو آوردی درین دیر غم افزای
 بیخاکم آب و نارو باد کردی
 که از بویش گریزد دست و دامن
 صدف را کرده‌ای صندوقِ لولو
 بصد عییم ز فضلِ خود خریدی

خریداری نه از غر است حاشا
 بقدرت آفرید استی بحکمت
 من آن خاکم که یک جـوهم نـیـرزد
 بغاکِ عاجزم بخشای یا رب
 قبول و رد نمی دانم که چونست
 به بیچونی که از چونم رهانی
 بهر حال از توام حالم کرم کن
 اگرچه عاجزم خاطی و عاصم
 قبولیست دهم با قابلیت
 اگر آواره ام آسوده گردان
 ز نا فرمودنی ها دور دارم
 چگویم ای خداوندا چه بخشا

تومی آری ..... در تماشا
 تو بخشائی در آخر هم برحمت
 ولیکن گوهرم از خاک سـرزد
 ره بخشایشم بنمای یا رب
 ترا دانم که بی چون بی چگونه است
 باقبالِ قبولیست رسانی
 بقال الله اقبالم کرم کن
 خدا یا ده ز ادبارم خلاصی
 نجاتم بخش از جمع بلیت
 موفق در پی فرموده گردان
 باسر خود ز نهی آور کنارم
 در رحمت بروی بنده بکشا

فی التوحید و التقدیس و التنزیه ذکر صنعته و قدرته و احسانه سبحانه عز شانه

خداوندا توئی معبود یکتا
 توئی دانا و بینا بر سرائر
 کفی خاک اند خاصان از در تو
 همه مملوک محتاجان درگاه
 گدای درگه تو بادشاهان
 همه شاه و گدا کاند وجود اند
 جبین سروران بر خاک راهت
 توئی سلطان ملک بی نیازی
 بیکتائی نداری هیچ همتا
 علیمی بر همه ما فی الضمائر
 همه پروردگان شکر آور تو
 همه گفتند حسبی ربی الله
 کمینه بندهات صاحب کلاهان
 نهاده سر بر اهت در سجود اند
 همه ذرات بر وحدت گواهد
 که بخشی بی سران را سرفرازی

عجب نقش صنایع بر کشیدی
 خدای مستعان مسکین نوازی
 بفضل امیدوارم بی فضائل
 ایا صورت طرازِ اهلِ معنا
 ایا صنعت فزای بی ضرورت
 ایا خلّاقِ مطلق حقِ رزّاق
 ایا غنّار، یا فیض واهب
 وگر نه من درین عالم نبودم
 همه را جسم و جان بخشوده ای تو
 که بس موجود را نابود کردی
 تو قیمت بخش گرمی بی قماشم
 که چون از پا در آیم بر سر آیم

بقدرت نیکی و بد را آفریدی
 برحمت عاجزان را چاره سازی
 ترا دارم ندارم کرد سائل
 ایا پروردگارِ پیر و برنا
 ایا معنی فشان بر لوحِ صورت
 ایا حسن آفرین با احسن اخلاق
 ایا مولی، ایا ستّار، یا رب
 تو بخشیدی سرپای وجودم
 نه من بودم نه عالم، بوده ای تو
 تو ما را از عدم موجود کردی
 نبودم اندرین عالم، نباشم
 که با ایمان ازین عالم بر آیم

مناجات بالعجز و الاعتذار فی ذکر حال

الانکسار و الافتقار

ز آدم دورها شد تا باین دم
 فلک را بر زمین احوالها رفت
 جهان پسر عاقل و دیوانه ها بود
 که افزون ست از تحریر و تقریر
 نه میزان محاسب هم بستجد
 عدم را خود که جاجائی ست پیدای
 وزو بانگِ دهل اکنون شنیدم
 درین دارالفنا یک لحظه گشتند

خداوندا نبودم من بعالم
 هزاران سالها بر حالها رفت
 فسونها رفته و افسانه ها بود
 عجائب بوده از نیرنگِ تقدیر
 که عقل کل به درکش درنگند
 وجودم داشت در کتمِ عدم جای
 نبودم عالمِ ماضی ندیدم
 همه عالم که پیش از ما گذشتند

نه با خود عاقبت برداشتندش
 چوماهم از منی بی خویش بودند
 ز نابودی بنابودی فتادند
 که جان دادن بتو دین است ما را
 به تنهایی درین غربت فتادیم
 همین میریم گر یک دم حیاتیم
 خنک آمدخنک رفت و خنک سیر

گذشتند از جهان بگذاشتندش
 ز ما پیشینیان کز پیش بودند
 نبودند و نیند اکنون نماندند
 وجود باین عدمین است ما را
 بسیری سر بصحرائی نهادیم
 مسافر در مقام بی ثباتیم
 ولی گر بگذرد این سیر باخیر

مناجات فی ذکر حالی و سوالی بالحسن

مآلی و نایل آمالی

کسی بر خلقتم باعث نبوده است
 مرا پروای جان و تن نبوده
 ز مردن زیستن آزاده بودم
 ز تکلیفات بودم نامعلّق [؟]
 که فارغ بودم از اخذ و امانت
 نه خود با کس مرا بوده است کاری
 نه دردی داشت اتم نی علاجی
 مخلص از تموز و ایمن از دی
 بدم القصه معدوم نه پیدا
 ز دانش بهره ام دادی و بینش
 تو از خواب عدم بیدار کردی
 نه ام پای خود برجا نهادم
 رحیما، ارحما، حقّا، خدایا

خدا یا هستیم حادث نبوده است
 ترا پروای خلق من نبوده
 ز هستی بی خبر افتاده بودم
 مجرد بودم از قید تعلق
 نه بر سر داشتم بار امانت
 نه از من بر دلی بوده است باری
 نه استغنا بدم نی احتیاجی
 که بودم الغرض ناچیز لامسی
 زدی بیخود هم از امروز و فردا
 تو ام از غیب کردی آفرینش
 مرا از بیخودی هشیار کردی
 بسر گردش بعالم پا نهادم
 کریما، اکرما، مشکل کشایا

منم از شمر نفسِ خویش در دیر
 به تیه کمرهی سر در نهادم
 ازین آواره گیها حاش لله
 صواب کار خود را بس سقیمم
 نه آدم دیو وارم غافل از خویش
 بمعنی کفر نافرجام دارم
 نه از آغاز خود آگه نه ز انجام
 نه خاصم کمتر از عامی فتادم
 نه آن عامم کنی خاصم توانی
 ولی بر عام فضلت عام باشد
 چو ظاهر باطنم سازی نمازی
 ولیکن دورم از آداب اصحاب
 زخم با یار و وهم غیر دارم
 خطای گرنیمم از تو عطائی
 خطای خویشان را شرمسارم
 چه شد حالم بجز تو و ندانند
 چه خاصیت که این القاب عامند
 که بیش از قطره ای خود را ندانم
 چو این جا آدم بیچاره گشتم
 ز رحم مادری پستان بیف سرد
 آبم نشنیده گفتارم چو صم شد
 ز ابجد نقش دلشادی ندارم

توره دادی مرا در مسلک خیر
 چو چشم از خواب نابودی کشادم
 بتن بر ره بنفس از راه گمراه
 اگرچه بر طریق مستقیمم
 ز غفلت پرده پندار در پیش
 بظاهر دعوی اسلام دارم
 سراپا در جهالت بی سر انجام
 چو در صحرای ناکامی فتادم
 بسی عامان که با خاصان رسانی
 از آن عامم که کالا نعم باشد
 ز انعامم به انعامی نوازی
 نهم سر بر مصلا رو بمحراب
 تن اندر کعبه دل در دیر دارم
 ازین اغیار بیزارم نمائی
 بشهرت از عطایت نام دارم
 اگر نامم "عطائی" باز خوانند
 مرا گر خلق دانشمند یابند
 نه خود بر صدر خوبی جا توانم
 دوبار از راه بول آواره گشتم
 پدر در کار خود رخت از جهان بُرد
 لبم از شیر تر نا کرده گم شد
 غرض کز آب و آم یادی ندارم

بخاکِ تنگ و تیره و افتادند
 مرا از خود بجز گمراهی نی
 ز بد اولادِ مان امن و امان ده
 ز قرآن و ز پیغمبر وسائل
 همیشه در تمتنا آه و زاری
 بفرزندان تو ما را دستگیری
 بفرمانِ اذا سألک عبادی
 چون مردود کسی بوده است مامول
 ز شرمِ جرم سردردامنِ خویش
 ولی چون در فنا فرسوده گشته
 ملامت دار عاصی از غلامی
 مخبیطِ مردکی، مغبون، فاسق
 غلامِ بی هنر دور از خداوند
 پدر را چه ز من نقصِ پسرها
 بجز فضیلتِ نمی دارم وسیله
 بکامِ خلق بدتر از زقوم
 گریزد دیو هم از خوی و بویم
 کند از کلفتیم خاطر پر آذر
 هزاران وحشتِ ایامِ گیرم
 به نیکو نام هم بدنام کردم
 دواند هر کجا چون باد کردم
 گره بندد جبین را از خطایم

رخم نا دیده رخ بر رخ نهادند
 مرا از حالِ شان آگاهی نی
 بگفتند ای خدا اولادِ مان ده
 بدرگاهِ تو می بودند سائل
 گذشته عمرِ شان ز آسیدواری
 همین گفتند یا رب وقتِ پیری
 تو از احسانِ شان اولاد دادی
 همه اولادِ شان بوده است مقبول
 نمی جستند چون من دشمنِ خویش
 پدر بر روی من آسوده گشته
 ندیده کار و کردارم تمامی
 نجاتِ خویشتن را نا موافق
 ز کم بختی بحرصِ نفسِ خوبند
 لثیمی ناقصم عیب از هنرها
 نه ننگ از نام نی شرمِ قبیله
 چو میخِ چشم و خارِ پایِ قومم
 بپوشد چشم نیک و بد ز رویم
 کنم الفت چو با خویش و برادر
 چو یکدم با پسر آرام گیرم
 دمی گر با مصاحب رام کردم
 اگر با همسری سرتی نوردم
 بهم پیوند اگر بندی کشایم

گذشت از غیر گر با خویش باشم
 اگر سر را بروغن چاره سازم
 و گر خاری ز های خود بر آرم
 و گر دستی باصلاح محاسن
 محاسن گردد از دستم مقابح
 اگر چشمی بروی کس کشایم
 و گر لب را بخاموشی به بندم
 و گر آرم زبان را در مقالات
 ز محجویی مرا مستور دارند
 و گر محرم شوم درگاه و بیگاه
 ازینها هم کنم قطع نظرها
 نهم گر سر بزائوی تفکّر
 اگر در غوطه غم غرق گردم
 ز سوز دلگدازم مغز فکرت
 حیاتم خواب و بیداری خیال است
 بهر سومی برد حرص و هواها
 ز غفلت پرده غفلت به پیشم
 نمی بینم که دارم چاه در راه
 چنان دل غافل و سرخیره دارم
 و گرنه این قدر محسوس گشته است
 دگر را دیده خود عبرت نگیرم
 اگر مردن بخشنودی ست آخر

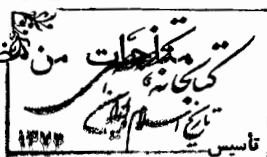
بسا بد مزه و بی عیش باشم
 وجود از درد سر آواره سازم
 چنان خُسبید که گردد دل فکاهم
 بگردانم باطرافِ موطن
 تهی کف آمد استم بی مصالح
 غبار افکن شود بادِ هوایم
 ز صامت می نماید ریشخندم
 همی دانند هذیانِ محالات
 به بیکاری نه هم معذور دارند
 سگ و گریه بخوانندم ز اکره
 نباشد گر هم از بیشم خطرها
 شوم مسخ هوا محور تحیّر
 ز پا تا فرق یکسر حرق گردم
 نه حس نی حرکت در غور حیرت
 برین، التّیوم آخ الموت دال است
 برین احوال آها ثم آها
 چه وا بینم که نا بینای خویشم
 ازین بینای من حاش لله
 که چشم دیده و دل تیره دارم
 که حال عالمی معکوس گشته است
 که آخر نیست از مردن گزیرم
 بحمدالله که بهبودی است آخر

در اول خیر و هم در خاتمت خیر
 ازین آمد شدن چه وا کشایم
 سر بی سود در سودا نهادم
 قرار از کف سکون ها شد ز دستم
 روان رازی و تن خشنود بوده
 نبوده جان چنین آشفته از من
 ز درد استخوان خون است لحم
 بجز غفلت بجز گمراهیم نیست
 جنونم با وجود عقل کامل
 نمی یاد آورم گور و کفن را
 نمی دانم مسافر راه خود را
 شبی افتاده ام مهمان منزل
 چنان جمعیتی بر باد دادم
 چه چاره چون چنین حکم قلم بود
 چرا نقش وجودم بر کشیدی
 که بی تسلیم نتوان راه رفتن
 بدست بسته می باید ستادن
 کرا از خط امر تو عدول است
 که حکمت محض در فعل حکیم است
 کرا این جا بجز تفویض یارا ست
 کجا گویند فریاد و فغان را
 به عذر و عجز روی داد آریم

خداوندا تو بخشا عاقبت خیر
 ندانم کز کجا اندر کجایم
 نمی دانم که در دامی افتادم
 کجا بودم کجا من آمد استم
 ز آسایش که در نابود بوده
 نبوده بار سر بر گردن تن
 نه بر تن مهر، نی بر جان است رحم
 غرض کز حال خود آگاهیم نیست
 بجهلم با وجود علم شامل
 که می بینم بشورش خویشتن را
 که می بینم بو حشمت گاه خود را
 که می بینم فتادم پای در گیل
 که می بینم که در غوغا فتادم
 مرا آسایشی اندر عدم بود
 اگر گویم مرا چون آفریدی
 عیاذاً بالله این کفر است گفتن
 سر صبر و رضا باید نهادن
 تو هر حکمی که می رانی قبول است
 دل این جا بر صراط مستقیم است
 قریبان را سر تسلیم این جا ست
 چه چاره جز رضا بیچاره گان را
 مگر هم نزد تو فریاد آریم

غیاث المستغیثینی خدا یا ارحم الراحمینی رهنمایا
مرادرگاه تو فریاد گاه است "عطائی" بر درِ تودادخواه است

من مملکت من مظهر قصور الحال و عجز عن مساوی
و مثالب الاعمال

رحیما، خالقا، مقصود سازا	کریما، مالکاء، عاصی نوازا
تو بخشای ^۱ بهر صعلوک مفلوک	خداوندا تو مالک بنده مملوک
ترا دارم ترا مملوک محضم	نسیم صعلوک اگر مفلوک محضم
اگر بخشد و گر باشد به واخواست	بمالک اختیار بندگان راست
بحق وحدت بخشای ما را	الها، فاطرا، آمرزگارا
که نقص و عاجزی پیدا است از ما	که مانع گر کنی واخواست از ما
که بندد گر تو کار من کشائی	که گیرد گر تو بخشش می نمائی
مساوات است بود و یا نبودم	که باعث بود بر خلق وجودم
نه عالم از وجود من فزوده است	جهان بی شخص من خالی نبوده است
اگر شخصم نبود در میانه	کمی کسی بود در این کارخانه
چه کم بودی بخلق اندر شماره	نمی آمد چو من گر هیچ کاره
اگر عالم نمی گشتی نمازی	مبّررا هست ملک بی نیازی
نمی آمد اگر این ملک ناموت	معترّا بود ازین درگاه جبروت
نمی بودی اگر این ملک و ملکوت	غنی از ما سوا [درگاه لاهوت]
ابد باقی ست ملک لا مکانه	مقدس هست ذات جل ^۲ شانه
اگر نآوردی این آب و هوا را	چه حاجت بود اوج کبریا را
چه حاجت وضع این نظم و نسق را	نبوده احتیاجی خلق حق را
جهانی پسر عجائب بر کشیده	مگر از محض قدرت آفریده

بکلمه صانع نقش خلق بسته
 بهر یک داد هر چیزی که شائست
 که چندین نغمه ها بهر اثر هاست
 خرد در کار او حیران و عاجز
 کسی واقف نشد در سر کارش
 مگر خود محرم خود بوده باشد
 نباشد غیر حکمت هر چه باشد
 ز خود نقش عجب را کرد، پیدا
 که راز خود بخود بنموده باشد
 بجز حیرت تصور بر چه باشد
 که خود می داندش سر و هویدا

مناجات فی الافتقار و الاضطرار بحضرت اعلم

الاسرار جل جلاله

اللهم انت رب العالمینی
 بعاجز رحمتی آری خدایا
 بحکمت بوده خلق من همانا
 ز تو بود من و نابود یارب
 مرا از ما و من آسایشی بخش
 که غیرت چهره جان می خراشد
 منی را بامنی گفتن چکار است
 سخن از ما و من بیرون بر آرم
 اللهم انت خیر الوارثینی
 بعاجز رحمتی آری خدایا
 بحکمت بوده خلق من همانا
 ز تو بود من و نابود یارب
 مرا از ما و من آسایشی بخش
 که غیرت چهره جان می خراشد
 منی گفتن غنی را سازوار است
 که جو جو وزن بار من ندارم (۱)

(۱) حاشیه مصنف: یعنی دو جو هیچ باشد در عدد تهجی

[ح = ۳، و = ۶ = ۹ = م — م، ن = ۵ = ۹]

— اصل مصرعه در متن این طور است:

که یک جو وزن بار من ندارم

تو گریه من بسنجی وزن من را
 اگر در عجز من تاثیر نبود
 که این توفیق و تاثیر است از تو
 نه من خود را توان جانی رسانم
 اگر بخشی و گری تو دانی
 کسی را زهره چون و چرا نیست
 خدایا غیر تو صانع نباشد
 ثنایت بر لب هر ناطق و بکم
 اگر قهر آوری رحمی که آرد
 صدای قهر تو عالم بر انداز
 سر مو قهر عالم را تباهی است
 همان یک قطره دائم خویشتن را
 زبانم را درین تقصیر نبود
 همان گردد که تقدیر است از تو
 که محتاجانه عاجز ناتوانم
 که هر چیزی که میخواهی توانی
 بغیر از عاجزی راهی مرا نیست
 عطایت را کسی مانع نباشد
 قضایت بر همه ها نافذ الحکم
 و گر فضل آوری مانع ندارد
 ندای فضل تو مغموم پرواز
 خلاص از ذره فضل الهی است

مناجات الی وصول النجات و حصول الدرجات بحضرت قاضی الحاجات

لهی بیکسم بیچاره مسکین
 ز استعداد دورم چون گدایان
 اگر من مستحق آن نباشم
 بدست آورده ام لا تقنطوا را
 الهی حافظ خیر الکلام
 دو خیر خاص تو دارم امانها
 بحق هر دو گردان دفع از ما
 دو خیر از بهر دفع هر دو شر بس
 مقام حافظی دعوی ندارم
 نه با سامان دنیا و نه با دین
 باستحقاق عقوم ساز شایان
 ز تو نومید هم چندان نباشم
 برو پیوسته ام استفتحوا را
 الهی ماح خیر الانام
 دو اسناد بامن و استعانهها
 شر دنیا و شر الاخره را
 ز هر دو خیر ما را یک نظر بس
 که جز صورت دم معنی ندارم

تنگ ظرفم ز آثارِ مواعظ
 خداوندا به قرآنم سپاری
 همی دانم ز فضلِ لایزالِ
 به قرآن خواهم از تو استجابت
 قبولم کن بتعظیمِ قرانم
 که میخوانم به استرجا باواز
 کلامِ تو بکامِ من نبودی
 یقین دارم که سازی رستگارم
 بعزمِ حفظِ من جوشش نمودی
 اثر از سعی پیرامن نیامد
 نگشتم از زلالِ علم سیراب
 ز کسبِ ارثِ خود حاصل نبردم
 ز خواندنِ های من تحصیل حاصل
 مجازی ظاهری پشت و پناهان
 گران بوده است بر خویشان وجودم
 بزیرِ دامنِ رحمت کشیدی
 بصد بیچارگی مسرور بودم
 بشعر و شاعری اقوالها شد
 اگرچه جز درت راهی نرفتم
 ندارم غیر ذاتِ اکبرِ تو
 خزانها را رساندم تا بهاران
 بکاری کان بکار آید نراندم

ندارم شیوهٔ آدابِ حافظ
 گرفتم چون به نیست وضعِ قاری
 بسر مصحف گرفتم همچو تالی
 ز بانم را نباشد گر اجابت
 اگر خود نیست تاثیرِ زبانم
 کلامِ خویش را فیاضِ من ساز
 اگر فضلت بنامِ من نبودی
 چو قرآن بر زبان تکرار دارم
 پدر در کارِ من کوشش نمودی
 جدِ امجد بکارِ من نیامد
 بعمری جز و کش بودم بکتّاب
 بطفلی چند گه تدریس کردم
 ز فاضل فرق باشد تا به فاضل
 گزر کردند از من نیک خواهان
 یتیم و زار و بیکس مانده بودم
 تو پروردی مرا چون آفریدی
 بنعمت خوارگی مغرور بودم
 بر آمد سالها احوالها شد
 بنامِ شاعری شهرت گرفتم
 گدائیها نکردم جز درِ تو
 ز طفلی تا جوانیها هزاران
 ولی در حبسِ غفلت بگذراندم

میان "عین" و "فا" مرکب رساندم (۱) ولی از مرکبی برجا نراندم
 درین مدت که در غفلت بسر شد
 نوشتم نامه های محنت اندود
 ازان جنسی که در ظرفم نهادی
 ولی کاری که می شاید نکردم
 ز نظم و نثرها شد دسته دسته
 مگر شکر و ثنای خاص یارب
 بحمد الله که بعد از قرن هستی
 موثّق ساختی بهر تلاوت
 اگرچه آنچه می باید ندارم
 ولی این نیز از بخت سعید است
 چو قونی رفت در عجز و انابت
 کلامت بر زبان جاری نمایم
 امید یمن قال الله دارم

مناجات فی ذکر الشیب بحضرت عالم الغیب

ساتر العیب جل عظمته

خدا یا، جل شانه، راز دانا
 گزیرم نیست از هر خواهش دوست
 توسازی حرز من نصر من الله
 بنفس خارجی گشتم برفتار
 پناه بنده باشد رحمت تو
 بقا بوهست دشمن از چپ و راست
 بهر چیزی که می خواهی توانا
 گریزم هر کجا در نصرت توست
 نگهدارم ز شر دیو گمراه
 ز شر لعنتی ما را نگهدار
 چه شد گرهست اعدا هر دو پهلو
 توانم از امان حق مدد خواست

(۱) حاشیه مصنف: ع = ۲۰، ف = ۸۰

اگر حفظت نباشد حافظ من
 ز نفس و دیو آزادیم بخشا
 گریزد دیو از حفاظ قران
 درین وقت خمول وضعف پیری
 ز مشکم رنگ (۱) کافوری برآمد
 بر آمد از سیاهی تار سیمین
 سفیدی سر زد از نیلی پلاسم
 نم حیوان دمید از ظلمت خاک
 شب آخر شبنمی زائیده پیدا
 برنج از جنس ماشم رخ نموده
 زمرد کرد مروارید بر دست
 رخام از فرش عنبر سر بر آورد
 قدم زد پنبه بر ما شاب سنجاب
 غرض کز مو سفیدها بر آمد
 سفیدی بخش بر روی سیاهم
 خداوندا پیران قبولت
 که در پیرانه سر بخش آبرویم
 پدر میگفت یارب پیر سازش
 چنان کردی خداوندا عنایت
 هدایت از تو می باید خدا یا
 رضای تست یا رب هرچه خواهی
 مجالم نیست تا گویم چنین کن

(۱) متن: ز مشکم بوی کافوری بر آمد

نه از جانم نشان باشد نه از تن
 ز ایمان مژده شادیم بخشا
 ز من دفعش نما بالحق فرقان
 بتذکیری ز عجزم دست گیری
 سمن بر روی سوسن می خرامد
 تذروان روی سروان کرده رنگین
 خط بیضا زد از آسود لباسم
 که صبحم دامن شب را زده چاک
 سفیدی بر سیاهی شد هویدا
 گهرها از شبته سرها کشوده
 بطاق لاجوردی شیشه بشکست
 بلور از آبنوسی لوح در خورد
 چو آهک بر سمور افتاد سیماب
 بهار رو سفیدها بر آمد
 برحمت شوی الواث گناهم
 جوان بختان قریبان وصولت
 برنگ مو، سفیدی ده برویم
 ز فضل خود بشیخوخت نوازش
 ولی خواهیم زد در گاهت هدایت
 بعاجز عفو می شاید خدا یا
 تو آگاهی بحال من گواهی
 ز کفرم دور با دین یقین کن

سوالِ عاجزی را در پذیری
 اگر گیری کجا فریاد گویم
 غرض من بنده هستم ای خداوند
 اگرچه نفس من شایان اینهاست
 ترشح خواهم از ابر عطایت
 چه کم گردد ز احسان عمیمت
 خدا یا با که گویم حال خود را
 ترا دارم، ترا دانم، ترا بس
 بعاجز بنده خود اخذ مپسند
 چه اندر رحمت عامت کمینهاست
 ز بحر فضل کن رشحی عنایت
 بعاجز گر کنی عفو کریمت
 بحسرت یافتم اعمال خود را
 ترا گویم، ترا خونم، ترا بس

مناجات بحسن عواقب الامور و تاسف عن مصارف
 الدهور و مسئلت الخیر بحضرت رب غفور
 جل الآله و عظم اعطائه و کثر انعامه و نعمائه

خدا یا بنده غیر از مالک خویش
 بهر حالی که می داری سزایم
 خدایا هر کرا مالک کریم است
 خدا یا بنده نازد از خداوند
 الهی مالک جمله عبادی
 الهی اعتماد وحدت تست
 الهی راست باشد اعتمادم
 الهی، واحد، فردا، قدیما
 مرا از هیچ ره روی نجان نیست
 بهر وجهی سزای سب و لعنم
 نمی گوید ز احوال دل ریش
 نه خود را کم نمایم نی فزایم
 نمی گیرد بوی گرچه سقیم است
 گر آزادش کند و در دardش بند
 عبید و حر همه را اعتمادی
 الهی اعتقاد رحمت تست
 باین تصدیق اجر اعتقادم
 خدا یا، خالقا، احدا، رحیما
 بجز امید فضلت ملتجا نیست
 بهر رنگی جزای ضرب و طعنم

چه آرم باعثِ عفو و خلاصی
 مگر امیدِ فضلِ تو یقین است
 یکی زین هردو شق افزون نباشد
 ازینها لایق از خود در پذیری
 که بخشش لایقِ جودِ مجید است
 نکوئی از نکو بد از بد آید
 بدی از بنده سر و آشکارا
 کریم از کرم شرم نگهدار
 بنفسی هر کسی عاجز بماند
 که خود بر خود ز فضیلت دادخواهم
 سراپا دشمنان دارم همه تن
 بجز لطف که با من یار باشد
 رقیبان ظاهری و معنوی اند
 نقیضان کیسه گی بسیار بسیار
 همه بر ذلتِ من فتنه جویان
 ز نمشامانِ همراهی بایجاد
 بلاها خانه خیزان خانه جنگان
 بخود از خود نیم یک لحظه ایمن
 برادر بهر خود آواره کار
 همه بیچارگان جان خسته دل ریش
 هوا گردان ز حالِ خس فیرسد
 دلی را بر دلی جوشی نباشد

نیامد هیچ از من جز معاصی
 زسوی خویش یاسم دل نشین است
 که حالم زین دوشق بیرون نباشد
 که خواهی بخششی و خواهی بگیری
 گرفتن لایقِ حالِ عبید است
 خداوند اچنان کن کز تو شاید
 نکوئی کارِ تو آموزگار
 چو هر کس لایقِ خود میکند کار
 در آن غوغا که کس کس را نداند
 مکن شرمنده از عیبِ گناه
 وجودم موبو و خصم است با من
 ز نفسم هر یکی بیزار باشد
 درون بیرون گواهان قوی اند
 حریفان خانگی دارم نه اغیار
 بئن هر مو بمن فریاد گویان
 ز غمگازانِ مادر زاد فریاد
 حذر زین دشمنانِ دوست رنگان
 زمن با من هزاران هست دشمن
 خداوند پدر از بنده بیزار
 زن و فرزند چون من عاجز خویش
 کسی در عاجزی از کس نپرسد
 کسی را از کسی هوشی نباشد

اگر خود خوانده و گر رانده باشد
 مرا فضلِ عمیمت بس خدایا
 زن و فرزند می نازد بیوادم
 چو باشد حق هر یک را تمیزم
 کجا همراه خود می دارم اینها
 ز خویشان و عزیز و دوست یارم
 خدا یا ذره عاجز نگهدار
 بخوفم بخش یا رب می توانی
 گر امید است از تو چشم دارم
 که از بهر لقا دارند بینش
 طفیلش جمله عرشی و فرشی
 محمد رحمة للعالمین است
 عطا بخشا بحال این خطائی
 کشاد و روشنی بر بنده پیش است
 و گر نه هست خان و مان خرابم
 به پهلوی خاک شورش رفته باشم
 بتنهائی ز فضلت یاریم بخش
 کفن با خاک و خون آغشته دارم
 ز اسلام و سلام آگهی بخش
 اگر از هول آن باشم بخود شاد
 و گر نه بر وجودم آه صد آه
 نه همراهی ز رحمت بخش راهی

چو در خود هر کسی در مانده باشد
 بکار کس نیاید کس خدایا
 دمی تا هست باقی از وجودم
 بنسبت هر یکی دارد عزیزم
 ولی چون بگذرم بگذارم اینها
 نگرود پیشکار و دست یارم
 چو دارم اول و آخر بتو کار
 الهی چون امان خائفانی
 اگر بیم است بهر چشم دارم
 خداوندا بچشم آفرینش
 بچشم روح خاصان نور عرشی
 بحق آنکه تاج المرسلین است
 خداوندا تو بخشا بر عطائی
 در آن منزل که تار و تنگ پیش است
 اگر یک پرتو از نور تو یا بم
 در آن مهلک که تنها خفته باشم
 خدایا نشاه بیداریم بخش
 در آن غربت که فرد افتد گذارم
 خداوندا برحمت همهی بخش
 دو دستم بر سر و خاکم برو باد
 ز غفلت بیخودم با نفس گمراه
 در آن منزل که من باشم باهی

وزان ره سوی درگاهِ خودم دار
تودانی هرچه خواهی می نمائی
کرم بر ژاژخایان نیز داری
گدای ژاژ خایم ای خداوند
تونگر بندگانت بر گدایان
خطا پوشا، عطا بخشا، خدایا
توقادر بر همه خود هرچه خواهی
الهی شاهی، آزادیم بخش
بحق آنکه شاهان چون غلامش
بحق آنکه شاه انبیا اوست
بحق آنکه هر سلطان گدایش
بحق آنکه شانش لی مع الله
بحق آنکه مقصود خدا اوست
بحق آنکه محبوبت خدایا

بایمان زین جهان تا آن جهان آر
خطای هرزه دارد ژاژ خای
نظر سوی گدایان نیز داری
ز درگاهت مرا نوید مپسند
بوند از جود دست زرکشایان
همی خواهم ز درگاهت عطا یا
گدائی را به بخشی بادشاهی
زایمان مژدهای شادیم بخش
بحق آنکه صلوات و سلامش
بحق آنکه ماه کبریا اوست
بحق آنکه وصف حق ثنایش
بحق آنکه خاصان را شهنشاه
زهی ممدوح محمود خدا اوست
رضای اوست مطلوبت خدایا

عرض عفو و نجاتی بوسیله الکریم نعت حضرت
اکرم الخلق و اشرف الانبیاء حبیب حضرت الله
شفیعنا عند الله سبحانه، صلی الله تعالی علیه
و آله و صحبه و سلم

خداوندا باعزاز محمد
بحق تاجِ فخرِ فرقِ آدم
بحق قبله گاهِ حق پرستان
بحق آن گلِ باغِ خلیلی

نیاز و راز و اعجاز محمد
بحق اصل فرعش جمله عالم
پناه جمله هشیار مستان
سلامش کل بفرق جبرئیلی

بیار دوحه صدقش موافق	بحق فخر اسمعیل صادق
بحق بهره بخش حسن اخلاق	بحق فیض بخش آل اسحاق
که یوسف را ز حبشش داشت محبوب	بحق نور بخش چشم یعقوب
زهی صاحب لوای شمع غالب	بحق مرکز دور مطالب
بآن معدن فروز دُرِّ عدنان	بحق صدقه بخش نور ایمان
بحق باغ هستی را بهاران	بحق قوت جان نزاران
معطر نافه عبدالمنافی	بحق صدق ثابت فضل کافی
شعاع دودمان هاشمی زاد	بحق آب ارواح آدمی زاد
بنور عین عبدالمطلب را	بحق حق نما هر مرتقب را
بعین جان عبدالله بینش	بحق آن طفیلش آفرینش
بحق دُرِّ بطن آمنه پاک	بحق بادشاه تخت لولاک
بحق گنج آغوش حلیمه	بحق صاحب وصف کریمه
بحق مقصد آیس و طاها	بحق آن یتیم دُرِّ بطحا
بحق مالک مشرق و مغرب	بحق آبروی جان یثرب
بحق باعث جمله عوالم	بحق حل نمای عقد عالم
طفیلش جمله بالا و پستی	بحق رهنمای ملک هستی
بحق شرح صدر درد ناکان	بحق آبروی جمله پاکان
بتصدیقش دو عالم در گواهی	بحق مقصد خاص الهی
بآن زیب مدثر قم فانذر	بآن خیر البشر از حق بیشتر
بآن آغاز و انجامش مبارک	بآن سرو گلستانِ لعمرک
بآن یوحی صفت محمود آیت	بآن اسری سفر الحمد رایت
ابوالقاسم محمد جد حسنین	بحق ماه عرش و شاه دارین

بحق احمد محمود اخلاق
 ندیم بارگاہ لی مع الله
 سهیل یثربی بدر تها می
 بچشم نور حرا توتیا بخش
 برتبت سید سادات عالم
 بآن مورود صلہ الله وسلم
 بآن منت نہ فیض منا را
 بحق مرسل اکبر مملّج
 بآن فیاض قدر و عید بخشا
 زحاک مقدم او کحل ابصار
 بباغ فاستقم آن سرو ثابت
 بآن واللیل مشک افشان زمویش
 فکان اطهر مکان موصوف ما کان
 الم نشرح نشان شرح صدرش
 سپهدار رسل سلطان ثقلین
 کہ دارد بر همه پیشی و پیشی
 یقین "ورقہ" و "صدق" خدیجہ
 بآن کز خاک پایش سرمہ عرش
 بآن کز وی غنای تنگ دستان
 بان کز شرع او آفاق معمور
 بان کز ملتش فیض است مبذول
 بان حق یقین شرع شریفش

بحق مهر مکثہ شمع آفاق
 بحق آن اخص الخاص درگاہ
 بحق خواجہ صدر الانامی
 بحق مروہ آرای صفا بخش
 بحق کعبہ حاجات عالم
 بحق فایض رشحات زمزم
 بحق تاج فرق انبیا را
 بان بیضا فزای جان اسود
 بحق مدعای حج و اضحا
 بان فخر مهاجر عز انصار
 بان مسجود سیار و ثوابت
 بان والشمس نور افشان زرویش
 بان سر دفتر نیکان و پاکان
 بان الام رسول از اوج قدرش
 بان محرم حریم قاب قوسین
 بحق آن شهنشاه قریشی
 بان کز یمن او ایمان نتیجہ
 بان کا عجاز او از عرش تا فرش
 بان کز وی زوال بت پرستان
 بان کز دین او دلہاست پرنور
 بان کزد عوتش جانہاست مقبول
 بان کز جملہ بہ دین حنیفش

بآن شایسته^۱ فتحاً مبینا
 زده در جانِ کفر از معجز آتش
 بآن نزهت دهِ جانهای^۲ اقرار
 بیانِ خوابِ مُرثد بر عفیرا
 بآن شافی^۳ هر معذور و مسؤل
 در اقوام و قبائل سرفرازان
 بزورِ لشکرِ طیراً ابابیل
 بآن سوزنده جانِ بولهب را
 بشیرِ شیر بخشِ ام^۴ مَسْعَد
 بآن ممدوح مدحتهای^۵ آیات
 بآن بدرِ دو عالم ناصرِ بدر
 نبی السیف آن ابن الدینجین
 بآن مرجع همه کسبرئ و صغری
 بآن کز سهمِ او قصرِ قیاصر
 کزان پیدا حق و باطل نه پیدا
 باسرِ نافدش قمعِ قریضه
 بآن آمر به سنتها و طاعات
 فدای نامِ او امسی و آبسی
 بقرآن گفت اوصافِ کریمش
 گرامی نام او خیر الانام است
 بتاب، تیغ دین را آب داده
 بآن کز پای^۶ او جنّت دمیده

بآن حیرت فزای^۱ چشمِ بینا
 بآن شق القمر از معجز آتش
 بآن حسرت نیه دلهای^۲ انکار
 بآن فکرت برِ عقلِ "بَحیرا"
 بآن مقصود تسبیحِ شوق شامول
 بآن "بوطالب" از تمکینش نازان
 بآن کز جد^۳ آورد لشکرِ فیل
 بآن تعلیم ده علم و ادب را
 بآن بانئ^۴ حصنِ دین مشید
 بآن منصور معرکهای^۵ غزوات
 بآن صدرِ قیامت منشرح صدر
 بآن صاحب کتابِ قرة العین
 بآن برد افکنِ آتشدان کسری
 بآن کز هیبتش کسرِ اکاسر
 بآن کز بعثتش حق شد هُویدا
 بآن فرمان دهِ نفل و فریضه
 بآن فتاحِ ابوابِ فیوضات
 بآن مهمان ابیت^۶ عند ربی
 بآن حق و اصفِ خلقِ عظیمش
 بآن کز وصفِ قبلش لاینام است
 بآن کز کف یمِ رحمت کشاده
 بآن کان را عطا کوثر رسیده

بآن روح الامین او را جلو دار
 بآن دیباچهٔ اجمال و تفصیل
 سرآمد پیشوای انس و الجن
 غبارِ شرک را برباد کرده
 بآن منبع سعادتِ دمام
 شفیعِ عاصیان عفو المعاصی
 بآن اکمل ز تکمیلاتِ صنعت
 بآن اشرف به تشریفاتِ عالی
 مبررا از همه تشبیه و تجنیس
 بآن امجد به تمجیدِ جلالت
 بآن اجمل ..... های اتقا
 بآن نورِ مساجد و المنابر
 بآن کوناسخ آورده است برلیغ
 بآن اسبق بتقدیمِ رسالات
 بآن ارحم بانواعِ مراحم
 بآن گنجینهٔ اسرارِ لاهوت
 بآن زیبایِ آدابِ عبادات
 صدایِ دینِ او نصر^۵ من الله
 حبیبِ خاصه و مقصودِ واحد
 مقربِ محرم درگاهِ اعلی
 بان تاجِ الرؤسِ نهٔ ارایک
 مخاطبِ قل هو الله عینِ اخلاص

بآن راکبِ براقِ برق رفتار
 بآن مهبطِ بشانِ وحی و تنزیل
 بآن مجموعهٔ اخلاقِ محسن
 بآن کآفاق را آزاد کرده
 بآن مظهرِ مراحمهایِ ارحم
 بآن سرمایهٔ خیر و خلاصی
 بآن افضل ز موجوداتِ قدرت
 بآن احسن بحسنِ لا یزالی
 بآن اقدس به قدسیاتِ تقدیس
 بآن اصدق به تصدیقِ رسالت
 بآن اطهر به پاکی هایِ اصفا
 بآن اظهر بانوارِ مظاه
 بآن افصح به تحقیقاتِ تبلیغ
 بآن املح به تصویرِ کمالات
 بآن اکرم به مجموعِ مکارم
 بآن اشجع بتقویاتِ جبروت
 بآن فیاض اقسامِ سعادات
 بآن احمد حبیبِ حضرتِ الله
 بآن محبوبِ حق مشهودِ شاهد
 بآن مطلوبِ حق معشوقِ مولا
 بآن مسعود مسجودِ ملایک
 بآن اخلص ز جملهٔ خاصگانِ خاص

بآن کو جامع جمع صفات است
 بآن کاو صافِ او غایت ندارد
 بآن محمود کو ممدوح حق است
 بآن کو مقتدای رهبرایان است
 بآن کو بادشاهِ مرسلین است
 خداوندا تو بخشا بر "مطائی"
 بآن سرور که او سیّد بذات است
 بآن کا خلاق او حق می شمارد
 مطیع و تابعِ او روح حق است
 بآن کورهنمایِ رهنمایان است
 محمّد رحمة^۳ للعالمین است
 صفا بخشا بحق^۴ مصطفائی

صلوة الله على خير البرايا

وآل وصحبه اهل تعایا

ذکر تسمیه^۵ نامه اجابت انتظامه مسمی "عجز و نیاز"

بهشت هشتم من هشت بهشت

بحمدالله که هست این نامدنامی
 مبارک نامه^۶ فرخنده ساز است
 بهشت هشت طبع من نوشت است
 نوشتم پیش ازین تردیف آن هفت
 نمود این نامه در بحر مکرر
 کنون این بحر در وزنِ مثناس^۷ است
 بتاریخ الف با قاف ویا، زاء
 به عشرین جماد الاخرین بود
 به تصحیحش چنین تاریخ روشن
 زهی نامه زهی تاریخ زیبا
 به توحید و مناجات گرامی
 که نام نامیش "عجز و نیاز" است
 کز آنها آخرین هشتم بهشت است
 کنون این هشتمین ترتیب خوش وقت
 که بحر مثنویها هفت پیکر
 موافق نامه^۸ "یوسف زلیخا" است
 هزار و صد بهفده داشت احصاء
 که این تالیف را تصحیح بنمود
 خرد گفته "بجنتات المثنی" (۱)
 که از غیب آمد اسم با مسمی

(۱) حاشیه مصنف: "بجنتات المثنی" = ۱۱۱۷ هـ

بفردوسِ برین با فیضِ غُرُفات
 بایمانم نمائی رهنمونش
 کہ حالاتم بفضلِ تو حوالات
 کہ این درسِ مبارکباد آمد
 کہ تالیفاتِ طبعم این چنین بود
 ز فضلِ تست تعلیمِ محاکات
 و گرنه دم زدن کی حدِّ خاکِی است
 بِنطق و با نفسِ کسی حدِّ انسان
 کہ بر گوید مضامینِ نھان را
 مگر آن را کہ فضلِ تو نوازد
 کَشاید عقدهٔ بندِ مضامین
 تومی بخشی و ہم وامی ستانی
 توئی مالکِ بہر روح و بہر عنق
 بقبضِ تو همه اخذ است و اطلاق
 سرشتی وصلہ ہا در صلۂ رحم
 دہی طشتِ زمین را آسمان طاس
 نہی دُرِّ زبان با لعلِ خندان
 زبان یک لخت بی گویا نمودی
 گھی یاقوت سازی گاہ خارہ
 گھی چون سنگ می سازی گہر را
 همان را می کنی بی نطق ساکت
 همان ساکن همان در جوش پیدا

خداوندا نگہدارش ز آفات
 امانش دہ بحقِ آمنونش
 الہی آگھی بر کیفِ حالات
 بتائید ازل ارشاد آمد
 ز استادِ ازل تلقین یقین بود
 بنفسِ ناطقہ حرکات و سکونات
 ہدایت از تو یابد ہر کہ حاکی است
 کہ از خود آدمی را نیست امکان
 چہ یارا مُشتِ خاکِی بی زبان را
 کہ مکتوماتِ مکتوبات سازد
 نماید راہ بر ذکرِ حقایق
 دمِ قول و دمی از زندگانی
 بجان بخشی حیات و در زبان نطق
 پیدا تو ہمہ ارواح و اعناق
 نہادی نطق را در تکلمۂ لحم
 نہی لختِ زبان در کردۂ آس
 میانِ آسیائی سنگِ دندان
 دلِ یک قطرہ خون دریا نمودی
 همان تیغِ زبان چون لحم پاره
 بہ یاقوتی زبان بخشی دُر را
 همان لختِ زبان گردانده ثابت
 همان گویا همان خاموش پیدا

اگر گویا کنی دارد ترنّم
 بسا اهل زبان بی نطق خاموش
 بنام قدرت را بی نیاز
 توانی ساختن چیزی که خواهی
 مه و ماهی و عرش و فرش پیدا
 هزاران عرش و فرش و ماهی و ماه
 که این ذره وجود کم ز کاهی
 در آوردی بموجودات داخل
 درین دور گذر آورده در سیر
 بطبعم از سخن دُرّها کشیدی
 ز سنگ آهنی ز آهن آب آری
 کنی پیدا ز هر ناچیز چیزی
 سخن دندانۀ مفتاح زبان را
 زبان ذره را گویا نمودی
 وجودم ذره بی مقدار لاشی
 نوشتم صد هزاران داستانش
 تو دانی مقصد هر داستانم

همان خاموش سازی بی تکلم
 بسا اهل سکون رقص در جوش
 که صحوا ز مهو، محوا ز حسوسازا
 ز عرش و فرش از مه تا ماهی
 بود یک ذره از صنّعت هویدا
 توانی کرد پیدا چون که و گاه
 حقیری کمتر از برگ گیاهی
 وجودم هیچ خارج از مداخل
 که باد این سیر از فضل تو بالخیر
 بنطقم گل شکرها آفریدی
 ز علقه مضغه مهر و بر آری
 که گردانی ز هر خواری عزیزی
 تو بخشیدی چو اندر جسم جان را
 بسان نافه بویا نمودی
 نه آگام ز پیش خود نه از پی
 کزان حیرت بچشم راستانها
 سر اندر سجده رو بر آستانم

مناجات العفو بالحق الحمد لله الذی فاطر السماوات

و ذکر حالی پر جاء الفضل کافی المهمات

الهی بالحق الحمد لله
 بملکة السماوات ای دل آگاه
 دلم از معرفت آگاه سازی
 بعرفان مقبل درگاه سازی

وَأَمَّا السَّائِلُ إِزَامِرٍ تَوْ مَفْهُومِ
 كَرَمٍ بِرِ هَرَكَةٍ بِرِ هَرَجَامَتِ فَايِقِ
 كَرَمٍ بِرِ جَا وَبِي جَا هَسْتِ فَيَقَاضِ
 لِيَاقَتِ سَائِلِي دَارِدِ نَدَارِدِ
 كَرِيمَا سَابِقِ الْإِحْسَانِ الْيَمِينَا
 تَوَانِي ذُرَّةَ أَيْ رَا كَرْدِ خُورَشِيدِ
 زِ تَوْ مُمْكِنِ مَحَالِ وَ مَشْكَالِ آسَانِ
 كِه دَارِدِ جَرَمِ بِيضِي اَز دَانِهٖ رَمَلِ
 كِه بَخْشِي ذُرَّةَ أَيْ رَا بَادشَاهِي
 كِه عَفْوِ تَوِيهٖ اَز مَلِكِ سَلِيمَانِ
 خَدَايَا بِنْدِهٖ رَا فَضْلِ تَوْ كَافِي اِسْتِ
 جَلِيلِ جَلِّ آلَا عَمَّ نِعْمَاهِ
 سَمِيعِ الْعَرَضِ عِلَامِ الضَّمَائِرِ
 خَطِ بِنُوشْتِهٖ وَ نُنُوشْتِهٖ خَوَانِدِ
 تَوْ دَانَائِي بِجَمْلِهٖ عَرَضِ اِقْوَالِ
 تَوْ دَانِي هَر چِه بَهْرِ خُوِيشِ كَشْتِمِ
 كِه بَرِگِ وَ بَارِشِ اَز فَضْلِ تَوْ بَايِدِ
 نَظَرِ بَرِ فَضْلِ نِي بِرِ مَوْسَمِ وَ فَصْلِ
 چِه مِي آيِدِ زِ سُوْدَايِ خِيَالِمِ
 بِمَسْتَقْبَلِ اَزَانِ چُونِمِ مَالِ اِسْتِ
 كَزِينِ سُوْدَا چِه سُوْدِ آيِدِ رَوَانِمِ
 نُوَشْتِمِ نَامِهَا نُو وَ كِهْنِ رَا

ز درگاهِ تو سائلِ نيست محروم
 اگر سائلِ بلايقِ ورنه لايقِ
 نه غيثِ از شور و شيرين كرده اعراضِ
 كريمِ النفسِ احسانِ كي گذارد
 رحيمًا واهبِ الايمانِ علينا
 ز درگاهت نگردد بنده نوميد
 اگر اين ذرّه ني لايقِ باحسانِ
 برين ذرّه ضعيفِ و كمتر از نملِ
 توان بخشايش و بخششِ نمائي
 چه باشد بادشاهي به ز ايمانِ
 بلي ملكِ سليمانِي نه وافي است
 كفا باللهِ حسبي ربِّي اللهُ
 زهي اعلمِ باسرارِ سرائرِ
 كه علمش گفته و نا گفته داند
 الهِي آگهي از سرِّ احوالِ
 تو آگه ز آنچه بر كاغذِ نوشتم
 ز كشتِ بينوا آخر چه آيد
 ز زرعِ بي خبر از فرع و زاصلِ
 ز كشتِ و كارِ خود در انفعالِ
 خيالاتي كه از ماضي و حالِ است
 مالِ حالِ حاصلِ را ندانم
 نمودم سالها مشقِ سخنِ را

بغفلت موسفیدم روسیه پیر
 بیچش [هر زمان موی] در تاب
 بآب رشحه رحمت امیدم
 نشوید گریه ام رو را بمشک آب
 بآب گریه چرک از چهره ناشست
 همان رخ گرچه با هفت آب شویم
 ز امودت باندوهم ستوه است
 باین چهره دران دیوان اعمال
 بشوئی چهره ام با نامه یکسان
 ز طبعم بر زبان آمد مقالات
 بلوح عرصه نقش یاد گارم
 بدرس اهل عالم در میان است
 نموده درس عرفان فی الحقیقت
 نموده در مجازی ها روایات
 نگارستان، بهارستان، محاکات
 براه ماسوا نا رفته افکار
 که طبعم را سروش آورده امداد
 قلم بر لوح تبیان بر کشیدم
 قرین رحمت لاریبی آید
 ز تائید ازل بوده تفقّد
 که گفتم هرچه از هاتف شنفتم
 ز دست فیض برگ و بار نخل است

سیه دارم چو بخت خود طوامیر
 بنالشی روز و شب چون غوک در آب
 نه شسته روسیه موی سفیدم
 برو چندانکه می ریزم ز اشک آب
 برخ میل سر شکم می دود چست
 چو خط رخ را نه شسته آبجویم
 ز قرآن یاد ابیضت وجوه است
 که چون آیم دران ایوان اعمال
 بر شحی از سبح فضل و احسان
 درین منظومه چندین رسالات
 همین حاصل ز مشق روز گارم
 رسالاتی که از پیشینیان است
 همه با مقصد اصلی طریقت
 ولی بعضی مضامین در حکایات
 درین گلدسته باغ مناجات
 بتوحید و مناجات است اذکار
 خصوص از ملهم غیب است ارشاد
 که آنچه از هاتف غیبی شنیدم
 سخن کز واردات غیبی آید
 مرا از طبع خود نبود تردّد
 که استاد ازل گفت آنچه گفتم
 درین جاطبع قاصر را چه دخل است

بلی این ذرّه عاجز را چه یارا
خدا را منت و حمد و ثناها
برین فیض ازل منت خدا را
که بخشد بنده خود را عطاها

مناجات العفو والاجابت علی العجز و الاذات

خدا یا یک نظر از فضل و احسان
که ترسانم ز قال حال زارم
نمانم آن چنان داب مناجات
که درجات قبولیت عظیم است
کریم، اکرم، عاجز نوازا
ترحم کن، ترحم کن، ترحم
ز اول تا باخر این رسالات
درین گنجور با گنج حقایق
نمودم صرف اوقات مشاغل
بسا اوقات صرف این سخن شد
نمائی تازه با آب قبولش
مرتّب شد بتوفیق من الله
تبرک از طفیل نص و آیات
ز الهام آنچه بر طبعم گذشته
بنظم آمد عبارتهای شفاف
ولی گر صیقل اقبالش آید
گر از دست قبول آید مصقل
امیدم آنکه قادر بر کمالات
که حسن حال بر وجه مقالات

نما بر حال زار ذرّه ترسان
ز عرض بی زبانی شرم سارم
که باشد مقتضی مقبول درجات
امیدم محض بر عفو کریم است
بین عجز و نیازم بی نیازا
بعرض عاجزی فرما تکرم
تقبل یا معجیب العجز و دعوات
نوادر نامه های پُر دقایق
بترتیب اصول این محاصل
ز گلهای سخن طرح چمن شد
که گل گل بشکفد باغ حصولش
الهی اعط بالاقبال اسقاه
مبارک عوده ذکر و مناجات
بکلک مدعا تحریر گشته
بحسن رخ نما آئینه صاف
جمال مدعا را رخ نماید
نماید جوهر حسنی مکمل
اجابت بخشدش از حسن حالات
چو عکس خور بود بر روی مرآت

ایا حسن آفرین خلاق معبود
 گیل آبی فکرتم گردان گلابی
 خس خشک امیدم تازه سازد
 قبولی بخش بر عجز و نیازم
 سراسر عجز را گر رفت عصیان
 توئی قادر که بخشائی بحالم
 کمالم بخش از اقبال دعوات
 باجناسی که در میزان پاداش
 کشیدم عقده سازی بر کرانه
 بغفلت هر کجا کوه گنه گاه
 توانی هر چه می سازی تو دانی

که گیل را گمل کنی نابود موجود
 که آرد بر رخ امیدم آبی
 رخ چون خارم از گل غازه سازد
 که با عز اجابت سرفرازم
 هم از عرض غرض در سهو و نسیان
 رسانی بر کمال از نقص قائم
 بهرنحوی که بر دم صرف اوقات
 دو جو وزم نچربد دانه خشخاش (۱)
 کنی سنگم سبک خشخاش دانه
 بلطف ذره به از مهر و ز ماه
 تو دانی عفو این عاجز توانی

مناجات العفو بحق بسم الله کافی المهمات،

ربنا تقبل منا یا مجیب الدعوات

الهی حق بسم الله کافی
 تو اهل الکبریائی جل عظمت
 الهی یا ولی العون و قدرت
 ایا سبحانک اللهم واحد
 تعالی جدک اللهم اکبر
 دواماً حمدک اللهم ارحم
 الهی اعلمی بر سر و معلوم

الهی عافنی بالعفو عافی
 احد یا منتهی الجبروت و عزت
 صمد یا مالک الدنیا و اخرت
 تبارک اسمک اللهم ماجد
 لم و لا غیرک اللهم اطهر
 کفی بالعلمک اللهم اعلم
 الهی اکرمی یا حی و قیوم

(۱) اصل متن: دو جو وزم نسنجد دانه خشخاش -

اغثنی الغیثاً یا مغیثا
 عفا عنی و اغفر لی خطایا
 ایا ذوالفضل انظرنی الی العبد
 بحقِ اَین اقل الخلق افقر
 الہی یا رحیم الوصف آرحیم
 تفضل حاجتی بالعرض عنی
 ایا سبحان ایا دیمان دایم
 کتفی بالفضلک الحق عن سوالی
 کلام تست فی القران اصدق
 تواند عفو را بخشد جزایم
 برین خندی دیدیم خوناب بگریست
 چومن پیر خرف را ریشخند است
 چه شد گر میرود اشک دریغم
 که زیبا نیست خندان پیر بنده
 بایمانم ازین زندان بر آری
 امید از بارگاہ بی نیازم
 نزول و شان رحمت شان تمامی
 در رحمت بما بکشا مع الخیر
 فقط لا تقنطوا من رحمة الله
 بنفی لا کتفی اثبات الا
 امان الخائفین غفار مولی
 الہی کاشف الکربت کریمی

برحمتک العظیماً استغیثا
 بعبدک عاجزاً عفو و عطایا
 فارحمتی ایا ارحم علی العبد
 بحق اضعف العباد احقر
 الہی یا کریم العفو آکریم
 تقبل دعوتی بالعرض منی
 ایا قادر ایا قیوم قائم
 کتفی بالعلیمک الحق عن مقالی
 الیس الله بکاف عبده الحق
 ... که میدارد سزایم
 ... گریست نگریمت
 ... سراپ پند و بند است
 ... ل خود گریان چو میغم
 ... گریه به بیوقت خنده
 ... عاقبت خندان بر آری
 ... تو چه من بی برگ و سازم
 خداوندا بآیات گرامی
 ... خاتمت بخشا مع الخیر
 ... بی زبان را توشه همراه
 ... ان درگاہ والا
 [ارحم] الراحمین واحد [تعالی]
 [الہی] واسع الرحمة رحیمی

نوشتم گرچه قاصر در فرائض	تو عرائض	... فضل
نیابد از کفی فضل تو ...	هم با نوافل	... .. سنن
نعم نعم الوکیل مفسدان است	بیکسان است	مگر فضیلت کفیل
عطایم بخشش	مناجات	اجابت بخشش بر عرض
لما اعطیت	است	باللهم لا مانع امید

تعالی الله عزّ و جلّ آگاه
سوا فانی و باقی حسبی الله

ختم شد

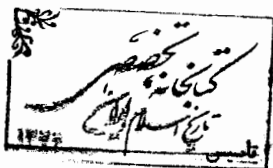

سید جاز علی شاہ رضوی النوری
ابن سید سید دار علی نقیہ رضوی
کوٹہ میر جاز اللہ شاہ رضوی
روہی شریف
دروغہ
۵ اپریل ۱۹۶۴ء

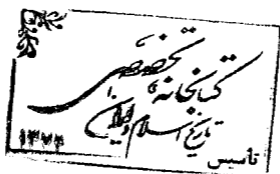

DR. S. JAN ALI RIZVI
M.A. M.D.H.
Jameec Private Practise Rego No....
SANGRAR

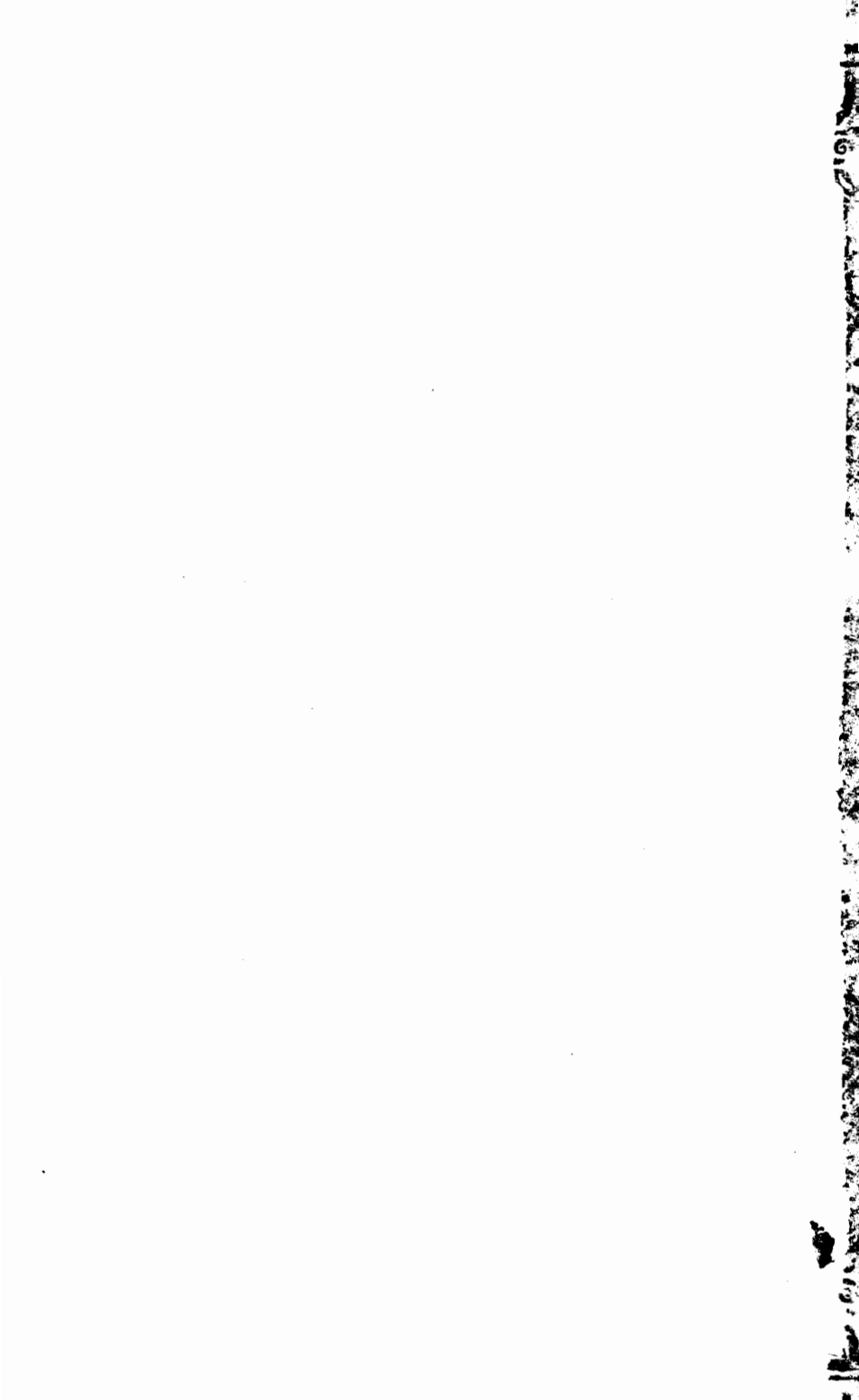

انتشارات انجمن ادبی سندھی

- ۱- مقالات الشعراء
- ۲- تکمله مقالات الشعراء
- ۳- دیوان ”عطا“ تتوی
- ۴- مشنوی مظہر الاثار
- ۵- مشنوی چنیسر نامہ
- ۶- مشنویات ہیر و رانجھا
- ۷- تحفۃ الطاہرین
- ۸- تاریخ تازہ نوائی معارک
- ۹- کلیات ”مائل“ تتوی
- ۱۰- دیوان ”غلام“
- ۱۱- لب تاریخ سندھ
- ۱۲- مشنویات و قصاید قانع
- ۱۳- دیوان عظیم
- ۱۴- فارسی شعرائی سندھ (انگریزی)

ہست بہت

۱۰۸۵ - ۱۱۱۸ھ
از

ملا عبد الحکیم عطاتوی

بمقدمہ

حسین ام الدین ایشدی